

EUSKAL ARTEAREN HISTORIA

– II –

GOTIKOTIK ERRENAZIMENTURA

Juan Plazaola

ZUZENDARITZA
Enrique Ayerbe Echebarria

EGILEA
Juan Plazaola Artola

ITZULPENA
Karmele Urdanpilleta Urdanpilleta

ARGITALETXEA
© OSTOA S.A.
Pza. del Caddie, 1. Lasarte-Oria

EUSKAL ARTEAREN HISTORIA
– II –

GOTIKOTIK ERRENAZIMENTURA

Juan Plazaola

AURKIBIDEA

7. LEHEN GOTIKO ARTEA

TESTUINGURUA	13
Euskal Herria, XIII-XIV. mendeak	13
<i>Nafarroako erresuma</i>	13
<i>Hiru probintziak</i>	14
<i>Nafarroa eta hiru probintziak</i>	14
<i>Nahaspilen artean edertasuna</i>	15
<i>Gotiko artea</i>	15
1. ARKITEKTURA GOTIKOAREN MUINA	15
Katedrala: Eraikuntza eta apainketako osagaiak	15
<i>Gurutze ganga</i>	15
<i>Beste osagaiak</i>	16
Gotikoaren jatorria.....	17
Zistertar arkitektura	18
<i>Fiteroko Santa Maria</i>	18
<i>Oliba monastegia</i>	19
<i>Irantzuko monastegia</i>	20
<i>Beste fundazio eta zistertar eraginak</i>	20
Nafarroako lehen arkitektura gotikoa	21
Nafarroako frantses gotikoa	22
<i>Orreagako Kolegio-eliza</i>	22
<i>Baionako katedrala</i>	23
<i>Izpiritu Sainduaren kapera</i>	23
<i>Oloroeko katedrala</i>	23
Beste eraikin gotikoak	24
<i>Oliteko Santa Maria</i>	24
<i>Saturnino Saindua (Zernin Saindua) Irunekoa</i>	24
<i>Artaxonako Hesiko Saturnino Saindua</i>	24
<i>Osagai eta aztarna gotikoak</i>	25
Iruñeko klaustroa	26

Arkitektura militarra	27
<i>Nafarroako gazteluak Arabako arkitektura gotikoa</i>	28
<i>Biasteri</i>	28
<i>Gasteiz</i>	29
<i>Gasteizko beste elizak</i>	30
Bizkaiko arkitektura gotikoa.....	30
<i>Santiago katedrala, Bilbon</i>	30
<i>San Anton, Bilbon</i>	31
<i>Lekeitioko Santa Maria</i>	32
Gipuzkoako arkitektura gotikoa	32
<i>Getariako Salbatore Santua</i>	32
2. LEHEN GOTIKOKO MONUMENTUZKO ESKULTURA.....	33
<i>Monumentuzko eskultura eta eskultura soltea</i>	33
<i>Eskultura gotiko ugari</i>	34
Nafarroa, imajinagintzaren atea	34
Lehen eskultura gotikoa	35
Iruñeko katedraleko estatuak.....	37
<i>Jantokia eta Barbazana kapera</i>	37
<i>Klaustroa</i>	37
<i>Eskultura solteak</i>	38
<i>Hilobiak</i>	38
<i>Ateak</i>	39
<i>Beste eskultura taldeak</i>	40
Arabako eskultura gotikoa	40
<i>Biasteriko Joan Saindua</i>	41
<i>Tuestako Santa Maria</i>	41
<i>Gasteizko katedrala zaharra</i>	41
Eskultura gotikoa Gipuzkoan	43
<i>Debako Santa Maria</i>	43
3. IRUDI SOLTEAK	45
Mariaren imajinak.....	45
Gurutze gotikoak	48
Durangoko Krutziaga.....	49
Gizaseme eta emakume saindu herrikoiak	50
4. PINTURA GOTIKOA.....	51
Teknikak eta aldiak.....	51
Lehengotiko estiloa	52
<i>Artaxonako Maisuaren bi lan</i>	52
<i>Oliteko Pedro Sainduko margolanak</i>	53
<i>Miniatuak</i>	53
Lerroen gotikoa	54
<i>Nafarroan</i>	54
<i>Kodizeak</i>	56
<i>Arabako lerrozko gotikoa</i>	57
5. LABURPENA	59

TESTUINGURUA	67
Feudalismoaren egunsentia.....	67
<i>Erresumaren “Nafarreratzeta”</i>	67
<i>Klase baten sorrera</i>	67
<i>Nafarroa krisialdian</i>	67
<i>Gaztelan sarturik</i>	68
<i>Erregerengan finkatzea</i>	68
<i>“Udazkena Erdi Aroan”</i>	68
1. NAFARROAKO BERANT ERDI AROKO ARKITEKTURA	68
<i>Iruñeako katedral berria</i>	68
<i>Bianako Santa Maria</i>	69
Zibil eta militar arkitektura	70
<i>Gazteluetatik Gotor-etxe jauregiara</i>	70
<i>Erriberriko Errege Jauregia</i>	70
2. ARABAKO GOTIKO BERANTIARRA.....	71
Arkitektura erlijiosoa	71
<i>Agurain</i>	71
<i>Urduña, Laudio eta Artziniega</i>	71
<i>Gotiko zirriborroak</i>	72
Zibil eta militar arkitektura	73
<i>Gotorlekuak eta leinuak</i>	73
<i>Landa-dorreak eta hiri-dorreak</i>	74
<i>Arabako Gotorlekuak</i>	74
3. AZKEN GOTIKOA BIZKAIAN	76
Arkitektura erlijiosoa	76
<i>Begoñako Ama</i>	76
<i>Portugaleteko Santa Maria</i>	77
<i>Bermeoko Santa Eufemia</i>	77
<i>Bermeoko Frantzisko Sainduaren klaustroa</i>	77
<i>Balmasedako Seberino Saindua</i>	78
<i>Apaingarri flamigeroak</i>	78
Zibil eta militar arkitektura	79
<i>Muñatones Gaztelua</i>	79
<i>Arangurengo dorretxea (Orozko)</i>	79
<i>Muntzaraz</i>	80
<i>Aranzibia-Berriatua</i>	80
4. GIPUZKOAKO AZKEN GOTIKOA.....	81
Erliziozko arkitektura.....	81
<i>Donostiako San Bizente</i>	81
<i>Oñatiko Migel Saindua</i>	81
<i>Beste eliza batzuk</i>	82
Zibil eta militar arkitektura: gotor-etxeak	82

5. MONUMENTUZKO ESKULTURA GOTIKO BERANTIARRA	84
<i>Olite, Nafarroa</i>	84
<i>Araba. Biasteriko ataria</i>	85
<i>Bizkaia eta Gipuzkoa</i>	86
6. IRUDI SOLTEAK ETA ERRETAULAGINTZA	87
Erretaulak	87
<i>Araba</i>	87
<i>Bizkaia</i>	88
<i>Lekeitioko erretaula</i>	89
<i>Gipuzkoa</i>	89
<i>Zumaiako San Antonen erretaula</i>	90
Hilobietako eskultura	90
<i>Karlos III.a eta Leonor Anderearen hilobia</i>	90
<i>Villaespesa senar-emazteen hilobia</i>	91
<i>Aialatarren mausoleoa Kexaan</i>	92
7. MARGOLAN GOTIKO BERANTIARRAK EUSKAL HERRIAN	93
Italiar-gotiko estiloa	93
<i>Asiain gotzainaren kapera</i>	94
Nazioarteko gotikoa	94
<i>Nafarroa</i>	95
<i>Miniaturak kodizeetan</i>	96
Hispaniar-flamenko gotikoa	96
<i>Van Eyck-en izpiritu eta materia</i>	96
<i>Nafarroa</i>	97
<i>Araba</i>	98
8. LITURJIA GAIAK ETA LUXUZKO ARTEAK	98
Bataiarriak	98
<i>Bataiarrien ereduak</i>	99
<i>Nafarroan</i>	99
<i>Araban</i>	99
Liturgiar urregintza	100
<i>Nafarroan</i>	100
<i>Araban</i>	101
<i>Bizkaian</i>	102
<i>Gipuzkoan</i>	102
9. LABURPENA	103

9. INPORTAZIOKO ERRENAZIMENTUA: PLATERESKOA

TESTUINGURUA	107
Oparotasun aldi bat	107
1. LEHEN ERRENAZIMENTUA BASKONIAN	108
<i>Lehen nahastea</i>	109
<i>Barneratze heterogeneoa</i>	109

2. PLATERESKO ESTILOA.....	110
<i>Errenazimentu edertzailea</i>	110
<i>Metalaren arkitektura eta artea</i>	110
<i>Plateresko hiztegia</i>	110
<i>Platereskoa Euskal lurrian: Ikerketarako zailtasunak</i>	111
3. ARABALDEKO JAUREGIAK.....	112
Gasteiz	112
<i>Bendañako Jauregia</i>	112
<i>Montehermosoko Jauregia</i>	113
<i>Salinas Jauregia: Villa Suso</i>	113
<i>Eskoriatza-Eskibel jauregia</i>	113
4. PLATERESKOA ARABAKO ELIZETAN	114
Platereskoa arkitekturan	114
<i>Koruak</i>	114
<i>Atariak</i>	115
Erretaula eta eskultura solteak Araban	116
<i>Kanpotik ekarritako aleak</i>	117
<i>Berpizkundeko gotikoa</i>	117
<i>Hilobiak</i>	117
5. XVI. MENDEKO ELIZA GIPUZKOARRAK.....	118
6. SAN TELMO MONASTEGIA DONOSTIAN	119
<i>Eraikuntzaren historia</i>	119
<i>Domingotarren eliza eta klaustroa</i>	120
7. HIRIBILDU PLATERESKO BAT: OÑATI.....	120
Bidaurretako Monastegia.....	121
Miguel Sainduraren Parrokiako platereskoa	121
<i>Errukiaren kapera</i>	122
Sancti Spiritus Unibertsitatea	123
8. BESTE PLATERESKO ERRETAULA BATZUK GIPUZKOAN.....	126
9. PLATERESKOA BIZKAIAN	129
<i>Plateresko eraginak</i>	129
<i>Erretraulak</i>	130
10. LEHEN ERRENAZIMENTUA NAFARROAN.....	130
Plateresko arkitektura Nafarroan	131
<i>Errenazimentuko apaingarriak</i>	133
<i>Handiagotzeak eta Aldaketak</i>	134
<i>Arkitektura zibila</i>	135
Errenazimentuko lehen eskultoreak Nafarroan	136
<i>Esteban O Bray-koa</i>	136
11. LEHEN ERRENAZIMENTUKO PINTURAK	139
Nafarroan.....	139
Probintzian.....	140

12. URREGINTZA.....	143
Nafarroako zilargintza	143
<i>Parrokietako kalizak eta gurutzeak</i>	144
Euskal probintzietako urregintza	144
<i>Arabako zilargintzaren Urrezko Aroa</i>	144
<i>Gipuzkoa eta Bizkaia</i>	145
13. LABURPENA	146

10.EUSKAL IKONOGRAFIAREN URREZKO AROA

TESTUINGURUA	149
Erreforma Katolikoa eta Urrezko Aroa.....	149
<i>Aro bateko argiak eta itzalak</i>	149
<i>Monarkia eta eliza</i>	149
<i>Lehen Errenazimentua –platereskoa– Errenazimentu klasikoa</i>	150
1. TRANTSIZIOKO PINTURA	150
Nafarroako margolari eta lantegiak.....	150
<i>Ororbia maisua</i>	150
<i>Joan Bustamante</i>	151
<i>Joan Bosque</i>	152
<i>Erramun Oskariz eta bere lantegia</i>	153
<i>Migel Bakedano</i>	154
<i>Pertustarrak</i>	155
<i>Joan Landa</i>	155
<i>Joan Lumbier eta bere lagunartea</i>	156
Arabako manierista margolariak	157
Manierista margolanak Bizkaian.....	158
Gipuzkora inportaturiko margolanak	159
2. IGAROALDIKO ESKULTOREAK.....	160
Platereskoaren lorratza.....	160
Erbesteko eraginak.	
Europako Iparraldeko Errenazimentuaren arrastoak	161
<i>Beaugrant-tarrak</i>	162
<i>Bruselako Arnao</i>	164
Andres Araotz eta bere lagunartea.....	164
<i>Joan Lizarazu</i>	166
<i>Araotzen oroigarria: Errukiak</i>	167
Manieristak Araban	167
<i>Joan Aiala II.a</i>	167
Nafar manieristak.....	169
<i>Migel Espinalekoa</i>	169

3. ERROMANISMOA	171
<i>Italiako eragina</i>	171
<i>Espainiar era bat</i>	171
<i>Manierismoa</i>	172
<i>Migel Anjel eta bere kutsua</i>	172
<i>Euskal erromanismoa</i>	173
4. JOAN ANTXIETA.....	174
<i>Trebakuntza aldia</i>	174
<i>Euskaldun aldia</i>	175
<i>Iruñeko lantegia</i>	175
<i>Manierismo erreformatzailea</i>	176
5. ANTXIETAREN LANKIDEAK.....	178
Pedro Gonzalez San Pedrokoa	178
Anbrosio Bengoetxea.....	178
<i>Ondorioa</i>	181
6. ANTXIETAREN ESKOLA	181
Errioxako erromanistak	181
Erromanismoa Gipuzkoan.....	182
Erromanismoa Araban.....	183
Erromanismoa Bizkaian	185
Erromanista lantegiak Nafarroan	186
<i>Iruñeako lantegia</i>	186
<i>Zangozako lantegia</i>	187
<i>Irunberriko lantegia</i>	188
<i>Lizarrako lantegia</i>	188
7. LABURPENA	191

II.EXPORTAZIOKO ERRENAZIMENTUA: ELIZA KOLUMNARIOAK

TESTUINGURA	197
XVI. mendearen bigarren erdiko gizartea, izpiritua eta sentiberatasuna.....	197
<i>Eliza zabalagoak</i>	197
<i>Lasaialdi ekonomikoak eta herri ekimena</i>	197
<i>Arkitekturaren oinarriak eta ideiak</i>	198
1. BIZKAIKO HARGINAK	198
<i>Arkitekto leinuak</i>	199
<i>Hargin euskaldunak Espainian</i>	200
<i>Lanbidea eta artea</i>	200
2. ELIZA KOLUMNARIOAK: JATORRIA ETA DESKRIBAPENA.....	201
<i>Estilo baten ezusteko sarrera</i>	201
<i>Ezaugarriak</i> Aurretikoak eta penintsulan barrura sartzea	203

3. LANAK.....	204
Eliza kolumnarioak Araban	204
<i>Gasteizko Bizente Martiri Santua</i>	204
Eliza kolumnarioak Gipuzkoan	205
<i>Errenteriako Jasokundea</i>	205
<i>Bergarako Pedro Santuaren eliza</i>	205
<i>Bergarako Santa Marina</i>	206
<i>Azkoitiko Santa Maria</i>	206
<i>Azpeitiko Soreasuko Sebastian Santua</i>	207
<i>Eibarko Andres Santuaren eliza</i>	208
<i>Tolosako Santa Maria</i>	208
<i>Irungo Junkaleko Andre Maria</i>	209
<i>Zumarragako Santa Maria</i>	209
<i>Debako Santa Maria</i>	210
<i>Segurako Jasokundeko eliza</i>	210
<i>Idiazabalgo Migel Santua</i>	211
Eliz barne bakarrek elizak	211
Eliza kolumnarioak Bizkaian	211
<i>Abandoko Bizente Santua</i>	211
<i>Elorriko Guztiz Garbia</i>	212
<i>Zamudioko Martin Santua</i>	212
<i>Arteagako Jasokundea</i>	212
<i>Markina-Xemeingo Santa Maria</i>	213
<i>Gernikako Jasokundea</i>	214
<i>Beste eliza batzuk</i>	214
Eliza kolumnarioak Nafarroan.....	214
<i>Zentronikoko Joan Bataiatzaile Santua</i>	214
<i>Kaskanteko Jasokundea</i>	215
4. ESTILO BERRIAREN ZABALKUNDEA	
ETA ELIZA-BARNE BAKARRAREN ALDAERA	215
<i>Eliza-barne bakarrez</i>	216
<i>Errenazimentuko manierismoa</i>	216
5. LABURPENA	217

7.

LEHEN GOTIKO ARTEA

TESTUINGURUA

EUSKAL HERRIA, XIII-XIV. MENDEAK

NAFARROAKO ERRESUMA

CHANPAÑAKO DINASTIA. Nafarroako erresuma XIII. mendean, gaurko Nafarroa, Nafarroa Be herea eta arabar Biasterik bestek ez zuen osatzen. Santxo Azkarra ondorengorik gabe hil zenean, nafar nobleziak Aragoi eta Gaztelaren espantsionista goseak bultzatuta, eta bere askatasunaren jeloskor zelarik, Champañako kondea, **Teobaldo I.go** defuntuaren iloba errege hautatzen azkar ibili zen, horrela beronekin dinastia berri bat sortuz.

Errege berri honek lortu zuen Jaime I.goa, Aragoiko erregearen gutizia makurtzen, Tuter eta beste gotorlekuei dagokienez, eta Gaztelako erregeren konkista nahiak zapuzten. Nafar Fueroen begirunearekiko zina egin bazuen ere, laster azaldu zitzaion bere indarkeriazko joera; baina bere joera hori laster indargabetu zuten nobleek, antzinako beren eskubideenganako begirunea, erregeren kanporaldian gobernurako nafar seneskal baten hautatzea eta bere Fueroen idatzizko adierazpena eskatu ziotenean.

GURUTZADAK ETA KONPONDU EZINA. Bere poesia eta musikaganako zaletasun eta dohainak ez zioten eragotzi errege berriari 1239. urtean Gregorio IX.ak sustatutako Gurutzada gidatzea, abentura, arrakasta baino porrot gehiagorekin amaitu bazen ere. Bere erregealdian arazorik larriena, agian, 1253. urtean bera hil zen arteraino iraun zuena, Iruñeko gotzaina, Gazolazeko Pedro Ximenezekin konpondu ezina izan zen, honek ez baitzion erresumako hiriburuan benetako gobernari izatearen eskubideari uko egiten, lege mailan gotzaingoak jarraitzen baitzuen hiriaren guztizko nagusia izaten.

FRANTZIA ALDEKO ERAGINA. XII. mende bukaeratik errekonkistaren aurrerakada eta merkataritzaren garapenari esker, Nafarroak gainerako Penintsulak bezala XIII. mendean zehar beriztatze artistiko ekimenak aurrera eramaten lagundu zion ekonomiaren garapen maila ezagutu zuen, mende honetan Frantses Jabegoetan sortzen ari zen edertasun eta handitasunezko lan hilezkorrek eredu hartuta. Kultura eta arte mailan frantziar eragin hau batez ere Nafarroan eman zen, **lingua navarroruna** gordetzearen bizkar izan bazen ere. Eragin horri berorri lagundu zion frankoen burgoen garapenak, XII. mendearen hasieratik jada Erresumako hirigune nagusienetan kokatuak zirenez eta ekonomia aurrerapen handiago batetarako erregeen laguntza izan zutelarik.

Frantzia aldeko eragina areagotu egin zen **Teobaldo II.a** (1253-1270) Luis Sainduaren alaba Isabelekin ezkondu zenean. Bererekin Aragoi eta Gaztelako erregeekin harremanak hobera egin zuten. "Hiribildu on" askok beren fueroak eta berezitasunak baieztatuak izan zituzten. Eta Alfonsso X.ak Gaztelako erregek Donostiako eta Hondarribiako gotorlekuak eman zizkion.

Nafarroako errege gazte honen egonaldiak behin eta berriz etenak izaten ziren Frantziarako bere joan etorriak zirela eta, aginpide zuzena seneskal baten eskuetan geratzen zirelarik. Teobaldo II.a zoritxarreko **Tunezko Gurutzadan** izurriteak jota hil zen, bere aitaginarreba, Frantziako errege saindua hiltzen ikusi eta handik gutxira hil ere, Nafarroako monastegi eta ospitaleenganako bere maitasuna eta onginahia adierazten duen testamentu historiko bat idatztera eman ondoren (1270).

NABARRERIAKO BORROKA. **Enrike I.aren** izen on handirik gabeko erregealdiaren ondoren (1270- -1274) zeinak, Nabarreriarren harresiak eraikitzen utzi zuen (hasierako populazioa, guztiz nafarra zena), hiriburu gainerako beste bi burgoen (Zernin eta Nikolas sainduak) arteko zatiketa sakonagotuko zuen ekimena izanik, errege makila neskatila baten gainera etorri zen, **Juanarengana**, bere erregina-amaren agintaritzapean. Botere nagusiaren ahuldadeak eta Aragoi eta Gaztelaren alde zeudenen handinahi eta haserreek ondorio bat ekarri zuten, frantses alderdiaren indartzea eta tristeki bada ere, hain ospetsu izan zen "Nabarrerriako borroka zibila", burguaren suntsiketa eta bertako biztanleenganako **sarraski** basatia frantses erasotzaileen eskutik (1276).

FRANTZIAREKIKO MENPEKOTASUNA. **FELIPE EDERRA** deituak (Frantziako IV eta Nafarroako I.goa) hartu zuen errege aulkia. Iruñeak mitraren menpeko izateari utzi egin zion eta Nafarroa osoa mende erdi batez errege ordezkoren agindupean izan zen, denak frantsesak ziren. Nafarrek, frantses erregearen hiru semeak jasan behar izan zituzten, kapeta familiakoak: **Luis Hutin** (1314-16) erresistentzia oro bihozgabeki zapuzten zuena, **Felipe V.a Luzea** (1316-22), eta **Karlos IV.a** (1322-28) errege bezala zinik ere egin ez zuena.

EVREUX-TARREN ETXEA. Nafarroako errege aulkia 1328an **Evreux-tarren Etxera** aldatua izan zen, Joana, Luis Hutinen alaba, Evreux-eko Felipe kondearekin ezkondua zena, erregina hautatua izan zenean. Baina, gailarenganako mendekotasun egoerak berdin jarraitu zuen, erregeak Frantziar bizitzaren jarraitu baitzuten Nafarroarako agintari eta gotzain frantsesak izendatuz. Bistakoa da Nafarroako kultura eta artearen modu eta estiloetan eraginik izango zuela, XIV. mendearen azken aldera Evreuxen dinastian 100 urte horietan, 1276.etik hasi eta gertatzen hasi zen "nafarreratzera" arte.

HIRU PROBINTZIAK

LEINUAK ETA BANDOAK. Aldi berean hiru euskal probintziak zenbait leinu nobleen jauntasunaren menpean gobernatuak izan ziren. Araba eta Gipuzkoako Gaztelaren eremuetan iraun zuten. Gizarte antolaketan, "baserri lur-ondasun" zenbaiten oinarri gainera boteredun "etxeak" sortzen eta hazten joan ziren, "monas-tegi" ala ermitaren bat, dorre bat, errota bat, beste burdinola, gehi soro ala baratza, mendi edo basoak zituztelarik.

Berauek **Leinu Nagusiak** deituak ziren jabeak izanik, alorretako "jende xehearen" babesle izateaz gainera menderatzaileak ere baziren. Leinu hauek **bandoetan** bilduz joan ziren (Oinaztarrak eta Ganboatarrak Gipuzkoan, Butroiak eta Abendainoak Bizkaian, Mendozatarrak eta Gebaratarrak Araban) horrela luzez bizi izan zirenak etengabeko eta bihozgabeko haserreetan. Denbora joan ahala, XV. mendearen bigarren erdialdean beren artean itunak eta hitzarmenak sortzen aritu beharko zuten etsai beraren aurka borroka egiteko: hiribilduak, izan ere, beren ordain-arazpenetatik gordetzeko, "nekazaritza lurretako jendeak" **hiribilduetan** auzoko izaten hasiak baitziren.

HIRIBILDUEN SORRERA. Gipuzkoan, nafar errege batek, Santxo Azkarrak, emandako fuero batez sortutako Donostiaz kanpo, Gaztelako erregeak Kantauri aldeko portuen aldera komunika guneen bila zebiltzalarik, 1203.etik (Hondarribia) 1383.era arte (Urretxu) hogeita lau hiribildu sortu zituzten. "Gipuzkoako hiribilduak bat bestearen atzetik sortzea benetako iraultza izan zen, izan ere, oso denbora laburrean landako leinu taldeen antolaketa, hiriko burgesen antolaketa berriak ordezkatu zuen" ¹.

Bizkaiaz ere antzeko zerbaite esan liteke, non, bi mende baino gutxiagotan 21 hiribildu sortu baitziren. Hiribilduetan antolatzekeo lur luza zuten jendeek segurtasunagatik egiten zutela esan behar; eta beren ahalbidetako areagotzeko eta industria eta merkataritza sustatzeko bultzatzen zituzten jauntxo eta erregeek.

Arabian hiribilduen jatorriek beste arrazoi zehatz eta desberdinak dituzte. Etsaiak ziren bi monarkien artean kokaturik, Araban populazio guneek beren sorrerako fueroak arrazoi politikoak zirela eta nafar ala gaztelar erregeengandik jasotzen zituzten, aginpidearen pendulua alde batetara ala bestera joaten zenaren arabera. Eta landako izaera gehiago gorde zuten beste bi probintziak baino.

GIZARTE ALDAKETA. Hiribilduen demografia eta ekonomia hazkundearekin eta **Anaidiek** beren eskubideen babesean, Ahaide Nagusien neurritz kanpoko eta bidegabeko ahalmenari aurka egiteko errege agintaritzaren aldetik jasotako laguntza zela eta, ondorio izugarriak izango zituen gizarte aldaketa bat emango zen berehalak.

Arabar lurraldeak Gaztelako Alfontso VIII.ak 1200. urtean indarrez hartu zituenetik nafar aginpidetik bereizita zeudelarik, "señorio apartado, et este era cual se lo querian los Fijosdalgo y Labradores, naturales de aquella tierra de Alava" eta aginpidean egonak zirenak, **Arriagako Kofradia** osatu zuten. Hau, lur sail handien eta herrien jabe zen "antzina-antzinako garaietatik", Gasteiz, Agurain eta Trebiño hiribilduak eta herriak batzuz, jada errege lurak zirenak ezik.

ARRIAGA EMATEA. Kofradiako ordezkariak, 1332.ean Kalagorriako gotzaina buru zutela Arriagara iritsi ziren non, ordurako Burgosen zegoen **Alfontso XI.ari** dei egin zioten. Eta han, Araban ondasunak zituzten pertsonaia goren multzo baten aurrean "errotikako aldakuntzan zegoen nobleziak", erregetzari lurak eman zizkion abantaila eta mesede batzuen trukean.

Arriagako eskaintzaren lekuko noble haien seme eta ilobetatik irtengo ziren gero, XV-XVI. mendeetan Gaztelako noblezia gorenaren kideak.

Aialako On Pedro Lopezek, XIV. mendearen bigarren erdian jada, nobleziako erantzukizunik garaienak iritsi zituen Enrike II.a, Joan I. goa eta Enrike III.a erregeren enbaxadore eta 1398. urtetik Gaztelako Kantzelari Nagusia izanik, 1406.ean eman zen bere heriotza urtera arte. Ez da esan beharrik, erregetzari Arriagako Kofradiak eginiko emaria borondatezkoa, maila batetan bakarrik izan zela, izan ere, alde batetik Kofradiaren menpe zeuden herrixken gainean Gasteiz egin zuen estutze ahaleginaren emaitza izan baitzen.

"Nolanahi ere, esan liteke Arabako Kofradeek, aitoren-seme, ezkutari, apaiz eta nekazariak, garaien aldiei begira zeudelarik, erregetzaren eskuetan uztea erabaki zutela, hitzarmen eta arauen bidez, beren eskuetan orain korapilatsu batetan zeukaten lehena, gerorako salbatu nahi baitzuten, bai pertsonalki eta bai instituzio mailan egoera korapilatsu horretan zeudenez" ².

NAFARROA ETA HIRU PROBINTZIAK

Euskal probintziekin Nafarroak zituen harremanak XIV. mendearen lehen erdian, asaldatuak gertatu ziren muga aldeko nafar herrialdeen gainera erabazitako **bide-lapurren jarduerak** zirela eta, lurralde haietako Ahaide Nagusi haietako batzuek (Oinaztarrak) babesa hartzen zutelarik.

Gipuzkoak ibarjaunarekin ulermen saiakerak bertan behera utzita, nafarren aldetiko **mendeku ibilaldiak** eman ziren, etengabeko etsaigo giroa horrela sortuz, eta Nafarroa eta Gipuzkoako Anaidien adostasun saiakerak ez zuten erremediorik jarri ahal izan.³

Liskar hauek ez zuten eragotzi halaz ere, Iruñea eta gipuzkoar kaian artean **merkatarri harremanik**, Lekunberri-Losakako bideetatik eta Bidasoako haranetik, ez eta nafar errege Karlos II.aren zerbitzuan, saripeko bezala, zaldun giputzak aritu izatea Normandiako (1353) irtenaldian.

HUTS EGINDAKO SARRALDIAK. Nafar errege Karlos II.ak (Gaiztoak) Gipuzkoa eta Arabako jabegoa eskuratzeko saiatu zen Gaztelako Pedrori Trastamarako bere anaiorde Enrikerekin zituen borroka dinastikoetan bere laguntza militararen ordainetan; baina sartu ere egin zen 1368.ean Gipuzkoan. Delako saiakera hauek bertan behera gelditu ziren Pedro Ankerraren heriotzagatik lehenbizi, eta dirudienaz, herriko jendeak "Gaztelarekin elkarturik jarraitu nahiago zuten, eta hori, nahiz eta orduko aginpidetzan hutsunea bazegoen ere" horrela erabaki izateagatik.⁴

NAHASPILEN ARTEAN EDERTASUNA

Elizaren bizitzari dagokionez, esan dezagun, mendearen azken laurdenean **Mendebaleko zisma** deitua gertatu zela (1378-1417), Espainia eta Baskonia, Aviñoneko (Klemente VII.a eta gero Benedikto XIII.a) gotzainen esaneko geratzen direla eta euskal noble bat dela, Aialako On Pedro Lopez, bere Rimado de Palacio deitukoan, Elizaren egoera tristea gehien deitoratzen duena.

la kaotikoa zen elizaren agintaritzaren baten erdian, taldekideen etengabeko gehiegikerien ondoriozko gizaritatearen ezegonkortasun egoeran, beren haserrearen menderatzea eta beren aginte gosea legetzat harturik, ez da erraza gertatzen salerosketaren gorakada nabarmena eta ondoriozko kultur aurrerapena nola eman zitekeen ulertzea; baina eman egin zen. Bere *Bienandanzas y fortunas*-etan Lope Garcia de Salazarrek kontatzen dituen etengabeko mendeku odoltsuetako egutegi horretan **katedralak jasotzeko eta monastegiak eraikitzeko** nahiko denbora eta gogo tartekatuta ahal izatea ezinezkoa dirudi. Gertakari honek, landa gizarte batetatik hiri gizarte batetara eta lurraldeen feudal erregimen batetatik udalerrir egituraketara iragaite iraultza zer izan zen ideia bat ematen du.⁵

GOTIKO ARTEA

Historiako testuinguru honetaz, "gotiko" deituriko artearen kokapen eta lehen zabalkundea aipatzeari eskainitako gure historiaren atal honetarako muga eta "terminus ad quem" bezala **XIV. mendeko azken hamarkada** jarriko dugu, zeinetan ikusiko dugun, bai Nafarroan, nahiz beste probintzietan, Euskal Herriaren historian tinkotasun-puntu bezala hartu litezkeen zenbait gertakari eman zela.

1. ARKITEKTURA GOTIKOAREN MUINA

Euskal herrira gotiko artea, Europako hainbat eskualdeetan dagoeneko distira nabarmen bat iritsi duenean iritsiko da. Giorgio Vasarik godoengandikoa zela uste izan zuelako gaizki deituriko "gotiko" estilo berri hau, erromanikoaren berezko garapena delarik, ez da eragozpen, egituraz eta adierazpenez guztiz desberdina izateko. Azken batean, beste espiritu bati dagokio.

Nolanahi ere, "gotikoa arkitekturaren osotasunaren muina da –idatzi du orain berriki Pier Luigi Nervik–, eta eraikitzaileak garen partetik, ez dugu bera gainditzerik inoiz lortu. Egiturretan, berak erabateko garbitasuna du, inola ere gaur egun errepika ezin daitekeena".⁶

● KATEDRALA: ERAIKUNTZA ETA APAINKETAKO OSAGAIAK

Katedrala, aurreko abatetxe erromanikoaren ordezkiko paradigma-eraikina da. Oso nabaria da bere **egituren berezitasuna**, orain harmorak galdu egiten baitute eusgarri izatearen egitekoa, eta gangen zama toki jakinetan kokatzen baita, arku sistema diagonal eta arbotanteen bitartez, zama hori eraikinetik kanpora eramaten dutelarik. Horren ondorioz ganga ez da pieza osokoa, elkarren artean menpeko diren lau edo sei osagiduna baizik, bakoitza, plastiko eta egiturazko izaera desberdina duena. Bi ondorio lortzen dira horrela, zeinagandik, estiloa berehalakoan bereiz eta ezagutu litekeen:

- bere etengabeko **bertikaltasun** nabaria
- eta bere **argitasun** bikaina.

GURUTZE GANGA

Arkitekturaren historialariak nahiko luzez galdegin dute ea, estilo berriaren ezaugarrien artean, gainerakoen bereizgarri izan zitekeen **muin muineko osagairik** ba ote zegoen. Aho batekoa dirudi, estiloa jaio eta garatu logikoki, eraikinei zabalera eta garaiera handiagoa emateko eta "**gurutze ganga**" bikainaren asmakuntzatik abiatuta sortu zela dioten iritzia.

Aurreko ertz-ganga, arku diagonalen bidez “ikusgarriago” egin nahi izatea, edo gutxi edo gehiago elkarteko eta nazionalak ziren zenbait joera ala sentimenduei garrantzizko adierazpidea eman nahi izatea, badirudi gaur egituretako asmakizun baten ondorioa dela, estilo berriaren alderdi erabakigarria baino.⁷

Dena dela ere, gurutze ganga eraikuntzako tresneria soil bat besterik ez zela izan uste duenik ere bada, eta baita ertz-gangarekin jada asmatu zegoela egiturazko benetako berrikuntza erakutsi nahi duenik ere.

HISTORIA. Gurutze ganga, Durham-eko (1096-1104) erromaniko katedralaren koruan eta Britainia Handiko eta Normandiako beste elizetan azaldu zen lehendabiziko aldiz.⁸ Baina, eskarmentu erabakitzaileak frantziar Errege Jabegoetan eman ziren (l’île-de-Francen), *Saint-Denis basilikan* bereziki, nartexean eta burualdeko kaperetan gurutze gangak jarri zituzten Suger fraide ezagunak bultzaturik. Handik sistema Europan hedatuz joan zen non, *opus francigenum* bezala izendatua izan zen.

BILAKAERA. Eraikuntzarako gurutzeriazko gangak eskaintzen zituen abantailak zirela eta berehala hartu zuten berentzat **zistertarrak**, estalgarri sistema berriaren zabaltzaile handiak bezala beroiek hartu behar direlarik.

Hasieran, eliza arrunta *tribunaduna* zen; gerora etorriko zen “bitan banatutako harmora” deitu zaiona, *triforiora* sortuz eta katedralari lau maila edo solairuetako altxaera emanaz. Aurrerago tribunak alde batetara utzi ziren, bertikaltasuna areagotuz; ondoren, gotikoaren “mural gardentasuna” iturburuari erantzunez, *triforiora gardendu* egin zen, azkenean behintzat, deuseztatu egin zen, erdiko eliza-barnearen arkutaria gainetan *leihate handiak* besterik ez ziren jaso, Beauvais-eko katedralean bezala.

Prozedura guzti honekin adierazi nahi dena hau da: arkitektura atal guztiak ez zirela ez aldi berean eta ez maila berean gotiko bihurtu. Gaur egun oraindik XII. mendean eraikitzen hasitako zenbait katedral handitan ikus daitekeenez, eraikinaren behe aldeko zatiak, aldaketak oraindik ezin harrapatu izan zituenean, gurutze gangak jada ezin hobeak ziren.

BESTE OSAGAIAK

Katedral gotikoan **eskulturak** kanpoko arkupetan eta atezangoetan arkitekturatik askatu egiten dira, mukulu borobileko eta beren berezko balioa izateko joera dutelarik.

Barrualdean, **ezarritako zutabeek** beren nortasuna gordetzen dute eta beren *kapitelak mendekotasunik gabekoak* dira (maila desberdinetan), eta bitartean, *seizatitako eta terzeletezko gangak* zabaltzen dira.

Zutabeak laster galtzen dira oinarrietan. Denbora joan ahala, **gangak**, teknika izugarri bat erakutsiz, *izar eta sarezko egiturak* hartuz joango dira.

Arku egitura berriak azalduko dira XV. mendean: *karpanelak*, *eskartzakoak*, *konopialak*. **Kapitelak** gero eta txikiagoak dira, egituraren gorengo maila azpimarratzearen egitekoa galduz; gerora “*landareki*” *edergarriak* dira ugari, zerrenda jarraian *kardina* osatzen dutenak.

Erromaniko idibegia, **arrosetoi gotiko** bihurtzen da, hiru sarrera nagusietako hormatan eraikiak direnak. Arku zorrotzeko leihate gainetan hormetan zulatutako delako arrosetoi horiek, hasieran beren barruan egitura zuzenak azaltzen dituzte; gerora hauek uhindu egiten dira eta beren diseinua aberasten, nahiz eta beren erradio-banaketa gordetzen duten.

● GOTIKOAREN JATORRIA

Aurreko kapituluan ikusia dugu erromaniko artearen iturburuan, ekonomia, gizarte, politiko eta erlijioso mailako zenbait gorabeherak nolako eragin mugatzailea izan zuten. Gotiko arteari buruz ari garelarik, antzeko oharrak jaso ditzakegu.

Arte estilo baten sorreran, filosofiako nolabaiteko zorrotasunez hitz eginda, baldintza eta arrazoien arteko bereizketak egin ditzakegu. Ekonomia eta gizarte mailako baldintzek behintzat, erraztu zuten gotiko artearen jaiotza.

EKONOMIA, GIZARTE ETA POLITIKAKO BALDINTZAK. Gurutze gangaren asmaketa izan zela gotikoaren sustrai bakarra erakusten oso zaila litzateke, besteak beste gotiko artea ez delako arkitekturaren bakarrik ematen. Estilo berri bat da, zeinetan, teknika eta egitura estilistiko multzo korapilatsu oso baten heldutasun bezala, lehendabizi Zistertar Ordenak erabili zituen arkitekturazko irtenbide berrietatik letorkeen gutzia gainditzen duena.

Eraikuntza ikuspegi soiletik begiratuta, gurutze ganga, erromanikoaren eraldakuntza logiko bezala hartu badaiteke, onartu beharrezkoa da baita ere, abiapuntu itzel horretan eta hiru mendeetan zehar arte egitura berrien jaiotza eta garapena sustatuko dituen eragin ahaltsu horretan, Europa mailan baldintza eta egitura ekonomiko, gizarteko, eta batez ere politikoari eragingo zion aldaketa nagusi batek esku hartu zuela.

Historialariek Europako herrialdeetako ekonomian XII. mendearen azken aldean gertatu zen aldaketa ikusia dute, Mendebaldeko Europan nekazal jardueran atzerapen bat eman bazen ere, ekonomia aurrerapena handiagotuz joan zen. Hiribilduen sorrerarekin batera beste gizarte mota berri bat jaio zen, burguena alegia, zeinetan, artisautzan eta merkataritzan jardungo zuen talde ugari sortu zen. Nazioarteko joan-etorriko ekonomia garatu egin zen, txanponen erabilerak eta Gurutzadek irekitako Ekialde gerturako joan etorrirako komunika bideak erraztua.

Euskal Herriari dagokionez, delako baldintza horiek Nafar eta Gaztelako erregeek erraztuak izan ziren, hiribilduak sortu eta Kantauri aldeko kaltetara bideak irekitzearekin.

HIRI INGURUNEA. Nekazal giroetan ere sartu zen merkataritza sistema berri hau, eta ondorioa, talde desberdinetako harremanen aldaketa eragin zuela izan zen, desberdintasunak areagotuz eta aurretik zuten oreka hautsiz. *Burgesiaren* aginpidea handitu eta areagotu egin zen, noblezia apurka ahuldu eta *nekazal giroetako* zapalketa egoera larriagotu egin zen.

Feudal sistemaren gain-beherakada eta errege aginpidearen etengabeko indarberritzea hasia zen, zeinaren hazkundeak presio fiskal handiago bat eta zibil eta erlijioso bizimoduaren eskuartze zuzenago, eraginkorrago eta ikusgarriago bat eskatzen zuen.

Nekazari gehientsuenak baserriak utzi eta hirietan kokatu ziren; eta honako hau, garatu beharrean gertatu zen, bai zerbitzu publikoak, industriaren bulegoak eta merkataritzaren biltegiak hazi beharrez; guzti honen eraginez hiri arkitekturaren fisionomia aldatzera etorri zen.

Sarri askotan populatze guneetatik aparte izaten ziren antzinako abatetxe erromanikoaren ordeztar hiri erdiko *katedralaren agerpena* izango da, egoera berriaren adierazpide bat.

ZISTERTARREN ERAGINA. Arrazoizkoa dirudien bezala, beste adierazpen moduetan erromaniko espiritua gainditze bat sumatu aurretiko jardunetan nabaritzen den aldaketatik hasten bagara, deskribatu berria dugun eta **Frantziako uhartean** XII. mendearen erdialdean arkitekturazko tresneria zabaltzen hasia dela ohartarazi beharko dugu, mende horretan bertan Nafarroan sartu “monje zurien”, San Bernardoren semeen eskutik sartu zelarrik. Espainiako kristauengan klunitarren eragina, XII. mende horren erdialdean gainbehera hasia da; eta horren ondorioz Donejakuerako erromesaldien arte eragina txikiagotu egiten da Zistertarren Ordena berriaren eraginarekin alderatuz gero”.⁹

● ZISTERTAR ARKITEKTURA

Nafarroako zistertarren lehen hastapenezko jatorriari buruzko zalantzak, handiak dira. Nafarroa Aragoi eta Gaztela arteko mugetan kokatutako bakartegiak direnez, zenbait agirien benetakotasuna zalantzan jartzeko badira arrazoiak; agiri horien arabera Olibaren eraikuntza Ramon Berenguer IV. kondeari ematen zaio (P. Moret-ek uste izan zuen bezala) eta Tulebras (serorak) eta Fitero (fraideak) berriz, nafar Errege Gartzia Ramirez, Berrezarleari.

Egia da, zistertarren erako harrizko lehen eraikuntzak nafar lurralde honetan, ez zirela XII. mendeko azken herenera baino lehenago emanak izan. Garai eta data horretarako, estilo berria monje “zurien” edil arautegian finkatua zen jada.

ESTILO GARTXU BATEN EZAUGARRIAK. Sobera ezaguna da San Bernardok bere Ordenako eraikuntzei erantsi zien gartxutasun espiritua. Ez ziren neurri ikaragarriak onartzen, bai luzean nahiz garaieran (arbotanteak erabiltzen ez zuten lanik izan); beirate koloreztatuak, eta zoladura ikusgarriak debekatuak ziren; ikonografia ere desagerrarazia zen, Kristoren gurutzea besterik ez zutelarik.

Gurutze itxurako **oinplanoa** hartu zen, **burualde** laukizuzena emanaz, deanbulatorioa edo ingurubidea eta **kaperak** ere laukizuzenekoak. **Traseptoak** era bereko hainbat kapera zeramatzan, bere bi besoetan irekiak.

Estalkiak hasieran fajoi-arkudun **kanoi-gangak**, xumetasun handiko gurutze-gangetan bihurtuz joan ziren. Estalgarrien zistertar teknikak, gotikoaren lehen une hori erakusten du (*lehengotiko* deitzen dena), zeinarengan, erdi puntuko arku diagonalak kanporatzean fajoi-arkuak zurkaizteko beharra sortzen da. Hasierako Zistertarrean, barruko arkuteria guzti horiek laukizuzenezko ebakidura nerbio soilez osatuak daude.

Zistertar elizak gordetzen du *erromaniko aire apur bat*, ez baitauka arbotanterik eta bere eusgarriak **oinarri eta kontrahormak** dira, bizkarrean zutabe erdiak finkaturik, harmoran txertatzen direnak zoruraino jaitsi baino lehen; eta zutabetxoak angelu edo ukondoetan.¹⁰ Oso gutxitan ematen dira irudiak **kapiteletan**, eta ia beti landareki egiturak besterik ez dira apaingarritan.

FITEROKO SANTA MARIA

Ikerketa berrien arabera, **Fiteroko Santa Maria** monastegia, Nafarroako *zistertarrik zaharrenetarikoa* da eta baita agian Espainiakoa ere. Bere lehen egoitza Yerga mendian egon zen. *Scala Deitik* zetozen monjeak ziren, Morimond-en harikoak, Tarbeko elizbarrutikoak, Yergako elizan egiten zuten araututako bizimodua, Durandoren zuzendaritzapean Gaztelako Alfontso VII.ak Niencebaseko (1140. urteko urriaren 25ean) lekua eman zien unean.¹¹ Baina leku hartako lehortea ikusi ondoren, berriro ere lekuz aldatzera behartuak gertatu ziren. *Erraimundo abade Saindua*, Nafarroako eta Gaztelako erregeen, Aita Saindu eta gozainen babesa lortzen jakin zuena Fiteron kokatu zen, monastegiaren behin betirako egoitzan (1152).

Hasiera batetan monastegi gaztelaua izan zen. Gaztelako erregeek sortu eta babestua, bere ondasunik gehienak Gaztelan kokatuak zituen. Baina azkar hasi zen Nafarroaren arreta erakartzen eta horretarako epaile izendaturik, Bolognako Guido kardinalak erabaki zuen monastegia, Tuter eta Korella herri mugen barruan kokatua zenez, Nafarroarena zela.¹²

Eliza. Fiterok, zorionean ongi samar gorde duen bere elizak (gaur egun parrokia), bere kapitulu-gelak eta bere klaustroak arreta bizten dute *apaingarrien soiltasunagatik*, zalantzarik gabe lehen zistertar arteari dagokion gartxutasun bera. Antza denez, **1152. eta 1237 urte bitartean** eraikia izan zen dena, monastegiaren mezenas izan zen Toledoko artzapezpikuak

eliza sagaratu zuen urtea. Gerora, Inozentzio IV.a Aita Sainduaren bulda etorri zen, 1247.ean barkaberatasunak eskainiaz.

Eliza zistertarren zabalenen artean nabarmentzen da Espainian. Bere **girolak**, Veruelakoa bezalakoak, zorrotasunean gaintitzen du. Leihoetako batzuk kanpoaldera, jarraian doan moldura batez babestuak daude, ez harroin eta ez kapitela, Iratxe eta Ozkabartetik (Santo Domingo de la Calzada) kopiaturikoa. **Ganga** guztiak **gurutzeria xumekoak** dira, erdiko eliza-barnearen lehen tarteak ezik, XIV. mendean eraldatuak zurren. Girolen **pilareak** zilindrikoak dira eta bizkarrean finkatutako zutabeak daramatzate, deanbulatorio edo ingurubidearen saihestik bakarrik. Gurutzeriaren oinarriek ere bizkarrean finkaturiko zutabeak dauzkate, landu gabeko hostoak dituzten kapitelen. Eliza-barne nagusiarenak aldez, oso gurutze egiturakoak dira, zutaberik gabekoak eta kapitela izugarri soilak dituztenak, pilastren kanpoalderako angeluetan zeharka jarriak. Agian honexegatik ikusi behar da zati honetan, E. Lambert-ek iradokitzen duen bezala, **Borgoina aldeko eragin** zuzenago bat, eliza beraren burualdea inspiratu izan zezaketen Akitania aldeko ereduaren aurrean.

Kapitulu gela. Fiteroko kapitulu-gelari ere apaingarrien gartxutasunaz distira dario, landaredun kapitela estilizatu nahiz geometrikoetatik. Mendebaldeko atariaren kapitela gotiko estilokoak dira, baina frantsestuagoak.¹³

OLIBA MONASTEGIA

Oso litekeena bezalako iritzi moduan bederen gaur onartzen da **Oliba** fundazioa Garzia Ramirez Berrezarleari zor zaiola. Lehenengo urteetan zehar, eliza eta lur sailak biltzen ditu emaitza modura, jarraian hainbat Aita Sainduen pribilegioak, emariz jasotako ondasunak baiezaturik.

Lehendabiziko eraikina **San Jesukristo** deituriko elizatzat bat izan zen, zenbaiten ustetan 1140. urteko data izan lezakeena. Baina emaitzarik nagusia Zarrakazteluko elizarena izan zen, zeinaren lur saila 1164. urtean hartua izan zen (*“ut possint ibi ecclesiam aedificare”*), Iruñean Santxo Azkarra errege zelarik. Eraikina, 1198. urtean, Santxo Indartsuaren garaian bukatuko da. Urte horretako uztailean egin zen eskaintza (burualdea, aldarea berekin zuela bakarrik zurren), urte luzeetako lana izango baitzen kapitulu-gela, klaustro, logela, jantoki eta sukaldea bukatzen.

Eliza. Eliza *zistertar jatorra* da: gurutze latinezko **oinplanoa**, hiru eliza-barne eta sei tarte, kanpoaldera horma-bular handi eta zabalak dituztenak, trantseptua, lau absidiolo zuzen eta zirkuluerdiko burualdea, Claravalekoaren modura.

Erdiko eliza-barneak 74 m-tako luzera badu eta trantseptuak berriz, 39. Funtsezko egitura *erromanikoa* da baina, estalkiarentzat **irtenbide gotiko** baten bila zebiltzala ere ikusten da, zeren eta, arku zorrotzak gurutzeriazko gangarentzat kokalekuak prestatuak dituzte. Gurutze itxurako harroinek, beren aurrealde bakoitzean, ezarritako zutabe bikoitzak dituzte zeharkako arku eta formeroak biltzeko. Arku zorrotzak badira ere barrualde osoan nagusi, gurutzeriaren gertuko bi arku formeroak, erdi puntukoak dira, honen bidez ikusten delarik XII. mendean eraikitze lanak, alde horretatik eta burualdetik hasi zirela.

Eskulturekiko apainketa guztiz gartxua da: *Kapitelak*, bi figuratiboez kanpo (sirenak eta barregarriak), gainerakoak landare gaiak dira, beti ere kapitela beraren kopari neurritan doazkion gaiekin. Zaharreneak uste izaten diren kapitela, burualde eta absidiolo aldeko kaperetakoak dira landare aberatsen eta ugarienak azaltzen dituztenak. *Lepazuriak* ere oso finki landuak daude, arroba, hosto mutur eta zintziliko pinaburuak dituztela... eskulturagileak *zistertar lehen soiltasunarekiko* begirunea azaldu nahi balu bezala gai kontutan baina, *formen edertasunarenganako* bere iaotasuna eta sentiberatasunari uko egin nahi ez balio bezala.

Elizako kapitela guztiak hiru baketa handizko molduraz osatuak daude, non jarraian doan inposta bat dirudien.

Trantseptuak bost tarte ditu; eta beren angeluetatik bereizita dauden zutabe fin eta garaiak, ojiban zehar doazen arku formeroak biltzen dituzte. Arku toralak zorrotzak dira, eta diagonalak, hiru baketaz osatutako molduraz inguratzen dute plementaria. Barrualdean gangak, kupula baten zirrara eragiten du, kanpoaldetik berriz, kanpandorreko oktogonozko zinborio dotore bat irteten da.

Gurut zadurako kaperak, alde bakoitzeko bi direnak, oinplano karratukoak dira eta gurutzeriazko tarteak dituzte. Erdiko kapera, antzinako “San Jesukristoren kaperaren” kopia zehatza dena, jarraian doan bi tartetako kanoi-erdi zorrotzez eta, lurretik irteten diren ezarritako zutabe gainetan, elkartzen diren lau nerbioduraz, zatitzen den esfera laurdeneko ganga batez estaltzen da.

Burualde osoa, turuta-antza sakoneko eta isurtze luzea eta jatorrizko hutsartea hirukoizten duen bost puntu erdiko *hutsarte edo bao* eder eta urratutakoek argiztatua geratzen da, eta eguzki jaio berriaren argia abside gainean astiro irristatzen uzten dute. Saihetsetako eliza-barneak baino pixka bat gorago altxatzen denez erdikoa, bere leihateek ezin dezakete garaiera handirik izan.

Monastegiaren alderdi batzuk, hara nola, elizako **atariak**, (harburutxoak, jarraian doazen kapitela, eta abar.) erromaniko espiritua baldin badu ere, XIV. mendekoak diruditen edergarriak baditu.¹⁴

Klaustroa. Olibako klaustro ederraren diseinuak, zistertarren estilo ortodoxoa urruti uzten du. XIV eta XV. mendeetan burututako lanak dira, eta Iruñeko klaustroaren garaikideak direnez beranduago aipatu beharko ditugu, nahiz eta bere lau hormarteko gangak, 6 tartetako bakoitza, erromaniko horma zaharretan eta kanpoaldeko ostikoetan kontrajarriak dauden.

IRANTZUKO MONASTEGIA

Andia mendilerroaren oinetan eta Lizarratik 8 km-tara dagoen **Irantzuko** monastegia, Fiterokoaren antzera, *Scala Dei* (Gaskonia) monastegiari eginiko emari bezala jaioa izan zen eta Parisko Pedro gotzainak sortu zuen 1174. urtean. Badirudi hasiera batean han erromaniko aurreko monastegi bat izana zela, eta ondorenean baita beste beneditar erromanikoa ere. Zistertarren bakartegiak, Santxo Azkarra eta bi Teobaldoren aldetik etorritako emari ugarien laguntza jaso izan zuen.

Mende luzeetan hondoa jota egon ondoren, orain berriki **zaharberritua** izan da eta gaur egun Teatino fraideak bizi dira bertan. Monastegiaren zatirik garrantzizkoenak eliza eta klaustroa dira.

Eliza. Hiru eliza-barne eta hiru buru-horma zapaleko absideak dituen eliza. Bere gangak, Olibakoak baino nerbiodura profil aurreratuagoez daude osatuak. Hala ta guztiz ere, harmoren zenbait puntutan, aurrez ikuskatu ez ziren gurutzerientzako tupusteko sostenguak bezala gangen abiapuntuak ikusten dira.

Klaustroa. Elizari bizkarrez ezarritako klaustroa aurkitzen da: bere bi hormartekoak erromaniko estilokoak dira; beste bietan gotikoa agertzen da. *Sukaldea* eta *kapitulu-gela* ere gotikoak dira; azken hau txikia eta xumea da, erdi puntuko arkuaz eta alde banatan leiho bakar bat duela klaustrora begira dago.¹⁵

BESTE FUNDAZIO ETA ZISTERTAR ERAGINAK

FUNDAZIOAK. Nafarroan izanak dira beste lekaime zistertarren fundazioak ere: **Tulebrasen** (Espainiako lekaimeen zaharrenetarikoa), **Martzillan** (Karitateko Andre Mariarena),

Lizarran (Salasko Andre Mariarena); eta gaurko Nafarroaren mugetatik kanpo badago ere, nafar erregeek sortutakoa litekeena, bada beste lekaima-etxe bat **Barrian** (Arabaren iparraldean), Burgosko Las Huelvas monastegiaren kidea izan zena; baina toki hauetan ez da geratu zistertarren artetzat hartu litekeen ezer.

Eraginak. Nafarroan zistertarrak sartu aurreko eraikin askotara ere iritsi zen estilo honen ortodoxia edo baita, XIII-XIV. mendeetan eraiki zirenetara ere.

Ekar ditzagun batzuk gogora. **Iratxeko monastegiaren elizari** Zisterraren eragina Ozkabertetik (Santo Domingo de la Calzada) zehar dator kio; eta eliza-barneetako harroinetan finkatutako zutabe bikoitzetan erakusten da; zeharkako arkuak baino askoz beheragoko mailan jarritako arku diagonalen abiapuntuetan; kapitel askotako xumetasunean eta hutsarte batzuk inguratzen direneko baketa handi xumean (Fitero eta Ozkabartekoan).

Oso txertatua da baita ere, aurreko atalean esan bezala, **Tuterako katedralean** zistertarren eragina, non “eskola berriaren eraikuntza teknika onak, erromaniko apaingarrien aberastasunarekin”¹⁶ ongi uztartzea lortu zen. Gurutzeriako pilareek beren aurrealde guztietan zutabe bikoteak dauzkate ezarriak eta baita ukondotxoetan ere beste batzuk; lehengotiko languedoziar motatako bereizgarriak, Kataluniako distiratik datozkionak. Gogora ekar dezagun Tuterako Kolegio-elizako aldarea Tarragonako artzapezpiku On Ramón Rocabertik sagaratua izan zena. Era berean, burualdean ere, Olibako elizaren imitazioaren bat ikus daiteke, zeren eta erdiko kainoi zorrotzak gurutzeriazko tarte zuzen bat badu eta zirkuluerdiko gunea, zeharkako arku bertikalean hiltzen den erradiozko nerbioez sendotua dago.

Oliteko Santa Mariak ere badu zistertarren ukiturik, bere eliza-barne bakarraren oinplano xumean eta bere angeluetan kontrahorma sendoz finkatua dagoen bere burualdeko poligonozko absidean, gainerako eliza-barnean errepikatzen direnak, non, hormura gainetako gangen bultzada sentitzen duten fajoi-arkuak.¹⁷

Zistertar arteak Euskal Herriko arkitektura gotikoan sartzeko gonbitea egiten digu. Hemen bertatik eta behingoz esanda utzi nahi dugu **hautaketa zorrotza** egitera behartuak daudela, eta gotikoari dagokionetan, arte balioa benetan berezia eta nabarmena den eraikin eta lanak besterik ez dugula aipatzerik izango bai Nafarroan eta bai beste lurraldeetan ere.

● NAFARROAKO LEHEN ARKITEKTURA GOTIKOA

NEKAZARI EKONOMIA. Goiz Erdi Aro bitartean, gainerako Europa aldeko eskualdeetan bezala, joera berak bizitzera etorri ziren Euskal Herrian demografiari eta ekonomia- gizarteari zegozkienetan. Euskal gizartea, nekazaritza erabat nagusi zen ekonomia baten gainean ezarria zegoen, XI. eta XII.aren hasieran lurren jabe eta elizetako agintarien (monastegietako abade, baroiak, jaunak, ahaide nagusiak eta abar) eta nekazari eta abeltzain zen populazioa, lurrarekin bat eginda bizi zena, zerbitzu baldintzetako populazioaren (nekaza ri-morro, behartsu, eta abar.) arteko harreman ia-feudalak agintzen zuelarik.

HIRIBILDUEN JAIOTZA. Baina, XII. mendearan azkenetan eta XIII. mendean zehar, nekazari multzo handi batek etengabe lurrak uzteak eta hiribilduetan kokatzeak, industria eta merkataritzaren garapena sustatu zuen eta honek gainerako Europan bezala, *gizarte eta politiko krisialdi* berdinak erakarri zituen.

Euskal Herrian, *fueroen eta hiri-gutunen* bidezko hiribilduen fundazioek herri xehearen erregearekiko harremanei, aurrez nekazari nobleziarekin jasan behar izan zituztenen aldean, oso desberdina zen ekonomia bizimodu baten egitura eman zieten. Inola ere aldakuntza oso

astiro joan zen, eta historialariaren arreta ezerk pizten badu XV. mende honen aurreko aldi honetan zera da, *gizartean etengabeko ezadostasun* giro honetan, irtenbide tekniko eta estilistiko profil berriak azaltzen zituen *erlijiozko artea* bultzatzeko eta garatzeko gogoak eta bideak izateak, alegia.

● NAFARROAKO FRANTSES GOTIKOA

ORREAGAKO KOLEGIO-ELIZA

Orreagako **Kolejiatako eliza**, XI. mendearen azken aldean behintzat izan zen beste eliza baten ordezkoa da. Ostatu sonatuko eliza da, 1132. urtean Ibañetako tontorretik, mendi magalera eta Konpostelako Galtzadaren ertzerak lekuz aldatua izan zena. Agustin Sainduaren kanonikoen gobernatzaren zuten ostatu honetan erromesak eta gaixoak aurkitzen zuten zerbitzu egokiagatik gotzainen pribilegioak eta XIII. mendeko olerkari batek eskaini zion latinezko gorespen-olerki (batzuen ustez Radako Rodrigo Jimenez gotzainarena da) bat merezi izan zuen, delako latinezko poemaren eskuidatzia Kolegio-elizan jaso da.

Elizak, suteak (1445), hondoratzeak (1609), konponketak eta itxuragabetu zuten eraberri-
tzeak nozitu zituen: Ez dira garaikoak ez sarrerako arroseitoia, ez eta tinpanoa ere. Hau gutxi balitz, 1940-45. urteetan zaharberritzen saiatu ziren, eraberriturik bere hasierako edertasuna galdu eraziz: beirateak, pulpituak eta aldareak jarri ziren; eta Birjinaren irudiaren gainean zilarrezko baldakino bat jarri zuten, Gironakoaren kopia zena.

Eliza. Agirietan azaltzen denez Santxo Indartsuari esker egina izan zen eliza, *hiru eliza-bar-netakoa* da. Erdikoa albokoen gainetik igotzen da eta pentagonozko burualdea du eta leihate galantak harmoratan. Ez da oso handia; 25 m. ditu luzean eta 18 zabalean eta 15 garaieran. Bost tartetako eliza-barneak, zutabeez bereiziak daude, diametro desberdinetakoak txandakatuz (0,94 eta 0,72 m.); berauek kapitelen bidez, sexpartita gangetako nerbioak zutikatzen dituzte, harmoratan ezarritako zutabetxoaren bidez. Harrizkoak diruditen gangek, itxurazko atalkapenak izanik ere, egiaz adreiluzkoak dira.

Torres Balbásen iritzian, arkitektoa frantses bat izango zen dirudienez, frantziar Jabegoko eraikin gotikoetako jakituna bera, Paris aldekoetan batez ere, izan ere Orreagako elizak *XIII. mendearen hasierako katedralen ereduak* jarraitzen ditu, hara nola, Sens, Noyon, Senlis, Bourges eta Pariskoak. Hauek bezala, tarte bakoitzeko lau arkutako *triforio* lerdan bat du, eta bere gainean *arroseitoi* zabalak irekitzen dira; Jouy-le-Moustier eta Marey-Marly-n gertatzen den bezala. Parisko katedralen bezala bere euskarriak *zutabe zilindrikoak* dira. Nafarroako eliza batetan lehenengo aldiz ikusiko ditugu gangen zama kanpo aldera botatzen dituzten *arbotanteak*.

Orreagako eredia. Baina eduki gogoan, Orreagak, Penintsulan ikusi zen **lehenengo frantses gotikoa** duela eta Leon, Burgos eta Toledoko katedralik bikainenak ondorengo tankera bati dagozkionak direla, “gotiko dirdiratsu” deiturikoari.

Orreagako eliza “eskola egina”¹⁸ izango zen, *Zangozako Santiagon imitazio bat* aurkitzen baita. Eliza honen erromaniko barrualdea aldatua izan zen, zirkulu sekzioko oinarriak ezarri al-
de batzuetan, zeinetan gangen nerbiadurak, laukizuzenezko tarteak (ez sexpartitoak, Orreagan bezala) jasotzeko bizkarra finkaturiko zutabeak zutikatzen diren. Beroietan, idibegiak aurkitzen ditugu hutsarteetan, eta baita mainel eta trazeria xumezko beste batzuk ere.

Agilarreko Bartolome Sainduaren ermitako absideko gangatan eta bere sartaldeko fatxadaren hormapiko soil-soilean ere hainbat zistertar eragin sumatzen da.

BAIONAKO KATEDRALA

Iparpirinioetako Baskonian eraiki izan diren eraikin gotikoetan, inolako zalantzarik gabe, nabarmenena, Lapurdiko hiriburuan (garai bateko Lapurdum) **Baionako** katedrala da. Eskualde honek ingelesez menpe bazeramatzan mende eta erdi jada, Goiz Erdi Aroko eliza baten ordezkoko katedrala eraikitzen hasi zirenean ¹⁹: Baina ez da Ingalaterra bakarrik izango eraikin berriari ukitua emango diona.

Eraikitze lanak XIII. mende hasierakoak badira ere (1258. urtean jasandako sute baten ondorenean), bere gauzatzea XIV. mendekoa da, **gotiko dirdiratsu estilokoa**.

Elizak. Hasteko, latin gurutzeko oinplanoa du, baina alboetan erantsi zaizkion kaperak direla eta ez da ikusten kanpotik. Itxura bikainekoa da, 80 m. baditu luzean eta 33 m. zabalean, bere gangak 26,50 m. iristen ditu garaieran, eta baditu zazpi tarte hiru solairukoak. Iparraldetik sei kapera eta bataiatagia erantsi zaizkio. Elizaren espazioa hegoaldeetik ere zabaldu egin zen, klaustroko lau hormarte moldatu eta kapera bakar bat osatzeko (Leon Sainduarena) eta elizan baitaratzeko; eta beste tarte bat (gurutzaduraren eskuinaldeko hegalarari zegokiona izateagatik, gainerakoak baino zabalagoa zena) ere klaustroari ostu egin zitzaion sakristia egiteko. Elizaren beheko arkuteriaren gainetik eraikina *triforio* batek zeharkatzen du aldenik alde. Beronen atzetik, XIX. mendean zaharberritutako *errenazimentu garaiko beirategi* ederrek distiratsen dute.

Ganga-giltzarri batzuetan *Ingalaterraren koroako armak* ezagutu daitezke (hiru lehoinabar) eta besteetan berriz, *Frantziako lirioak* lirain azaltzen dira. **Burualdea**, Lambertek ustetan, Soissons-eko katedralen inspiraturikoa bi kapera karratu (alde banatan bana) eta poligonozko bostek osatzen dute ingurubide edo deanbulatorio batez elkartzen direlarik. Beraren aurrean, atxikitako lau zutabetxo osaturiko sei oinarriz inguratua dago **aldare-aurrea**.

Klaustroa. Elizaren esparrura baitaraturiko klaustroaren ipar alderdiak baditu hiru hegalek, multzo homogeno arrunt bat osatuz.

Baionako katedralaren **kanpoaldeko ikusmira** bikaina da. Harrituta geratzekoa da leihateen garaiera eta arbotanteen andana osoa ikusita, bere dorretxo koroatutako kontrahorma eta guzti. Harriak duen margo argiagotatik XIX. mendeko eraikinak bereiztea erraza da: lehenengo hegoaldeko dorreari erantsitako gezia, eta iparraldeko dorrea, bera ere 80 m-tako gezi batek koroatzen duena.

IZPIRITU SAINDUAREN KAPERA

Sonatua da Baionan baita ere, antzinako **Izpiritu Sainduaren kaperatik** geratu dena, Aturriren gainean eraiki zen zubi bat zela eta ospitale batekin batera erromes eta bidaiarientzat eraiki zena. Luis XI.ak 1483. urtean Kolegio-eliza bihurtu zuen eta multzo osoa eraberritua izan zenez ezin jakin dezakegu nolakoa zen jatorrizko kapera gotikoa.

OLOROEN KATEDRALA

Oraingoz iparpirinioetako eskualde honetatik irten gabe, aipa dezagun Baionako katedralaren plano bera, burualdeko erradioko kaperen batasuna hain zuzen ere, **Oloroneko Santa Mariaren katedralera** igaro zela ²⁰ eta, hemen aipamen bat merezi du geografia gertutasunagatik eta Biarnok Nafarroa Beherearekin sarritan izandako harreman politiko eta kulturazkoengatik bederen.

● BESTE ERAIKIN GOTIKOAK

Elie Lambert, gotiko historialariaren ustetan, erromaniko artea Espainiako Ipar eta Sartaldean sakonki girotua gertatu zen, “hainbeste girotu ere, non, Nafarroak bere horretan leial jarraituko zuen ia XIV. mendera arte ere”.²¹ Eta egia da, zistertarren elizak eta Orreagakoa alde batetara uzten baditugu, Euskal Herrian aurki ditzakegun eliza gotiko zaharrenetarikoak ez direla *XIII. mendeko azken urteetan* baizik hasten.

Gure arreta merezi dutenak, bilduma honetan beren eraikuntza kronologia izan litekeenaren arabera azpimarratuz joango gara.

OLITEKO SANTA MARIA

Zerrenda honetan lehenengoa, nolabaiteko zistertarren eragina aipatu berria dugun **Oliteko Santa Mariarena** da. Bere eraikuntza XIII. mendearen lehen herenean hasia bazen ere (1243. ean agirian agertzen da), mende horretan zehar burutuko da. Egia da bai, bere estalgarriaren egiturak erromaniko aldera garamatzala bere arku zerrendak direla eta.

Eliza. Bere eliza-barne bakarra, laukizuzenezko sekziodun nerbio sendoz osatutako lau zati soileko tartez estaltzen da. Eraikinaren oinetako koruari dagokion gurutzeria ere gotikoa da, aurrerapen gehiago antzematen bazaio ere, (1300. alderakoa ziurrenik) eta gainerakoa baino garaiago kokatua dago. Kapera nagusia, zistertarren loreak gogora arazten dituzten landarezko kapitelen gainetan bukatzen diren zutabeetan kokatutako baketoi hirukoitzetako nerbioez gallonaturiko gangaz estaltzen da.

Jauregi multzo batetan bildua gelditu zen eliza, hori dela eta kanpoaldeak ez dira apartean geratzen, burualdea ezik, guztiz gazteluan txertatua baita, eta ataria, zeinetan, Azkarateren ustez, Balearretako eragina ezagutu litekeen.²² Eliza aurrearen behealdean atari gotiko eder eta turuta-antzeko bat nagusitzen da, eskulturak babesten dituen hirugingildun arkuen frisoz erdiratua.

SATURNINO SAINDUA (ZERNIN SAINDUA) IRLINEKOA

Iruñean, **Saturnino Saindua** (Zernin Saindua) oso da interesgarria. Bere berezitasunagatik izan da historialarien aldetik aipatua.²³ Bere eraikitze lanak XIII. mendeko azken laurdenean hasi ziren (1276-1297), Nafarrerria borroka bukatu eta berehalaxe. Baina ez da agirietan ezer geratu eraikitze lan honi buruzkorik.

Eliza. Eliza-barne bakarra eta oso zabala du (15,30 m.), sexpartita gangez estalitako bi tarte, 25 m-tako garaierara igotzen dena. Bere burualde zabala, bitxia bada ere, eliza-barnearen zabalera berekoa denak bost kaperatara irekitzen den pentagono bat marrazten du.

Erdikoa gainerakoak baino handiagoa da, eta alde bakoitzean ondoan dauden biak poligonozko oinplanoa dute; beste biak gaineen dorreak dituzten (burgoen arteko borroken oroimenetan seguruenik) karratuak dira. Erdiko kapera, hasierako arrosoien orde jarriak izango ziren leihate garaiek argizatzen dute. Beste kaperakitsuak dira eta kanpotik ikus daiteke beren poligonozko egitura.

ARTAXONAKO HESIKO SATURNINO SAINDUA

Artaxonan, nafar lurretan Erdi Aroan eraiki ziren gotorleku ugarien artean, harresi multzo ikusgarria gorde duen hiribildu bakarra den honetan, Hugo de Conques gotzainak, 1100. urtean eliza erromaniko bat eraiki erazi zuen gerora eraitsia izan zena bere izendapena eta bere egitekoa beste eliza gotiko bati utziz.

Hesiko Saturnino Saindua **eliza-gotorlekua** horma hesiaren zati bezala, XIII. mendean hasi zen eraikitzen. Eliza-barne bakarrekoa da, zabala eta liraina, beren kapitela galdu dituzten sorta moduan babestutako zutabe gainetan gurutzeriazko gangaz estalia. Burualdea poligonal da, ikonozko kapitela dituzten zutabetxoak alboan eta arku zorrotzezko hiru leihate dituena. Eliza berriaren buru-horma eraiki ondoren, denbora joango zen eliza-barnea eraiki baino lehen, burualdekoen kontrastea, bere leihateen liraintasuna eta argitasuna kontutan hartzen bada.

Ikusgarria da bere **ataria**, turuta-antzeko arku sakona duena, arkuteria itsuez inguratua eta irudirik gabea da eta Saturnino Sainduaren martiritza eszenak irudietan azaltzen dituen tinpano eta ateburua.

OSAGAI ETA AZTARNA GOTIKOAK

AZTARNAK. Historialarientzat garrantzia baldin badute ere, XIII. mendeko eliza gotikoen artean, zein egoera galgarritan dauden ikusita arkeologoen aldetik arreta gehiago merezi dutenetan aztarna garrantzizkoak utzi dituzten batzuk aipatu ditzakegu:

Bianako Pedro Saindua 1250. urtea baino pixka bat beranduago hasi zen eraikitzen. Iruñeko Zernin Sainduarekin zerikusia duena da, Iruñekoaren hiruen ordezkari aldare-aurreko erradiozko bost kapera dituelako.

Lizarrako Domingo Saindua, sermolaritzako asmoz eskeko fraideek (domingotarrak eta frantziskotarrak) 1258. urtean sortua izan zen hau, eliza-barne bakarrekoa eta diafragmazko arkuduna da.

Lizarrako Hilobi Santukoa (1272) ere, bestea bezala eliza-barne bakarrekoa zen, gurutzeria xumeko gangaz estalia, apaingarritako arkuteria atarian, molduraturiko arku zorrotzetako arkiboltaz ataria inguratzen zuena.

BERRIKUNTZAK. Nafarroako gotikoaren berrikuntzetakoak izan ziren:

- elizatik bereizita altxa ziren **babeserako dorreak**: **Iruñean**, (Zernin Saindua eta Nikolas Saindua), **Biasterin**, (Joan Bataiatzaile Saindua eta Santa Maria),
- **kanpandorretako geziak** ere garaitsu horretan sortu ziren, **Oliteko Pedro Sainduaren** elizan.

OSAGARRIAK. Era berean gogora ditzagun XIV. mendean gotiko eraz osatu ziren erromaniko elizak:

- **Leireko** eliza-barnea orain luzatu eta tertzelete gangaz estaliko dena,
- eta **Uxueko Santa Mariakoa**.

UXUEKO SANTA MARIA erro-errotik eraldatua izan zen eta Birjina honi bere bihotza eman eta bere gangetako giltzarri batetan bere ezkutua jarri zuen Karlos II.a erregeak, alegia. Hasierako elizaren mendebaldeko zatia 1349.etik hasita bota egin zen eta ondoren beste eliza berri bat eraiki: bere oinplanoa gradu batzuk ipar-mendebalde aldera aldatu zen norabidez, erromaniko eraikinaren ardatza era honetan tokiz aldatuz; eta zabalean 15 m. zituen eliza-barne zabala bat eraiki zen, ganga oso garai batez estalia, kanpoaldeko horma-bular sendoz arindu zena. Hauek arbotante luze batzuez sendotuak gelditu ziren iparraldetik eta sartaldeko harmorearen muturrean kokatutako bi dorrez, bietatik bat bukatu gabe utzi zena. Hiru eliza-barnetako burualde erromanikoari beroien zabalerako bakar bat erantsi zitzaion.²⁴

Nafarroan XIV. mendean zehar eliza-barne bakarrekoko elizak pilaka ziren, Kaseda, Munarriz, Bilatorta, Urzainki eta abarretan ikusi daitekeen bezala, XV. mendean zehar era honetako landa elizei eutsi zitzaielarik.

IRUÑEKO KATEDRALA. Iruñeko katedrala eta klaustroa aipatzen hasi aurretik gogoratzera beharturik gaude katedral-ingurune osoaren barruan hor geratzen direla XII. mende hasierako

erromaniko lana den **zileriaz** gainera, eliza baino *lehenagoko gotiko artearen arrasto* prestuak, adibidez:

1. **Rodako On Pedroren kapera**, txikia, eliza-barne bakarrekoa, burualde karratua eta giltzarrik gabeko eta zeharkako arku zorrotzak dituen gurutzatutako nerbioen gangak (XIII. mendea) dituen.
2. **Sukaldea**, oso zabala, oktogonozko ganga duena, erdi-erdian eta ertzetan tximiniak dituelarik harridura sortzen du, ez baita horrelakorik Espainian ere;
3. **Jantokia** berriz (gaur katedraleko museoa dena), zabalera nabarmenekoa, zortzi leihate luze eta estuez jantzia, sei alboetan eta bi buru-horman, arrosatoi baten sailhetsetan, eta lau-zatitako gangaz estalia. Gela handi honek, latinezko idazkun batetan 1330. urteko data darama, Barbazan gotzainaren garaitan, zeinari klaustro berriaren bi hegal zor zaizkion. Jantoki honek eta sukaldeak klaustroa inguratzen dute.

KATEDRALEKO KLAUSTROA. Iruñeko katedralaren aurrekotzat hartu behar da bere **klaustroaren** eraikin luzea. Eraikitze lanak 1280.²⁵ urtean hasi ziren; eta XIV. mendean ere bertan jarraitu zuten lanean.

Barbazana kapera. Barbazan gotzainak (1317-1355) kapitulu-gela izan behar zuena egin zuen eta bertan lurperatu zuten; gela eder bat da, **Barbazana kapera** deitzen dena gaur egun (1319), zortzialdeko ganga izar egiturazko batez estali zen, Toledoko katedralaren San Ildefonsoren zortzialdeko kapera gaztelauetatik zetorrena bezala bereziki estimatzekoa.²⁶

● IRUÑEKO KLAUSTROA

Iruñeko klaustroak alde bakoitzeko 38 m. dituen karratu ia oso bat egiten du; galeria bakoitza zortzi tarte osatzen da (angelukoak barne), eta erdialdeko seiak lorategi aldera leihate oso handiak dituzte; bere gangen garaiera ia 9 m-takoa da eta bere bataz besteko zabalera 5 m-takoa.

LAU ETAPA. Iruñeko klaustro honen deskripzio eta historiako ikerketa osoena eta agiriz hornituenaren egileek, bere sorkuntza lau aldietan kontatzen dute.²⁷

1. **aldia.** Ekialdeko hegaletik hasiak izango ziren lanak eta **iparraldeko hegala**ren erdiraino iritsiko ziren.

Diseinua hemen azaltzen da hasierakoena bezala: bozel bikoitzeko *oinarriak*, inguruko *zokaloak* lau gingilez apainduak, eta kontrakoan *hiru-gingilezko arkuak*; landare edergarriko *arkiboltak*; istoriodun *kapitelak*; eta tarte bakoitzean hiru mainel oso finez eutsitako leihatearen *trazeriak* (erdikoa zertxobait gizenagoa) zeinetan bost *arku zorrotz* finkatzen diren, babestutako bitik behin egitura bereko beste bat, eta hiru *arrosatoi zirkular*.

Diseinuak, lehen gotikoak berezkoa duen eredu xume eta arina jarraitzen du. Arkuartetan arkuteriaitsuak gainjarri ziren geroago.

2. **aldia.** Barbazan gotzainak eraginda ziurrenik (1318-1355), bukatua izango zen **iparraldeko hegala** eta **sartaldekoa** hasi.

Bozel bikoitza galdu egiten dute *pilareek* eta gangetako nerbio guztien batasuna osatzen dute; *trazeriak* konplexuagoak bihurtzen dira idi-begi eta borobil irudi gero eta gehiagorekin, arkuarteak apaintzen dituzten *arkutxoak* bizitasun gehiago ematen zaie, eta maila horren gainean klaustro osoa zeharkatuko duen *baranda kalatu* bat kokatzen da.

3. **aldia.** Hegoaldeko hegala dagokio, eta XIV. mendearen azken herenera arte iraungo zuen.

Bere berritasun handiena erlantz eta barandekin gurutzatzen diren arkuarteko arkuetoetatik doazen *gableteen* eransgarrietan dago, marrazki kalatuen *triangelu tinpano* txikiak uzten dituztelarik.

Klaustro gaina eraikitzea ere, urte horietan erabaki zen, 1472. urtera arte iraungo zutelarik lanak. Gain horretara, erdian begia eta modu polit batetan sartutako baranda bat duen **helize-eskailera** batetatik igotzen da.

4. **aldia**. Garai hartan, 1348. urteko izurrite handiaren ondorioak zirela, mendearen bukaerako gertakari politikoak eta 1391.ean erromaniko katedralaren burualdea hondoratu zela eta klaustroko lanak denbora luzez geldirik egotera behartuak izango ziren, eta ez zuten jarraipenik izango **XV. mendea** ondotxo aurreratua izan zen arte, bukaera **XVI. mendean** ikusiko zelarik.

Azkeneko aldi horretan (1492?-1507), klaustro osoa ia erabat bukatua zenean, **sartaldeko hegala** bere *arkuarte*, *baranda* eta *gableteez* jantzi zen.

Klaustroaren *mendebaldeko hegala* ez du gableterik, baina bere barandak *pinakuluz* josita daude; gainerako hegala badituzte gableteak eta baranda jarraiak ertzetan pinakuluak dituztela.

LIRINTASUNA ETA EDERTASUNA. Halakoxea da, klaustroa osokiro ikusteak sortzen duen zirrara, lanen luzapenez ezinbestean sortutako ondorioen inkoherentzia ikusten bada ere.

Azkaraterentzat, hau da “manierista txanda honetan, arkitektura gotikoaren adibide hoberenetako bat”. Lambert eta Torres Balbásen iritziz, “inongo frantses klaustro ezin daiteke Iruñekoaren parean jarri”.

● ARKITEKTURA MILITARRA

NAFARROAKO GAZTELUAK

Gotiko garaian Nafarroan oso ugaria izan zen militar arkitektura, tipologia askotarikoa:

- muga zainketarako **gazteluak**,
- seinale **dorreak**, inoizko erasoen aurkako defentsarako dorreak,
- gotorlekuen egitura eta itxura duten **gazteluak** eta abar.

Gaztelu ugariak. “Hirurehun gaztelu baino gehiago, agian” idatzi zuen gai honetan jakitun den Jose Mª Errekondok. Hauetako batzuk ia guztiz desagertuak dira; beste batzuk, egoera oso galgarrian daude, Cisnerosen eraipen aginduei eta betiko bandalismoari esker; baina ez da agiriaren bitartez guztiak katalogatzeko saiakerarik falta izan.²⁸

DORREAK. Nafarroan badira **erregerenak** eta **nobleziarenak**; hauek, hasieran dorre bakan bezala eraikiak izaten dira, Longida haranean **Aiantzeko** almenazko guztiz ederrak bezala, ala **Zilegietakoa**, angeluetan bere zilindrozko kuboak eta guzti. Inguruan barrendegi apalagoak gehigarri eta sarritan ezarriak dituen **dorretzar bat**; zeren eta “XI eta XII. mendeko dorre xumeari, Omen bezala geratu litekeenari, saihetsetan beste bi dorre txikiagoak sortzen zaizkio; gortina eta harresi-barruzko poligonoek hesiak ixten dituzte eta kanpoan uzten ate-ixilak eta arrasteluak dituen zuloak” (J. M. Errekondo).

GAZTELUAK. Baina gero, angeluetan defentsarako kuboak dituen harresitzarrez inguraturiko dorrea duten gazteluak sortzen dira. Gogora dezagun adibide modura, zaharberritua dagoen **Xabierko gaztelua**.

Neurri handietan eraikitzen dira, harlandu oneko harmorekin, murruarteka zulatuak, kanoi-zulo eta matakanak beren garaiera egokian.

ARKITEKTURAZKO ESKEMAK. Eraikin hauen oinplanoari buruzko agiri zehatzik ez bada, eta barruko esparruaren zatiketari buruzko ezer gutxi badakigu ere, hauetako batzuek zerbait zehatzagorik jakin badakigu.

Zangozako Gazteluaz dakiguna da, 1390. urtean bazuela “zain-etxola bat gainean zuen ate nagusi bat, barbakana (harresi apal bat) gazteluaren inguruan, hiru dorre ertzetan, ganbara garai bat eta areto handi bat”.²⁹

Garañoko dorrea babesten zuen barbakanan ere hiru dorre altxatzen ziren.

Teobaldo II.aren (1253-1270) erregealdikoa dela esaten den **Tiebasko gazteluaren** aurriek erakusten dute XIII. mendean defentsa izaeraz, nolako errege gazteluak eraiki izan ziren: Eraiketa sendokoa, laukizuzeneko oinplanoa duen patio bat inguratuz. Horrelakoxea izan behar zuen **Oliteko gazteluak** ere bere lehen garai hartan.

● ARABAKO ARKITEKTURA GOTIKOA

BIASTERI

Logikak eta kronologiak **Biasteritik** hasiera bultzatzen gaituzte, izan ere hiri hau Gaztelak 1461. urtean bereganatu zuen arte Nafarroakoa baitzen. Gotikoaren lehen aldi honetan erlijiozko lantegia, ez da aurreko aldian jo zuen defentsarako behar konplexu batetatik askatu oraindik. Araban eta Nafarroan “harresiak, elizak eta hirigintzak egitasmo baten azpian daude”. Hauxe gertatzen da Biasteri, Agurain eta Gasteiz bezalako hirietan, “oso maisuki hautatutako beren kokalekueetatik, topografia beren defentsarako erabiltzen dute eta muinoetan kokatuta, inguruko eskualde osoa, bai begiz eta estrategiaz menderatzen dute”.³⁰

JOAN BATAIATZAILE SAINDUAREN PARROKIA. Eliza erromanikoan hasi eta gotikoan bukatu zuena da. Gerora zenbait estilozko gehigarriekin garatu zen; baina eraikinen zatirik garrantzizkoena XIII. mendekoa eta XIV.aren hasierakoa dela esan liteke.

Hiru eliza-barne dituen **eliza** da, zeinari XVI. mendean Iparraldean beste bat eraiki zitzaion. Zati desberdinak ditu, gurutzeria xumez estalia, koruaren erdiko tarte estaltzen duena ezik, hau tertzeleteak dituen baita.

Arrosetoi (3,40 m. diametroz) izugarri bat izan zen atarian, XIV. mendekoa seguruenik, eta Pilareko Amaren kapera eraiki zenean hormaratu geratu zen. Hiru zirkulu zentrokide inguraturiko arrosetoi berezi hau, lau-gingildun zirkulu sail batez dago osatua. Abside aldetako hiru kaperetako leihateak luze eta XIII. mende jatorrekoak horma-bular sendoen artetik altxatzen dira.

Bere ateetako baten gainean militar defentsako **dorrea** dago zutik, elizatik kanpo geratzen dena baina beraren babesean.

ERREGEEN SANTA MARIA ELIZA. Honek ere aldakuntza handiak izan zituen, eta Joan Bataiatzaile Sainduaren modura, hau ere erromanikotik gotikora igaro zen. Koruaren atzealdeko harmorearen babesean dauden zutabeak, oinarri batzuk eta koruko eskaileraren gaineko arku zorrotzeko leihatea *trantsizioko erromaniko* bati dagozkio.

Gaur egun **eliza** hau zabala da, hiru eliza-barnetakoa; **gotikotik**, gaur behe aldeko bi tarteak gordetzen dira, izan ere, XVI. mendean gaineko beste tarte bat eta burualdea desagertu egin ziren beste errenazimendu garaiko batez ordezkaturik izateko. Erdi Aroko eliza-barneak terzeletezko gangaz estaltzen dira.

Lan hau XIV. mendean eman zen bukatutzat, **atari** ederrekoa bera, turuta-itxurako oso arku zorrotz handi bat, bost arkiboltakoa, Apostoluen irudi batzuen gainean historia duen tinpanoa, arku eskartzanoa eta hiru-gingileko bi ate eta Birjinaren irudi airosa duen mainela, dituelarik. Atari oso hau XVI. mende betean itxi egin zen, izar itxurako gangaz estalitako kapera osatuz.

GASTEIZ

KATEDRALA ZAHARRA. Gasteizko **Santa Mariaren Katedrala**, inolako zalantzarik gabe Araba osoan sortutako eraikinik ederrenetarikoa. Gaurko eraikin honek beste erromaniko bat ordezkatu zuen, 1181. urtean nafar errege Santxo Azkarrak hiri-gutuna eman bezain azkar eraiki zena. Burgu zaharrean goi-lautada estu baten ipar muturreko estrategi kokamenak pentsa erazten du eliza gotorleku baten osagaietako bat izango zela. Eta hala izan ere, azken urteetan egiten ari diren eta hasierako erromaniko elizaren azpiko **kripta** argitara ateratzen ari diren indusketetan azaltzen da antzinako Gasteizena zen harresia aprobetxatuz eraiki zela eraikina. **Eliza-gotorleku** bat zen, bere inguruko zati handi batean (Iparraldean), Erdi Aro garaiko eliza-gotorlekuen berezkoa zen igarobidea salbatu duena.

Kolegio-eliza izatetik Katedrala izatera. Baina gaur begiztatzen dugun eliza hau, 1350. urte arte agiririk ez izatea harrigarria bada ere, Alfontso X.aren erregealdian hasia izango zen eraikitzen, **1340-1345.** urte bitartean. Liturgia ospakizunak ziurtatzea beharrezkoa izan zen eraikina estali aurretik, gehigarri kapera bat (1390-1400) eraiki zelarik, gaur parrokia egitekoak burutzen dituen. Eliza nagusia, **Santa Mariari** eskainia, 1498.ean Kolegio-eliza izatera etorri zen (Armentiakoa lekuz aldatu zelako) eta 1861.ean katedrala izatera igaroko zen.

Eliza hiru eliza-barnekoa, gurutzadura oso nabarmena oinplanoan eta hiru tarte alde banatan, delakoen besoetara zisterar estiloko bi kapera irekitzen dira alde banatara, hirugarren trapeziozko tarte girolaren abiapunturako geratzen delarik. Gurutzaduratik abiatuta eliza-barneek sarrera aldera bost tarte dituzte; eta burualdetik bost tartetako girola bat hasten da (aipatutako abiapuntuko bi barne direla) zeinari absidean pentagonozko hiru kapera irekitzen zaizkion. Eliza-barneen saihetsetan, horma-bularren artean, sakontasun gutxiko kaperak daude.

Oinarriak oinplano zirkularretakoak dira, gangetako nerbioekin egokitzen diren ezarritako zutabetxoekin. Egia dirudi, lehenengo eraikin gotikoak egurrezko estalkia zuela eta honen ordezkaria egin zitzaionean horma-bularren kokamena eskasa gelditu zela eta, eusgarrien erortzeak (gaur egun begien bistan dagoena) eraikinaren sendotasuna ziurtatzera bultzatu zuen oinarrien liraintasuna eta gangen batasuneko edertasuna sumatzea eragozten zuten eusgarritzko arku apaldu batzuk gainjarri zirelarik.

Zaharberritze lanak, 1962 eta 1964 bitartean egindakoak, lau “ukondo arkuak” kentzeko burutu ziren hain zuzen ere. Hogeita hamar urte beranduago, badirudi katedralaren egitura berriro ere mugitzen hasi dela eta gaur egun sendotze lanetan dihardute.

Kapitelak, landare estilizatuak dira ia denak. Gangen gurutzeria xumea da. Katedral honen ezaugarriak bereziki **triforioa** da, pasabide bezala estua dena (50 m.), elizaren inguru osoan zehar doa, hirugingildun arkuak, lau-orridun baranda eta moldurak multzo osoa inguratzen duelarik. Oinetan eta gurutzaduraren sartaldeko angeluetan dauden karakolezko eskaileretatik igotzen da bertara.³¹

Argia barrura eliza-barneran idi-begitik sartzen da eta burualdean, eliza-barnearen lehenengo tarteetan, eta alboetakoan XIV. mendeko ziztatutako trazeria duten leihateetatik. Elizan sartzen denari, kanpotik begiratuta bloke itxiaren itxuraren kontrastean, argitasunak eragiten dion inpresioa ahaztu ezinezkoa da, eta baita, triforioa eta arrosoetoei eliza-barneko jakintsuarena arkutaria zorrotzen konbinazio ere.³²

Eliza hau aberasten eta bisitaria hunkituta uzten duen beste osagai bat bere **eskultura lanen** ugaritasuna da, batez ere XV. mendeko bigarren zatiko bere arkupeko hiru ateetakoak, dugularik berehala jardungo horietaz.

PEDRO SAINDUAREN ELIZA. Badu batek pentsatzeko joera, proportzio oneko triforio batek Santa Maria elizari ematen dion edertasunak inspiratu zitzaizkeen gasteiztar Pedro Sainduaren

eraikitzaileak, inola ere, Santa Marian oraindik lanean ari zirela, eliza eraikitzen hasiak izango zirenez. Bada oraindik eliza honi buruzko 1257.go agiririk, baina litekeena da gaurkoa baino lehenagoko beste eliza bati buruzkoak izatea, alderdi batzuetan behintzat. Hiriaren harresiari atxikita eraikia izan zen, honek oraindik ere bere harmoretako zati batzuetan gordetzen diren *gotorlekuko zenbait izaera* esplika dezakeelarik.

Eliza. Hiru eliza-barne oso motz ditu, hiru tarte besterik ez trantseptutik hasita. Honek, bost tarte ditu, zeinak gurutzeriazko ganga xumez estaltzen diren; koruari eta gurutzeriaren hegoaldeko muturrari dagozkionak ezik, tertzeletezkoak baitira.

Burualdea bitxia da, non, latin gurutzeko oinplanoari dagozkion abside aldeko hiru kaperei, laugarren bat erantsi zitzaion Ebanjelioaren aldetik, laugarren eliza-barnea osatu zelarik horrela. Erdiko absideko kapera heptagonal da, beste hirurak berriz pentagonalak. Lau kapera hauek leihate luzangak dituzte, kanpoaldera ordea, horma-bular sendoak.

Gurutzaduraren ezker aurrealdean, katedral zaharreko hirugildun baoak eta lau-orrien kalatuzko barandak kopiatuak dituen triforio bat badu.

Burualde eta gurutzadurako oinarriek laualdeko gunek bat badu atxikitako lau zutabe-txoekin. Kapiteletan nabarmenenak landareak dira, errealista samarrak; badira erromaniko zapore sakona duten animalia irudiak dituztenak ere.³³

GASTEIZKO BESTE ELIZAK

Arabar gotikoaren garrantzizkoena denaren aipamena nahita nahiez laburtu beharrez, gogoratu besterik ez dugu egingo XIII-XIV. mendean zehar, hainbat eliza gotiko eraiki izan zela eta haietatik batzuk desagertuak direla, **San Ildefonso** bezala (Gaztelako errege Jakintsuak sortua), eta dominikarren eta frantziskotarren komentuetako elizak.

Biziraun dutenen artean aipamen bat merezia dute.

- **Migel Sainduaren** eliza, funtsean Santa Mariarena bezain zaharra izanik, XV. mendean zehar eraikiz joan zen, ondorengo mendeetan berritua eta eraldatua izan zena;
- eta **Bizente Sainduarena**, hiru eliza-barne dituen, XV. mendean hasia eta hurrengo mendean *hallenkirchen* edo euskal areto eliza eredura egokitua, zeinari atal berezi bat eskainiko diogun.³⁴

* * *

Bizkaia eta **Gipuzkoako** lurraldeetan gotikotik gorde den ia guztia XIV. mendekoa ala hurrengoa da. Ez hori bakarrik, XVI. mendean bertan euskal maisu batzuk gotiko formuletan itxita jarraitzen dute. Bizkaitik hasiko gara, elizarik zabalenak eta garrantzizkoenak besterik ez aipatuz.

● BIZKAIKO ARKITEKTURA GOTIKOA

SANTIAGO KATEDRALA, BILBON

Bilbon **Santiago** jauna gurtzen zen XIII. mendean bederen, Begoñako portua besterik ez zenean. Portu-auzoa 1300. urtean hiribildu bihurturik, eliza eraikitzen hasi ziren, baina ez mendea erdialdera iritsi aurretik. Eta 1379.ean zabalagotzea erabaki zen, 1404.ean ia gaur ezagutzen dugun bezala gelditu zelarik. Denbora pasa ahala erantsiz joan zaizkion hainbat osagaiek (kaperak, atariak, arrosotoiak eta abar.) ia ez dute bere arkitektura gotikoaren garbitasun inpresioa eragozten kontenplatzerakoan.

Euskal Herriko eliza gotikorik handiena da, eta azkeneko garbitasun eta eraberritzeak (1997-2000) Euskal Herriko eraikin jatorretan adierazten den edertasun zurrunaren monumenturik duinen eta adierazkorrena bihurtu du.

Elizak. Lau tartetako hiru eliza-barne ditu, horma-bularren artean babestutako kapera txikiak eta txandakako tartetako girolak, behin trapezoidalak eta triangeluarrak besteetan. Azken hauek hiru nerbioetako gangez osatzen dira, zilindrozko oinarrietan bukatzen direlarik eta bizkarrean finkatutako zutabetxoekin. Gurutzadurako zeharkako eliza-barnea bere aurre altxaeran besterik ez da nabarmentzen.

Eliza-barne nagusiaren, aldare-aurrearen eta gurutzaduraren besoetako paramenduak triforio batek biziagotzen ditu. Kanpoaldera triforio itsua bada ere, barrualdera, Gasteizko katedralako ia marrazki berdinak dituen zutabetxo ugarien trazeriaz apaindua; bere gainean hainbat trazeria konplexuzko leihoak dauzka.

Gangak diagonaleko nerbio soilak dituztenak dira, gurutzaduraren erdiko tartekoak eta aldare-aurrekoak ezik, hauek tertzeleteak eta lokarriak baitituzte. Gangarik garaienari eusten dioten oinarriei tinkotasuna ematen diete arbotanteek.³⁵

KLAUSTROA. Elizaren ezkerraldera klaustroa hedatzen da, gurutzeria gangazko lau horma artez inguratua eta trazeria flamigeraz ederturiko leihate handien bitartez patio karratu batetara ematen duena.

AHAIDETASUNA ESTILOETAN. Oso egoki adierazi den bezala, bere girolaren berezitasuna, esan berri dugunez, trapezoidal eta triangeluar tarte zatituetan, hispaniako zenbait katedralen antzeko diseinua aurki daiteke, baina Torres Balbásek, Bilboko portuko merkataritza harremanak gogoratuz, Frantzia, Flandria eta Normandiako elizen eta askoz zehatzago Normandiako *Caudebec-eko katedralarekiko* berdintasunak aipatu nahiago ditu.³⁶

SAN ANTON, BILBON

Bere eraikuntza data eta apaingarritako bere osagai batzuen estiloa dela eta **San Antonen** parroikia-eliza **gotiko berantiarraren** atalean aipatu beharko litzateke, barrunbearen zuhertasunak eta Santiagoko katedralarekiko egitura eta eitearen antzak, **XIV. mendean** Bizkai aldean eraikitako elizen ahaidetza handiagoa leukake.

Ibaiaren gertuan dela eta bere kokapenaren estutasunak oso baldintzaturik eraiki behar izan zen. Horretan datza bada, bloke trinko eta batua, ia karratua izatean (32 x 28 m.), areto baten modura, beranduago hiru kapera erantsita iparraldetik luzeago egin nahi izan zena.

Eliza. Hiru eliza-barnetakoa da, erdikoa zabalagoa izateaz gainera, alboetako eliza-barneak baino bi aldiz garaiagoa dena; berezitasun bat badu, kokamenaren zailtasunak eragingo zituen *zenbait arazo* zirela eta, ez eliza-barneak eta ez lau tarteak ez dira neurritz guztiz berdinak; eta ez du absiderik, bere barrualdeko frontisa harmora zuzen zehatz batez ixten delarik. Pilaareak zilindrozko nukleo handi batez osatuak daude bizkarrez finkaturiko zutabetxoak eta harrointxoak dituztela, aurreneko haiek arku perpiañoak eta beste hauek arku formeroei dagozkienak. Kapitela troxa lau baten modukoak dira taulamendu baten antzera.

Tertzeleteen gangaz estaltzen da erdiko eliza-barnea, alboetakoak berriz gurutzeria xumeez, Epistola aldeko lehen tarteak ezik, poligonozko oinplanoa duenez, erradiozko gangaz estalia baita. Kanpoko eusgarriak prismazko horma-bularrak dira, zeinetan arbotanteak, egitura ziurtatuz bi kokalekuetan finkatzen diren.

Bizkaia aldeko beste elizatan bezala, San Antonek triforioa itsua du, lau-orritako baranda duen hiruringildun hutsartez zehatzua; igarobide bezala estua da, beste Bizkai aldeko eliza handitan bezala: 60 m. Goialdeko hutsarteak, trazeria zabalak dituzten lau bikoizketako arku zorrotzeko zulo zabalak dira.

Lehenengo liturgia ospakizuna 1433. abuztuaren 5ean egin zela ere gauza jakina da; eta eraikuntza eta egiturazko beste osagaien azterketak ondorio honetara eramaten gaitu, eliza estaltzea eta bukaera ematea **1500.** urteaz geroztik egin zela.³⁷ Gaur egun zaharberritze sakon batetan murgilduta dago.

LEKEITIOKO SANTA MARIA

Bizkaiko **gotiko jatorrenetarikoa** dugu **Lekeitioko Santa Maria** eliza. Itsasoa aurrez-aurre duela gailur batetan, eta Bizkaiko Jaunen jauregi ondoan eta portura zihoan ate ondotik gertu egoteak ondotxo adierazten du, XV. mendean eta XIX.ean azkenik hainbat eskuartze nozitu izanagatik, hasieratik eman nahi izan zitzaion zabalera, sendotasuna eta tinkotasuna (bost eliza-barne).

Eliza. Gaur egun hiru eliza-barnetakoa da, lau tarteduna, alde bakoitzean kapera ilara bat duela horma-bularren artean kokaturik. Baina aldaketa oso garrantzizkoak gauzatu zitzaizkion 1882-1883. urteko berrantolaketaekin. Ebanjelio aldeko kaperak, kanpoaldeko arkupe bihurtu ziren; alboetako absideak desagertu egin ziren, girolak bereganatu zituelarik; sakristia ere, lehen absidearen atzean Ebanjelioaren ondoan zena, Epistola aldera eramana izan zen. Bere hiru absideetatik, pentagonala dena besterik ez da gordetzen gaur egun.

Bilboko bi eliza gotikoen sistema jarraitzen duen *triforioa* du. Igarobide bezala estua da (2,05 m. altueran, eta 0,65 m. zabalera, gutxi gora behera); eta bere *trazeria* XIV. mendeak berea duena da: lau-orridun baranda baten gainean, hirugingildun arkuak daude erdi puntuko arkuteriatan txertatuak.

Lekeitioko elizak ez du gurutzeriarik. Estalgarriari buruz berriz, absideko ganga erradiozkoa da; girolakoak lau zatitakoak dira trapeziozko diseinu behartu baten gainean; erdiko eliza-barnearen lehen zatia estaltzen duena, luzetako joskera bat duen lau-zatiduna da, gero izar itxurako bi ganga eta tertzeletezko beste batek jarraitzen dute; gainerako guztiak gurutzeria xumekoak dira. Aipa dezagun xehetasun bitxi baten modura, eraikin osoak duen *okerdura*, bere atzealdeko ardatza iparraldera desbideratzen duena.

Kanpotik begiratuta Lekeitioko elizak badu nortasunik bere pinakulu eta guzti, *arbotanteen bateria bikoitzagatik*; eta bere *kanpandorreagatik*, eraikitze aldiko istorio luzeak dituen; Epistola aldeko arbotantei babes bezala ongi datorkie bere hormen sendotasuna.

ERAGINAK. Bere burualdearen egituragatik Elie Lambertek Gaztela aldeko katedralen eragina ikusi du, *Cuencakoarena* batez ere; beste batzuen ustez berriz eragin hori *Gasteizko Pedro Sainduaren* elizatik hartua da zuzen zuzenean.

Ingeles gotikoaren eragina ere ikusi izan da leihateen trazerietan, ulertzen erraza den eragina bestalde, XV. mendean Kantauri aldeko portuak Normandia eta Ingalaterrarekin izandako merkataritza harremanak kontutan hartuz gero.³⁸

● GIPUZKOAKO ARKITEKTURA GOTIKOA

GETARIAKO SALBATORE SANTUA

Euskal lurralde txiki honetan, garai honetan gorde den eraikin gotikorik deigarriena (bakarra ere esan liteke) Getariako Salbatore Sainduarena da. Torres Balbásen ustetan eliza hau, *Bilboko San Antonen* inspiraturikoa da. Bere barrunbe honetan (aurreko eliza batetan) **1397. urtean Batzar Nagusiak** ³⁹ ospatu zirelako da sonatua, zeinetan, Gonzalo Moro Korregidorearen zuzendaritzapean antzinako lege foralaren oinarriak onartu izan ziren eta

bando-kideen gehiegikeriak zapuzteko Ordenantzak aldarrikatu ziren, eta merezi du bere barruko edertasuna eta trazuen berezitasuna ikusita gaurko elizagatik bere ospea gordetzea.

Gaurko eraikina 1420. urtean bukatu omen zena XIV. mendearen hasieran erromaniko tradizioko pilare erabiliz eraikitzen hasia izango zen eta alboetako bi eliza-barneekin batera elizaren zatirik zaharrenak dira.

Elizak. Hiru dira bere eliza-barneak, erdikoa –20 m. altueran, 31 luzeran eta 10 zabaleran dituen— besteak baino garaia goa delarik. Hiru tartetakoak dira, oinarri zilindrikoz bereziak daude ezarritako zutabetxoekin, eta gurutzeriazko gangaz estaltzen dira, xumeak dira alboetakoak eta erdiko eliza-barnekoak izar-itxurakoak, erliebezko soin-enborren egituran tailatutako lora handi moduan giltzarrietan bukatzen direnak. Arku zorrotzen bultzada, berauei dagozkien harmoren horma-hortzetan biltzen direnak, arbotanteen bidez kanpoko horma-bular lau batzuetara igortzen da, **gotiko estilo klasikoenaren** arabera.

ZANTZU BITXIAK. Eliza honen zantzu bitxietako bat *aldare-aurrearen* kokaleku garaia da, bertara igotzeko hamalau harmaila igaro behar dira alboetako bi eskaileretatik. *Triforioaren* handiak ere arreta pizten du, *kalatuzko arkuteriaz* bukatzen delarik erdiko estalkiaren garaiera harrapatzen du.

Baina bere berezitasunik aztoragarriena oinplanoko *trazaduraren irregulartasuna* da, izan ere ez harmorak dira paraleloak ez eta eraikinaren luzetako ardatzarekin simetrian egokitzen ere, non, harmora batetik besterako tartea handiagoa den oinetan burualdean baino. Horretaz gainera, honen eta oinen artean bada metro batetako *desnibela*, hegoaldeko sarrerako ate aldera maldan jarria, honako hau kaleko sestra mailan aurki dadin. Gaur egun barrokoa den sarrera nagusiko ate hori, kanpoko elizpe batek babestua aurkitzen da.

Elizpe gainean **dorre** bat altxatzen da, bost gorpuzkitan egituratua dena, oinarrian laukizuzena da eta goiko aldean kanpaiak kokatuak direnoko zortzialdea izatera iristen da.

Getariako elizak, 1836. go karlisten gerratean asko nozitu zuen, bere erretaulak eta Araotzeko Andresen harlanduak galduz, oraintsu berritua izan delarik.

2. LEHEN GOTIKOKO MONUMENTUZKO ESKULTURA

MONUMENTUZKO ESKULTURA ETA ESKULTURA SOLTEA

Arte historialariek monumentuzko eskultura eta eskultura soltearen artean egin ohi duten bereizketak ez du argigarri handien beharrik. Delako bereizketa, monumentuzko plastikak funtsean duen **apainketa helburuagatik** bakarrik adierazi daiteke, esanahia eta balioa ematen dien helburuak berak baldintzak ere ezartzen dizkio era berean.

KRISTAU IMAGINAGINTZAREN ITZULERA. Bestalde aipatzen ari garen une historiko honi gagozkiolarik, bereizketa hau beste arrazoibide osagarri batek argiagotzen du. Erromaniko artearen hasieraz eta Goiz Erdi Aroko zenbait mende iraun zuen plastiko irudimen gabezia hitz egiterakoan, noizean behin kristau elizan sortzen den harako hoztasun tradizional edo *irudienganako alergiari* buruz ari gara, non une horretan, kristautasun aurrean (ikonoklasta) edo kristau-heterodoxo (adopzionista) izaerazko ideologia kokamenen arrasto luzea izan zen. Bernard de Angers eskola maisuak XI. mendean oraindik bere erromesaldiko lagunari honela zioen Santa Fe de Conques-en zilarrezaturiko irudiaren aurrean: “Anaia, zer deritzozu *idolo* hau?”⁴⁰

Erromaniko arteak Berant Erdi Aroko Europako kristautasun sentiberatasunari hoztasun horren gainditzea eta *kristau irudimen horren berpiztea* ekarri zion, baina *arkitekturaren edergarrien* mugen barruan mantentzen jakin zuen, San Bernardok gaitzesten bazuen ere. Aurreko atalean, arkitekturari eskainitako alderdian hau zela eta aipatu genuen bada erromaniko eskulturan nabariena zena.

ASKATASUN PLASTIKOA. Baina XII. mendearen amaierak natura begiratzeko eta historiaren egia sentitzeko modu berri bat adierazi zuen. Oraingoan, irudi naturalaren edo gertakizun historikoaren errepikapen plastikoak berezko balioa izan zezanaren beharra sumatu zen eta ez eraikin multzo baten edergarri bezala bakarrik.

Katedraletako eliza atariko *eskultura* askea izaten hasi zen; *estatua biburtu zen*, eta apaintzen zuen tokitik jaisteko eskatzen zuela zirudien, arreta eta *gorespen autonomo* bat izan nahi balu bezala. Aurreko mendeetan delako autonomia horren adibide, erlikitegi-estatua batzuk ez baziren falta izan ere, oso noizbehinkakoak izan ziren. Erromaniko artean berezkoa izan zen arkitektura esparruan menpeko legea, *askatasun plastikoaren* legeak ordezkatu egin zuen, bere jatorrizko apaingarritako erliebe izaera utzi eta beste izaera bat zuen eskultura sortuz, *solte edo mukulu eskulturaren* izen esanguratsua jasotzen hasi zena.

Halaz ere, aldaketa hau ez zen bat-batekoa izan. Atal hau eskaintzen ari gatzaizkion gotiko klasiko honek markatzen du, bere apaingarri izaera erabat utzi gabe, eskulturak bere berezko balioa hartzen hasiko den unea. Horrela, XIII eta XIV. mendeetan *mukulu biribileko* deitu daitekeen eskultura aurkitzen dugu, baina bestalde, honen zati handi bati ezin diezaiokegu *solte* deitu, izen hori dela eta, sarritan gure elizen *apaingarri* eta *atarietako* oinarritzko edergarriak diren apainketa helburu guztiak erantzi nahi bazaizkio.

Esatekoa da baita ere, lehendik aitatu dugunez, estilo berriaren osagairik erabakigarrienetako bat eskulturaren autonomia baldin bada, guztiz naturala da *giza soina* izatea historialariaren lehen mailako arreta eskatuko duena, beste edonolako apainketari dagozkion alderdien gainetik. Eta aldi berean figuratibo eta monumentuzko eskultura den hori da ondorengo orriotan azalduko dena.

ESKULTURA GOTIKO UGARI

Baiona, Iruñea, Bilbo eta Gasteizeko gure **katedral** ederretan bakarrik ez ditugu aurkituko gotiko estiloko eskultura lan bikainak, baita beste **eliza** batzuetan ere. Eguraldiaren gogortasunak eta giza axolagabekeriak eragindako kalteak galantak badira ere, garai horretako euskal eskultura ondare guztiak deskribatzea, oraindik egin litekeen gauza dela esan dezakegu, ugari baitira. Hautaketa zorrotz bat egin izanagatik, oso gaitza gertatzen da kronologia irizpide zehatzen arabera adieraztea eta ordenatzea, izan ere, kasurik gehienetan euren buruzko agiri zehatzak falta zaizkigu, eta gainera beroien ondoan, edergarri moduan zeuden eraikinak bi eta hiru mendeetan zehar haziz eta garatuz joan baitira.

● NAFARROA, IMAJINAGINTZAREN ATEA

Baskonian **irudigintza gotikoak** oso lotsati eta oinarritzko mailan egin zuen bere agerpena, Giovanni Pisanok landutako *Bertuteak* jada, Pisako pulpituari eusteko adinako soin indar bazuenean eta *Paris*, *Chartres* eta *Reimseko* katedraletako atartetako *Aitalehen* eta *Profetak* jada irribarre egiten zutenean.

Euskal Herrian, 1234.az geroztik frantses dinastiaz gobernatua izan zen *Nafarroa* da zalantzarik gabe, Konpostela aldera Iparraldetik datozen erromesak igarotzen diren lekuetan, aurrea hartuko zuena.

● LEHEN ESKULTURA GOTIKOA

LEGARDAKO ANDRE MARIA. Mendabian, Legardako Andre Mariaren ermitan ikusi zituzten F. Iníiguez eta J. E. Urangak eskultura gotikoaren lehen saiakeretako batzuk. Bere atariaren egiturak erromaniko erari erantzuten dio.

Bere lehenengo eraikinetik, gai geometriko eta figuratiboz apainduriko zazpi arkibolta dituen sarrerako ia zorrotza den **arkua** geratzen da.

Tinpanoan, Azken Epaiaren gaia kontatzen da. Erdiko irudia, ohiko Tetramorfoa duena –*Kristo Epailea, zaurietako Kristorekin* bat eginez– kristau artearen bi aldi, bi estiloren arteko igarobideko une hori nahikoa adierazten du.

LIZARRAKO HILOBI SAINDUA. Baina, bere gotikotasun eta arte balioa garbiagatik lanik nabarmenei dagozkionei begira jartzen bagara, litekeena da Lizarrako **Hilobi Sainduaren elizatik** hasi behar izatea.

Bere atarian *Azken Afariaren* ateburu bat erakusten da, zeinaren irudietan nolabaiteko zurruntasun eta monotonia azaltzen den eta idazkun batetan data ere badakarren (1270). Irudimen ugari eta kalitatezkoagoak bere **tinpanoko** bi erregistroetan azaltzen dira. Gorenekoan *Kalbarioko* eszenak garatzen dira, Birjinaren, Joan Sainduaren, Longinos eta Stefanosen irudiak barne direla; beherenekoan, Ebanjelioek kontaturiko *Piztueraren* une desberdinak, infernuko munstro baten aurpegiaren sinboloa hartuz, Kristo Linbora jaisten.

Janzkeretako tolesduretan, kokamenetan eta pertsonaien jarrera eta keinuetan *naturalismo* hastapenetako nahia ezagutzen da. Atezangoetako horma-konkatan kokaturiko Apostoluen estatuetan ere, beren kanon motza eta jarrera zurruna eta guzti, aurpegietako *espresibitate* alderako joera antzematen da.

ARTAXONAKO HESIKO SATURNINO SAINDUA. Artaxonako Esparruko Saturnino Saindua elizaren eskulturaz, bere **atari** nagusia nabarmentzen saiatuko gara, zeinaren ateburuan Nafarroa frantses erregearen jabego izatera heldu zenean (1284-1305) garatu ziren seguru asko, zaindari sainduaren martiritzako elezaharren gertakariak.

Tinpanoan gotzain saindua ikusten da zutik bere martiritzako zezenaren gainean eta emakumezko deabru bat uxatzen duela. Sainduaren irudi azpian errege baten (Felipe Ederra) eta erregina (Nafarroako Joana bere emaztea) han irudikatua dagoen deabruaren uxaketari sinbolozko adierazpena eman nahi izan zaio: zera adierazi nahi luke eszena honek, bi erregeen jabego –Languedoc eta Nafarroa– lurraldeetatik jentil izaera ororen kanpora igortzea.⁴¹

Errealismo gogo nabari bat azaltzen bazaie ere, erliebe hauek nolabaiteko zurruntasuna eta *zahartasunaren* akatsa dute eta zenbait idazle, erromaniko artelana izan zitekeela pentsatzen ere jarri zuten.⁴²

UXUEKO SANTA MARIA. Agian, une honetan ezarri beharko litzateke, hau da, nagusi eta egileak gotiko errealismoaren begiradaren alde argi eta garbi azaltzen diren baina oraindik estilo berriaren *savoir faire* iristen ez duten honetan **Uxueko Santa Mariaren** monumentuzko apainketa.

Utz ditzagun alde batetara, bai bere eliza-barne bakarreko landarezko historiadun kapituletan, nahiz mentsuletan eta beren atezangoetako kapitel eta kanpoko harmoretan ugari diren eskultura lanak, non ia maisulan⁴³ handiko egitura duten zenbait karatula alai ikus daitekeen eta koka dezagun gure arreta bere bi ateetan. Eskulan handi hau Karlos II.aren garaian eman zen inola ere, berak eliza honi zion jainera handiagatik (1349-1387).

Sartaldeko atearen figuratibo lana, irudi monotono osaturiko *Azken Afariaren* adierazpena agertzen duen ateburuaren eta *Epifaniaren* misterioko bost pertsonaia ikus daitezkeen tinpanoren artean banatzen da. Hiru Errege Magoak ezkerraldean daude kokatuak, belauniko bata eta zutik beste biak; hauetako batek besoa jasotzen du eszenaren buruan eta espazioko

ardatza okupatzen duen izarra erakutsi nahiez. Aurrez-aurreko jarreran azaltzen da Birjina, eta Haurra berriz amaren belaun gainean zutik dela, Erregeei harrera egiten diela dirudi.

Ertilaria saiatu da pertsonaien jarreratan kontrasteak sortzen baina bere modelatua oraindik lehor eta gogor samarra da eta ez da erabat askatzen *erromaniko lerrozkotasunetik*. Gotiko eskulturagileak hondoko paisaia sintetikoki gogoratzen jakingo duten garaia laster iritsiko da, baina, Uxueko ertilariak ez daki zer egin oraindik esparru hutsekin.

OLITEKO ANDRE MARIA. Gure arreta eskatzen duen beste multzo bat *Oliteko Santa Mariarena* da, errege kapera bihurtu zen eliza, ia osorik jauregi multzoaren barruan gelditu zelarik.

ATARIA. Bere atariko artelan ederra aipagarria da, 1300. urtearen inguruan, edo zerbait lehenago landu zena.

Turuta-itxuratze handi bat duen arku zorrotz batez osatua da, saihetsetan arkuteriaz babesturiko *apostoluen estatuak* dituelako erakartzen du begirada. Atearen arkua, droseleteen azpiko irudiez nahasturiko landare ugariz apainduak dauden zortzi *arkiboltaz* osatua dago. Modu berean, droseleteen azpian, arkibolten abiapuntuetan, *Jesusen haurtzaroko* irudiak ikusten dira. Kanon laburreko irudiak dira, baina duintasunez erabiliak, urritasunezko tolesturak harmoniatu dituztelarik. Arkiboltak zutikatzen direneko zutabetxoak txikiak dira, eta berauetan animalien borrokak eta Hasierako eszenak, Birjinaren irudi bat eta erlijio gizon batzuk daude irudizaturik, izenpetze honekin: “Franciscus fecit”.

TINPANOIA. Baina, atari honen gauzarik deigarriena tinpanoa da. Ateburu baten gainean, landareak eta trufa asmozko eta satiro-moralezkoak ⁴⁴ diren egunoroko eta fantasiatzako irudi txikiak pilatzen dira, **erdian** Maria Birjina eserita eta koroatua azaltzen delarik, bere belaun gainetan, bedeinkapenak emanez eseritako Jesus Haurra erakutsiz.

Alboetan, tinpanoa bitan banatua geratzen da:

Azpiko agerkarian Jesusen Haurtzaroko eszenak ageri dira; erdiberri bezala etzanda dagoen Maria erakusten duen Jaiotzarena, Jose Saindua pentsalari, eta sakonean, sehaskan estalitako Haurra, astoaren eta idiaren arnasez berotua nabarmentzen dira.

Goiko agerkarian Jesus elizara eraman zuteneko eszena ikusten da, Jose Saindua usoak daramatzala, angeluko esparruari egokitua; erdian, aldare txiki baten gainean Haurrari eusten dion Birjina; Simeon zaharrak osatzen du eszena. Eskuinaldean, Kristoren Bataioa. Bi aingeru azaltzen dira, beste aldean, Simeon eta Jose Saindua azaltzen diren lekuan.

Ateburuan, eskultura lan oso fin bat azaltzen da: landare eta paisaia ugari, giza eta animalia irudi benetakoak eta irudimenezkoak.

KLAUSTROA. Santa Mariako klaustroan ere lan bikainak ikus daitezke; besteak beste *erregina irudi* bat orrazkera hanpursa duena eta otoitzerako jarreran; hegoaldeko hormartearen oinarrian bada *Haurra duen Birjina* bat, zoritxarrean buruak falta bazaizkie ere.

Oliteko maisua. Iniguezek zalantzan jartzen du, *erdiko Madonnari* bizia eman zion esku bera izan zela haurtzaroko eszena biziak landu zituen. Bestalde berriz, atariaren alboan dauden horma-konka okupatzen duten apostoluen estatua batzuk bereak izan litezkeela uste du. Estatua hauek bikainak dira egiaz, eta beren zorroztasunagatik eta aurrez aurreko jarreragatik gotiko klasikoko garaia oraindik ez zaiela iritsi ikusten bada ere, ez daude heldutasun oso horretatik urruti, izan ere, eskulturagileak kontu handia izan du pertsonaia bakoitza bereizterakoan, bai janzkeren mugikortasunean, eta euren aurpegietako kera bereizgarrietan, orrazkeran, bizar eta ilajeen. Hauetan, ziurrenik jatorrizkoetatik asko bereiziko ez den *koloreaniztasun* baten arrastoak aurkitu dira.

Ongi uste izan da, Artaxonako maisuekin alderatuz, Oliteko Santa Mariako eskulturagileak aurrera pauso bat ematen duela, *errealismo* handiagoa eta bizi *adierazpen* handiago eta *azkartasun* handiago bat lortuz. Berezko errealitateaz frantziskotarrak duten ikuspegi horretan

pentsatuz, Jimeno Juriok iradoki du egilea (*Franciscus fecit* sinadurarekin identifikatu litekeena) dohain bereziak zituen eta erlijioan senide zituen talde batek ongi babestutako *frantziskotarretako fraideren* bat izango zela.⁴⁵

OLITEKO PEDRO SAINDUA. Aurreko atalean, eta Oliteko Pedro Sainduaren erromaniko lanari buruzkoan, bere **atari** gotikoko osagarriak aipatu genituen.

Ataria. Hain zuzen ere, **tinpanoak**, hiru arkutxo hirugingildunen azpian eta neurri txikian, San Pedro benedikatzailearen irudia azaltzen du, saihetsetan Andres eta Santiago Sainduak eta bi aingeru intsentsulari dituela.

Ateburua deigarriagoa da, irudi oso txikien bidez izenburuaren historia kontatzen duena: Giltzak ematea, apostoluaren epaia, bere gurutziltzatzea, eta “Pedroren ontzia”; guztia frantses naturalismoan inspiraturikoa eta XIII. mende oso aurreratu batetan eginiko lana, agian.

Klaustroa. Elizako atariaren garaikidea eta gotikoa gainera da **klaustro** ere, zeinaren kapiteletan hostoen, loreen eta buruen konposaketak ikusten diren, denak ere kalitate kaskarrekoak, herri sentsibilitatetik gertu zeuden ertilarien lana ziurrenik.

● IRUÑEKO KATEDRALEKO ESTATUAK

Nafarroako hiriburuko **Zernin Sainduko arkupeaz**, bere kapitela eta hilobiaz aipamena besterik ezin egingo dugu.

Iruñeko katedraleko klaustroan ikus daitekeen estatua lan ugarietan kokatuko gara, inolako zalantzarik gabe Euskal Herriko Erdi Aroko eskultura *multzo garrantzizkoena* denez. Lan honekin sartuko gara jada XIV. mende bete betean.

JANTOKIA ETA BARBAZANA KAPERAK

Klaustroko horma artean sartu aurretik, *jantokiko* hamalau **mentsula** eta *Barbazana kaperako* hamabiak ikustetik hasi beharko genuke.

Bere **gaiak** era askotarikoak dira: ehizak, animaliak, irudi mitikoak edo irudimenezkoak, egunoroko bizitzako gorabeherak. Satiriko-morala izan litekeen balio sinboliko bat eman izan zaie, baina beraietan multzo bateratu samar bat ere ikus daiteke, “gizonak naturarengan duen nagusitza adierazi nahiko lukeena” batez ere.⁴⁶

Nolanahi ere, euren egileengan konposaketa zentzuarekiko gaitasun artistiko bikaina, esparruan egokitzea, irudimena eta naturalismo alderako joera adierazten dute.

KLAUSTROA

Klaustroaren barruan, mende bat baino gehiago luzatu zen prozesu batetan zehar landutako **kapitelen** erliebeak alderatuz, lehen aldi batetan burututakoaren *irudikatzeak* ugari direneko —ekialdeko hegala eta iparraldekoaren zati bat— eta hurrengo aldietako bezala izenda daitezkeen hegoalde eta mendebaldeko hegala arteko desberdintasunak sumatzen dira, zeinetan irudiak desagertzera egingo duten eta *landare apaingarriak* parrastatzen hasiko.

Ekialdeko hegala *kapitel irudiztatuak*, xehetasun harrigarri batez adierazten dituzte Hasierako gaiak: Adan eta Ebaren historia, Noerena, Babel dorrearena, eta Joben kontakizuna.

Galeria honetan bertan eta hegoaldekoan eskulturagileek gai ugari landu dute: egunoroko gaiak eta jolas-iharduerak, dantzak, ehizaldiak, torneoak, agerpen bukolikoak, animalien eta elezharretako gaiak, eta Erdi Aroan herrikoi bihurtu ziren satiriko-moral izaerazko alegiak ez direlarik falta.

Kasu askotan harria larriki urratua aurkitzen da eta ez da erraza gaiak ezagutzea. Beste batzuetan, aldiz, hegoaldeko kapiteletan torneo agerpenak ikusten diren tresnadura ederreko zaldietan bezala modelatuaren bikaintasun eta osotasuna nabaritzen da.⁴⁷

Garrantzizkoak dira baita klaustroko **gangen giltzarrietako** eskultura apaingarriak eta hormarteko **arkuak** ere. Euretatik 46 irudiz apainduak daude: Alegia moduan, gizonaren lurreko bizitzaren kosmologiko ikuspegi bat erakusten dute: Paradisuko ibaiak, lau haizeak, urteko hilabete eta urtaroak, beroiei dagozkien giza langintza eta guzti, Kristoren bizitza eta santuen martiritzako agerpenak ere ez direlarik falta.

ESKULTURA SOLTEAK

Kontsolamenduaren Birjina. Klaustroa apaintzen duten eskultura solteen artean, lehen kalonjeen jantokia apaintzen zuen eta orain Barbazana kaperaren buruan dagoen *Kontsolamenduaren Birjina* nabarmendu beharko litzateke. Harrian landua da eta koloreanizduna, aurrez aurre dago Birjina, soingaineko eta mantuz jantzia, aurpegiaren inguruan zirkulu bat marrazten duen buru zapi batez estalia du burua, bere ezkerreko besondo gainean Haurra jasoaz bere sorbalda alderaino.

Zantzu hauek eta berezkotasun osoz goitik behera eta zango gaineko okergunea apur bat adieraziz erortzen diren soineko tolesturak XIV. *mende erdialdeko* data iradokitzen dute.

Berri Onen Birjina. Gotiko eskulturaren okerrune hau Europako Mariaren irudi askotan areagotuz joango da *manierismo* alderako joerara eratorriko delarik, zeinaren adibideak Iruñear katedralak ere erakuts ditzakeen, hara nola, klaustro aldera ematen duen atearen eskuinaldera zutarrri batean galkatutako mentsula baten gainean aurkitzen den *Berri Onen Birjina* bezala. Haurraren aldera itzultitako amaren aurpegiko samurtasun keinua nabarmendu egiten da, baina honen irudiak badauka nolabaiteko zurruntasun bat; eta multzo osoari XV. mendean Europan hedatzen diren frantses inspirazioko Birjinen liraintasuna falta zaio.

Pedro eta Paulo Sainduak. Kaperaren sarreran, alde banatako saihetsetan bi apostolu, *Pedro* eta *Paulo* adierazten dituzten bi eskultura daude. Jarreraren bizitasuna eta jantzien tolesduren bitartez gorputz mugimendua eta barru indarra adierazi nahi izan duten bi irudi dira; beren garaieraren kanon urriak XIV. mendeko lehen herenaren data iradokitzen du.

HILOBIAK

Barbazan gotzainaren hilobia. Kaperan behin sartuz gero, giltzarriaren azpian *Barbazan gotzainaren hilobia* dago. Artzain etzanaren irudia bere gotzain janzkeraz azaltzen da. Garai horri dagokion hilobi irudi bat da, zeinetan *neurritasuna, idealizazioa eta gustu bikaina* bat egiten diren. Barbazango Arnaldoren ehorzketa agirietan, 1355.go azaroaren 6ak egin izanak eskultura honen data egiaztatzen du.

Asiaingo Santxez gotzainaren hilobia. Iruñeko klaustrora doan bisitariak, Barbazanen mausoleoa kontenplatu ondoren, 1364. urtean, bere aurrekoa baino bederatzi urte berandago hil zen *Asiaingo Santxez gotzainaren hilobiarekin* alderatze bat egin gabe ezin geldituko da. Asiaingo Santxezen hilobia arkusolio baten azpian dago babestua, harmorako hormatal bat betetzen duen trazeria zulatu eta guzti. Defuntua, Barbazan bezala dago estalia, bere gotzain janzkeraz harlandu laukizuzen handi batetan landua da irudia, zenbait tokitan moztuak ditu zati batzuk, zoritxarrez, multzo trinkoegiaren sentipena sortzen du, adierazpen naturalista baten bilaketa saiakeraren kaltetan.

ATEAK

ARTZAPEZPIKUTEGI ETA JANTOKIKO ATEAK. Klaustro aldera ematen duten ateetako bik –**Artzapezpikutegikoak eta Jantokikoak**– ikonografiazko ziklo bat bakarra adierazten deneko tinpanoak dituzte, Kristoren Nekalitik Piztuera arterainokoa eta Elizaren garaipena. Euren egileek errealismo eta ugaritasunezko bilaketa noble bat erakusten dute, giza irudiaren kanonean eta talde jendetsuen konposaketan bete betean asmatzea lortu gabe.

Iruñeko klaustroaren eskultura irudirik nabarmenenak, bisitariaren miresmenezko arretarik falta ez zaien beste bi ateetan ikusi behar da: Babesekoa eta Zoragarria deritzatenena.

BABESEKOAREN ATARIA izango da seguruenik zaharrena, 1330 eta 1340.aren bitarteko data duena.

Atearen mainelean beste Birjinaren irudi bat altxatzen da, *Babeseko birjinarena* ere, baderitzana. Nahiz eta oso litekeena den biak garaikideak izatea, Kontsolamenduko Birjina ez bezala, honek, bere ezkerreko eskuan duen eta bere buruko zapiatz estaltzen duen Haurraren gana itzultzen du burua. Badirudi, Jesus Haurrak bere Ama gonbidatzen duela bien artean eutsirik duten Orduen liburuan otoitz egitera.

Tinpanoan. Tinpanoko erliebee dagokienez, beren gaia *Birjinaren Loaldia* da: Ekialdeko bizantziarren elezhar hain ezagunetik atera eta Mendebaldeko artera ekarria izan zena da: Aingeru batek Birjinari bere berehalako igaro beharraz hitz eginik, apostolu guztiak Mariaren etxera eramanez izan ziren bere heriotzan han izan zitezkeen, zeinaren ondoren, Jesukristok bere Amaren arima jaso eta zerura eramanez zuen, han gorputz eta arimaz koroatua izango zelarik.

Katedraleko eskulturagilea, Toulouse aldeko Rieux ⁴⁸ lantegitik etorritako ertilaria izan litekeenak, agerpen honetan jakin izan du *errealismoa* eta *dramatismoa* elkartzen. Pertsonaia guztien buruak Birjinaren ohe gainean pilatzen dira eta bai argi-ilun sakonen moldatzea nahiz itxurazko ordenarik eza eta buruen ardatzen arteko urduritasunak eta irudi bihurrituak aipatutako eszenaren espirituzko eta mistiko berotasuna adierazten laguntzen dute; azkenik, *espresionista indar* itzeleko multzo honek ez du zerikusi handirik **Zoragarria** deritzan atearen ordena, arrazoizko argitasun eta kontaktaren logikarekin.

ATE ZORAGARRIA. Klaustroa antzinako logelarekin batzen duen ate hau, kalonjeak honen azpitik igarotzean kantatu ohi zuten salmoagatik jaso zuen bere izen hau: “*Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius*”.

Ateangoetan, ebanjelioko aingeruaren Deikundeko agerpena gogoratzen da, berezko neurrian azalduz, Aingerua eta Birjina alde banatan bereiziz.

Beste alde batetik, bitxia da atearen **tinpanoan**, Babeseko atearen elezharretako gertaera bera berregitea, baina hemen bere lau sortetan xehetasun handiagoz garatua, Mariaren **koimesisa**, abuztuaren 15ean ospatzen duen ekialdeko Elizaren jasokundeko apokrifoen kontaktaren arabera delarik,⁴⁹ Sergio Aita Sainduak (687-701) Erroman sartu zuen liturgi ospakizuna.

Lehenengo sortan aingeruak Mariari adierazten dio bere berehalako igaro beharraz, honek bere ahaideei berria ematen die eta Joan Saindua laino batek ekarria da; Birjinak bere soingainekoa eta hil-oihala erakusten dizkio Joani. **Bigarren sortan** apostoluak iristen dira eta Mariak bere ganbarara eramango ditu; hirugarrenean, Mariak bere soingainekoa eta mantua hiru emakumeei emango die; Loaldiaren eszenak jarraitzen du, apostoluen negarrak, eta Birjinaren gorputza lohitzen juduen saiakera. **Laugarren** eta azken agerpena *Mariaren Koroatzeari* eskainia izango da. Eta egin dezagun behingoz gai honi buruz, ikonologia moduko behaketa bat: Errege gorenak, Jesusek, bere Ama Erregina bezala koroatuko du. Irudi honen *esanahi mistikoa*, garai hartako errege erreginen koroatzeak zirela eta gero eta gehiagoko ahalbide eta luxuzko ospakizunak bereziki begi ninian eta herri irudimenean eragina egiten zuena izanik, Europako monarkien *errealitate politikotik* ezin bereiztuzkoa da.⁵⁰

Ate Zoragarria **estilistikoki** Babeseko atearen antitesi bezala agertuko da. Historia baten arrazoizko irakurketa egitera gonbidatzen duen ordena eta argitasun logiko eta naturalista gailentzen den gotiko *une klasizista* bati erantzuten dio. Ikusi dezagun urte gutxitako epe laburrean, zenbaterainoko garrantzia duen urratsa eman den Babeseko Birjinaren *ia erromaniko mentalitate* batetatik, non historia baten une desberdinak konposaketa bakar batetan biltzen diren eta hau, plastikoki oso trinkoa den moduan burutzen den, emanaldietan zatitzen den historia, jarraian baina bakan, eszenaratze batetan ematen den arte, eskolastika ikuspuntuarekin bat eginez. Egilea, 1380. urte inguruan lan egingo zuen frantses bat izan liteke.⁵¹

BESTE ESKULTURA TALDEAK

Errege Magoen taldea. Jesusi eta Mariari beren eskaintzak agertuz hiru **Errege Magoak** adierazten dituzten taldeko estatuak ere XIV. mendekoak dira, eta talde hau klaustroaren ekialde eta iparraldeko hegalean arteko harmorearen babesean aurkitzen da. Talde bat baino, hiru estatua bakan dira, beren arteko tarte puska batez ezarriak eta landarez apainduriko mentsula baten gainean. Noizbait oso hondatua geldituko zen *Agerkundera* da, izan ere, zurez eginiko soin-adar batzuen berrikuntzak ditu.

Nahiz eta zeharkako eta mugimenduzko jarreran dagoen Birjinaren irudiak, modelatze artean eta mugimenduzko irudien konposaketan oso iaioa den eskulturagile bat adierazten duen, esan liteke, gotiko naturalista alderako bere joerak ez duela iristen ate Zoragarriko eskulturagilearen kalitate plastikoa. Egileaz ezagutzen dugun bakarra bere frantses nazionalitatea da, bere lana izenpetu egin baitzuen: *Jacques Perut: fit: ceste: istoire*.

Profeta eta Apostoluen eskulturak. Klaustroko galeriak apaintzen dituzten *Profeta eta Apostoluen* beste eskulturetz ez dugu deus esango, ez eta XV. mendean jada **gableteak** apaintzen zituztenaz ere, izan ere denboraren higadurak hain nabarmen hondatu ditu, non estilistikako balioztatze zuzena eragotzi egiten duen.

Neskatila Printzesa baten hilobi-irudia. Estalperik gabe ez dagoenez eta izaera berezia duelako begirada arretatsuago bat merezi du, antzinako katedralako kaperaren batetatik datorren eta orain, zutik jarrita Babeseko atetik gertuan, hegoaldeko gurutzaduraren harmoran itsatsita dagoen neskatala printzesa baten *hilobiko irudiak*. Bi aingeruk neskatilaren gorpua atsedentzen deneko hil-oihala prestatzen dute eta lehoi bat oinetan etzaten da bere inozentziaren zaindaria. Neskatoak begiak irekiak dauzka eta eskuak bata bestearen gainean goxoki jarriak.

Ezin zalantzan jarri, eskulturagileak ereduarekin berdintzea bilatu duela, agian bere aurpegi-txoko borobiltasun trazuen fintasuna nabarmenduz eta irudi osoaren grazia, izan ere, bere sorbalden estutasuna, gorputzaren liraintasunarekin kontrajartzen da. Ez da ezagutzen nor zen printzesa; baina babesten duen erresela eta oinetan duen lehoia XIV. mendearen bigarren erdiko klaustroetako tradizioak dira.

● ARABAKO ESKULTURA GOTIKOA

Monumentuzko gotiko eskulturatan hiru euskal probintzietako aberatsena **Araba** da; eta litekeena da kalitatean ere bera izatea hoberena. Arrazoiez idatzi izan da “artearen historiari probintziak eman dion laguntzarik adierazgarriena gotiko eskultura dela”.⁵² Ohiko kronologia desfaseekin, arrazoi ekonomikoak, gizarte eta politikoak direla eta Baskonian artearen estilistiko prozedura aurrera doa Frantziaren ondoan, Araban gotiko lantegien ekimena XIV. mendearen bigarren herenetik aurrera sortuko delarik.

BIASTERIKO JOAN SAINDUA

Deikundea. Lehenbiziko agerpena Biasterin izango da. Jada, *Joan Saindua parrokiako hegoaldeko atarian Deikundeko* zutabe-estatuak mugimendu txiki bat egiten dute beren erromaniko zurruntasunetik askatzeko.

Pilareko Andre Maria. Baina zalantzarik gabe garrantzizkoena bezala **mendebaldeko aurpegiaren** izaera gotikoa da, zeinaren atarian, Birjina Maria adierazten duen maineleko irudia gorde den. Herriaren aldetik mendeetako jaiera duen eta Biasteriko **Pilareko Andre Maria** deituaren irudi hori, gaur egun elizaren barruan aurkitzen da, oktogonozko kapera handiaren erdiko horma-konkan, zeinaren eraikitzeak delako atari nagusiaren bota beharra ekarri zuen. Zutik dago, gorpuzkeraz luzanga eta zurrun samarrekoa da eta bere aurpegi politean irribarre estereotipatu samarra marrazten du. Bere jantzieta tolesduretan eta amaren ezkerreko beso gainean eseritako Haurraren jarreran, lehen gotikoak bereak dituen izaera alai baten zantzuak sumatu litezke. Bere data 1300. urte ingurukoa izango daiteke.

TUESTAKO SANTA MARIA

Frisoa. Biasteritik irtenda, Arabako hiriburura iritsi aurretik, denboran atzera egitea beharrezkoa zaigu Tuestako Santa Mariaren eskultura lana bisitatu ahal izateko; aurreko atalean aipatu bezala *eliza berant-erromanikoa* da eta bertan dago zehaztu ezin daitekeen *zazpi irudien friso* sonatua, zehaztu ezin daitekeen garai batetan atariaren gainean jarri arazi zena, arkiboltaren goialdeko giltzarria eta hegaldaren artean irekitako hutsarte batetan kokaturik.

Eskailera-mailatako oinarri gainean daude kokatuak, Haurra duen Mariaren irudi hieratikoa aurrez aurreko jarreran, ohiko **Andra-Mari**, *Sedes Sapientiae* modura. Berari begiratzen diote alde banatan hiru hiru jarriarik dauden gainerako irudiak. Eskuinaldera, *Jose Saindua (Isaias, agian)* eta *Deikundeko* eszena. Ezkerraldean, koroa buruan, soingaineko eta kapaz jantzita hiru *Errege Magoak*, eskaintzak daramazkiote Jaungoiko Haurrari.

Eskulturagilearen izena –**Tuestako Martin Lopez**– XIV.go esku-idazti baten bitartez aurkitu uste izan du Ruiz de Loyzagak. Elizaren egilea izan zen **Elias** ez dela behintzat ziurtatu liteke, izan ere, zazpi estatuen gaia erromaniko espirituzkoa bada ere, estiloz gotikoa da eta elizako gainerako eskulturen ondorengoa. Arabar gotikoan jakitun handia den Mª Lucia Lahozek irizten duenez, eskultura hauek **XIII. mendekoak** dira, eta “Arabako eskultura gotikoaren hasiera” markatzen dute, eta euren estiloz “*Burgoskoen* jirabiran dabilenez han bilatu beharko da beren iturburua”.⁵³

GASTEIZKO KATEDRALA ZAHARRA

Gasteizko hiriaren amanda-itxurako kasko zaharrean gotiko estiloak agintzen du.

Hango **Santa Maria eliza**, *Katedral Zaharra* deitzen zaiona, Erdi Aroko Arabar hiriburuko eraikinik artistikoena eta interesgarriena da. Agiri gabeziaren aurrean, frantziar katedral handien eta Leon eta Burgoskoen antzeko, eskultura lan aberats eta miresgarria duten **hiru atetako elizpe** oso zabal bat, eraikinaren oinetan kokatzera bultzatu zuen halako gotiko eragin mardularen kronologia eta arrazoiez, argibideak eman diezazkiguten bakarra, estiloaren azterketa da. Denaren arabera XIV. mendeko lana da.

SANTA ANAREN ATEA. Agerian utzi zuen 1962.go zaharberritzeak gurutzaduraren hegoaldeko besoan dagoen Santa Anaren atea. Zoritxarrez oso hondatua dagoen eskultura lan ugari dauzka honek.

Bost **arkiboltaz** jantzirik, oso nekez ezagutu litezkeen aingeruen eta sainduen irudiak agertzen dituzte hauetako lauek, barrualdekoenak berriz, *Haurtzaro* aldia garatzen du.

Ateburuan, Jesusen *Ahaidetza Saindua* adierazi nahiko lukeen sail batetan zazpi pertsona heldu eta bi haur ikusten dira.

Tinpanoak bi grabatu aurkezten ditu: azpialdekoan, ezagutu ezinezko zortzi irudi daude eta goikoan, *Kristoren bataioko* agerpena, oso hondatua dagoena hau ere. Ebanjelioko gaiena, inola ere, parrokiako bataiatokiaren gertutasunak behartuta etorriko zen.

Atezangoak, bi mailetako horma-konkaz ederturik daude; baina gorengo mailan bakarrik gorde dira irudiren batzuk; nitxoan garaierak eskatzen duena baino askoz neurri txikiagoko sailduak, gizonezkoak eta andrazkoak, agertzen dituzte, eta hori dela eta jarriak izango ditu XVI. mendean oinarri batzuk.

MENDEBALDEKO ELIZA-ARKUPEA. Halaz ere, Gasteizko katedralako eskultura lan garrantzizkoenak, mendebaldeko elizako arkupe handian irekitzen diren hiru atarietan aurkitzen dira.

Atari aurretan badira aurreko arkupe batenak izango ziren **pilareak**; hor bertan XIV. eta XV. mendeetako irudiak babesten dira, drozel sendoen azpian, profeta txartel luze bat ezaugarritz daraman *Isaias*, eta *Aingerua* eta *Deikundeko Birjina*, biak ere irudi zapal samarrak baina jada errenazentista litekeen mugimendu alaiak dituztenak adieraziz.

Ikonografiako egitaraua. Hiru atariei buruz, laburtuz esan liteke erdikoa *Birjina Mariari* eskainia dela, eskuinaldekoa *Azken Epaiari* eta ezkerraldekoa Elizako *andere eta gizon sailduiei*. Frantzia eta Espainia aldeko XIII eta XIV. mendeko beste eliza handietan begiztatu litezkeena baino askoz desberdinagoko egitaraua ez da.

Erdiko ataria. Erdiko eliza-ataria begiratzen badugu, **atezangoetan** saildu ugari ikusiko ditugu, *Alexandriako Santa Katalinaren* irudia nabarmentzen delarik, bere martiritzako gorpila dela eta ezagutu liteke eta XIII. mendeko tradizioz hoberenaren barruan eredu bikain bati erantzuten diona da. Arkiboltetan ohitura jarraitu egiten da, alegia, *aingeru, profeta eta andere eta gizaseme sailduiez* betetzen dira, hauetako asko oso hondatuak azaltzen badira ere. **Mainelean** *Birjina Mariaren* irudi oso alai bat altxatzen da. Bere gorputzeko okerdura arinagatik, tolesdura ugari eta zimurrengatik, txoritxo duen Haurraren irudiagatik, eta beste gai batzuetako sinboloak diren borobila, lorea, dragoia direla eta germaniar maisuen eragina ikusi uste izan da.⁵⁴

Tinpanoko lau grabatuetan garatu diren agerpenak, Erdi Aroko tinpano eta erretauletan hainbat alditan adierazi izan diren *Maria Birjinaren* eszenei buruzkoak dira. Biasteriko Erregeen Santa Mariarena da Gasteiztik gertuen dagoena. Gasteizko katedral honetan, tinpanoko eskulturak, *kanon lirain* bat nahiago duen maisu bati zor zaizkio, agian aipaturiko Santa Katalinaren irudia landu zuen ertilari berarena da.

Eskuinaldeko ataria. Sailduen irudiz okupaturiko **atezangoak** daude, zeinetatik, ukenduaren pitxarra daraman *Santa Madalena* bederen ezagutu litekeen. **Tinpanoko** irudi batzuk ezin ezagutu izan dira; beste batzuetan aldiz, oso nabarmena da *Azken Epaiaren* adierazpena, arimak pisatzen ari den Aingerua, zauriak erakusten dituen Kristo, aintzara sartzera doan Birjina eta abar.

Ezkerraldeko atariak ez du eskulturarik atezangoetan; **arkiboltetan** *aingeru musikari ala kantariak, sailduak, erregeak eta profetak* ikusten dira. Ziurtasunez ezagutu ez diren agerpenak eskaintzen dituzte **tinpanoko** lau grabatuak. Apraiaz maisuak, Santo Toman apostoluarekin lotzen zituen agerpen batzuk. Errukizko ekintzen aipamena ikustea iruditu zitzaion Canterari.

Oraintsu pentsatu izan da Gilen Sailduaren historia dela atari osoari ikonografia batasuna ematen diona, bere bizitzako agerraldiak adieraziz, *Urrezko Kondairan* kontatua dagoenaren arabera.

● ESKULTURA GOTIKOA GIPUZKOAN

Lehen gotiko honi dagokiona izan litekeen Gipuzkoako gotiko monumentuetan lanik deigarriena Debako parrokia elizaren ataria da.

DEBAKO SANTA MARIA

Monreal de Itziarko auzotarrak, 1292. urteaz geroztik hiri-gutun batez baliatzen zirelarik, XIV. mendea erdira iritsi zenean, Alfonso XI.ari haranaren barrenean eta itsasoaren ertzean kokamen berri bat eskatu zion, *porque sean más ricos y más guardados*. Itsas ertzean jaitea koherentea zen, nahimen bikoitz eta orokorra gogoan hartuz gero, babestuago izatea eta merkataritza eta ekonomia mailako arrazoiengatik itsasoa bilatzea. Hau dena, gizarteko desadostasun eta ezinikusi izugarrien giroa bazegoen ere, azkar azalduko zen kultur eta arte aurrerapen ekimenetan.

Eliza eraikitzea izango zen ezer baino lehen, biztanle berriek izango zuten egitekoa. Litekeena da XIV. mendean jada hasia izatea eraikitze lanetan, mende horretan bertan aurrera egingo zuelarik lanketak, urte horietan bertan zureriaz estaliz, izan ere, gauza jakina da 1390etik bere barrunbean udal biltzarrak ospatzen zirela,⁵⁵ behin, XVI. mendean aurrera samartuan eliza-barneak guztiz berritza eta harrizko gangaz estaltzea erabaki zen arte, Euskal Herrian hain bertakoak diren zutabedun eliza sortzeko aukera emanek; aurrerago eskainiko diegu atal berri bat.

ATARIA. Erdi Aroan landutakotik mendebaldeko ataria da garrantzizkoena. Lehenengo eliza egiten hasia izan zeneko defentsarako dorrearen oinarrian gelditu zen hutsarte handi hartan dago kokatua.

Bere ate bikoitz handi eta mainel eta guzti duenak bere alde banatan arkitekturako paramendu sendoak agertzen ditu, gutxi gora behera garaiera berdina duten bi zatitan banatuak: zimentarriak behearenean eta atezangoak goragokoan.

Zimentarriak, harmora lauez, jarraian doan harralkia eta geometriazko apainketak dituen frisoetan bikoizturiko goragoko hirugarren gorpuzkiz osaturiko zokalo altu batez dago egina.

Ateangoetan, estatuak idulki gainetan daude, arkibolten baketoi handiei dagozkien zutabe finez bereizten dira eta kanopial profilezko tontorrez amaitzen dira. Litekeena baldin bada ere *Apostoluen* ikonografiako egitasmoa goiztiar samarra izatea, Biasteriko Santa Mariaren erudian inspiratua bezala, lanaren burutzeak askoz beranduagoko data eskatzen duela dirudi.

Errioxar eredia batez ere **arkiboltetan** azaltzen da. Biasterin bezala, *Itun Zaharreko* irudiz janzten dira *dobelak*: profetak, erregeak, musikariak, emakume martiri sailduak, birjinak eta sailduak. Irudietan diren pertsonaia guztiak ezagutzea erraza ez bada ere, garbi dago tinpanoan hedatzen diren egitarau nagusiarekin zerikusia duten irudiak direla.

Hiru erregistroetako tinpanoa. Birjina Mariaren biografiari eskainitako tinpanoak, Biasteri, Gasteiz eta garai bereko beste askok bezala, hiru erregistro ditu.

1.go erregistroa. *Jesusen Haurtzaroko* gertakariak txertatzen dira. *Deikundearen* xehetasun berezia, Gabriel Goiaingeruaren jarrera da, grabitate legeaz kanpo, airean aurkeztu baita. *Ikustaldian*, Elixabet, berau, adin helduari dagokion bere buruzapiagatik ezagutzen delarik, bere lehengusuaren aurrean erreberentziatzeko belaunikatzean makurtzen dela dirudi. *Jaio-tzaren* gertakarian, ohean etzanda dagoen bere Ama Birjinak eusten duen Haurra ikusten da, ertz batetan Josek Saindua bere burukoa bigundu nahirik, eta beste ertzean mirarizko erditzea laguntzen duen emagina. Badirudi Birjinak Haurra altxatzen duela goiko zatian ikusten den eta zeinera bi animalien buruak azaltzen direneko estalpean jarri asmotan.

Erregistroaren erdigunea, *tronuratutako eta koroatutako Birjinaren* irudi batez okupatua dago, magalean Haurra duela, sinbolismo ezezaguna eta eskematikoak diren bi multzo saihetsetan dituelarik. Amaren magalean eseririk, Jaungoiko Haurra, bata belauniko izarraren azpian eta beste biak zutik baina jarrera desberdinetan, lerroan dauden *Errege Magoetara* zuzentzen da apur bat.

2. erregistroa. Hemen ere, *Birjinaren Loaldia* elezaharretako gaiari eskainia dago.

Ezker aldean hamaika buru ikusten dira —hamaika apostoluak modu miraritsuan laino gainean doaz—; erdigunea zeruetara *Jasotako Birjinaz* estaltzen da, bere mandorla mistikoaz inguratua, jada koroatua eta soineko ikusgarritz jantzia. Zeruko izaera mailara hiru aingerutxo z jasoa ala eutsia dirudi, hirugarren batek —sinesgogorra eta damutua den Tomas apostolua— bitartean, belaunikaturik Birjinaren gerriko ospetsua jasotzen du.

Berezko kronologiari inolako begirunerik gabe, hurrengoan *Mariaren heriotza* gertaera garatzen da, Kristok besoetan jasotako arimaren ohizkoa den xehetasunarekin, eta zenbait interpretazio egin izan zaizkion pertsonaia bizardun bat, eskuetan liburu bat daramana. Ezker aldeko eszena estaltzen duten emakumezko bi irudik arazo bera agertzen dute ezagutzerakoan.

3. erregistroa. Bistakoa denez, goieneko erregistroa *Mariaren Koroatzeari* eskaintzen zaio. Saihetsetan, Aita Jaungoikoa, Semea eta Espiritu Sainduaren aingeruki irudia, bi aingeru in-tsentsulari, eta bere oinetan belaunikaturik beste bi aingeru musikariak dituela ikusten da.

Estiloa. Tinpano hau arretaz begiratu ezker, bere azterketa egin ondoren, ikonoetako elezaharrari zaion *leialtasun zaindua* eta *plastiko jarduera zakarraren* artean dagoen kontrasteak sentipen bitxi bat sortzen du, batez ere atezangoetan dauden apostoluen estatuekin alderatzen bada.

Irudi hauetan, motza bada ere, gorputzarekiko leialtasunak, oso fin modelatua izateak eta jantzien tratamendu ugariak, *errenazentista klasizismoa aldarrikatzen duen gotikoaz* pentsatzen jartzen gaitu. Tinpanoko lanarekin duen kontrastea izugarria da.

Gauza bera esan liteke **maineleko** irudiaz, *piztu den Kristo* erdi-jantzia, bere zauriak erakusten dituen eta heriotzaren gaineko bere garaipenaren ezaugarria daramala; bere kanonaren moztasuna besterik ez da hemen benetako *Errenazimentu baten hastapenaz* hitz egitea galarazten duena.

Kronologia. Bai barneko ikuspuntu batetatik, nahiz alderaketak eginez, Debako atariaren estiloa ikertu dutenek oso nabarmenki aurkitu dute jatorrizko molde *arabar eredueta: Biasteri eta Gasteiz*.⁵⁶ Harridura, kronologiak finkatu nahi direnean azaltzen da.

Bada, gipuzkoar atarien eiteetako zakartasuna ikusita, arabar lanekin alderatuz bere kronologiazko lehentasuna zalantzarik gabekoa dela uste duenik. Baina gaur egun ezin jarri dezakegu zalantzan, denborazko estilistikako garapena ez dela gainerako irizpideen bazter-tzailea ez eta nagusia ere. Talentu itzeleko eta abangoardiako maisu bat izan liteke formula zaharkituei itsatsitakoa edo kanpoko joera berritzaileei asko irekitzen ez zion beste baten garaikidea. Hauxe bera izan liteke Debako tinpanoaren maisuaren kasua.

Deba inguruan giza kokapena eta Berant Erdi Aroko bere eliza garai beretsuan hasiak izango zirenez, ikonografia egitaraua Biasteri (K.o. 1350) eta Gasteizkoaren (K.o. 1390) adin berekoa izan badaiteke ere, oso litekeena da atariaren gauzatzea beranduagokoa izatea —XV. mendean zeharrekoa— *bi maisu ala lantegiek* egina gainera, apostolutzaren arduraduna modernoagoa eta aurrerazaleagoa zelarik.⁵⁷

* * *

Bizkaian lehen gotikoko monumentu eskultura bezala ia ezin dugu ezer aurkitu, izan ere, bere eliza nagusienak ez baitziren XV. mendea ongi aurreratu arte bukatutzat hartuak izan.

3. IRUDI SOLTEAK

Aurreko orrietan irudigintza plastikoari dagozkionetan kristau arteak nozitutako gora beheren zergatia azaldu genuen, eta Berant Erdi Aroa berreskuratze aldia izan zela ere esan genuen, baita Elizako agintariak idoloen sineskerietan berriro erortzearen beldurra galdu zutela ere. Helburu didaktikoekin burututako *Biblia pauperum*-etik, irudien gurtzaren onartze dogmatiko batetara igaro zen.

Irudigintzako arteek kristau gizartearen barruan, bultzada berri bat ezagutu zuten. Harrez gero kristau artearen historia ez da, elizako hierarkak eliztarrak katekisatze lanarekin batera apaindu nahi zituzten gurtza leku batzuen historia bakarrik. Elizako agintaritzagandik etorritako *irudien gurtzaren bultzadak*, *imajinagintza* deituriko beste plastiko arte horren berpiztea eragin zuen. Mendebaldeko artearen historian, XII. eta XIII. mendeetatik atal berezi bat izango da **ikono sagaratuena**.

Imajina solte honi buruz ariko gara orain modu berezi batetan, izan ere, erromanikoaren atalasean birjaoz geroztik, irudi sagaratuak berebiziko garapena eta birbalaratze berezia ezagutu zuen gotiko artearen mendeetan. Beste alde batetik, gertakizun honek uste gabeko tontorrak iritsi zituen, zeren eta Europa kristauan, bere helburu erlijioso soiletik aparte, irudi sagaratuaren gurtzak, eskultura soltearen garapen orokorra ere erraztu egin baitzuen.

● MARIAREN IMAJINAK

Erdi Arokoak izan eta gaur arte Euskal Herrian gorde diren Birjina Maria eta sainduen irudiak aipatu ezin hainbat badira. Nafarroan bakarrik, gorde eta jaso direnak bostehunen zenbatu badira, hauetatik hirurehun bat Birjinak dira. Euskal Herriko azken muturreko bazterretaraino kristautasuna berandu hedatua izango zela hitz egin bagenuen ere, litekeena da Birjina Mariaren irudi zaharragoren batzuk gordeak izatea; baina, Nafarroan eta beste euskal lurraldeetan gorde direnetik zaharrenak *ez dira XII. mende erdikoak baino aurreragokoak*.

Hauetako gehienak zurezko tailak dira. Gutxi batzuk dira beren jatorriko koloreanitzeko zatiren bat gorde dutenak. Oso gutxi badira ere, badira harriz, marmolez eta alabastroz landuak. Batzuek, erromaniko garaian jada, zilarrez estaliak dira, eskuak eta burua ezik.

ANDRE MARIEN IKONOGRAFIA

Aurreko atalean esana dugun bezala, Euskal Herrian **Andra Mari** deitu ohi zaion eta Haurra duen Birjinaren irudi solte motako eskultura gehienak, *gotiko espiritua* dutenak dira jada.

Oraingoan, *Theotokoseko*, *Jaungoikoaren Ama*, dogmazko egiaren esanahia baino gehiago, **giza amatasun** sentimenduen adierazpena bilatzen da. Jesus Haurra orain amaren belaun baten gainean eseririk aurkitzen da eta errenazimendu aldera hurbiltzen goazen heinean, Ama-Seme harremana nabarmenduz joango da.

Birjinak berekin izaten du **koroa** (Haurrak ez bezala, oraingoan koroatua izatea bitxiagoa baita). Maria *soingaineko* estuz jantzia egon ohi da, loro batez lepoan ixten duen *atorra*, eta guztien gainetik belaunetan tolesten zaion *mantu* zabal batez jantzia; burua berriz *buruko zapi* eta *koroaz* estalia izan ohi du. Eskuineko eskuan, ia beti *lore bat ala fruitu bat* izaten du, bestea Haurraren sorbaldan kokatuz, berau berriz, janzkera berdina duela ezkerreko belaunean eseririk, *liburu* bati helduta eta eskuinaz *bedeinkatuz*. Amaren jarrera eta keinua gozoagoak dira orain, eta batzuetan *irribarrea* sortzen zaio.

Nafarroan Erdi Aroko Birjinen ugaritasunaren aurrean, lau edo bost taldeetan banatzeko saiakerak izan dira, ikonografiako ikuspuntutik ikusirik, beste askoren eredu izateko balio izango zutela eta bereziki estimatzen eta gurtzen ziren irudiak bazirelarik.⁵⁸ Hemen ere gure ardurakoa izan behar duen estilistika ikusmoldetik, ederrenetariko batzuk aipatuko ditugu.

ROCAMADORREKO ANDRE MARIA. XIII. mende bukaera ala XIV.aren hasierakoa da; delako izenak bere iturburua Rocamadour sailduteagian du (Quercy frantsesean), eta *Zangozako Santa Maria erregina* elizako erretaula nagusian buruan dago; Mariaren irudi goxoa, eskuak eta aurpegia ezik, gainerakoa, zurezko arima zilarreztatua, aurrez-aurreko jarreran koroatu eta tronoratua agertzen da, sagarkia eskuineko eskuan duela eta Haurra besarkatuz ezkerreko dekoaz.

URANTZIAKO BIRJINA berezko neurrikoa da (154 cm.): Amaren belaun gainean eserita dago Haurra. Birjina hau aurrez aurre egoteak eta Haurrarekin inolako harremanik ez izateak erromaniko irudietara eramaten gaituzte, nahiz eta bestalde, janzkeretako tolesdurek XIII. mendearen azkenaldira eramaten gaituzten.

Gauza bera esan litezke **Oliteko Santa Mariako** zaindariak.

Garatuagoak dira *Garesen Santiago elizako Soterrañakoa* eta *Pedro de la Rua Saindukua*, Lizarran.

LIZARRAKO PUY-EKO BIRJINA. Herriak jaiera handiagoa dion Birjina, Lizarrako Puy-ekoa (100 cm.) zilarrez jantzia dago: bai Amak eta bai Semeak aurrez-aurreko jarrera gordetzen dute eta antzinakoa den keinu hau, Haurraren sorbaldan kokatzen ez den Amaren besoaren jarrerarekin harmonian dago; halarik ere, soinekoaren modelatuak, XIV. mendearen hasierara eramaten gaitu.

ORREAGAKO BIRJINA. Zilarrez xaflatua dena baina, gotiko garbiagoa den bestea **Orreagako Birjina** da (90 cm.): honengan aurrez-aurreko erromanikoa hautsi egiten da; ikuslearekiko profilez dago Haurra; Ama eta Haurra elkarri begira daude; Ama samurtasun begiradaz; soinekoan agertzen diren tolesduren benetakotasuna eta ugaritasunak XIV. mendearen bigarren erdira igortzen gaitu; eta iturburua izan litekeen lehen aitatutako *Rieux-eko (Toulouse)* lantegirako norabidea ematen digu.

ARTAXONAKO BIRJINA. Oraindik ere, zalantzarik gabe XV. mendekoa den eta *flamenko eragineko* gotiko aurrerratuagoa eta arte kalitate hobea duena **Artaxonakoa** da, bere edertasun fina *Hesiaren elizako* erretaula nagusian eskaintzen duena.

ESERITAKO JARRERAN DAUDEN NAFAR BIRJINAK. Eseritako jarreran dauden nafar Birjinen artean Iruñeko katedraleko Birjinez aritu gara lehenago:

- **Kontsolamenduko Birjina**, Barbazana Kaperakoa,
- **Babeseko Birjina**, izen bereko atearen mainelekoa,
- eta **Berri Onetako Birjina**, klaustroko atearen ondoan dagoena.

FRANTZIA ALDEKO ERAGINA DUTEN IMAJINAK. *Berri Onetako Birjina*, “hancheuses” deitu izan diren galiar eragineko Birjinen eredua da, hain zuzen ere, kurbalerro mugimendu bat gorputzari ematearren, izter gaineko hezurrari ematen zaion okerdura dela eta; irribarrea isurtzen eta modelatu manierista azaltzen dutenetako hainbat Birjina dira.

Halakoxea da **Uharteko Birjinatxoa** ere, Frantziatik ekarria zalantzarik gabe, marmol zurikoa, oinazpiko marmol beltz gainean dagoena, eskuan lore sorta eta buruaren makurtzearekin kontrastea egiten duen gorputz osoko mugimendu alai bat hasiz, eta tolesdura sinfonia eder bat sortuz, goitik beherakoak soingainekoan eta zeharkakoak mantuan.

Uhartekoaren oso antzekoa eta frantses jatorri berekoa da **Soraurenko Birjina** ere.

Antzekoa baita ere, nahiz eta Malinasetik (Flandes) ekarria izan **Kortesetako Birjina** da, bere aurpegiko neurritz gaineko trazuen fineziak –kopeta argia eta ponpatua, betazal

kurbatuak, aurpegi borobildua— Europako *iparraldeko errenazimentuaren* ateetara garamatza (XV. mendea).

MARIAREN IMAJINAGINTZA ARABAN

Arabian gorde diren Birjinak ere molde bereko **Andre Mariei** erantzuten die, zeinetan *naturalismoa eta gotikoaren alaitasuna* azaltzen diren. Ia beti Birjinak bere Haurrari lore bat, fruitu bat ala makila loreztatu bat eskaintzen dio.

BIRJINA ZURIA. Zentzu honetan, Trebiñoko Pedro Sainduaren elizako Birjina Zuritik hasi beharko genuke. Elizaren kanpoaldean dago kokatua, hiribilduaren nagusi bezala, XIII. mendeko irudi polit bat da. Oinazpiko baten gainean eta errezel gotikoa duen horma-konka batetan babesturik, Jesusen Ama koroatuak, herensuge gaiztoa zapaltzen du, bere Semeari begiratzen dion bitartean, estereotipatu irribarrea marrazten duelarik. Haurraren aurpegia naturalagoa eta adierazkorragoa da; eta zapiak erortzerakoan badute grazia-rik, ez protogotiko geometrizaziotik kanpo.

ESKLABUTZAKO BIRJINA. Sail honen barruan, merezi du ezohikoa toki bat *Gasteizko Santa Mariako* Birjinak, Alfontso X.a Jakintsuak emana izan litekeenak, Gasteizen gaixotasun larri batetatik Birjinaren bitartekotza zela eta sendatua izan ondoren.⁵⁹

GOTIKO BERANTIARRA. Gotiko berantiarretakoak (XIV. mendea) jada, eta besteak bezain eder eta garrantzizkoak dira:

- **Okaritzekoa,**
- eta **Aguraingo San Joane**koa, zoritxarren bi besoak moztuak dituen (Okaritzekoa bezain nabarmena bere neurriengatik, metro eta erdira iristen baita),
- eta **Zurbanoko Erremedioetako Ama** deitzen zaiona. Honako hau Probintziako Museoan dago gaur egun; aipatu ditugun zantzu ikonografiako guztiak baditu; nahiz gaur egun oso hondatua dagoen, XVIII. mendean egindako ukituak eta estaldurak zirela eta, ez du bere edertasun plastikorik galdu.

Gotiko berantiarren artean, **XV eta XVI. mendean**, Errenazimentuko atalean kokatzera gonbidatzen dutenen artean dago, **Kutxoko Esneko Ama**, adibidez.

Ahaztuan gelditu beharko ez luketen beste batzuk:

- **Martiodako, Sokorroko Ama**, Frantzia aldeko grazia duena, non uste izan den kanpoko jatorrikoa dela;
- eta jakina, *Gasteizko Migel Sainduaren elizako Birjina Zuria* deitzen dena, koloreanitzeko harrizkoa eta 2 m. altueran dituen, eta data jartzeko garaian, agirien hutsuneagatik, iritziak erdibiturik daudena, zeren eta batzuk XIV. mendean kokatzen badute ere, beste batzuk uste dute egilea gotikoaren adierazgarritasun tolesgabekoa imitatu nahi izan zuen errenazimentuko eskulturagile bat dela.

MARIAREN IMAJINAGINTZA BIZKAIAN ETA GIPUZKOAN

Bizkaian, jainera biziko foku bezala **Begoñakoa** nabarmentzen da. Bizkai aldeko lurretan nabarmentzen diren beste batzuk:

- **Galdakaon,**
- **Elejabeitia-Gazteluan,**
- **Arratiako Arantzazun,**
- **Lekeition.**

Gipuzkoako ugarien artean, lehendik aipatuak ditugunak alde batetara utziz, Irungo **Junkalekoa** eta **Itziarkoa (Deban)**, berezko hieratikotasun erromanikoa ikusiz, hemen azpimarratzekoa litzateke **Arantzazuko Birjina**, XIII ala XIV. mendean harrian landua da eta XVI.ean zertxobait itxuragabetua, 36 cm. neurtzen du. Munduaren bola eskuetan duela eserita dago eta Haurra bere ezkerreko belaun gainean eserita.

Aipatzeko Birjinak lirateke baita:

- **Zikuñagakoa** (Hernanin),
- **Guadalupekoa** (Hondarribian),
- **Ordiziakoa** (eseritakoa)
- **Aizarnakoa**,
- **Loinazko Amaren ermita**, (Beasainen), eta abar.

● GURUTZE GOTIKOAK

IKONOGRAFIA BEREIZGARRIAK

Gotiko estiloko berrikuntzak azaltzen dira baita ere, eta agian modu bereziago batetan **gurutziltzaturiko Kristoren** irudietan.

Hasierako *errealismo alderako joerak* nolabaiteko *gorputz leialtasunera* eramaten du; gorputz atalei mugimendua eman nahirik hiltze bakar batez gurutzeari *bi oinak josiak* irudikatzen eramango du, Jesusengan sufrimenean egonariaren paradigma ikustea behar duen herri debozioak gero eta hizkuntza *espresionistago* batetara bultzatuko du; osoko soingainekoa eta erromanikoen espiritu mistiko eta sinbolo zaleak sortu zuen errege koroa desagertu egingo dira, eta *perizoniuma* belaunetaraino luzatuko.

Ikonoetako bereizgarri hauek funtsezkoak dira garaiko Kristoak ezagutzeko, baina ez uste salbuespenik gabeko araua denik.

NAFARROAKO KRISTOAK

Kristo gotikorik zaharrenetarikoa **Peñako parroki elizakoak** izan behar du (XIII. mendea), erromaniko aldiko Kristoek duten bakea, zerbait gordetzen duena.

Gurutziltzatuaren aurpegian min gogorregiaren arrastorik gabe, ia alderantziz baizik, egonarria eta bakea adierazten dituelarik, gurutziltzatzaren oinazea eta heriotzaren abaildura aditzera eman nahi duten beste hauek berantiarragoak dirudite; horrela bada:

- **Lizarrakoa**,
- **Allokoa (Uretako Santo Kristoa)**,
- **Iruñea** (Katedrala), eta abar.

Estimazio berezia merezi duten bi ale nabarmendu beharko lirateke:

Oliteko Santa Mariako Heriotza Onaren Kristoa, zeinari, aurpegiaren luzeak, saihets-hezur nabarmenduen xehetasunak, zangoen tolestadurak eta gorputz osoko makurdurak, hunkigarritasun berezia ematen dien; XIV. mendeko lana da zalantzarik gabe, Gaztelako esparrukoekin zerikusi gehiago duena, hispano-flamenko eskulturarekin baino.

Oinaze adierazpen handiagokoa da oraindik ere, bera barruan babesten duen elizari izena eman zion **Garesko Gurutzea**, *benetako zuhaitz* bat imitatzen duen gurutzaren irudia da eta Eroslearen gorputzak, beheko zatia ezkeraldera begira jarrita eta goieneko enborra aurkako aldera itzulirik daukanaren arteko kontrastea hasten du.

Tipologiagatik, ia ezin daiteke zalantzan jarri ere, gurutze honek, Germanian ikusten diren batzuen batzuekin zerikusia duenik, adibidez, *Coloniako* Santa Maria del Capitolio-koarekin (1314), eta *Italiakoa*, hain zuzen ere, Sienako Katedraleko Museoko Giovanni Pisanokoarekin (1296). Zeharkako nolabaiteko agiri batek Garesko gurutzea XIV. mendeko lehen herenean datatu behar dela pentsa arazten digu.

ARABAKO KRISTOAK

Araban garai honetako taila onen artean nabarmentzea komeniko lirateke, honako Kristoak:

- **Zurbanorena** (Elizbarrutiko Museoa) XIV. mendearen hasierakoa,
- **Arrianokoa** (gotiko berantiarrekoa), bere parrokia apaleko erretaula xumearen buruan dagoena,
- eta hiltzetik askaturiko besoagatik eta jarrera baketsu eta minkorragatik, oraindik ere hungigarriagoa den *Trebiñoko San Pedrokoa* (XV. mendea).
- Askoz neurri txikiagokoa dena baina, bere gorputzaren okertasunagatik oso nabarmena da **Sojoko Lorentzo Sainduaren ermitatik** ekarritako gurutzea (gaur egun Probintziako Museoa dena): Besorik gabe, tolestutako oinak hiltze batez zulaturik, gorputzaren kurbalerro gozoak, jarrera minberatsua, aurpegi zorrotz eta baketsua eta garbitasun oihala angeluzko tolesduretan jarria; XIV. mendean koka liteke.

Kexaako Santo Kristoa, XV. mendekoa jada, eskema errealistago eta ez hain estilizatu bati erantzuten dionak Gurutziltzatuaren giharretan eta garbitasun oihalean zurtasun handiagoa du.

KALBARIOAK. Izan gogoan gainera, Araban gotiko arteak *Kalbario osoko* hainbat adierazpen plastiko utzi duela (Maria eta Joan Saindua gurutzearen bi saihetsetan): Nabarmentzen direnen kalbarioen artean, hor ditugu:

- **Erentxungoa**,
- **Egiletakoa**,
- eta **Biasteriko Joan Sainduarena**, guzti hauen multzoak, non tailaren xehetasunezko osotasunak, gotikotasunaren gainditzea dela pentsatzera behartzen gaituen.

GIPUZKOAKO KRISTOAK

Gainontzeko euskal probintzietan gotiko aldian kokatu beharko litzatekeen kalitate bereziko Kristo gurutziltzatuaren ikonografiarik ez da. Gipuzkoan aipatzeko Kristoak lirateke:

- **Albizturkoa**,
- **Andoingo Zumea ermitakoa**,
- **Alegiakoa, Lazkaokoa, Segurakoa** (Frantziskotarren mojen komentukoa),
- eta hain ezaguna den **Lezoko Santo Kristoa**, zeinaren jatorriaz ezer ziurrik azaltzen ez delarik.

● DURANGOKO KRUTZIAGA

Eroslearen Gurutziltzatze gaiak, *Krutziaga* deituriko **Durangoko Kalbariora** garamatza, oso aberatsa den ikonografia deigarria eta plastikotasun kalitate handiko monumentua delarik.

Ez da landa gurutze bat, ez mugarri, eta ez bidegurutzetako bat ere; hiri-gurutze bat da, gaur ezaguna ez den helburu jakinen bategatik jasotakoa. Durangon, 1442.ean Beguinoen eta Bergandoen heresiari eutsi zion Anaia Alonso de Mellari ortodoxo erantzun bat emanaz jarritakoa izan zitekeela ere uste izan da; iradokizun hau Karmelo Etxegarairi zor zaio.

Irlandako gurutzeen ahaidetasuna ere bilatu nahi izan zaio, eta zehatzago esanda Behe Britainiakoeekin; baina, hain bitxia izanik ez da erraza gurutze ezagunetan antzik aurkitzea.

Ikonozko multzo honek denak izan dezakeen sinbolozko garrantziaz asko hitz egin izan da eta bibliografia ugaria da.⁶⁰

Altueran 4,30 m. dituen gurutzea da. Multzo osoak oinarritzat daukan **pilare** lirain baten gainean **gorpuzki zilindrozko** bat hedatzen da, zeinetan zirkulu eran adieraziak dauden *hamabi apostoluak* (Elizaren sinboloak?) kanon motzeko irudiak baina, taila sendoa dutenak, bakoitzak daraman tresnagatik ezagutu litezkeelarik.

Zilindro horren gainean, 1,60 m. neurtzen duen **gurutzearen** masta dago zutik; bere ingurune osoan emakumezko aurpegia duen *Paradisuko sugea* kiribiltzen da eta Lehen Bekatua eta bere zigorra gogora arazten dira. Baina ebanjelioetako berezko historiako irudiak ere pilan azaltzen dira (*Maria eta Joan Sainduarena*) eta gainerako zeinu eta *Kalbario* tradizionalen bere bereak dituen irudiak. Bistan azaltzen da teologoren batek diktaturiko egitaraua, *Bekatua eta Erospena* uztartuz.

Gurutzeak badu irudirik atzealdean: *Andra Mari* bat, eta *gizaseme eta andere Sainduen* irudiak, denak ezagutzen ez badira ere.

Nolanahi ere, lan honen plastiko balioa azpimarratzea da kontua, *naturalista adieraz-piderako* iaioitasun jakintsu batez erromanikora erakartzen gaituzten irudietan azaltzen dela dirudien *lanketako laztasuna*, eta *konposaketa zentzua* eta *egituretan edertasunerako* sentiberatasun izugarriaren arteko bilduma bitxia. Zentzuzkoa dirudi monumentu hau *gotiko-berantiar* bezala izendatzea eta 1490 eta 1510. urte bitartean datatzea.

● GIZASEME ETA EMAKUME SAINDU HERRIKOIAK

Kristauen saindu izendegiko heroien gurtzak, gotiko artearen hiru mendeetan zehar, haziera bat sumatu zuen. Baskonian irudietan gehienetan azaltzen diren saindurik gustukoenak hauek dira: Santiago eta Pedro Saindua, eta eliza zaindari batzuk, Migel Saindua, Martin Saindua, Jurgi Saindua, Nikolas Saindua, Saturnino Saindua, Santa Maria, Esteban Saindua, Santa Katalina eta abar.

NAFARROAN: Sainduen iduri batzuk, ez askok halaz ere, teknika menderatze handia eta plastiko hizkeraren jakinduria berezia azaltzen dute, eta tailak kanpotik ekarritakoak izatearen susmoa sortzen dute, hara nola:

- *Sansol parrokiako* **Pedro Saindua**

- *Gareseko* **Santiago**.

Beste batzuk aldiz ez dute jatorriz herrikoiak direnaren zalantzarik ere pizten:

- eserita dagoeneko **Pedro Sainduaren** zenbait irudi,

- *Lizarrako San Pedro de la Rua elizako* **Nikolas Saindua**,

- *Tuterako Santa Magdalenako* **Blas Saindua**, eta abar.

- oso neurri handian eta hispaniar-flamenko zantzuak dituen da *Lizarrako Migel Saindua elizako* sainduaren kaperako **Jurgi Saindua** (1500.a);

- Flandestik datorrena izango da taila fineko (XV.K.o.) beste **Jurgi Saindu** bat, zutik jarririk herensugea lantzaz zulatzen, *Zangozako Santa Maria elizak* daukana.

GIPUZKOAN berriz, Eliza-barrutiko Museoa ikusgai dauden batzuk nabarmentzeak merezi du:

- **Astigarragako Santiago erromesa**, oraindik erromanikoa den hizkera batez, funtsezkoena bilatzen duen alabastro txiki eta trinkoa da (XIII. mendea).

Egitura herrikoiagoa, baina jada gotiko naturalismo aldera irekiagoak dira, garaiera ederreko zenbait emakume irudiak, XV-XVI. mendeetan kokatu litezkeenak:

- *Goroeta* (Aretxabaleta) *eliza-aurrekoa* den **Santa Ines** alaia, 53 cm-takoa,
- *Oxirondoko* (Bergara) *Santa Marinatik* datorren **Santa Katalina**, 86 cm-takoa;
- eta *Oñatiko Migel Sainduaren elizako* **Santa Madalena**, 113 cm-takoa, soinaren okerdura alaiez Errenazimentua aldarrikatzen duena (XVI. mendea).

Belaunaldi hirukoitza izendatzen den gai bakar bati buruz, (Santa Ana, Maria Birjina eta Jesus Haurra) baditu Donostiako Museoak “gotiko artea” deitzen den horren azpian zenbat gauza den adierazten duten bi multzo: biak ere **Elgoibarkoak** dira; hauetako batean eskulangile herrikoi baten xalotasuna nabarmentzen da, eta bestean (**Santa Klararen komentutik** datorrena) teknika menderatzeari loturiko flamenko arte lantegi baten berezko naturalista joera ezagutzen da.

4. PINTURA GOTIKOA

Aurretik esana dugu, guztiz erromanikoa bezala izendatu daitekeen inolako pinturarik ez dela gorde Euskal Herrian, nahiz eta pentsatu behar den, izan, izan zela gainerako hispania aldeko eskualdeetan bezala. Erdi Aroko jendeari ez zitzaion gustatzen harriak bistan uztea bere eliza eta ermitetan. Nahikoa adierazia dago *karez zarpeatzea* eta gainetik *margoz* estaltzea atsegin zitzaiola, absideetan batez ere, *irakaspenezko eta apainketa asmoz*.⁶¹ Orokorrean, “lehorrean” eginiko margo baten ahultasunak ezin jasan izan ditu hezetasunen erasoak eta eguraldi baldintza kaskarrak.

Oihaletako margogintzan, nahiz oholetako margoetan gotiko garaian, bai gertutasunagatik eta bai iparraldeko erregeen dinastiarekiko bere ahaidetasuna zela eta, *Nafarroako erresuman* da, Europako gorteetako pinturaren joera berrietara irekia den margolanezko artean garrantzizko lanik gehienak aurki ditzakegun lekua, zalantzarik gabe.

Nafarroatik kanpo, ezer gutxi dira, gainerako euskal probintzietan aurki ditzakegun guztiz gotiko margolanak. *Gotiko berantiarrekoak* dira, XV. mende bukaerakoak eta XVI. aren hasierakoak. *Oholetako margolanak* dira ia denak (erretaulak eta aldare aurrealdeak) eta *errenazimentukoak* bezala sailkatu daitezke, nolabait ere.

● TEKNIKAK ETA ALDIAK

Atal honetan azpimarratzen ari garen gotiko artea hiru mendeetan zehar hedatzen dela dakigularik, jarduera honetan hainbat estilistika aldi bereiztera behartuak gaude, sartaldeko gainerako herrialdeetan gotiko pinturaren hainbat aldien elkarkidetasunean, Frantzia eta Ingalaterrakoetan batez ere, era berean ahaztu gabe, erabilitako teknika desberdinek ezarritako desberdintasunak: *beira margolanak*, *horma-margolanak*, *oholetako margolanak*, eta *eskuidatzietako margolanak*.

BEIRA MARGOLANAK: Euskal Herrian lehen eliza gotiko haietako hutsarteak betetzen zituzten hasierako beirateetatik ez dela ezer gorde baieztatu liteke, eta ziurrenik ez zirela arte

ikuspegitik begiratura balio handikoak, izan ere, bertako beira lantegien agiririk ez baitago. Hormetako margolanak ere, susmoa izatekoa da, maila ekonomiko batetako elizetan bakarrik emango zirela.

HORMA-MARGOLANAK: Beraz, gaur egun ezusteko atseginak hartzen dira landa giroko eraikinetan, helburu praktiko batzuk betetzeaz gainera —eguraldiaren eragineko hondamenen aurkako harmorako aparejuen babes hobea, argitasun gehiago eta abar.— aurkitzean, benetako arte kalitate on bat lortzen dutelarik.

Baskonian hormetako margolanik gehienak oraindik asko ez dela aurkitu izan dira, eta behar bezala 1944. urtetik aurrera izan dira eraberrituak, Nafarroari dagokionez, arreta handiz izan dira Museora eramaneak, nahiz eta badiren *in situ* uztea nahiago izan diren beste batzuk.

BOST ETAPA: Erdi Aroko artearen historian ohizkoenak diren deiturretara egokituz, eta berriro ere lan hauentzat *gotiko* hitzaren ezegokitasuna onartuz, beroietan **bost aldi** bereiziko ditugu, gutxi gora behera kronologia aldiekin egokitzen direnak:

- lehengotikoa,
- gotiko lineala;
- eta, Erdi Aroaren azkenetan jada,
- italiar-gotikoa,
- nazioarteko gotikoa
- hispaniar-flamenkoa.

● LEHENGOTIKO ESTILOA

ARTAXONAKO MAISUAREN BI LAN

ARTAITZEN. Gaur egun Nafarroako Museoan dauden **Artaitzeko Martin Sainduaren elizako hormetako margolanen** zatiak XIII. mendeko azken hamarkadakoak izan behar dute.

Absideko zilindro erdia betetzen dute eta adierazten duten gaia guztien gainetik erromanikoa da, (Ap. 7-9) *Bildotsaren Gurtzarena*. Gizonezkoen irudiak dira, bizardunak denak eta beroien soingainekoengatik apaiz, gotzain eta noble ohoragarriak direla adierazten dute, erdi-puntuko lau arkuen azpian ikusten dira, erdiko hutsarte estuaren alda banatan kokatuak. Apokalipsiako idatzietan goiargituriko *dohatsu jendetza pilak* iradoki nahi izan ditu margolariak, bata bestearen gainean ezarritako buruen bidez, erdiko domina handian margoturiko Bildotsa mistikoaren sinbolo aldera gurtza jarreran burua itzulirik dutela.

Irudi oso luzeak dira, jantzita daramatzaten mantu zabalen tolesdurak, hasiera batetako naturalismoa, erritmo zentzu nabarmen batez jokatuak daude; marrazketa garbi eta sendoz nabarmenduak dira, eta oso margo beroez margotuak daude batez ere. Erromaniko margolan bezala ere har litezke, pertsonaiak profil erdizka adierazte alderako joera irekia azalduko ez balute. *Artaxonako Maisu* ezezagunarenak direla uste izan da.⁶²

ARTAXONAN. Artaxonako Maisua deritzo izen bereko hiribilduko *Saturnino Sainduaren elizako burualdean* apaingarri ziren marrazkien (hauek ere gaur Museoan) egileari, eta Kristok bere apostoluei eginiko agintzaria gogorarazi nahi dutela dirudi: “Nire atzetik etorri zaretenak, zuek....., Gizonaren Semea bere aintzazko tronuan esertzen denean, eseriko zarete zeuok ere, eta...” (Mt. 19-27 eta hu.).

Ertilariak hemen *Kristo Aintzatan* adierazi du, saihetsetan bi goiaingeru dituela, eserita dauden apostoluez gurtua, leihoaren alde banatan itxurazko horma-konkatan zutik jarritako

Pedro eta Paulo Sainduak oso nabarmentzen direlarik. Erdiko hutsarteak lorezko apainketa zoragarri bat gordetzen zuen, erromanikoa zirudiena. Baina, zahar tankera guzti horren erdian egunsenti berriak ikustatzen dira: Aintzetako Kristo, *Nafar Erdi Aroko Artearen*⁶³ egileek ederki asko adierazten duten bezala, ez da Epaile Nagusia ez eta ere azken egunean aintzazko distiretan etorriko dena ere; bere zauri salbatzaileak erakusten dituen Kristoa da.

Santo Domingoko erromaniko girolan, *Lebanzan* (Palentzia), *Tuterako klaustroan*, eta batez ere, Donejakueko *Aintzaren Elizpeko tinpano* handian ere azaltzen den bezala. Hau, gure itxaropena eta aro berri baten gozamen epel eta arrazoibidezko bat biztu nahi dituen margolana da: **eskolastika teologiarena**.

OLITEKO PEDRO SAINDUKO MARGOLANAK

Nafarroako Museora ekarriak dira **Oliteko San Pedroko** dorre azpian kokatua zegoen kapera batetako margolanak ere. Gangako lau plementoetan lau aingeru margotu ziren. Inposta batez bi erregistrotan banatuak diren kaperako hiru harmorak hainbat gaiez apainduak daude.

Aurrez-aurreko harmoran, goieneko aldean, *Pantokratorra* eta *Tetramorfosa*, eta *Jesusen Haurtzaroko* irudiak behe aldekoan.

Eskuineko horman, goieneko mailan *Saturnino Sainduaren* bizitzako agerpenak eta inpostaren azpiko aldean *Pedro eta Paulo Sainduen* irudiak.

Ezkerraldeko horma *Mariaren Koroatze* agerpenez, eta beste pertsonaiez eta ezagutzen oso zailak diren Bibliako pasartez estali zen.

Olitetik datozen margolan hauek, *Artaxonakoak baino zertxobait arkaikotasun handiagokoak* dirudite (Pantokratorra, adibidez, erromaniko zoragarria da), baina, bestea baino gaizkiago gordea izan denez, ez da egileak eta kronologia zehazteko bistako oharrik ematen. Dena delarik ere, Iñiguez Almech eta Uranga ados daudela dirudi W. W. Spencer Cook-en iritzian, hau da, margolan hauen egilea, **Sigenako** kapitulu-gela sonatuan lan egin zuen maisu beraren lana dela aitortzean.

MINIATUAK

Erdi Aroko eskuizkribuen margolanik Euskal Herrian ia ez denez gorde, jaso ditzagun benetako kalitatezkoak diren batzuk.

FITEROKO SAKRAMENTU-LIBURUA. Gotiko estiloaren lehen aldi honetakoak dira **Fiteroko Zistertarren Sakramentu-liburuko** miniaturak, (gaur egun Nafarroako Artxibategi orokorrean direnak) *Urtean Zeharreko* mezaren hainbat idatzien hasierako hizkien egitura eta neurrietan txertaturiko margolan garrantzizko sail bat dela.⁶⁴ Sakramentu-liburuetan ohizkoak diren ebanjelioetako pasarteak adierazten dituzte, *Deikundekoak*, *Agerkundekoak*, *Mendekostekoak* eta abar.

Azken kasu honetan gertakari bitxi bat azpimarratu behar da, *Te digitur*-arekin batera Mezaren Kanona hasten deneko ohizko Gurutziltzatuaren irudia, **Kristoren Zigorkadak** ordezkatzan duela.

Miniatura hauek **XIII. mendeko** data dutenak dira, erromanikoaren nolabaiteko tolesgabetasuna eta aurrez-aurreko jarrera oraindik ere gordetzen dutenak, baina jada gotiko espirituaren arrasto garbiak *aurpegi*en adierazkortasunetan, *tolesduretan*, *kein*u eta *jarreretan* *errealismo* bilaketetan ematen direlarik, *margoen harmoniaren* sentiberatasun on bat gordez gainera, hondoak urdinez margotuz eta uztaien gorria kontrastean dutela. Miniatura sail honen ***Maiestas Dominiak*** Artaxonako Saturnino Sainduaren gai bereko horma-pinturarekin ahaidetasun nabaria du.

LEIREKO SALBATORE SAINDUAREN IRAKURLIBURUA. Antzeko zerbait esan behar da **Leireko Salbatore Sainduaren Irakurliburuaren** miniaturrez (Nafarroako Artxibategi Orokorrean), hau ere XIII. mendekoa da eta aurrekoaren ondoan desberdintasun haxe duena, margoen gama aldatu egin dela, oraingoan urdinaren ordeztu gorriaz nahasten den morea nabarmentzen delarik.

* * *

Gai honi buruzko bere ikerketan Silva Berastegik erromaniko ezaugarriak gorde dituzten beste agiri miniatu batzuk deskribatzen ditu, nahiz eta hauetako batzuetan irudien luzatzeak eta hasierako makurdurak edo bere kaligrafia estiloak gotiko alderako joerak bistaratzen dituen.

● LERROEN GOTIKOA

Inola ere, miniaturretako margolanak eta baita gotiko arteak ere eragindako *lerroen gotikoa*, *franko-gotikoa* ere deitzen zaiona, irudi lauak zehazten dituen *lerroengatik* da ezaguna, normalean *margo bakarreko* hondoen gainean izatearen joerakoak.

Gogora ekar dezagun zenbait mendeetan Nafar erregeak frantses sendietakoak izan zirela eta Parisen edo Iruñean bizi zirelarik nafar erresumaren gobernamentua Pirinioez gaindiko gozain eta ordezkarien bitartez burutzen zutela, Karlos Noblearen erregetza aldira arte bederen. Nafarroako artearen *frantses eragina*, bai gaitan, nahiz estiloan nabarmena izan zen.

NAFARROAN

Nafarroan, horma-pintura honen eredu eta adierazgarritasun nagusia **Iruñeko katedralean** bilatu behar da. Katedralerako eta bere klaustroko margolan asko Nafarroako Museora eramanez izan dira, hauen gainera baita erresumako eliza batzuetakoak ziren beste lan batzuk ere.⁶⁵

JESEREN ZUHAITZA. Margolan horietan nabarmenetako bat **Jeseren Zuhaitza** gaia ukitzen duena da. Isaiasen mesias-profeziaren bibliako iturburua duen gaia “Jeseren zuhaitz enborretik kimu berri bat sortuko da...”, XI. mendean sartu zen artean, bikainki kokatu zuen *Suger Abadeak Saint-Denis-eko beirate* batetan, eta handik miniatura ugarietara hedatu zen, beirateetara, horma-margo eta oholetara eta baita eskulturetara ere (*Siloseko Klaustorra*). Frantziatik igaroko zen ziurrenik.

Iruñeko katedralerako bertsio hau. Iruñeko klaustroan, Ate Zoragarriaren ondoan dagoen harmoraren zati bat estaltzen zuen margolan bat da. Gaur egun Nafarroako Museoa ikus daiteke. Neurri handiko konposaketa bat da (6,05 bider 4,14 m.) tenplez eginako olioak baditu ere, eta klaustroko hezetasuna dela medio, zoritxarrez ia guztiz galdua du bere koloreaniztasuna. Hori dela eta bere garrantzia **ikonoek** dutena da soil soilik.

Bere adarrak dituen zuhaitzaren eskema hartzen badu ere, “Jesusen arbasoak” gai tradizionala bakandua da, lau mailatan agertzen diren irudi eta gertaera garrantzizkoen batzuetan finkatzeko: *Deikundea eta Agerkundea, Jesusen Ama, Gurutziltzatzea, eta Hirutasuna*. Ebanjelioetako gai horietako bakoitzaren inguruan sortzen dira Kristoren “*zuhaitz genealogiko*” sagaratuaren adarrak eta beroietan, giza izaeraren Eroslea den Jesusen arbaso eta profeta bezala, beren larrutxekin Judako *hamabi erregeak* daude kokaturik. Badirudi, “Jeseren zuhaitza” ez baino, “**Gurutzearen Zuhaitza**” deitu beharko litzaiokeela.⁶⁶ Lan honi 1305 eta 1328. urte arteko data eman zaio. Dena delarik ere, bere gaia eta estiloagatik, Frantziako eta Iruñea bertako XIV. mendearen lehen erdiko beste margolanekin ongi uztartzen da; adibide modura, gaur egun katedralaren aldare atzean ikusgai dagoen *Gurutziltzatzearen oholarekin*.

GURUTZILTZARTUAREN OHOLA. Ohol bikain honek, lerrozko edertasun zoragarri batez *Lignum crucis*-aren historiazko-mistikazko gaia azaltzen du: urrezko hondo baten gainean, zuhaitz gurutze batetan josirik Jesus hilotzaren irudia altxatzen da, sinboloz inguratua eta hiru Mariak (Jesusen Ama, Simeonek iragarritako ezpataz bularra aldenik alde zulaturikoa) eta Joan saildua alboetan dituela.

Kalbarioko eszena apostoluen irudiak dituen zerrenda batek inguratzen du; eta euren azpian, katedraleko hiru eliza-barneetan garatzen dela dirudien *elizaren-historiazko gertakari* bat kontatzen da: saihestetako eliza-barneetan kokatutako bederatzi pertsonailetako bi talde –apaizgo eta nobleak– eliza-barne nagusira begira daude, non badirudien gotzain bat bere egoitzaren jabe egiten dela.

JOAN DE OLIVERREN HORMAIRUDIAK. Beranduxeago, Joan Oliverrek (*Johannis Oliveri depinxit istud opus*) *kanonikoen jantokiko* horma-margolana izenpetu eta datatu zuen, (gaur katedraleko Museoa) *Nekaldiko gertakariak segidan* dituen.

Laukizuzeneko konposaketa handi bat da, tapiz baten moduan jantokiko hormaren zabalera osoa estaltzen zuena, Kristoren nekaldi, heriotza eta piztuerari buruzko berezko neurriaren erdia duten irudiak direlarik. Bata bestearen gainean jarritako lau zerrendaz osatua da, goitik behera irakurri beharrezkoak:

- Goieneko zerrendan, hirugingildun arkuteriaren azpian bi eszena bereizi ikus daitezke: *zigorkadak eta Kalbarioko bidea*;
- hurrengo zerrenda, jendez beteriko eszena bakar batetan, *gurutziltzatzeari* eskainia da eszena osoa;
- hirugarrenak *hilobiratzeko* bi uneak osorik eta *piztuera* agertzen dizkigu.
- Behereneko, predela moduko zerrenda estu bat da *heraldiko armarriak* dituen, eusle eta guzti.
- Konposaketa handi honen saihestetan, goitik beherako bi zerrendatan *hamabi profeta* azaltzen dira, seina alde bakoitzean, beren filakteriekin.

Beraz, berealdiko konposaketa konplexu bat da. Freskoan egina dago tonu distiratsu eta koloreanitz ugaritako paleta aberatsez. Beti marra gailentzen bada ere, maisu handi bat adierazten duten ñabardura eta tonu aberatsak nabarmentzen dira. Ikonografian bada zenbait *bizantziar-erromaniko inspiratzeaz* hitz egitera bultzatzen duen xehetasun; adibide modura, lapur gaizto baten gainean igotako deabru baten irudia.

Zein zen Joan Oliver ? Adituak ez dira ados jarri. Bada, erregeren zerbitzuko Iruñear margolaria den Joan Oliveri buruzko agiririk, baina beranduagokoa duten datagatik pentsatzekoa da ez dela gure margolaria, bere semeren bat baizik. J Gudiolen ustez, honako hau Bartzelonan (1364) Pedro Zeremoniatsuaeren zerbitzuan egondako ertilaria zen; beste batzuk mendearen erdian Avignongo Aita saildu gortean zegoen margolari bat bezala ezagutzen dute. Dena den, Nafarroan luzaz bizi izandako norbait izan behar zuen eta bere ikasketak Frantzia ala Ingalaterran egin zituen ziurrenik.⁶⁷

ARTAXONAKO SATURNINO SAINDUAREN HORMAIRUDIAK. Joan Oliverren garaikidea da Artaxonako Saturnino Sainduko elizan *kapera nagusiko saihesteko harmorak* apaindu zituen.

Hegoaldeko harmoran, Karlomagnoren aginduz Saint-Denis abatetxetik (Paris) Toulouse-raino *Saturnino Sainduaren gorpua eraman* zeneko langedoziar elezaharra margotu zuen.

Iparraldeko harmoran berriz, Toulouseko egoitzan Saturnino Sainduaren ordezkari zen Exuperio Sainduaren bizitzako eszena bat irudikatu zen.

Hobekien gordea zelako, konposaketa hauetako lehenengoa izan zen museora eramana. Bere neurriak 1,62 bider 3,46 m. dira eta sei tarte berdinetan zatitua dago, hirugingildun arkuez koroatuak, zeinaren gainean zerrenda estu bat doan gotiko hizkizko idazkun batek

pertsonaia eta eszenak kontatzen dituelarik: Sainduaren gorpuari harrera egitera irteten den Toulouse herriko *jendea*, *Karlomagno*, *soldaduak* eta abar.

Zorionean, beheagoko beste zerrenda batetan egilearen eta dataren berri ematen zaigu: “Rokek margotu zuen 1340. urtean....”

Bistakoa denez, **Artaxonako Roke** ez zen, lehen aipatu dugun Saturnino Sainduko elizan bertako burualdean Azken Epaiaren eszena margotu zuena. Estilistikoki ikusi egiten da aurreko mendetik emandako urratsa. XIV. mendeko **frantses miniaturen** artearen lerrotze zehatz eta melodiatsuaren eragina sumatzen da, eta baita zenbait puntutan arkitektura ikuspegiaren bilaketa ahalegin zenbait ere.

EKAY-KO MARTIN SAINDUA: Garai berekoak, XIV. mendearen erdialdekoak eta estilo berekoak dira (Zangozako merindadean) *Ekay-ko Martin Sainduaren kapera nagusian* margoturik daudenak eta gaia berriz zaindari sainduaren bizitzako gertaerak dira.

IRUÑEKO NIKOLAS SAINDUA: *Iruñeko Nikolas Sainduaren* aurkitu berriak direnak bezala, eraikinaren bi pilareen aurrealdeak apaintzen zituzten *Eloy* eta *Mauro Sainduen* irudiak. Hain gaizki zainduak aurkitu ziren non, salbatu ahal izateko zurezko euskarri gainean eraman behar izan ziren.

GALLIPIENZOKO LEHEN MAISUA: Beste XIV. mendeko margolan batzuk ere eraman ziren 1947. urtean Nafarroako Museora, oso zaharkituak, *Gallipienzoko Salvatore Sainduaren elizan* hurrengo mendeko margolanen azpian orain berriki aurkitu direnak.

Margolan hauek Kristoren bizitzako hainbat eszena adierazten dute. **Gallipienzoko Lehen Maisua** deitzen zaion egile ezezagun hau kaskar samarra da nolabait esateko eta iaioitasun gutxikoa orduan arrunt zen naturalismo alderako joeran; ñabardura beroen zaletasunagatik eta bere espresionismorako joeragatik bereizten da.

OLITEKO BIGARREN MAISUA: Marrazko gotikoko margolanen artean agian ikusgarrienak *Oliteko Pedro Sainduaren elizatik* ekarritakoak dira.

Kanpandorrearen oinetan kokaturiko Kanpanaleko Birjinaren kaperako behearen zatia apaintzen zuten eta margolari ezezagun batek (**Oliteko Bigarren Maisua** deitu izan zaio) burutuak dira, gangetako eta lehen gogoratu ditugun harmorako margolanen dezentez beranduagoko aldian.

Zatiren batzuk galbidean utziak izan badira ere, Deikundetik hasi eta Koroatzerainoko *Birjina Mariaren bizitzako* hainbat une adierazten dituzte.

Errealismo alderako joera ausartak, azalerako *konposaketan* zentzu estetiko bat izateak, eta *koloreanitzetako zatietan kontrasterako* iaioitasun berezi batek XIV. mendean zehar eman zen margogintza artearen aurrerakada erakusten dute. Oraindik gorputz profilak edo janzkerenak eta errainu figuratiboak erabakitzen dituzten marren nagusitasunaren barruan, lan hauek margo apainketaren historian aldi berri baten hasiera adierazten dute.

KODIZEAK

Gogora ditzagun baita ere Iruñeko *katedralaren Liburutegian* gordetzen diren zenbait kodizeen margolanak.

Gauza jakina da Arnalt de Barbazanen gotzain aldian miniaturez argiztatu ziren bi Orduen Liturgia liburu egin zirela, bata 1332an eta bestea 1354.ean bukatu zirelarik. Orriak urre eta margoetako **kapitalez** apainduak dira eta ertzetan **zerrenda** ederrez.

Margolan miniatuak neurri txikikoak dira eta idatzien zutabe artean txertatzen dira, zenbait idatz buruetan dauden hizki kapitalen apaingarri bezala, dagokion idatziari aipamena egiten dien *ebanjelioetako eszenak* adieraziz.

Miniaturagileak gertakarietan hondo bezala margotzen duen urdin, arrosa eta urrezko geometriazko sareak pertsonaiak hobeto nabarmentzeko balio dio. Beharbada, irudien gorputzetan zehaztasunaren bila dabilenari apur bat huts egingo dio. Baina egia da zoragarriak direla, bai *grafismoaren graziagatik* eta beren *adierazkortasunaren indar eta trinkotasunagatik*.⁶⁸

ARABAKO LERROZKO GOTIKOA

GAZEOKO HORMAIRUDIAK. Lerrozko gotikoaren margolan sail honen barruan dute beren toki egokia **Gazeoko** (Arabako ekialdeko Lautadan) **parroki elizako** horma-irudiak, 1967an aurkitu zirenak, estaltzen zituen 1700.go erretaula kendu zenean aurkitu ziren. Aurkikuntza honek ikerketa berriak bultzatu ditu eta Araba aldeko elizetan hormetako margolanak, erromaniko berantiarrean eta gotiko artearen garaietan ohitura arrunta zela ziurtatzera eramanez, eta pentsa arazi ere egiten dute, bai Araban nahiz Nafarroan, aurreko garaietan joan-etorriko maisuen ordezkari izan ziren *lantegi egonkorrak* izan bazirela. Gazeoko margolanak Gasteizen kokatua zen ertilariren batenak izan zitezkeen. Eman zaien data *XIV. mendearen lehen hamarkada* izan da.⁶⁹

Ikonografiako egitasmoa. Irudi multzo honek (batzuk galdu eta besteak zaharkitu egin dira) abside aldeko zatia eta aldare-aurrekoa besterik ez zuen apaintzen.

Absidean, *Graziako Tronuaren* ikonografiako ereduaren arabera *Jainkotasuna* dago adierazia. Hirutasunaren irudikatze bat bezala ere har liteke, izan ere, konposaketaren hainbat tokitan margoa galdu duenez gero, badirudi usoa ere galdu egin duela, Aitaren eta Kristoren aurpegiaren artean egonez Espiritu saindua sinbolizatuko zuena. Dohatsuek kontenplaturiko *Hirutasuna* litzateke.

Beheragoko mailan, absideko zilindro erdiaren ezkerretako aldean, gurutziltzatzea dago irudikaturik, *lapur On eta Txarraren* irudiekin, *Maria eta Joan Saindua, Longinos eta Stephaton*; eskuin aldean, arima bat pisatzen ari den *Migel Saindua, Bartolome Saindua eta Santa Marinaren* ondoan.⁷⁰

Jainkotasuna kontenplatzen dauden *dohatsuak* santutegiaren **ganga** ere estaltzen dute. *Kondenatuak* aldiz, aldare aurreko **hegoaldeko harmoran** azaltzen dira, ertilariak nahi ez balu bezala halako ikuskizun izugarri hau, liturgiara etorritako eliztarren begi aurrean zuzen zuzenean agertzea.

Aldare-aurre beraren **iparraldeko harmoraren** gainean, gangetaraino iristen diren bat bestearen gaineko zerrendatan, *Kristoren bizitzako* gertaerak azaltzen dira, kontaketa modu guztiz didaktiko batetan deskribaturik.

Estiloa. Nahiz eta, ikonografiaren zati batek eta bat bestearen gaineko zerrenda gainetan margotzeko zaletasun honek erromanikoa ekartzen digun gogora, estiloa oro har *gotiko aurreratukoa* da, *franko-gotiko* izendatu litekeena.

Eta ertilariari, pertsonaia bakoitzaren bakar adierazpena ez zaiola axola izan iruditu arren, hala ta guztiz ere, zuhaitz gurutze bati hiru hiltzez jositako Kristo gurutziltzatuak, *adierazpen lazgarri* eta era berean *estetikoki atsegin* bat lortu du, Jesusen aurpegiko egiturazko edertasunaren eta bere gorputzaren hasierako “contraposto” jarrera orokorraren bidez.

Margo-sorta urria eta aberatsa da. Gorri iluneko margo-bakarrak agintzen du zenbait lekutan eta urdin-berdaska hondoetan. Jatorrizko margo-aniztasuna biziagoa izango zen zalantzarik gabe. Baina, nolanahi ere, margoak lauak dira eta **marrak** gainditzen dira irudi guztietan. *Marrak nagusi* izateak eta soinekoetan mailakatutako *tolesdura* angelutsuen eta ia simetrikoen zaletasunak pentsamendu honetara eragiten digu, alegia, XIII. mendearen azkeneko *frantses miniaturen margolanen* eragina izan dezaketela.

Alboetan, nekezago ikus daitekeen Gazeoren lana, Europa aldeko lantegietako fintasunetan gutxi zaildutako herri mailako maisu batena dela esan daiteke; baina bestalde, abside erdiko pertsonaien luzatzeak, *ia espresionista* den *marrazkigintza bikain* baten ausardiaz zehazturikoak, *zertxobait zaharkitzearen aldeko bere joeraren* barruan, uzten digu *lerrozko gotikoaren maisu handi* bat izendatzen.

AIALATARREN FRONTALA ETA ERRETAULA. *Kexaako dorrean*, *Aialatarren kaperako* aurrealdea eta erretaulako margolanak ere lerrozko marrazketaren barruan kokatu behar dira, izan ere, Araban, XIV. mendetik gorde diren apurretakoak baitira. Kaperaren zaharberritzea zela eta 1959. urtean burutu zirenak orain erakusten dira jatorrizko aleen **errepikapen zehatz** moduan, izan ere 1913. urtean saldu eta Londresen enkantean izan ondoren, Chicagoko Arte Institutura izan ziren eramanak.

Erretaula eta aurrealdeak Birjina Mariaren ondoan *Kristoren Haurtzaroko* misterioa erakusten dute. Aiala eta Guzmantarren armak ertzetan dituela dagoen erretaula azpiko zerrendako idazkunak honela dio: “*mandaron fazer don Pero López de Ayala e donna Leonor de Guzmán su mujer al servicio de Dios e Santa Maria en el año del nacimiento de nuestro Señor Ihu Xpo de mil e trescientos e noventa e seis años*”.

Erretaulak bi zerrenda ditu:

Azpiko zerrenda

- **Ezkerretako zerrendan** *on Pedro* eta bere seme *on Fernanen* otoitz irudiak azaltzen dira, *San Blasek* zaindu eta bedeinkatuak; jarraian, *Deikundea*, *Ikustaldia*, *Jaiotza* eta *Magoen Gurtza*, *Elizan Sartzea* eta *Egiptorako Ihesa*;
- **Eskuinaldeko muturrean**, belaunikaturik dauden *Leonor Anderea* eta bere erraina, *Maria Sarmientokoa Anderea*, *Tomas Akinoko Sainduak* bedeinkatzen dituela.
- Zerrenda honen **erdiko tartean** Virgen del Cabello deituaren erlikitegiaren eki-saindutarako erabili zen.
- **Aurrealdean** *Epifaniaren* eszena errepikatzen da. Irudi horiek denak arkitekturazko esparruetan kokatuak daude, saihetsetan urrezko zutabeak dituztela eta hirugingildun arkuez burutuak, hauek urreztatutako gableteak eta erdian lau-orriak gainjarrian dituztelarik.

Bigarren zerrendak.

- Antzeko zazpi eszena azaltzen ditu: *Jesus eliza-gurasoen erdian*, *Kanako Ezteiak*, *Piztuera* eta *Gurutziltzaturiko Kristo*, kantzeleriaren bi biloben otoitz jarrerako irudiekin. Ondoren, *Igokunde*, *Mendekoste* eta *Birjinaren Jasokundeko* eszenak.

Aurrealdean *Magoen Gurtzaren* eszena errepikatzen da berriro.

“Irudi hauen hondoak lauak, leunak eta krema-antzeko ñabardurak dituen da. *Kontaketa zentzu handi bat nabarmentzen* zaie, *irakurriak* izateko eginak dira. Irudiak beren keinuez hitz egiten dute, aurpegiek ez baitute ezer adierazten. Garaiko janzkerez jantziak daude, Errege Magoen kasuan bezala, batzuetan oso aberatsak dira, eta besteetan berriz herrikoiak, baina beti ere xehetasun handikoak dira. Konposaketak xumeak dira eta *paisaiako xehetasunetan naturarekiko maitasun* handia azaltzen dute”.

Egile ezezagun honek *frantses zaletasun* puska bat azaltzen du; garaiari zerion italiar kutsua ezaguna zuena antzematen zaio. Gogoan har dezagun Aialako On Pedro Lopez Frantzian enbaxadore izana zela; zazpi aldiz ere joana zen bertara, eta 1381. urtean lortu zuen franko eta gaztelarren arteko ituna; Avignonen ere Klemente VII. Aita Sainduaren aurrean enbaxadore ere izana zen Italiako ertilari hoberenak han behar zireneko aldi hartan. Dena den, erretaula burutzeko hartua izan zen ertilariak *ikonografian* eta *baita bere grafismoa gailentzean* ere, **gotiko tradizioaren** barruan finkaturik jarraitu zuen.⁷¹

AZKENEKO AURKIKUNTZAK. Antzinako eliza batzuetan gaur egun arte erretaula barrokoek estalitako horma-margoak bilatzeko saiakerak emaitza baikor batzuk eman dituzte. Horrela gertatu da Gaubeako hainbat tokitan:

- Belloginen,
- Alaizan
- eta Ribera de Valderejoko absideetan agerian gelditu dira hamabi Apostoluen irudiak eta beheragoko beste maila batetan, *Adan eta Ebaren* bekatuzko eszena.

5. LABURPENA

Euskal Herriko gotiko estiloaren lehen adierazpenei eskainitako atal honetan aipatu dugun guztiaren laburpena egiten saiatuko gara.

Gotiko artea. Arte historialariak beren langaia, helburu didaktikoekin kronologikoki antolatzen behartuak direlarik, hiru mendeetako (XIII, XIV, XV) tarte luze horretan Europan ekoiztutako arte adierazpenak pilatzen dituztenean **gotiko artea** deitura onartuz, ez lirateke ahaztu behar hiru gizaldietan zehar, bat bestearen atzetik doazen *estilistika forma ugariak*, batzuetan deitura jakin batzuen bitartez bereizi nahi liratekeen formak baina, beti ere “gotiko” hitza eskutik utzi gabe.

Aldaketa garaiak. Beti gogoan izan behar da, artea gizartearen ispilua baldin bada, *hiru mende gotiko* horietan Europan, Espainian eta Euskal Herrian gertatu direla berebiziko ondorioak dituzten **gertakariak**:

- erregetza boteretsuen menpeko estatu nazional ezarpenak
- burgesiaren jaiotza
- hiri-gizartearen azalpena
- nazioarteko merkataritzaren hedapena...

Iraultzaokoak bezala izendatu litezkeen aldaketak.

EUSKAL INGURUNEA. Halako denbora tarte luzeetan ezarritako aldaketa horiek gutxi balira bezala, Baskonian, bere barruan *egitura politiko desberdinen* gertakaria erantsi behar zaio.

Frantziar dinastiaz gobernatutako **Nafarroako erresuma**, 1234.az geroztik nolabait ere finkaturiko mugak zituela eta Errege Kontzejuak eta Gorteak bezalako erakunde zehatzez hornitua dagoela bere berea dituen bide gorabeheratsuetan dabil harik eta (nahiz eta harako “Nafarroan lehenago izan ziren Lege eta Erregeak ...Gaztelan baino”) Gaztelako Koroak bereganatzea lortu zuen arte.

Bitartean, Lapurdi eta Zuberoa eta **kontinente aldeko Baskoniaren** zati bat ia hiru mende hauetan zehar **ingelesez aginpidean** erortzen dira.

Eta Pirinioez azpiko probintziak errege nafar ala gaztelarren eskumenean, *tenentzia eta jauntasunen* menpe bizi dira, azkenean Gaztelaren eremuan bizi izanaz bukatu zuten arte.

Hau horrela izanik, eta nahiz eta politiko gobernamentuan funtsezko desberdintasunak izanda ere, esan liteke hiru mende hauetako gizarte-ekonomiako garapen transzendental hau ez zela asko desberdindu antzinako Baskoniako lurralde guztietan.

● GOTIKOAREN SISTEMATIZATZE BATETARAKO IRIZPIDEAK

Bi aro bereiztetik hasi gara, “gotikotasun” konplexutasun aberatsaren aurrean, zeinaren muga bereizgarria XIV. mendeko azken hamarkada izango litzatekeen, beste atal berri batetarako utzi dugu **gotiko berantiar artea** bezala izenda dezakeguna.

Beste alde batetik, hautatu dugun *metodologia irizpidea* eztabaidagarria da, inola ere —arte adierazpideak, Plastiko Arte tradizionalen ugaritasunaren arabera taldeak eginaz— ezegokitasunetara eraman gaituzten irizpideak bestalde, hara nola, beharbada guztiz garaikide izan ziren lanak, hainbat sailkapenetan zatitu behar izatera; honen adibide izan litezke Gasteizko Santa Mariaren burualdea, Biasteriko Erregeen Santa Mariako eskulturazko ataria eta Kexaako erretoa eta aurrealdea.

Denbora aldietan zehar estilistika garapena eragiten duten arrazoiez arduratzen diren historialariek, hiru edo lau eragile mugatzaileetan laburbildu ohi dute arazoa: *langaia*, *teknika*, *gizartea*, eta *ertilaria*.

Gotiko arteari dagokionez, atal honen hasieran ohartarazi genuen horretaz, estilo berriaren **egitura berrikuntzak** maila batetan behintzat, langaien eta teknika mailako asmaketa bikain horrek, **gurutze ganga** eragin zuela; sistema horren erabilerako teknika aldaerak eragiten zutela, aldi berean **euskal-nafar gotiko arkitekturan** suma daitezkeen tokiko eta denborazko aldaerak ere.

OSAGAI IDEOLOGIKOAK. Gauza jakina da bestalde, Europa aldeko munduaren ideologia, erlijio eta kultur batasun trinkoak, tresna ofizial bezala *latin hizkuntza* bitarteko eraspenera eginez, goi mailako kulturari, dogma katolikoetan fede berari, erlijio gurtza bat bera burutzeari eta Aita Sainduaren autoritatearen menpetasunari loturik ez zuela oso norbereak ziren adierazpide moduen erretzea errazten. Ideologia edo sentimenduen mailako nahimen autonomoei erantzunez, norberaren estiloak, aro modernoan besterik ez dira sortu ahal izango, Errenazimentuaren kemenak *gizabanakoaren goralpenaren* bandera jasotzen duenean. Honek ongi adierazten du, hein batetan bederen, Berant Erdi Aroko ertilariak ia orokorra zen *anonimatuan* gelditzea ondorengoentzat. Beraz, gotiko artearen estilo aniztasuna, hiru mende horietan **gizarteak** nozitu zuen garapenarekin alderatuta ikusi behar da batez ere.

ARTEA ETA GIZARTEA BASKONIAN

Baskonian, bere populatzeetan, udal erakundeen jaiotzetan, demografia gora beheretan, landa ekonomia hiri ekonomia bihurtzearen aldaketan, eta nekazal ekoizpen sistema nagusi izatetik eskulangintza eta merkatal sistema batetara igarotze historian nabarmentzen da garapen hori.

Baskonian “**lehen gotiko arteari**” atal honetan eskaini dizkiogun orriak, gizarte garapen horren lehen aldi edo aroei dagozkienak dira.

Nafarroako Erresuman galiarren dinastiaren ezartzetik hasi eta Evreux dinastiakoen erregeekin XV. mende hasieran emango den “*nafreratzera*” arte doan denbora tarte horretan, *frantses kulturaren arrasto* indartsuaren berri eman genuen.

Euskal probintziei buruz berriz, Leinuen aginpideen aurrean *hiribilduen fundatzeek* markaturikoa bezala azaltzen den gizartearen garapena, uste dugu, XV. mende ongi aurreratura arte bandoen borrokak luzatu baziren ere, 1397. urte⁷² inguruan desbideratze puntu bat ikus daitekeela, Bandoen arteko gehiegikeriak menderatzeko Gaztelako Erregeen eta beren errege Korrejidoreen ekintza gogorrak hasi zirenean. Orduan sumatzen da hain zuzen ere, ekonomia askapena hasten deneko *gizarte-politiko antolaketa berri* bat eta nagusigoa hiritar populuaren eskuetara pasako da. Egoera berri horretan zera gertatuko da, Bandoen eta Hiribilduen arteko gogorkeria beste batez ordezkatzeko hasiko dela, hein batetan bederen, **udalen arteko gatazka** batez, lurraldeen arteko muga egonkorrak kokatzeko arazoak eraginik. Dena delarik ere, oraingoan *udalerri* egokituko zaie *kultur eta arte mailako ekimenetan* eskuartu eta murgiltzea. Berant Erdi Aro aldi horri eskainiko diogu hurrengo atala.

BIZKAIA ETA GIPUZKOA. Ikusi genuen bezala, Kantauri aldeko probintzietan erromaniko elizen eskasia, eskualde horietako populatzeen atzerapen garbi eta naturalaren ondorioa izan

bazen, oraingoan, Nafarroakoaren aldean, Bizkaiko eta Gipuzkoako arkitektura gotikoaren beranduko dataren azalpen bezala antzeko zerbait ziurtatu liteke. Sartaldeko Baskoniaren hiribilduei buruzko agirietan azaltzen denez, sarritan *hiribildu baten fundatzea, eliza baten eraikitzearekin* loturik dagoela erakusten du.

Gipuzkoan giza taldeei emaniko *fueroak* ia beti *monastegiren* bati lotuta daude. Antzeko lotura bat azaltzen da zehazturik Bilboko (1300), Portugaleteko (1323), Lekeitioko (1325), Markina-Xemeineko (1355), Gerrikaitzeko (1366), eta Ermuko (1372) sorrerako agirietan. Beste batzuetan monastegi ala elizari dagokion aipamena egiten da, izen edo deitura aipatu ere egin gabe. Beste hau ere gertatu ohi da, herriaren esparrutik kanpo eraikitzearen egitasmo bezala eliza aipatzea.⁷³

Datak alderatuz gero, hiribildu garrantzizkoen eraiketa, berari dagokion elizaren eraikitzearen erabakiarekin bat datorrena, behin hiribilduak sortu zirenetik ekoizpen edo kontsumo ondasunen (Gaztelako artileak, Bizkaiko burdina eta abar) joan etorriak Kantauri aldeko portuetara erraztu zituenean ematen hasi zen **ekonomia lasaitasun** aldiei dagokiona da, hau da, 1280 eta 1350 urte bitartean.

Aldi honetan, eraikitzen hasten ez badira ere, eraikuntza erabakitzen eta **neurri handiagoko eta estilo berriko eliza** batzuk planifikatzen dira (Bilboko Santiago, Getariako Salbatore Saindua, Arrasateko Joan Bataiatzaile Saindua); eraikuntza kementsu horrek *XIV. mendearen* bigarren erdian bere abiada moteldu egiten du –bizimodu garestitzearen eta izurriteen aldia izanik– bere abiadura ona *XV. mendea* ongi aurreratuan berreskuratzeko, aurrerakada ekonomiko nabarmeneko hamarkadak dira eta beste **eliza handi** batzuen hastapena ekarriko dute, zeinaren eraikuntzak *XVI. mende* erdiraino ere iraungo duten.

HIRU GOTIKOAK

Ondoko gertakizun hauek gogoan harturik, hainbat euskal eskualdeetako –*politiko antolamenduaren desberdintasunak*, Nafarroako Erresumarekin *lotura politikoaren pixkanakako etena*, eta *XV. mendean*, itsas merkataritzaren irekitze eta jarduerarekin euskal probintzietako *ekonomia berreskuratzea*, eta abar.–, hiru estilistika aldi proposatu dira gotiko arkitekturaren garapenean eta oroimenari laguntzeko asmotan, erraztuz, izen hauek jarri zaizkie: **Nafar gotikoa**, **Gaztelako gotikoa**, eta **Euskal gotikoa**.⁷⁴

NAFAR GOTIKOA. Frantziako hego eta ipar-ekialdeko elizetan inspiraturik **frantsesa** ere deitu daitekeena, eta arrazoi berberekin Frantzia aldeko katedral handien trazu jakinak nahiko leialtasunez birsortzeagatik, Lamperezek *garbizale* deitu zuena da, Baskoniako monumentu handien eta nobleenetan erakusten dena, **Baiona** ⁷⁵ eta **Iruñeko** katedraletatik hasi eta Bizkaiko elizarik nagusienetan bukatuz: **Bilboko Santiago** eta **San Anton**, eta abar.

Orri hauetan deskribatu ditugun bezala, eliza hauek:

- *girola* duten hiru *eliza-barnekoak* dira, *transeptua* eta *triforioa* bere ia ingurune osoan,
- *arbotanteak*,
- *atari* zabal eta bikainak,
- eta sarritan *klaustro bat*.

Frantses ereduaren ziurtapena zehaztu egin behar da, izan ere, seguruenik euskal probintzietan Nafarroako ereduaren zehar sartua izango da, eta bestalde geografia eta psikiko eta gizarteko baldintzek izango dute eraginik **hainbat desberdintasun** nabaritzen delarik:

- argia ez da premiazko bezala bilatzen eta horren ondorioz horma beiraz ordezkatzeko joera etena geratzen da;
- zenbaitetan transeptua moztu ala kendu egiten da;

- leihateak eta arrosotoiak oso gorengo mailan kokatzen dira;
- eta barrunbeetan ez da apainketa oparotasunez eskaintzen.

ARTEA, PENTSAMENDUA ETA IZPIRITUALITATEA

Kontu jakina da mende horietan arte ekimenak printze zibil nahiz elizakoen artean bul-tzatu eta zati batzuetan bederen elkarren artean ordainduak izaten zirela.

Nafarroari dagokionean, Iruñeko eta Baionako errege eta gotzainen laguntza arkitekturaz-ko ekimenetan kementsua eta berehalakoa izan zitekeen.⁷⁶

Ez da horrela ordea gainerako euskal probintzietako hiribilduetan non, errege eta elizaren laguntza ez zen hain berehalakoa izan, baina bai gorabehera gehiago izan zituena eta berantiarra. Ohar erazi dezagun, Bizkaiari dagokionez, bere gotzainari (Kalagorriakoa) ez zitzaiola zilegi Jaurerriko mugak zeharkatzea.

Baina, elizako buruzagi horien izpirituaren eragina zenbaterainokoa izan zen, ez bakarrik Europan jada hedatuak ziren eraikuntza formula berriak bereganatzean baizik eta baita arte figuratiboetan eman zen funtsezko aldaketetan ere?

Gure azalpenetako hainbat unetan aritu gara Baskonian pintura eta eskulturen estilistikako berrikuntzak nolako atzerapenez jasotzen diren esaten eta ugaritasun eta berrikuntza horiek direla eta jaso izan dituztela historialarien aldetik deitura zehatz desberdinak, hara nola, **lerroz-ko** gotikoa, **italiar-gotikoa**, eta abar. Jakingarria eta irakaspenezkoa izango litzateke nolako elkarrekikotasuna eta aldi bereko izaera (errotikakoa ez bada guztiz) izan zuten delako egitura aldagaiok eta aldi bakoitzeko **pentsamendu** eta **erlijioso sentiberatasun** sakonenen trazuak aurkitzea. Beste toki batetan argitaratua dugu ikonozko ikerketa mota honetako saiakera bat, gotiko arteari buruzkoa, bere Europako maila zabal eta orokorrean.⁷⁷

MONASTEGIEN ERAGINA. Kontura gaitezen ezer baino lehen Europako kristau bizitzak XII. mendean eman duen aldaketaz. Bizitzaren kristau ikuskeran alderdi erabakigarria **monjeak** ziren. Ordura arte Klunyko Ordena libreak burutu zuen eragina, Zisterrak esnatu zuen jaiera harrigarriaren arrakastak ordezkatu zuena izan zen.

Klunyko monjeak arautegi beneditarra jarraitzen zuten; hauetan nagusi zen otoitza, kontenplaritza eta liturgia; burulanak eta eskulanak oso gutxi okupatzen zituzten. **Monje Zistertarrak** lana hautatu zuten, hain zuzen ere xumetasunaren eta pobretasunaren eredu izateko.

Klunitarrak pentsatzen zuten dena ere gutxi zela elizaren otoitza edertzeko eta aberasteko. Muin muinean *kontenplariak* ziren (Betaniako Maria bezala), hitz honen adiera oinarri-koenean gainera. Klunyn ez ziren inola ere falta izango *erromaniko arte handiaren* egiturazko edertasunerako sentiberatasun handia zuten gizonak.

Claravaleko Bernardok gidatzen zituen **zistertarrak** ordea, *langileak* ziren (Betaniako Marta bezala). Eskulan gogorretara erakarritako hauetan, euren artean harria, adreilua eta mortairua lantzen eta erabiltzen iaioak ziren asko sortuko ziren. Horrelaxe bihurtuko ziren, logika, sendotasuna, soiltasuna eta praktikotasuna bilatuko zuten arkitektura berri baten maisu. Hau, **lehen gotiko artea** zen.

Bigarren aldi batetan, **gotikoak** arrazoi ideologikoengatik egin zuen aurrera batez ere: Heziketarako monastegi guneak, eliza sekularrak gidaturiko eskolez ordezkatuak izan ziren. Unibertsitateetan kristaututako Platon baten idealismoa, Aristoteles logikaz ordezkatu izan zen. Gotiko artea, bere garapeneko aldirik bikainenean, mende haietan *Unibertsitateetako pentsamenduari zegokion estetikazko elkarkidea* izan zen.

BASKONIA

Euskal Herriko muga estuen artean gotiko arteari dagokionean, delako elkarkidetasunak aurkitzea eta agiriez ziurtatzea ezinezko egin zaigu. Garaiko kristau gizartearen ideologia, bere iturbururik sakonenean Bologna, Paris, Padua, Oxford, Salamanca, Praga eta abarretako Unibertsitateetako maisu handien idazlanetatik zaigu ezaguna. Baina, ikuspuntu horretatik begiratuta, hiru mende horietako Baskonia basamortu bat da. Ez dugu filosofia edo teologia pentsamenduko buruzagirik aurkitzen, Europako liderrekin alderatu daitekeenik; eta herri honetan ez dira oraindik jaio Gasteizko Frantzisko, ez Azpilikueta Martin (“Nafar sendagilea”), ez eta Loiolako Inazio, eta Uharteko Joan Saindua ere. Ez eta monastegi Ordenetako maisu ospetsuen artean, zeinaren kokamena Euskal Herrian berantiarra izan zen, ez eta iruindar egoitza okupatu zuten gotzainen artean ez zen inor filosofian edo teologian jakinduriaren arrakasta sonatua izan zuenik.

Teologia tratatu bat (Hirutasunari eta Gizon egiteari buruzkoa) XII. mendean idatzi zuen bakarra **Parisko Pedro** (1167-1193) gotzaina izan zen, horrela deitua, hain zuzen ere Senako Unibertsitatean ikasia zelako. Hurrengo mendeetan **Asiaingo Semen Gartzearengana** (1317) iritsi behar da, San Fermingo egoitza urte betez bakarrik okupatu zuenarengana, edo **Zalbako Martin** kardinal sonatuarengana (1404-1416), XV. mendekoa dena jada, maila zientifikoa duten gotzainak aurkitu ahal izateko, eta beti Zuzenbidearen mundura mugaturiko goren maila batetakoak.

Goñi Gaztanbidek aztertu duen Iruñeko gotzainen historia, administrazio mailan, politikoan batzuetan eta ia beti ekonomiakoan ziren gaiei buruzko *zuzenbide jatorrizko gatazka eta eztabaiden* segida tamalgarri eta etengabekoa da, non, inoiz ez den Bibliaren exegesia, dogmazko dotrina edo filosofiako pentsamendu gairik azaltzen. Orokorrean, kalonjetza lorturik, Parisko Unibertsitatera ala beste Unibertsitate batetara ikastera joan zitezkeen apaizak (lortzen zutenean, beti ere katedraleko Batzarrean tokia bermatu ondoren izaten zen) inola ere neurritz kanpokoa ez zen Zuzenbide gaitan ezaguera hartuta etorri ohi ziren. Egia da, Ganbarako Artxidiakono **Aizagako Joan Juanizek** 1305eko martxoan Ikastetxe bat sortu zuela Parisen, bertako Unibertsitatean ikasketak egin nahi zituzten lau kalonjeri ostatu emateko gai zena; baina ikastetxea denbora luzez egon zen hutsa, eta azkenik itxi egin zen.⁷⁸

Gotiko artearen lehen urteetan, ikonografiakzko nahiz estilistikazko gaitan ikusten diren aldaketei buruz, Europa mailako pentsalariek hartutako hainbat jarrerak egiteko erabakitzailea izan zuten: Abeldorengandik Alberto Magnoarengaino doazen filosofoak, Claravaleko Bernardorengandik Akinoko Tomas eta Esaeren Maisuarenganaino doazen teologo berritzaileak, eta heroi bizimoduko gizasemeak, ebanjelio ikuspuntua berritua zuten, eta pastorgintzako metodologia iraultzailea zutenak, hasi Asisko Frantziskorengandik eta Guzmaneko Domingo eta Gerardo Groot-en arterainokoak, azken hau Elkar Bizitzako Anaien eta *Devotio Moderna* deritzanaren sortzaileak. Guzti hauek, ideia berrien eta portaera berrien isuria mugimenduan jarri zuten, non erakunde eta gizarte mailako ikuspuntutik erlijiozko bizimodu berrietan gorputz nabaria hartzen ari ziren, ebanjelioetako perfekzioa aparteko bakartegietan ez baina hiri-aglomerazio handien artean bilatzen zuten Eskeko Ordenak ziren.

Horrelaxe jaio zen gizarteko talde mota berri bat, *hiri kristaua*; horrela bada, jakitearen guneak, *arrazoimenaren eskubideak* onartzen hasi ziren ospea galdua zuen autoritate argudioen kontura; horrela, arrazoimenaren oinarri bezala onartzen hasi zen ezagutza ala *esperientziaren balioa*; hala, *gizabanakoarekiko* kristauaren funtsezko balioa onesten hasi zen eta horren ondorioz onartu egin zen kristau *misterioaren adierazpide objektiboa* ez zedila jada eragozpen izan norbere sentipen tolesgabearen adierazteko.

Guzti honek izan zuen eraginik arte egituretan. Gotiko artearen estilistiko modu ugariak sortuz eta garatuz joan ziren horrela.

Hara bada, munduari eta bizitzari buruzko begirada berri hori, eta Errenazimentuaren hurbileko kultura aldarrikatzen zuen *ethos* berri hori, oso *berandu iritsi zen Baskoniara*. Horren ondorioz ezin harrituko gara aldaketa horiek adierazten zituzten arte egiturak Euskal Herrira ere berandu iritsi baziren.

BIBLIOGRAFIA

- ARTADILL, J.: Castillos medievales de Navarra. (Donostia 1934).
- ANDRES ORDAX, S.: "Arte". País Vasco-n. Noguer Argitl. (Madril 1987) 173-185. or.
- APRAIZ, A.: "Algo nuevo sobre la vieja Catedral". Boletín de la Sociedad de excursiones Manuel Iradier-en. (1966), 96. znb.
- ARANBURU, Mª J.- KORTADI, E.- MORENO, M.: Euskal Artearen Historia: Gotikoa Gipuzkoan eta Iparraldean. Kriselu Argitl. (Donostia 1990).
- AZCARATE RISTORI, J. M.: Arte gótico en España (Madril 1990).
- AZCARATE RISTORI, J. M.: "El protogótico alaves". Vitoria en la Edad Media-n. "Actas del I Congreso de Estudios Históricos, 1981", (Vitoria-Gasteiz 1982) 43-54. or.
- BANGO TORVISO, I.: "Arquitectura gótica". Historia de la arquitectura española-n (Zaragoza 1985) II. libk., 552-556 eta 580. or.
- CAMON AZNAR, J.: "Pintura medieval española". S.A.n, XXII. Libk., (Madril 1966).
- CANTERA ORIVE, J.: El Pórtico y la portada de la catedral (Gasteiz 1951).
- CHUECA GOITIA, F.: "La iglesia de Santa María de los Reyes de Laguardia". B.I.S.S., 1957, I. libk., 39-45. or.
- CLAVERIA ARANGUA, J.: Iconografía de la Virgen en Navarra (Iruñea 1942-1944).
- CLAVERIA, J.- VALENCIA, A.: Crucifijos en Navarra. Esculturas. Cruces procesionales. Cruces de término. Gomez Argit. (Iruñea 1062).
- ENCISO VIANA, J.: "La primera construcción gótica de Santa María de los Reyes de Laguardia, Álava". B.I.S.S. 195an, I. libk., 21-32. or.
- ESNAOLA, I. – MORENO, Merche: Euskal Artearen Historia: Gotikoa Bizkaian. Kriselu Argit. (Donostia 1990).
- FERNANDEZ LADREDA, C.: "La Sonrisa Gótica". El Arte en Navarra-n. 15. znb., Diario de Navarra Argit.
- FERNANDEZ LADREDA, C.- GARCIA GAINZA, Mª C.: Salve: 700 años de arte y devoción mariana en Navarra. Erakusketa. Gobierno de Navarra Argit. Nafarroako Aurrezki Kutxa, Iruñeako Arpp. (Iruñea 1994).
- GARCIA GAINZA, C.(zuzd.): Catálogo Monumental de Navarra.(C.M.N.) 9 libk. (Iruñea 1980-1997).
- GIL MASSA, J. – ARAMBURU, Mª J.: Euskal Artearen Historia: Gotikoa Nafarroan. Kriselu Argit. (Donostia 1990).
- GRANDE, M.: "Crutziaga". Vizcaya 25ean. (Bilbo 1965).
- GUDIOL RICART, J.: "Pintura gótica" A.H. IX.a, 1955.
- JIMENO JURIO, J.: Monasterio de la Oliva. T.C.P., 66. znb., (Iruñea d/g.).
- JIMENO JURIO, J.: Fitero. T.C.P. 72. znb., (Iruñea d/g).
- JIMENO JURIO, J.: Artajona. T.C.P. 45. znb., (Iruñea d/g).
- JIMENO JURIO, J.: Olite Monumental. T.P.C., 93. znb., (Iruñea d/g).
- KORTADI, E.: "Arte Gótico". Arte Vasco-n (Donostia 1982) 101-130. or.
- LACARRA DUCAY, M. C.: Aportación al estudio de la pintura mural gótica en Navarra. (Iruñea 1974).
- LACARRA DUCAY, M. C.: "Pintura mural gótica en Navarra y su ámbito de influencia". A.P.M. 15ean, 1996, 171-193. or.
- LACARRA DUCAY, M. C.: "Pintores aragoneses en Navarra durante el siglo XIV". P.V.n, 1979, 81-86. or.
- LAHOZ, L.: El arte gótico en Álava. Arabako Dip. For. (Gasteiz 1999).
- LAHOZ, L.: "El friso de Tuesta y los comienzos de la escultura gótica en Álava". A. P. M. 11ean, 1993, 57-72. or.
- LAHOZ, L.: "Aproximación estilística e iconográfica a la portada de Deva. A. P. M. (Ondare 16), 1997, 5-54. or.
- LAMBERT, E.: El arte gótico en España en los siglos XII y XIII. (Madril 1977).
- LARREA, J.: "La cruz de Krutziaga", E.D. III.ean, 1911.
- LOPEZ DE GUEREÑU, G.: Álava solar de Arte y de Fe (Gasteiz 1962).
- LOPEZ DE SABANDO, J.-PORTILLA, M. J.: Euskal Artearen Historia: Gotikoa Araban. Kriselu Argit. (Donostia 1990).
- LOPEZ DEL VALLADO, F.: Arquitectura monumental cristiana en el País Vasco. (Bilbo 1920).

- LOPEZ DEL VALLADO, F.: "Santa Maria de los Reyes y San Juan Bautista de Laguardia". R.I.E.V.-en (Donostia 1921).
- MARIN, H. M^a : Abadia cirterciense de la Oliva: Historia y Arte T.C.P. 242. znb.an, (Iruñea d/g).
- MARTIN IBARRARAN, I.: Santos Cristos en Álava (Gasteiz 1993).
- MARTINEZ DE AGUIRRE, J.: "Castillos y palacios góticos en Navarra". El arte en Navarra, 12. znb.an, Diario de Navarrak Argit.
- MARTINEZ DE AGUIRRE, J.A: "La pintura mural gótica". El arte en Navarra 13. znb.an, Diario de Navarrak Argit.
- MARTINEZ DE LAGOS, E.: "Una marginalia realizada en piedra? A proposito del dintel de Santa María de Olite". A.P.M. 15ean, 1996, 383-395. or.
- MARTINEZ DE MARIGORTA, J.: La catedral de Santa Maria de Vitoria (Gasteiz 1964).
- MARTINEZ DE SALINAS, F.: "Portada de la parroquia de San Pedro de Treviño". A.P.M. 2. znb.an, 1983, 7-19. or.
- MESURET. R.: "De Pamplona aToulouse. En torno a Juan Oliver". P-V- XIX.ean, 1948, 9-18. or.
- MOLERO, Mª L.: "La sculpture de cloître de Pamplune". Cahiers des civilisation médiévale, 35, 1992.
- MORAL, T.: Monasterios. T.C.P. 35ean, (Iruñea d/g).
- ORBE SIVATTE, M. de: "Relicarios medievales". El arte en Navarra. 16. znb. Diario de Navarrak Argit.
- RECONDO, J. M^a : Castillos. T.C.P. 22.ean, (Iruñea d/g).
- SAN JOSÉ SEIGLAND, Castillos y Torres-Fuertes del País Vasco. Lancia Argit. (Leon 1994).
- SESMERO PEREZ, F.: "Arquitectura religiosa en las villas vizcaínas durante la Edad Media". Las formas de pobalamiento del Señoríode Vizcaya durante la Edad Media (1975). (Bilbo 1978), 355-368. or.
- STEPPE, J.C.: "Las pinturas murales de Gaceo. Na catequesis a través del arte. C.M.V., V. libk., 1982, 179-245. or.
- TORRES BALBAS, L.: "Arquitectura y escultura góticas". A.H. VII. libk.an.
- URANGA, J. E.- IÑIGUEZ ALMECH: Arte Medieval Navarro. (Iruñea 1971-1973), III, IV eta V. libk.ak.
- URANGA, J. E.: Cien imágenes navarras de la Virgen (Iruñea 1972). Diario de Navarrak Argit.
- VALDÉS FERNANDEZ, M.: Factores de unidad y diversidad en la arquitectura religiosa vasca gótica". A.P.M. 15ean, 1996, 103-123. or.
- VALLE LERSUNDI, P. del: "Estudio arquitectónico de Santa María de Lekeitio". Kobie-n. Arte Ederrak. 7, 1990, 51-84. or.
- VAZQUEZ DE PARGA, L.: "La Dormición de la Virgen en la catedral de Pamplona". P.V. 1946, 241-258. or.
- VV.AA.: Nosotros los vascos. Arte.El estilo gótico. LUR Argit. 1990, II. libk., 220-381. or.
- VV.AA.: Monumentos Nacionales de Euskadi. (=M.N.E.) (Bilbo 1985). 3 ale.
- VV.AA.: Catálogo Monumental de la diócesis de Vitoria. (=C.M.V.) (Gasteiz 1967-2001) 8 libk.
- VV.AA.: Bizkaia. Arqueología,Urbanismo y Arquitectura histórica (J.A.Barrio Lozaren zuzd.pean). Bizkaiko Dip. For. (Bilbo 1989), 3 libk.
- VV.AA.: Euskal Artearen Historia. Kriselu Argit. (Donostia 1990).

8.

ERDI AROKO ARTEAREN AMAIERA

TESTUINGURUA

FEUDALISMOAREN EGUNSENTIA

ERRESUMAREN "NAFARRERATZEA"

Nafarroako erreinuan, **XV. mendean** zehar, frantses gortearen ekintza kultural eta artistikoen mailara iritsi nahirik jarraitu zen. Baina Nafarroako koroak ez zuen l'Île de France-ko bere ereduak zeukan bitarteko ekonomikorik. Erregeek lege fiskal gogorrez baliatu behar zela ulertu zuten. Nafarroako lurrik gehienak koroarenak ziren eta zati eder bat noblezia eta Elizari zegokien. Gizarteko beheko mailak miseriatik gertu zegoen egoera ekonomiko batean bizi ziren. **Karlos II.aren (Gaiztoa)** agindupean behintzat, lege fiskal berriak bete nahi ezik zebiltzanen aurkako gaztigu latzak ezarri ziren. Gainera, bere nafar tronurako igoera baino urtebete lehenago (1348) izurri beltza Nafarroarekin grinatu zen bereziki, biztanleria sarraskituz.

Karlos II. (1349-87) eta Karlos III.aren (1387- -1425) Evreuxeko dinastia ezkontza lotura eta harreman politiko berrien bidez "hispanizatuz" eta "nafarreratuz" joatea garrantzi handiko gertakaria da.¹ Eta batez ere, Karlos III.ak bere aitarengandik zetorkion frantses lurretan menderatze goseari amaiera eman zion, eta administrazioko goi karguak betetzen zituzten frantsesak Nafarroako noblezia eta burgesiako lagunez ordezkatuak izan ziren. Baina zerga bilketak herri xehearentzat oso neketsua izaten jarraitzen zuen, izan ere, erregeak dirutza handiak behar baitzituen luxuzko gorte bat mantentzeko eta Oliteko bere jauregia eta katedral berria eraikitzeko.²

KLASE BATEN SORRERA

Ordurako Zistertarren Ordenak Nafarroan hainbat fundazio sortuak zituen. Eskeko Fraideen Ordena berriek hartuko dute aurrea XIII. mendearen erditik aurrera: **Frantziskotarrak, Domingotarrak, Karmeldarrak eta Merzedarioak**. Gizarte maila berri baten, **burgesiaren**, jaiotzak eta garapenak, eta Europako monarkiaren botere nabarmena imitatuz **klase nobleen** indarrak ekintza gero eta eraikitzaileagoetara bideratzeak, klase dirudunen aldetik arte mezenasgoa lagundu behar izan zuen; aldi berean, **herri xeheak** (nekazariak, morroiak, mairuak eta judutarrak) zapalkuntza fiskal gogor bat jasaten zuen. Aurreko atalean azaldua dugu garapen ekonomiko horrek gotiko artean ekimen handiak eragin zituela, eta ondorioz, eliza eta jauregiak estilo honetan eraikitzen jarraitu zen.

NAFARROA KRISIALDIAN

Gaztelan XV. mendean zehar Trastamaratarren aginpidea eta errege boterea etenik gabe handiagotzen zen bitartean, Nafarroan leinu berri batzuen nagusitasuna hazten ari zen, lurraldearen zatirik handienean agintzen zuten errege odoleko sasiko seme-alabena (Karlos III.ak legezko zortzi seme-alaba izan zituen eta sei sasikoak).³

Errege Noblearen heriotzan (1423an) **Aragoiko Joan II.aren (1441-1479)** ezkontuta zegoen bere alaba **Joana** Anderea izan zen oinordeko, modu honetan Nafarroa **aragoar dinastia** batean kokatua gelditzen zelarik, nahiz eta bien seme **Bianako printze Karlosi**, adin nagusitasuna iristean Joana Anderearen testamentutik zegozkion eskubideak ezagutu. Aragoiko erregearen (**Agramondarrak**) eta bere seme Karlosen (**Beaumontarrak**) aldekoen artean gertatu ziren Gaztelako erregeen handinahiak lagundutako liskar eta guduak, Joan II.ak, Foixeko kondearekin ezkonduarik zegoen bere alaba Leonor Anderearen agindupera Nafarroa pasa nahia ekarri zuen ondorioztat. Denboraldi batez Nafarroako lurak bi aginpidetan banatuta egon ziren. 1474tik Joan II.aren seme Aragoiko Fernando eta honen bigarren emazte Joana Enrikezek gobernatua zegoen Gaztelaren aldeko politika erraztu zuen Bianako printzearen heriotzak 1461ean eta baita bere arreba Blanka Anderearenak ere (1464). Joan II.a hiltzean (1479an) Nafarroako koroa **Foixeko (Febo) Frantziskorengana** pasa zen, Leonor Anderearen iloba izateagatik. Baina hau laster hil zenez (1483an) erregearen alargunak Gorteak deitu zituen eta erreginatzat bere alaba **Katalina Anderea** ezarri zuen **Albretako don Joane**kin ezkonaraziz (1484an). Ezkontza honi Nafarroako ipar eta hegoaren arteko (Iruñea eta Tuter) tentsio eta gudu bukaezinek jarraitu zioten eta ondorioz, ez zen lortu Katalina eta Joan errege-erreginak beren erresumara sartu eta Iruñean koroatuak izaterik 1494ko urtarilaren 12ra arte.

Gaztelarekin loturak hitzartzeko Nafarroako errege-erregina berrien saiakerak huts egin zuen, bai Gaztelako errege "bizilagun" Felipe Ederraren ustekabeko heriotzarengatik, bai beaumondarren buruzagi zen Leringo konde guduzalearen areriotasunarengatik eta baita Fernando Katolikoaren eskuartzearengatik ere, zeinak Frantziari gerra deklaratu ondoren indarrez hartu zuen Nafarroa, Iruñea 1512ko uztailan bere menpe hartzea lortuz.

GAZTELAN SARTURIK

Ordutik, Albretarrek (Albretoko Joanen oinordekotza bere seme Enrikek hartu zuen) eta Frantziako errege-erreginek erreinua berreskuratzeko hiru saiakera eginagatik (1512, 1517 eta 1521) Pirinioez azpiko Nafarroa Gaztelako koroaren menpe sarturik gelditu zen behin betirako bere Erreinu kategoria onartzen zion itun baten bidez, bere aginpide erakunde bereziak, Errege Kontseilua eta Gorteak izaten jarraitu zutelarik. Albretoko Enrikek Behe-nafarroan agintzen jarraitu zuen eta baita XI. mendetik 1456 bitartean ingelesena izan zen Lapurdin ere. Goi Nafarroaren autonomia pixkanaka murrizturik geldituko da Hispaniako monarkia XVI. mendean zehar hartuz zioan nagusitasun gero eta handiagoa zela eta.

ERREGERENGAN FINKATZEA

Bitartean, euskal probintzietan bake eta askatasunaren itxaropenaren egunsentia jaiotzen ari zen hiribilduentzat, esan genuen bezala, Leinuen uztarritik askatzeko **Anaidietan** elkartzen hasiak baitziren. Lehen Añaldia 1329an sortu zen. Une horretatik aurrera Anaidiak errege Korrejidoreen arduraren bitartez, Gaztelako erregeak onartuak eta lagunduak ziren Ordenantzak edo **Araudiak** aldarrikatzen hasi ziren. Hiribildu askori harresia egin zitzaion eta bando ezberdinetan bildurik, lehen elkarren artean borrokatu ziren noble edo "Ahaide Nagusien" artean elkartzeko joera sortu zen (su-eten eta ezkontza loturen bidez) antzinako nagusigoa gal ez zezaten. Nekazal herriek inguruko hiribilduetan herritartzeko baimena eskatuz Erregeari zuzendutako eskaeren inguruko agiri ugari da gorderik. Nekazal jendearen hiribilduetarako etengabeko leku aldaketa honek gizarte maila berri baten sorrera ekarriko du, burgesiarena, zeinak indar ekonomiko eta finantzariak bidegabeki edukitzeaz gain, botere politikoa eta hirietakoa eskuratuz joango zen.

Bestalde, maila xehe eta burgesaren garapenaren arteko elkartasunak eta nobleziaren gainean beren boterea finkatzen hasiak ziren monarkia batzuen interesak, herriaren gurari erlijiosoei erantzuten zien **ekintza berrezartzaile artistiko** guztiekiko errege-erreginen babesak erraztu zuen. Gotikotik aurrera, arkitekturako lan askok eta arte plastikoek orokorrean, "**errege**" izendapena jasoko dute.

"UDAZKENA ERDI AROAN"

Euskal gotiko arte berantiarren atal hau gertakizun esanguratsu batzuk batera egokitzen direla dirudien **XIV. mendeko azken hamarkadatik** hasiko dugu: Nafarroan, Evreuxtarren dinastiak lagunduriko **bizitza politiko baten "nafarreratze"** baten hasera; eta Probintzietan, **Leinuen boterearen beharpen** nabarmena, feudalismoaren amaiera eta gizarteko **udalgintzaren** politikaren gorakada. Hain zuzen, 1397. urtea data transzendente bilakatzen duten (Getariako Junta ezagunen urtea) bi gertakariaren garrantzia azpimarratu da: **harreman komertzialen garapen** egokia eta **lurraldeetan oinarritutako botere politiko** berri baten hasera.

Erlilioari dagokionez, Euskal Herriko kristau gizartearen egoera, Europako gainerakoa bezala, gainbeherakoa da. Mendebaldeko zisma luzearen (1378-1417) eta gotzaingoaren hutsegiteen seinale endemikoaren, agintari zibil eta eliztarren diru-gosearen, kleroaren ezjakintasun eta moralitasun ezaren,... ondorioz, merezitakoa da aldi honi Huizinga izengoiti ezaguna ematea, "Erdi Aroaren udazkena" alegia.

Guzti hau ez zen eragozpen izan **XV. mendea** Euskal Herriarentzat **kultur eta arte mailan ugaltasun** garaia izateko eta hau Aragoi eta Gaztelako koroekin euskal lurraldeen etengabeko loturak eragindakoa izango zen.

1. NAFARROAKO BERANT ERDI AROKO ARKITEKTURA

Kronologikoki XIV. mendeko azken hamarkadan kokatzen dugun Berant Erdi Aroko artearen azken aldia, Iruñeko katedraleko lanekin adieraz daiteke.

IRUÑEAKO KATEDRAL BERRIA

Koroa 1391.ean hondoratu eta urte batzuk beranduago hasi zen katedralaren eraikuntza. Ebanjelioko eliza-barnetik hasi zuen gotzain eta gero kardinal izango zen *Martin Zalbak* (1403.ean hila) eta lanak **XV. mende** osoan zehar iraun zuten. Dakigunez 1439an behintzat, (1449an Bianan hilko den) *Jehan Lome Tournaiko* maisua eraikuntzaren gidari dago eta lana zuzentzen jarraituko duten hargin nagusien izenak agiritaturik daude.⁴

Elizak hiru eliza-barne ditu: erdikoak altueran 26 m. eta zabaleran 12,20 neurtzen ditu, alboetakoek berriz altueran 12,80 m. eta zabaleran 7 besterik ez dute neurtzen. Hauek alboetako eliza-barneak bezain garaiak diren **kapera** batzuk dituzte kontrahormen tarteetan. Beraz, eliza-barne zati bakoitzari kapera bat dagokio mendebaldeko aurpegitik gertuen dauden bi kaperei ezik, bikoitzak direnez bi zatien azalera bereganatzen baitute (hegoaldeko bi lehenengoetan bezala).

Gurutzadura, zeharkako eliza-barne batek osatzen du, oinplanoan eta aurrealdean pixka bat nabarmenduko dena.

Elizaren **burualdea** bereziki bitxia da; gurutzaduren ondoko kapera nagusia oinplano pentagonal irregularrekoa da, lau zati erradial inguruan dituen, erdiko bietan hexagono erregularrak eta pentagono irregularrak muturretan. Hauetako bakoitzaren aurreko erdiak girolatarako balio du eta besteak, kaperatarako.

Eliza-barneak banatzen dituzten *eusgarriak* erronbo formako pilareak dira, moldura ahurrez berezitako hamabi zutabetxo osatuak; zutabe hauek fajoi-arku eta formeroen pisua jasaten dute eta baita nerbio diagonalena ere.

Gangak ojibazkoak dira, xumeak eliza-barneetan, alboetako kaperetan eta eliza-barne nagusian bezala makurdura edo luzerako lotura bat gehitu zitzaion gurutzaduraren besoetan; gurutzaduren muturreko zatietan bada gainera, beste zeharkako bat. Erdikoa bizkardun eta terzeletedun ganga izartu batek estaltzen du. Kapera nagusikoa mota berekoa da, baina korapilatuagoa. Inguratzen duten lau tarteek giltzarri bat berean bat egiten duten sei nerbiotun gangak dituzte.

Oso handiak ez diren eta eliza-barne nagusian altura handian ezarririk dauden lehiateetatik, alboko eliza-barneetako beste hutsarte txikietatik eta XV. mendeko trazeriadun gurutzadurako bi **arrosetoietatik** sartzen da **argia**.

Eliza honen **bitxitasuna**, eta bere **ezohikotasun** nagusia, azertu duten historialariek (Street, Madrazo, Brutails, Lampérez eta Lambert)⁵ adierazi bezala, bertan egindako bi kokamenen bateratzean datza: absideko kapera eta girolarentzat ganga bateratuarekin egindako **estaltze bakarra** eta aldare-aurre eta girolaren komunikazio **arkuen kopuru bikoitia**, ardatzean dagokion pilarea duela.

Horren aurrealde bitxiaren ahaidetasuna aurreko katedraletan bilatu da, *Normandiar eta Ingalaterrakoetan*, eta modu zuzenago batean, bere eraikuntzaren lehen aldi Ingalaterrako koroaren menpe zegoen *Baionakoan*.

Egia da, eliza-barne nagusiak triforiorik ez izatean nolabaiteko *gartxutasun eta lehorten* sentipen bat adierazten duela. Kanpoaldea ere soila da, harmora hutsak baino trinkoak gehiago direlarik. Hau horrela izanik ere, Torres Balbásek barneko espazioaren *handitasuna* goraiatzen du “bere eliza-barne nagusiak ez baitu leiho azpietan oihal on batzuk ezartzea besterik behar gure Erdi Aroko elizarik eder eta zirraragarrienetako bat izateko”.⁶

BIANAKO SANTA MARIA

Nafarroako hiriburutik irten gaitezen orain Berant Erdi Aroko gotikoko lan bikain bat gogoratzeko, **Bianako Santa Maria** eliza handia, data ezagunik ez izan arren XV. mendearen azken herenean hasia izan zela uste dena.

Eliza, bere hormen beheko zatian *triforio* bat eta oinplano karratuko *girola* bat duen arkitektura konplexukoa da; atzeko bi kontrahorma erradialen artean gelditzen den **kapera** bat ere badu eta ziurrenik hau da hiru eliza-barneen amaiera moduan pentsatutako hirutatik egitera iritsi zen bakarra. *Eliza-barne* nagusia alboetakoak baino bi heren garaia da eta zabaleran hirukoitza baino zertxobait gutxiago, hau 8 bat m-takoa delarik. Arku bakar bateko

arbotantez arindua dago, Iruñako katedralean bezala. Eliza-barne eta girolen alboetara kapera lerro sendoak ikusten dira eta gainean triforio zabal bat, sei arku zorrotzeko leiho trazeriaduna, eliza osoa inguratuz doana.

● ZIBIL ETA MILITAR ARKITEKTURA

GAZTELUETATIK GOTOR-ETXE JAUREGIETARA

Aurreko atalean ikusi genituen XII. eta XIII. mendeetan nafarroako lurak gazteluz estali zituen arkitektura militarren arrazoi eta moduak.

XV. mendean Oliteko errege gaztelua **Arazuri Gaztelua** eta **Artiedako nobleziadun Gazteluentzat** eredu izan zen bere lau horma atalak eta arma patio baten inguruko lau *dorrerekin*.

Karlos II. gerrazalearen errege agintaldia bere seme Karlos Noblearen agintaldira zihoan bezala, Gotor-Etxeen eredu bere itxura hertsiki babeslea galduz joango zen eta bere *jauregi norabidea* garbiago azalduz: hutsarte ugariago eta zabalagoak, defentsarako tresneriaren gutxiagotzea eta abar.

Botere eta handinahia nabarmenduz zutitzen direla dirudien bizitoki-gaztelu hauen zaletuagoa da Karlos Noblea, gerra asmoz eraikitako gazteluena baino; zoritxarrez suntsitua izan zen **Tafallako gaztelua** kasu.

Errege nahiei aurka eginez Peralta Mosén Pierresek (1425) **Marzillan** eraiki zuen adreiluzko **Jauregi-gotorlekua** bereziki handia izan zen. **Torres** ere gotorlekua ez, baino jauregia izan zen XVI. mendean, bere *Dorre Garaia* beti zutik izango badu ere.

ERRIBERRIKO ERREGE JAUREGIA

Dena den, Nafarroako Erdi Aroko gazteluen arteko eredurik nabarmen eta eraikuntzarik imitagarriena, beti **Erriberriko errege jauregia** izango dela onartu behar da, erromatar garaiko jatorria duen eraikuntzaren gainean altxatutakoa.

Gaur egun ikusten duguna **Teobaldo II.aren** erregealditik abiatuta eginiko eraikuntza prozesu luzearen ondorio bat da, eta bertan bizi izan zen 1269tik Karlos III. Noblearen garaira arte; honek handitu egin zuen, dorre batzuk (orotara hogeitau baino gehiago), galeriak, klaustroa,... gehituz eta gela guztiak *frantses gustuko* apainketa aberats batez edertu zituen, dekoratzaile nafar, aragoar eta mairuen laguntza izan bazuen ere, modu honetara “Espainiako multzorik ederrenetariko bat” bilakatuz.⁷

Azken zaharberritzeak egin ondorenean, gaur egun gordetzen denak ez du zoritxarrez Bienako Printzeak erakutsi zionean Munzer zaldun alemana txunditu zuen jauregi multzo hura izan zenaren ideia zehatzik eskaintzen: “Ez da urre koloreko hainbeste gela dituen jauregi edo gaztelurik duen erregerik”.

2. ARABAKO GOTIKO BERANTIARRA

● ARKITEKTURA ERLIJIOSOA

AGURAIN

Arabako hiriburutik 25 km-tara, probintziaren ekialdeko lautadaren erdian, Aguraingo hiribilduak gotiko berantiarraren bi ale on eskaintzen ditu.

SANTA MARIA. Santa Mariako parrokia XV. mendean hasi eta XVI.ean bukatutako Euskal Herriko hainbat elizen eredu ederra da.

Kanpotik, altura handiko gunek laukizuzenak eliza honi *gotorleku militarraren itxura* guztia ematen dio, eta itxura hutsa ez dena. Kontrahorma sendoen sistema batek eraikinaren burualde poligonal eta gorputz altua babesten ditu, eta baita kanpoko beste kontrahorma batzuetan oinarritzen diren arbotanteak ere; hauek osotasun guztia inguratzen duen ingurabide batez zulaturik daude.

Barruan espazioaren zabaltasuna harrigarria da, hiru eliza-barneetan banaturik eta erdikoa altuena izanik, eta modu honetara hegoaldean irekirik dauden hutsarteen bidez barruko argitasuna lortzen da. Lau tarte ditu, eta baita kapera nagusira irekitzen den beste bat ere.

Gangak era ezberdinetakoak dira: erradiala burualdekoa, honi gertuen gelditzen zaiona eta oinetatik gertuen dauden alboetakoak gurutzadura xumekoak eta erdiguneko gainontzekoak eta burualdetik gertu dauden bi alboetakoak terzeletez izartuak. Oinetako tartetean, estalkia, zutabetxo itsatsiak dituzten pilare zilindriko lodien gainean kokatua dago. Meharragoak diren beste pilareak arku formero, fajoi-arku eta gangen loturen moldurazioari dagozkien baketa handiez osatuak daude.

Korua plateresko eran eraiki zen 1530ean. Eta estilo honetako eta errenazimenduko forma edergarri, abstraktu eta figuratibo ugariak multzo osoan zehar barreiatzen dira eliza hau *multzo hibrido* oso bitxi bat bihurtuz.

JOAN SAINDUA. Santa Mariakoa bezala, Joan Sainduaren parrokia XV. mende bukaera eta XVI.aren haserakoa da. Oinazal pentagonaleko *aterpe barroko* ikusgarri bat eliza gotiko zabalaren atearen aurrean dago, paralelepipedo egiturako multzo soil bat.

Elizak: altuera ezberdineko hiru eliza-barne, arku zorrotz eta ertzetan ebakidura zilindrikodun zutabetxo itsatsiak dituzten laukizuzenezko pilareekin bereiztuak, eta gurutzadura xumeko ganga eta erdiko eliza-barneko loturekin estaltzen diren sei tarte. Hiru eliza-barnetako zazpigarren tarte *koruaren* oinarria da. Pilareetako kapitelek haritz hostoak irudikatzen dituzte.

Bai kapera nagusiak nahiz ganga erradialez estalitako *absideek lerrozuzeneko egitura* bat izatea da eliza honen bitxitasuna, Santa Mariakoari bezala, eliza honi kanpotik ikusita *gotorleku itxura* ematen diona. Barrualdeak, aldiz, ondorengo mendeetako eranskin ugari du, kaperak, erretaula eta eskulan ederreko eskulturak.

URDUÑA, LAUDIO ETA ARTZINIEGA

Bizkaia inguruko iparraldean badira aipamena merezi duten eraikuntzak.

URDUÑAKO SANTA MARIA. Urduñako Santa Maria eliza, *latin gurutzeko oinplanoa eta hiru eliza-barne* dituen eraikin gotiko bakarra da alde honetan. Alboetako sei kapera ditu, saihezt bakoitzean hiruna. Haserako eliza bat bazen jada XIII. mendearen bigarren erdian.

Baina gaur ikusten ditugun arkitektura osagairik nagusienak oraingo eliza *XIV. mende* bete-be-tean hasi zela adierazten du, eta bere eraikuntza hurrengo ehun-urteko osoan zehar hedatu zela eta ez zela bukatu XVI. mendearen amaierara arte.

“Harresiari erantsitako **eliza-gotorleku** bat da, bere burualdean ingurabide paseoa edo adarbea duena eta honen kontrahormak pasabide honetatik ibiltzeko zulaturik daude. Eliza honek bere eraikuntzan, osotasunean dagoen arte baten gartxutasuna eta dotoretasuna erakusten ditu, bere osagaietan egiazkotasuna eta bere arkitektura emaitzetan garbitasuna adieraziz. Xumetasun bera sumatzen da itxura soileko kapitela dituzten pilare zatikatueta, apainketa figuratiborik gabeko zerrenda jarraiak osatuz, burualdean kokaturiko bik eta eliza-barnean beste bik izan ezik, hauek alegiazko animalia eta giza irudiez apaindurik baitaude. Denak ere zorrotzak diren eraikinaren arkuek, toralak, fajoi-arkuak eta formeroak, hutsarteak moldura finez nabarmentzen dituzte, eraikin osoari dagokion soiltasun dotoreari erantzunez”.⁸

EREMUKO AMA. Gotiko berantiarren adierazgarri ona da **Eremuko Amaren Santutegia**, Laudion, XV. mende amaierako edo bere zati batzuetan XVI. mende oso haserakoa den eraikina.

Elizak bi eliza-barne ditu, erdikoa garaiena eta albokoa lehenengoaren hegoaldera zabal-tzen dena. Erdiko giltzarri batean sei nerbio elkarturik dituen ganga batez estaliriko burualde oktagonala bi aldetara zabaltzen da gurutze gangaz itxitako bi kaperen bidez. Bi tartetako bi eliza-barneak gurutze ganga xumez estaltzen dira eta apaindu gabeko kapitela dituen pilare zatikatueta oinarritzen dira. Aldare aurrean irekitako bi leihateetatik, alboko eliza-barneko hirutatik eta elizaren oinetan kokatutako beste batetik **argitzen** da eliza.

Kanpoaldean azpimarragarriak dira bere arkuterian zurkaizte zantzu batekin baketa handiz osaturiko elizaren *sarrera arku* konopialak, kanpoko ostikoen lodiera eta elizaren oinetako gezi-begia kaliz modura zaintzeko altxatzen den zerrenda edo erlaitza, XV. mende amaierari dagokion gustuaren arabera atzeko fatxada guztia besarkatu arte luzatzen dena.

ARTEKO GURE AMA, ARTZINIEGAN. Artziniegan, **Arteko gure Amaren saindutegia** lehen mailako beste eliza bat da.

Elizak, oinplano laukizuzenekoa, *hiru eliza-barne* ditu, giltzarri batean elkartzen diren nerbioak dituen aldare-aurre oktagonala eta aldare-aurrea erdiko eliza-barnearekin lotzen duen ganga sexpartita zati motz bat. Hau, oinazal karratuko hiru zatiz eta nerbiotun gangaz estaltzen da; hauetako bitan nerbioak ez dira gangaren muturretan elkartzen baizik eta urrutitik bada ere, musulmanen arkitektura emaitzak gogorarazten dituzten zati karratuak mugatzen dituzte; beste gangak terzeledunak dira, XV. mende amaierakoak.

Eliza honek ez du hutsarte zabalik eta atari nabarmenik. Pilareetako kapitela eraztun molduratuarekin apaintzen dira eta fajoi-arku eta formeroek ez dute apainketarik. Azken gotikoaren edergarrien ugaritasuna hemen *gangetako margoetan* soilik azaltzen da, batzuk XV. mendekoak dira eta besteak XVI.aren haserakoak; 1498ko data duena da bat. Gainontzekoan, eraikuntza sendoa, soiltasun ederra eta arkitektura dotorea ditu.

GOTIKO ZIRRIBORROAK

Azpimarraturiko eliza gotikoez gain, garrantzi artistikoren batengatik aipatu daitezkeenak oso berantiarrek dira eta orokorrean gerora oso eraldatuak izan dira.

Ganga, arkuteria eta atariei dagokienez, eraikin gotikoak eliza hauek bezalakoetan aurki daitezke:

- **Eskolunbe**, Andagoia eta **Koartango** aldean beste batzuk; **Uarte**, **Añastro**, **Trebiñoko Joan Saindua**, eta abar.

- *Trebiñoko konderrian*;

- eta Atauri, Leorza, Alaiza, Galarreta, Ordoñana, Okariz, Birgala Goien, Alegria, Andollu, Arriaga, Gamiz, Gereñu, Martioda, Urrialde, *Lautadan*.

Lautada beronen ekialdean oraindik bere jatorrizko langintza gotikoa nabarmentzen zaion *Santa Gurutze Kanpezuko Amaren eliza* azpimarratuz, sendotasun nabarmen eta *gar-txutasun ia erromanikoa* duena azaltzen da, harlandu eta harlanduskoak tartekaturik dituen. Kontrahormen arteko alboko kaperadun areto *oinplanokoa* da, burualdean poligonozko absideaz bukatzen duena eta oinetan, dorrea. *Absidea*, oktagonala eta trinkoa, kanpoaldean isurialde bikoizdun hormapikoetan bukatzen diren bost kontrahorma sendoen gainean oinarritzen da, zeinaren tarteetan gaur egun itsuturiko arku zorrozdun hutsarteak tartekatzen diren.⁹

● ZIBIL ETA MILITAR ARKITEKTURA

Arte gotikoko historialariak ezin du alde batera utzi Arabako zibil eta militar arkitektura bere historiako garai honetan. Ongi ezaguna da arkitektura horretatik gorde dena gaztelu eta etxe-gotorretan gauzatzen dela, eta Araba inguruari dagokionez, Micaela Portillak lan osatua eta sakona eskaini zien hauei.¹⁰

Arabar ikerlari entzutetsu honek 130etik gora **dorre** aztertu zituen. Egia da hauetako batzuk arabar historian oso garrantzitsuak izanagatik erabat desagertuak direla; besteetatik, oso esanguratsuak ez diren aztarnak besterik ez da gelditu; besteak nekazaritzarako etxe bilakatu dira; eta ez dira falta nahiz eta gotiko berantiarreko ezaugarriak dituztenak izan, XVI. mendeko eraikuntzak ere.

GOTORLEKUIAK ETA LEINUIAK

Hain zuzen ere, egoki aipatu izan da da (J.A. García de Cortazar) dorre gotorren forma eta egitura aldetiko aniztasuna ulertu ahal izateko (eta azterketak hiru euskal probintzientzat balio du) zentzu bepeko borrokan diharduten bi multzoz osaturiko gizarte antolamenduaren ideia –Ahaide Nagusiak eta herri xehea– alde batera utzi behar dela.

Piramide egitura batean pentsatu behar da, baita nobleziaren barruan ere, zeinaren gailurrean leinu bateko Ahaide Nagusirik garrantzitsuena egongo zatekeen, *leinu-buru* deiturikoa, baina beheagoko maila batean bigarren mailako adar sail bat irtengo litzateke ezkon-politika bidez sortuz joan zena, elkarrekikotasunari eutsiz eta modu honetara leinu batzuen arteko aita-ahaidetze eta odol-ahaidetze konstelazio bat osatuz, leinu *Bandoa* osatzen delarik honela.

Ez zen harrigarria liskarra eta handinahia sortzea talde beraren barruan, jarraian zetozen istilu armatu eta guzti “gehiago nork balio” zuen frogatzeko, 1337an Abedañojo Joan eta bere lehengusu Abedañojo Pedro Ortizen artean sortu zena bezala, Arratian aginte handiena zuena zein zen erabakitzeko burutua, eta baita lehiakidearen heriotzarekin amaitu zen Butroeko Otxoa eta bere ahaide Ibargoiko Iñigo Ortizen artekoa ere, “lurrean gehiago nork balio ote zuen” argitzeko egin zena. Ondorioz, bandokideen mailaren arabera ezberdintasunak ezinbestekoak izango ziren, bai bere Dorretxearen arkitektura prestaketan nahiz eraso eta defentsarako hornikuntzaren sendotasun eta tinkotasunean ere.

LANDA-DORREAK ETA HIRI-DORREAK

Leinu buruzagiari modu gertuago edo urrunago batean loturiko familia elkartu hauetako batzuetan, garapen ekonomiko edo militarrek “Nagusien” antzeko izan nahia esnatu zuen eta euren mailara gerturatzeko dorre bizilekuak eraikitzea ekarri zuen, helburu militarrek betetzeak baino gizartean ospea irabaztearen arrazoia helburutzat hartuta. Pentsa baita ere arrazoi berberengatik landa-dorreekin batera hiri-dorreak sortzen hasi zirela han-hemenka; eta Hiribilduak, Ahaide Nagusiak garaitu eta errege boterearen menpe jarritz zihozten heinean, egoera berrira egokitzen ari ziren eta honekin batera baita bere bizitokiak eraldatzen ere. Orduan, oinazal berriak eraikitako edota aitzinakoa eraldatutako dorre zaharrak guda helburuei loturik ez dauden ezaugarriak hartzen hasiko ziren, **irizpide estetiko eta sinbolikoen** norabideei jarraituz.¹¹

Dorrerik gehienak *harri hormaz* eraikiak dira, baina ertx, ateburu, arku eta atezangoak ongi landuriko *harlanduzkoak*. Batzuetan azken solairua zurezkoa da; gehienetan goiko solairu honetan irtengune moduko zurezko egitura txiki bat jartzen zen, harrizko ukondo eta mentsulen gainean oinarritzen zen estalpe bat.

Arabak badira *harresitutako barrutietan* kokatutako hainbat dorre; bestetan lezoien izatea baieztatzen duten aztarnak gelditu dira. Normalean sarrerako ataria lehen solairuan kokatzen zen eta bertara *patin* edo hormari itsatsitako eskailera baten bidez igotzen zen. Batzuk dorrearen angeluetan *kubo* edo *zainetxolak* daramatzate.

Dorreak bizitza zibila egitera bideratutako eraikinez inguratuko dira XV. mendea aurrera doan heinean, edo hasieran solteak zirenak, eraikin berriago batzuen artean sartuak izango dira. Bere angeluetan *dorretzarrekin* inguratutako eraikin gotorrak ere ikusten dira. Beheko oinplanoaren gainean bi edo hiru solairu dituzte.

Hutsarte edo baiei dagokienez, harmoren beheko zatietan *gezi-leihoak* edo suzko armentzat *kanoi-zuloak* bakarrik dituzte. Gehienetan, arku zorrozduen zabalera handiagoko leihoak goiko solairuetan irekitzen dira, baina beti ere eratsu, bizimodu neurritsu eta beti zelatari baten adierazle. Bere neurriak 12 eta 16 m. bitartekoak dira oinplanoentzat eta altuera orokorrean ez da 20 m. baino goragokoa. Harmoren lodiera metro bat eta biren artekoa da.

ARABAKO GOTORLEKUIAK

GEBARATARREN DORREA. Arabako gotorleku garrantzitsuenen aipamenak, bere izen hutsak Arabako nobleziaren historiako familiarik boteretsuena gogorarazten duen **Gebaratik** hasi beharko luke. **Gebarako Lapurraren** lehenengo eta elezaharretako berriak IX. mendearen iluntasunera eramaten bagaituzte ere, idazkUNETATIK dakigu ondorengo mendeetako bandoen arteko guduetan *ganboatar bandoaren* buru izan zirela eta txandakatuz Nafarroako edo Gaztelako erregeen alde edo kontra jotzen zutela. Gaztelako XIV. mendeko arazo dinastikoan zalantzan ibili ondoren, familia honek Trastamara irabazlearen alde jarritz bukatu zuen; eta Enrike IV.ak Gebarako On Iñigori Oñatiko Konde izendapena eman zion (1469).

Elgetako mendizerraren aurreko lautadan, Gasteiztik 15 km-tara kokatutako Gebaratarren **gatzelua** izugarritzko dorretzarra zen. Gaur egun erabat hondatuta dago, lehenengo gerrate karlistan (1839) Zurbano jeneralak 300 kilo bolboraz leherrarazi baitzuen.

Gatzeluz gain, muinoaren mendebaldeko magalean Gebaratarren **jauregia** zutitzen zen, angeluetan lau *dorretzar* eta beheko oinazal laukizuzenaren gainean (35 x 40 m.) *hiru solairuko* bizilekua zuena. Oinazal karratuko dorretzarrak, alboetan 10 m. neurtzen zuten eta 1,40 m-tako lodiera zuten. Ez da bere iraganeko handitasunetik ezer askorik gelditzen. Ipar-mendebaldeko dorretzarrek badu oraindik bere prestaketa militarretik zerbait: *gezi-leiho*

asko bere hiru solairuetan eta defentsarako *zurezko estalpeen* osaketarako ukondoan arrastoak.

MARTIODAKO DORREA. Arabar lautadatik Koartangora doan bidean **Martiodako** dorrea garai azaltzen da. Trastamaratarren laguntza jaso izan zuen **Hurtado Mendozako** familia noblearena izateagatik, Arabako historian garrantzi eta esanahi handienetakoa duen dorreetako bat da.

Eraikin *laukizuzen* liraina da, *dorretzarraren* beheko solairua eta solairu nagusia gerora estaltzen dituzten bere lau aurpegiei itsatsiriko eraikinez inguratua, goreneko hiru solairuak besterik ez direlarik solte gelditzen. Dorretzarraren aurpegiek 17 eta 10 m. neurtzen dituzte. Bere harmorak ertzetan harlandu onak dituzten hormarrizkoak dira.

MENDOZATARREN DORREA. Mendozatarren familia noblearena zen, estrategikoki arabar lautadaren mendebaldean, Arratoko mendatetik oso gertu kokaturik zegoen izen bereko dorrea. 1963an oso ongi zaharberritua izan eta gaur egun Arabako nobleziaren armarriei buruzko museo didaktiko moduko bilakaera duen honek harresi barruko esparruaren erdian *dorre* sendo bat du.

Harresi honek, 1,70 m-ko lodierako kareharrizko harlanduz prestaturikoak, 5 m-tako garaiera du eta 25 m-tako luzera alde bakoitzean. Lau angeluetan 6 m. baino gehiagoko diametroa duten *dorretzarrak* ditu.

Dorretzarrak laukizuzen aldera egiten du (11 m. inguru), 1,30 m-tako lodierako harmorak ditu eta 21 m-tako garaiera harrapatzen du. *Gezi-leiho* sail bat badu harresiak bezala. Lau solairu ditu; eta ate nagusia, sarrerako *patinarekin*, lehen solairuan dago; eta bada beste bat beheko solairuan, gezi-leihoen ondoan. Bere goialdeko hutsarteak urriak eta estuak dira nahiz eta handituz doazen, garaiera hartu ahala. Badirudi XIII. mendearen lehen hamarkadetan eraikia izan zela. Berreraikuntza modernoan almenak eta gaztelu-begiak erantsi zitzaizkion.

ORGAZKO DORREA. Fontetxan, probintziaren hego-mendebaldera eta Ebrotik gertu, kokaleku benetan estrategiko batean eta Hurtado Mendozakoaren jaurerriaren barruan, badira Erdi Aroko bi dorre.

Orgazko dorrea deritzona probintziako ederrenetarikoa da gaur egun, jauregia eta dorrea bereiztuz patio bat duena.

Dorreak XIV. mende bukaeran edo XV.aren hasieran eraikia izan behar du. Bere oinazal laukizuzenak 17,20 x 13,50 m. neurtzen ditu eta bere garaiera handiak (25 m.) garrantzia hartzen du multzo guztia lur aldapatsuan zutitua dagoelako. Harmorak bi metroko lodierakoak dira. Leiho bikoiztuen alde banatan *gezi-leiho* handiak ditu.

Bat egiten zaion **jauregia** ere *laukizuzena* da, 27,30 m-tako bi aurpegi dituen eta alboetako 13,50 m-tako birekin. Bi solairu zituen, baina gaur egun bere barrualdean aurria besterik ez dago. Lehenengo soilaruan lau gezi-leiho ditu eta bost bigarrenean.

KONDESTABLEAREN DORREA. Fontetxako beste dorrea, **Kondestable** izena duena, hiribil-duaren ipar-mendebaldean dago, hirigunetik ez oso urrun. Belaskotarrekin (Kondestablearen Gaztelako familiarekin) ahaidetasuna izan zuen Solorzanotarren familiarena izango zen.

Oinazal ia karratua du: 12,50 x 11,20. Bere altura 20 m-takoa da, *almenez* burutua dago eta angeluetan ukondoan gaineko *zainetxol* txikiak ditu eta defentsarako *gaztelu-begiren* bat ere bai. Azpimarratzeko moduko beste osagai batzuk bere *gezi-leihoak* eta bere arku zorrotz eta ezkutudun *leihate bikoiztuak* dira. Gaur egun ez du estalkirik, baina badira besoen bidez harmoretan oinarritzen zen ostikoz bere egitura ziurtatzen zueneko zantzuak. Bere **defentsarako itxura latz** hori izanagatik badirudi bere eraikuntza, Orgazko dorrearena bezala, ezin dela XIV. mendearen azken herenera baino gehiago atzeratu.

MURGA DORREA. Aiarako haranean kokaturik, lezoi natural bat eskaintzen duen ibaiaren ertzean, **Murga** dorreak baditu artearen historialari batentzat garrantzitsu egiten duten

ezaugarri batzuk: ondoren zetozen mendeetan defentsarako elementurik gabe (gezi-leihoak eta abar) utziak izan ziren eta bere hiru aldetan jauregi dotore batez inguratuak aurkitu ziren **dorre solte** eta **defentsarako dorreak**. Dorrea Aialatarren leinuko Joan Santxezek eraiki zuen XIII. mendean.

Haserako eraikuntza ertzetan harlanduskoak dituen hormarrizkoa da. Gaur egun beheko solairua eta beste lau solairu ditu, baina XVI. mendeko berrerabilpenean eraikia izan behar du laugarren solairuak, adreiluzko prestaeraz, angeluetan zain-etxe antzeko *kuboak* eta *loggia* edo barru-bide bat kanpoalderantz. Beheko solairuan goiko solairuak eusten dituzten bi oin zuzen daude. Sabaia hormetan horizontalki oinarritzen diren habeetan eusten da.

KEXAAKO DORREA. Baliteke **Kexaako** dorrea izatea Arabako txundigarriena. Dominikar lekaimeen Joan Bataiatzaile Sainduaren monastegia hantxe bertan eraiki ondoren, klaustroko bakardadera erretiratu zen **Aialako Fernan Perez** jaunak eraikia da XIV. mendeko lehen herenean.

Aialatarren sehaska izandako jauregia eta gotorlekua, 1737.eko ¹² berrikuntzekin oso eraldatua izan zen. Oinplano laukizuzenekoa eta bi solairukoa, eraikuntza indartsu, latz eta dotorea da, mentsula berdineko erlantz baten gaineko *almenekin* eta lau isurialdetako teilatu batez estalia. Bere sorreran, kanpoko saihetsetako lau muturretan hiru solairutako **dorreak** zituen, hauetatik bakarra gelditu da zutik.

Esparruaren barruan *patio ireki* bat du, klaustro moduan jarriarik arkuteria eder baten jabe zen eta solairu nagusiko gelen barru-bideari eusten zion. Barruan Aialatarren **hilobi-kapera** du.

VILLANAÑEKO DORREA ETA JAUREGIA. Arabar dorre ugarien aukeraketa hau **Varonatarren** familiako Villanañeko dorrea eta jauregia aipatuz bukatuko dugu, probintzian ongien iraun duen gotorleku multzoa berau; lehenengo jabeen ondorengoak gaur egun arte bertan bizi izan baitira.

Multzoa solairu bikoitzeko *jauregi gotorleku* bat da aurrean urezko lezoi bat eta almenatutako adarbe bat duelarik eta dorretzar bati itsatsia iparraldetik eta mendebaldetik. Dorrea ia karratua da (10 x 9 m) eta arau arruntaren arabera, harlanduzko ertzak dituen hormarriz egina dago, eta lau isurialdetako teilatuz estalirik dago. Gaur egun itsuturik dauden **almenak** izan zituen. Ziurrenik XIV. mendean eraikia izango zen.

3. AZKEN GOTIKOA BIZKAIAN

● ARKITEKTURA ERLIJIOSOA

BEGOÑAKO AMA

Bilboko hiri-gutunean, 1300.ean, Begoñako eliza aipatzen da. Baina gaur egungo **Begoñako Amaren basilika** 1511.ean hasi zen eraikitzen. Hiru eliza-barne ditu erdikoa altuena izanik, eta hiru abside, erdikoa poligonala eta alboetakoak burualde laua dutenak. Zutabetxo itsatsiak dituzten baketa handizko pilareek denak izartuak diren gangei eusten diete. Ez du triforiorik.

PORTUGALETEKO SANTA MARIA

Hau, XVI. mendearen lehen erdiko eraikuntza izugarria da nahiz eta badakigun hiribilduaren foruetan aipatzen delako (1322), XIV. mendean bazela lehenagoko beste eliza bat orube berean. Hiribilduko udalak eta baita kaperen kargu egingo diren pertsona pribatuek ere lagundurik, eliza berezi honen eraikuntza oso luzea izan zen (XVI. mende osokoa esaterako). Badakigu, 1541-49 urte artean behintzat, eraikuntzaren arduraduna **Juan Garita** maisua izan zela; bere izena Ebanjelioaren aldeko atarian azaltzen baita.

Tenplu hau *hiru eliza-barnetako* da, lau tartetako, kontrahormen artean *kaperak* dituelarik; ez du gurutzadurarik eta hiru hormatal dituen abside oktogonal bakarra du beste biak baino altuagoa den erdiko eliza-barnean.

Alboetako eliza-barnetako *gangak* lau tartetakoak dira, erdikoa tertzeleteduna, absidea sei puntadun izartua eta kaperetakoak korapilatsuagoak, bizkardunak. Gangak zutabetxo itsatsiak dituzten pilare zilindrikoetan oinarritzen dira eta kapitelen orde harroinak eta landare apaindura duten moldurak dituzte. *Arkuak* zorrotzak dira, baketa handiz molduratuak. Eraikin honen aurrealdea arku konopialetan burutzen diren hutsartedun *triforioagatik* bereizten da. Goiko aldean, absidean jarraipena duten hutsarte bikoiztu eta zorrotzak ditu eta barrura argi aski gutxi ematen dute. Erdiko eliza-barnearen oinetan kokaturiko *korua neo-gotikoan*, 1894an, zabalagotu egin zen zabalera osoa hartuz (Julio Sarazibarren eskutik).

Kanpoan, alde bakoitzean kokaturiko lau arbotanteen bidez, estalkiak kontrahorma sendoen gainean oinarritzen dira. Dorrea eta sakristia gotiko aroa baino beranduagoak dira. Elizak, beren lehen apainketaren zati handi bat galdu duten erdi puntuko bi *atari* ditu.

Bere zabaltasuna eta formen laztasuna direla eta monumentu honek **Errenazimentuko airea** arnasten duela esan liteke eta gero aipatuko ditugun “eliza kolumnarioek” sistematikoki eskainiko dutenaren aurrerapena da.

BERMEOKO SANTA EUFEMIA

Bermeon ikusgarria da **Santa Eufemiaren zin-eliza**, mende batzuetan zehar berreraiketak, konponketak eta aldaketak jasan dituzten eraikuntzen lekuko on bat da; izan ere, oraindik gordetzen baititu absidearen kontrahormen arteko *harburutxo erromanikoak*, XIII. mendea adierazten duten baketa handi eta nerbioz osatutako *gurutzeriak* eta XV. mendeko ganga eta leihoetan eskuartze argia duen *eliza-barne* bat.

BERMEOKO FRANTZISKO SAINDUAREN KLAUSTROA

Gurtza lekuez kanpo, Bizkaiko gotiko berantiarren aldiaren barruan **Bermeoko Frantzisko Sainduaren klaustroak** aipamen bat merezi du. Garai hauetan mirariz gorde dena, eman zaion ustezko erabilera dela eta –udal alondegi eta horniduren merkatu bezala–, elizak jasan zituen funtsezko aldaketen ondoren eta 1811.ean frantsesek sute batekin monastegiaren barrunbeak hondatu ondoren eta jazarpen erlijiosoen ondorengo hamarkadetan jasandako jabetza kentzeen ondoren, gelditu zaigun monastegiaren lehen garaiko aztarna bakarra da. Bermeoko Frantzisko Sainduaren klaustroa 19 m-tako aldea duen *laukia* da, 3,85 m-tako sakontasuna duten eta zutabetxo itsatsita dituen gune karratu batez osaturiko pilareen gainean molduratutako *arku zorrozdun patio* batera irekitzen diren barru-bidez inguratua. Harroin eta kapitelen diseinua, estilo gotiko berantiar baten barruan, ezin xumeagoa da. Euskal Herrian gordetzen diren gutxietatik *zaharrena* izateagatik, gorde ahal izateko zainketa berezi bat eskatzen ari den klaustro honen estalketa moduaren inguruan ez dago ziurtasunik.

BALMASEDAKO SEBERINO SAINDUA

Bizkaiko eliza gotiko nagusien aipamena ez litzateke osoa izango, bere zabaltasunarengatik bederen, Balmasedako **Seberino Sainduaren eliza** aipatuko ez balitz. Beroni buruz gaur egun ikusten duguna baizik ezin esango dugu, ez baitugu bere eraikuntzari buruzko agiririk.

Eliza, *hiru eliza-barnetako* eraikuntza da, lau tartetako hauetariko bakoitza, erdikoa alboetakoak baino garaia goa izanik eta zazpi hormataletako abside oktogonal batean amaitzen duena. *Transeptuak* alboetakoak garaieran eta zabaleran ere gaintzen ditu. Oinplanoaren banaketak XIV. mendeko eliza gotikoen antzeko antolaketa bat adierazten duela dirudi, baina eraikuntza ondorengo izan zitekeen eta guzti honek eraikuntza denbora luzekoa izan zela eta haserako antolaketan aldaketak behartu zituela adierazten du, tarteen **formatu ezberdintasuna** argitzen delarik horrela.

Euskarriak, arku formero, gurutzadura eta perpiañoei erantzuten dien zutabetxo itsatsiak dituzten gune zilindrikoak dira, nahiz eta hemen ere aldaketak izan ziren, izan ere toki batzuetan arku diagonalei zegozkien zutabetxoak falta direla ohartzen gara. Antzeko aldaketa bat sumatzen da *kapiteletan*, batzuk figuratiboak diren bitartean besteak kardabera itxura hutsera edo zerrenda molduratura mugatzen baitira.

Kanpoan, barruko euskarri bakoitzari dagozkion kontrahorma prismatikoak daude. Hutsarte guztiak zorrotzak dira; bost leihate handik burualdea argiz betetzen dute eta alboetako buru-horma bakoitza hauetako batek argitzen du. Elizako sarreran *bi atari* dira: bata mendebaldean, bost arkibolta xumeduna eta bestea hegoaldean, nagusiena, lau arkiboltakoa da. Bai bere apaintetan nahiz bere tinpanoan ez dugu artistikoki azpimarragarria den ezer aurkitzen. Seberino Sainduaren eraikuntza **XVI. mendearen hasieran** bukatu zela uste da.

APAINGARRI FLAMIGEROAK

ERANSKIN BATZUK. Eraikuntza gotiko berantiar hauen zerrendari aurreko gotiko eraikinen edergarrietarako bilatu ziren **elementu flamigeroen** aipamen bat erantsi beharko litzaioke.

Eranskin hauek badira, adibidez, XV. mendean klaustro bat gehitu zitzaioneko **Santiagoko katedralean**. Bertan, leihateetako trazeriek ertz flamigeroetako egitura luzatuak dituzte.

Era berean gogora genitzake hemen, **Bilboko San Antonen** eraikuntza berantiarra, bere zatikaturiko euskarriak, bere moldurazio fina, bere kanpoaldeko leiho eta boladun erlaitzak.

Hala nola **Lekeitioko Jasokundea**, ziurrenik XIV. mendean egituratua izan bazen ere, hurrengo mendean eraikiz joan zena eta mendeetan zehar eraldaketa handiak jasan dituen; bere aurrealdea zizelaturiko irudiz apaintutako zerrenda bat eta trazeria flamigerozko leihate handi bat duena da.

* * *

Hemen etengo dugu eliza bizkaitar gotikoen gure izendapen hau, XVI. mendean eraikitako eliza **gotiko** sail jakin moduan izendatu badaiteke ere, **Gernika, Zamudio, Arteagako Gautegiz, Guenesko Santa Maria**, eta abar bezala, Lopez de Valladok “bigarren gotiko” izenez adierazten duena, eta beste zenbaitek “**euskal gotikoa**” izendatua, ohartaraziz nahiago ditugula Errenazimentuari dagokion atalean kokatu, izan ere, gure iritziz, hori baita arnasten duten izpiritua.

Antzeko zerbait esan daiteke **Durangoko Ulibarriko Santa Maria** elizaz, aztarna errenazimentu-gotikoak dituenaz; baina Barrokoari dagokion atalean gogoratu beharko dugu.

● ZIBIL ETA MILITAR ARKITEKTURA

Berant Erdi Aroan mende hauetako zibil eta militar arkitekturaren atal honek, Ibarra eta Garmendiaren Katalogoan erroldan sartuak eta XIV-XVI. mende artean eraikiak diren **Bizkaiko 166 dorre**ren (berauean gehienak Enkarterrietan daudenak) axaleko berri emateko besterik ez bada ere, zerrenda luze eta aspergarri samarra izateko arriskua dauka. Laburki bederen eredu adierazgarrienetako batzuk azalduko ditugu.

MUÑATONES GAZTELUA

Lope Gartzia Salazarrek bere *Zoriontasun eta Halabeharrak* banderizoez gaur egun dakigun guztiaren iturburu nagusia **Muñatones-en** idatzia izateak aski izan beharko luke, historialaria gaurko Muskiz udalerrian dagoen eta **Muñatoneseko Martin Sainduaren Gaztelua** izena merezi duen mukulu hau gogoratzen hastera behartua izateko. Banderizen borroken arteko berriemaile sonatua izan behar zuenak 1450-1460 urte bitartean burututako berreraiketa bat da. Zalantzarik gabe, jatorrizko eraikinari leialagoa izan zitzaion berreraikitzea izan zen, XX. mendean egin ziren gainerako bizkaitar gazteluenak baino, hara nola, Butroe eta Arteaga bezalakoena baino.¹³

Muñatones **gatzeluak** goitik behera eraitsia izateko Enrike IV.ak emandako agindua jasan zuen eta gero Errege Katolikoen (1498) aginduaren ondorioak, gotor etxeak eraikitzea debekatzen zuena alegia. Eraikin erraldoi hau gerora utzikerian egotera kondenatu bazen ere, gorde denaren azterketak Muñatones dorrea, Euskal Herrian ezagunak diren eta arabar dorreei buruz aipatu ditugun **landa gatzelu** motari erantzuten diola erakusten du. Bi aldiz hesitua den *esparru lau-angeluar* baten erdian, bi adarbeen artean lau saihetsetatik doan *lezoi* batez *kuboa bertikalean* ahaltsu igotzen da, bere jatorrian jada almenatua, hertsia beheko solairuetan, 30 bat eskailera maila zituen *patin* batetatik lehen oinplanorako sarbidea zuena. Lehen *adarbea* almenatua da eta bazituen hainbat dorre; bigarrena kanpoko baina garaiago eta lodiagoa denak, baditu lodieran 2,80 m. eta batzuek garaiera 7,50 m-takoa da; bere kanpoko perimetroak 49 x 39 m-tako laukizuzen bat deskribatzen du.

Dorretzarra 15 x 13,30, eta 30 x 25 m-tako laukizuzeneko oinarria duen paralelepipedo bat da, bere neurriengatik eta ia hiru metrotako zabalera duten harmorengatik ikusgarria dena. Banderizen arteko borroka garai larrieneko euskal dorre ahaltsuenak –*leinu buruzagienak*– izango zirenen adibide on bat da. **Beheko solairua** ia guztiz itsua da; dobela handietako arku zorrotz azpian sarrera kokatzen deneko **bigarren solairua** eta **hirugarrena** bera ere, oso hertsia dira; maila bakoitzean, bere horma oihalak erdi puntuko arku ala arku zorrotzeko bat edo bi hutsarte bikiez alaitzen dira. **Laugarren solairua** gelarik nagusienena izango zen. Barruko esparruen banaketari buruzko ezer ez dakigu, halakoa da izan ere, bere egoera galgarria. Hormetako habe-zulo batzuk bakarrik erakusten dituzte habeen sostenguenak, baina ezin jakin izan dugu egitura osoari eusteko erdiko zutaberi bazen.

ARANGURENGO DORRETXEA (OROZKO)

Gorbeiaiko mendi bularrean, Ibarra eta Urigoititik oso hurbil dagoen Arangurengo (Orozko) dorre-etxea, **bigarren mailako leinuen landa-dorreak** izan zitezkeen **eraikin-mota** izan liteke.

Oinplanoz 13 m-tako aldea duen **karratu** bat da. Beheko bi solairu ditu, hormarizkoak, zeinetan simetriarik gabeko modu irregular batetan **gezi-leiho** batzuez gainera, handi samarrak diren **leiho** batzuk badituen, arku konopialaren azpian bakarren bat badelarik, inola ere XV. mendean azkenaldira burututako eraldaketei dagozkienak.

Etxe aurre nagusian, alde batetan eta simetriarik gabe kokaturik zoruaren mailan, hareharrizko dobela izugarrien azpian *erdi puntuko arkua duen ate* handi bat dago; bere giltzarrian familiako armarria dago grabaturik. Goiko aldean bada jatorrian nagusiena izango zen beste ate bat, bertara *patin* txiki batetatik igotzen zena. Goienera solairua, bere etxe aurre nagusian eta atzealdekoan *hegalkin* bat eginez ateratzen da, eta garapen irregularreko zurezko bilbaduratan, adreiluzko ilaraz prestatutik dago. Egitura osoa harmoretan eta solairuetako habeei eusten dien barruko zutoinetan sostengatzen da, eta lau isurialde dituen piramidezko estalki batez babesten da.

Dorre honetan badira **tradizio herrikoia**ri leialtasuna adierazten dien hainbat osagai, euskal arkitektura herrikoian gordeko direnak. Prestaketa kokamenean bertan nabarmentzen diren *irregularitasun eta simetriarik ezetan* edo hutsarteetan, ez da nolabaiteko edertasun eta lilurarik falta. Bizkaiko beste landa dorreetan behin eta berriz ematen dena da, Muntxaraz dorrean adibidez.

MUNTXARAZ

Muntxarazeri (**Abadiño**) dagokionez, dorreaz ez baino **jauregi**az hitz egin genezake. Hasiera batean Enrike IV.aren aginduz moztu zitzaion dorre bat izana zen, gerora berreraikitze berantiarra izan zuena, XVI. mende aldi historiko horretan ohikoa zen antzinako Dorre ala Gotor-etxeak **landa jauregiak** bihurtu zireneko unean.

Erein soroen erdian egonik, duen kokamenagatik, 17,78 x 15,85 x 15 m-tako *kubo* hau, xigor margoko harearri landuz jantzirikoa, harlangaitz eta adreiluzko zenbait erantsigarri dituelarik eta zurezko *bost solairu* izan eta lau isurialdeko teilatuz estalia dagoen jauregi hau zirraragarria da.

Une bakoitzaren egokitasunaren arabera, zalantzarik gabe aldatuko ziren barrunbeto esparruen banaketaren berri gaur egun ez da jada ezagutzerik ahal. Behereneko solairua ia itsua dela begirada hutsez agertzen da; berak eta hurrengo beste biak lodiera izugarria dutela: 2,45 m.; hirugarren eta laugarren solairuak gelatarako erabiliko zirela.

Laugarrenera, eraikinari izaera ematen dion *loggia* edo barru-bidea hasten da dorreari *italiar errenazimentu* kutsua ematen diolarik, beste batzuetan ikusiko denaren –Gordejuelan Oxirando (Bizkaia), Araban Murga– aitzindaritzat har litekeena eta XVI. mendean bereziki emango diren dorre-jauregi mota berri bat osatzen dutelarik.

Azken solairua ere, oin zuzenen gainean aire libreko *barru-bide* edo galeria bat da, bere ia zabalera osoan bilbatutako baranda eta jabalkoiak dituen eta ziurrenik guzti hau aletegi bezala erabilia izango zen.

Bigarren solairura iristean hormen erabateko *lodiera aldaketak*, arkitektura honen historiak beti igortzen digun soziopolitiko aldaketa historikoaren adierazgarria da. Zentzu honetan Muntxaraz **aldaketa honen paradigma** izango litzateke, baldin eta batzuek uste duten bezala, bere goialde guztia XVI. mendearen lehen hamarkadatan hasi eta 1595. urtean bukatu izanaren data eraikin lanetan batzuek grabaturik ikusi zuten eraikuntza izango balitz.¹⁴

ARANZIBIA-BERRIATUA

Estetikako ikuspuntua historiakoarekin elkartuz, zoritxarreko historia duten beste *dorre* batzuk gustu handiz aipatzera iritsiko ginateke, **Aranzibia-Berriatukoa** (Ondarroa) bezala, adibidez, zeinaren suntsiketaren zorigaitzoko berria Lope Gartzia Salazarrek utzi digun. Gaur egun miraz eta ia atseginez begiratzen dugu muino txiki baten gainean berreraiki izan zen dorrea: badu kanpoaldean eskailera bat, ajimezatuak dira hutsarteak eta oso zaindutako

harlan gaitzez prestatua dago; antzinako zurrezko estalpea sostengatzen zuten harburu txiki ilara bat bada oraindik goialdeko zatian. Hegoaldean baditu hiru *leiho bikoitz*, gezi-leiho bat eta, lehen solairuaren parean, sei metrotako garaiera duen *patin* txiki batetatik igotzen zeneko *ojibazko atea*.¹⁵

4. GIPUZKOAKO AZKEN GOTIKOA

● ERLIJIOZKO ARKITEKTURA

DONOSTIAKO SAN BIZENTE

Jakina den bezala Donostiako hiria oso berandu arte ez zen historiako agirietan sartu. Santxo Jakituna, nafar erregeak merkataritza itsasora irekitzea erraztu nahirik, inola ere, fuero bat eman zion; hirigune bat *Antiguon* gelditu zen Sebastian martiri Sainduari eskainitako monastegi txiki baten ondoan. Santxo Indartsuaren garaitan hesitua izan zen eta bere harmoren barruan *Santa Maria* eta *San Bizenteri* eskainitako beste bi eliza sortu ziren.

Lehenengo eraikin haietako bat berak ere ez du zutik iraun. Haien ordeztatuak eraiki zirenetik eta gaur egun zutik dirautenetan **San Bizente** da zaharrenetarikoa. Agirietatik dakigun gauza da 1314. urteko sutean desegin zen beste erromaniko baten ordeztakoa dela. Lanen hasiera 1507. urtean¹⁶ izan bazen ere, izugarri luzatu ziren. Absidea bukatu nahian ziren 1574. urtean. Eliz aterpeak 1619. urtera arte zain egon behar izan zuen, sakristiak berriz 1666.a arte, handik aurrerako mendeetan zaharberritze eta eraberritze ugari izan zituen.

Eliza. San Bizenteko elizak *hiru eliza-barne* ditu, erdikoa alboetakoak baino garaiagoa delarik. Albokoetatik ez da gailentzen gurutzadura, barrualdean bakarrik sumatzen da bere garaiera dela eta. *Gurutzeria* soilez estaltzen dira eliza-barneak, kapera nagusikoarena ezik, hau XVIII. mendean berreraikia izan baitzen. Zortzialdekoa da *absidea* eta horma-bular handiak ditu. Eliza-barneen eusgarriak zilindrikoak dira zutabetxoak itsatsian dituztela eta estilizatutako hosto soilak kapiteletan. Gotiko oso berantiarreko ohikoak dira hutsarteak.

Lau *arrosetoi* handi ireki ziren 1929. urtean; bi handienak alboetako harmoretan. Hareharri urdinez landuak daude. Barroko aldiaren eginak dira *arkupea* eta beheko koruko ganga.

Kanpotik begiratuta, elizaren hegoaldean itsatsita dagoen defentsarako asmotan eraikitako *zain-txolatzarrak* begirada erakartzen du, eraikinaren lehen garaitik gorde diren *xurrutarri* eta *zirrikitu* batzuk ere ikus daitezke. Kanpoko lanketaren osagai ugarien eta barruko harmonia eta koherentzia plastikoaren arteko nolabaiteko **kontraste**an dago guztia, azken zaharberritzean birbalioztatu dena (1998).

OÑATIKO MIGEL SAINDUA

Gotiko prestaketa nabarmena duen beste eliza bat Oñatiko Migel Sainduarena da, gaur gipuzkoarra bada ere, hiribildu hau konderri askea izan zen garaian sortutakoa da. Bazen XII. mendean jada han “monastegiren bat” (garai hartan izaten ziren familiako eta laikoa zen eliza horietakoren bat) *Gebara eta Oñati etxeetako* Jaunaren mende zegoena. *Erromaniko eliza baten hondarrak* gorde dira (XII-XIII. mendeak), XV. mendean eraikitzen hasi zen beste batek ordezkatu izango zuena.

Eliza. Garaiera desberdineko *hiru eliza-barne* dituen da, kanpoko arbotanteen gainean sostengatzen den erdikoa garaitzen delarik. Epistola aldean itsatsitako lehorpea, XVI. mendean laugarren eliza-barnea bihurtu zen, klaustroa egin zenean. Eusgarri zilindriko sendoek bereizten dituzte eliza-barneak eta berauetan sartzen dira kapitelik ez duten *gangetako* arku eta nerbioak. Eliza-barneak gurutzeria soilez estaltzen dira; eta giltzarrietan sortzaileen *armarriak* ikus daitezke: antzinako eliza-barneetan Gebarako kondearenak, eta **Merkado Zuozaolako on Rodrigorena** XVI. mendean eraiki zenarenean. Hiru eliza-barneak absidean dute bukaera; poligonozkoa dena erdialdekoan eta Epistola aldekoan; Eta Ebanjelioarenean laua dena. Garaiera ederrean dago *aldare aurea*, izan ere, 1612 urtean Oñatik Kondeak bere hilobia kriptan eraiki nahi izan zuen, aldare nagusiaren azpian. Erdiko eliza-barnearen goieneko aldean irekitako *idi-begi* handien bidez argizatzen da barrunbe osoa. **Kanpotik** begiratu ezkerreko elizak ez du batasun trinko bat adierazten, izan ere, aldi desberdinetan burututako lanen emaitza denez, bere atariak bereziki.

Klaustroa. Badu *klaustro* bat Migel Sainduaren elizak, harlanduz prestatua kanpotik eta hormariz barruan, Merkado Zuazolakoak ordaindu zuena, 1526. urtean Pedro Lizarazu maisuarekin sinatu kontratua zela bitarteko. **Gotiko loretsu** estiloan, XVI. mendeko bigarren heren bitartean eraikia izan zen, eta bere oinetatik igarotzen den Ubao ibaiko uretan begiratzaren diren gailurreria zezen-okar, atezango, ezkutu eta filigranazko multzo eder bat da.

BESTE ELIZA BATZUK

Arrasateko Joan Bataiatzaile Sainduaren eliza. Ez da gorde 1355.az aurretikako agiririk, Uribarri, Udala, Garagarza eta Gesalibarko Santa Ageda elizaurreak elkartu zireneko data honen aurrekorik. Ezer baino lehen eliza eraikitzea pentsatua izango zuten.

Harlanduz eraikia da, *hiru eliza-barne* eta *hiru abside* ditu. Gotorleku kutsua duen *dorre* bat eraiki zen 1520. urtean. Orain berriki, 1653, urtean, absideko erretaula kendu egin zen eta argi gehiago izan zezan leihate gotiko bikoitzak urratu ziren.

Askizuko Martin Sainduaren ermita. Gainerakoan, eta **Askizuko Martin Sainduaren** eliza bezalako beste gotikoren bat ahaztu gabe, inola ere Donejakue alderako Kantauri aldeko galtzadan geldialdiko toki izango zen honek bisitaren bat ongi merezia du. Asko dira *gotiko soil* estiloko parrokia eliza izan zuten Gipuzkoako herriak, bakoitzak bere berezitasuna duelarik. Adibide modura aipatuko ditugu:

Zumaiako Pedro Sainduaren eliza. Gotorleku baten gainean dago eraikia, itsas gaineko tontor batetan eta hiribilduaren guneguztia menderatzen duela. *Dorre* soil bat badu, oinarria karratua duena eta lau tartetakoa; gorputza garai darama eta mainelez bereizitako leihoak; halaz ere denak erromaniko dorre baten antza du. Eliza berriz, eliza-barne bakarrekoa izateaz gainera zortzialdeko poligonozko absidean biltzen den lau tartetakoa da, neurritz 30 x 14 m. ditu. Oso nerbio nabarmenak eta hareharritzko giltzarri zintzilikariak dituen tertzeletezko gurutzeriaz estalia dago.

Zumaiako Pedro Sainduaren prestaketa gabeak badira ere, badira eliza-barne bakarrekoko beste eliza asko XVI. mendean bukatuak ala berreraikiak izanagatik, aurreko eraikin **gotikoen arrasto** nabariak gordetzen dituztenak: Horrela bada, **Aizarnan, Anoetan, Arroan, Alkizan, Adunan, Sorabillan, Berastegin, Aia, Amasa, Asteasu, Usurbil, Ormaiztegi, Eldua** eta abar. eta abar.

● ZIBIL ETA MILITAR ARKITEKTURA: GOTOR-ETXEAK

Mende honek berea duen arkitektura zibil eta militar bezala, Gipuzkoan **Dorre** ala Gotor-etxeen gaira itzuli behar da, probintzia honetan izan ere, agian beste ezer baino

gehiago, hiru mendeetan zehar Herriaren *historiaren protagonista gaiak* baitira. Beroiek dira garai horretako gizarte antolaketaren *osagairik bistakoen eta enblematikoena* eta bere arkitekturaren garapena (defentsarako dorretik hasi eta jauregi bizitokietara artekoak) Gipuzkoan XIV. mendetik XVI.era gertatutako gizarte eta politikako aldakuntzaren adierazle izango dira.

DEFENTSARAKO EZAUGARRIAK ETA BIZITOKIKOAK

Ahaide Nagusien Dorre ala Etxe Gotortuetan pausatuko dugu begirada; baina banderizen gaira berriro etorri gabe eta gure oharrak Oinaztarren eta Ganboatarren borrokarako etxe dotore haietako bakoitzaren berezitasunetan gelditu gabe, ohiko dorreen **zantzu** batzuk aipatzera mugatu gaitezen, alde batetara beste asko utziz, dorreak baino gehiago “baserri noble” bezala hartu behar direnez.

Lehen garai batetan Dorreak *harlangaitzez* eta *zurez* nahastu beharko ziren. Borrokarako helburuak ezinbestean agintzen hasi zirenean bakarrik izango zen behar beharrezkoa *harria*.

Hiribilduek eragindako banderizen dorreak erre ondoren eta Enrike IV.ak agindutako **mozketak** zirela eta (1456), dorreren batzuk beren goiko solairuetan *adreiluz* berreraikiak izan ziren eta beren erasorako nahiz defentsarako borroka tresneriaz erro-errotik gabetuak izan ziren, **Baldakoa** (Azpeitia) edo **Loiola** (Azpeitia) bezala; beste noble batzuei **Berastegi** edo **Amezketakoei** bezala, utzi zitzairen harriz eraikitzen baina altuera txikiagokoak.

Oñatiko **Gebara** eta Azkoitiko **Isasaga** bezalako familia batzuei bakarrik utzi zitzairen eta hori gertakizun bereziengatik, kanpoko itxura bikaineko etxeei eusten.

Guzti hauetan *egitekoaren aldaketa* (gaur egitaraua esango genuke) *kanpoko egituretan* nabarmentzen da (gezi-leihoak, leihoak, gaztelu-begiak, almenak, zainetxol handiak eta abar.), nahiz eta osagai hauetako batzuk, angeluko zainetxol handiak batez ere, **Enparan** eta **Loiolan** (Azpeitian) bezala *estetika eta apainketa* modura gorde diren eta ez benetan egitekoren bat izateagatik.

Garai gatazkatsuen ezaugarri diren beste osagai batzuk kendu egin izan dira baina aztarrena garbiak utzi izan dituzte, gaztelu-begietan kokatzen zireneko *mentsulak* bezala, adibidez. Horrela gertatzen da esate baterako, **Berriatuko** dorrean (Mutriku), garai bateko egurrezko estalpearen ukondoazko erlaitza gorde izan baitu, edo baita **Legazpiko** (Zumarraga) dorrean, non bere atarian oraindik ere ikusten baitira altuera desberdinetan dauden hiru mentsula. Legazpi edo **Jauregiko** (horrela ere deitzen baitzaio) dorre honek bazuen gainera *adarbe* edo horma-aurreko bat (gaur egun kendua dena) aurpegi aurrean, orain *ojibazko ate giltzarriiduna* ikusten den tokian, zeinaren gainean bizitokia eraiki zen.

XVI. mendean dorreren batzuk eraikitzeak oraindik ere garbiago adierazten du *Erdi Aroko itxura baino errenazimentu* garaiko itxura handiagoa hartu dutenez, bizitzeko jauregia izan nahiarena, Loiolako Inazioaren iloba, Beltran Lopez Gallastegi jaunak **Ozaeta** (Bergara) hegoaldeko orube gainean 1550. urtean eraiki zuen dorrean egin zuen bezala.

Gainerako lurraldeetako dorretzarrekin alderatuz Gipuzkoa aldeko dorreetan *egitura isolatu ala solteak* gehiago ematen dira. Bizitzarako eraikinak oso gutxitan itsasten zaizkio dorreari, Araban sarritan gertatu ohi den bezala. Era berean, Araban Fontetxa, Gebara edo Kexaakoak edo Bizkaian, Salzedo de la Cuadra (Guenes), Muñatonesekoa eta Butronekoa (bere XIX. go zaharberritzea baino lehenago) bezain trinkoak diren dorreak Gipuzkoan ikustea ez da ohikoa.

Neurrietan zuhurtasuna adierazten badute ere, adibide modura, **Oñatikoak**, Zestoako **Lilikoak** ala **Berastegikoak**, sarritan baserri giroko bakartasunean eta hondoan hostotza edo

zelaletako berdeen gainean dauden Gipuzkoako dorre horiekin begiz topo egiteak sortzen duen zentzuen eta emozioen talka estetikoki ahaztu ezina da.

BARRUKO EGITURA: Gipuzkoako dorreen barruko egitura ez zen Arabakoen egituren oso desberdina izango. Erdiko oin zuzen baten gaineko *zutoi handi* batek (zenbaitetan bi izan ohi dira **Loiola** ala **Dorre Luzean** (Zarautz) bezala) lodiera nabarmena duten harmoretan (metro bat edo metro eta erdi artean) sostengatzen diren habeen bilbadura guztiari eusteko balio dute eta solairuen sendotasuna ziurtatzen dute.

Gainerakoan, hutsarteak, gezi-leihoak, itsu-leihoak, goiko solairuetako leihoak, patin batetatik lehenengo solairura sartzeko ateak, eta abar. ez dira bereizten Euskal Herriko eredu orokorretik. *Patin* zoragarri bat da **Ereñozu** ala **Zarautzekoa** bezalako beste dorre batzuen edertasunaren adierazgarri.

Zarauzko Dorre Luzea. Estetiko ikuspegitik oso erakargarria da. Hareharrizko harlandu onekoa, bere 16 mailatako kanpoko eskailera, ajimezaturiko hutsarteak, eta bere aurpegi nagusian aurrera egiten duten bi harrizko ostiko, egurrezko estalpea sendoagotzekoak inola ere, **Dorre luzea** da zalantzarik gabe Gipuzkoako hiri dorreetan ederrena; horretan bere dorrearen itxura trinkoa eta bere liraintasunaren arteko eta behe aldeko borrokarako her-tsitutasunak eta goialdeko solairuetako leiho biki simetrikoen diseinu finaren arteko kontrastea lagungarri duelarik.

Garai modernoetara egokitutako dorreen hainbat osagaietan antzinako gauzen alderako halakoxe zaletasun bat suma daiteke, hara nola, ate eta leihoetako *erdi puntuko arkuak* bezalakoetan. Antzinako gipuzkoar dorreetan leinu **armarriak** dorrearen sarrerako ate gainean itsastea oso gauza bitxia da (badira salbuespenak ere, **Loiolakoa** bezala), baina Errenazimentu eta Barroko aldian orokorra den ohitura bihurtuko da burges jatorriko pertsonaiak nobleekin elkartzen direnean.

5. MONUMENTUZKO ESKULTURA GOTIKO BERANTIARRA

Aurreko atalean azpimarratu dugun bezala Erdi Aro berantiarrean elizak erliebez eta eskulturez edertu ondoren, bereziki monumentuzkoa den plastikan ez zen oso aberatsa izan XV. mendean. Horretaz arituko gara Euskal Herrian nabarmenena dena orokorrean adieraziz.

OLITE, NAFARROA

HIRUTASUNAREN ERLIEBEA. Oliteko **Pedro Sainduaren** elizaren *zutarripeko* baten gainean erakusten da *Hirutasunari* eskainitako erliebe bitxi bat, 1432. urteko data duena eta bere eragilea izan zen Eneko Pinel notarioak izenpeturikoa. Horretaz gainera, Hirutasunaren azpian, emailea, bere emaztea eta beren lau kimu txikiak azaltzen dira irudietan, Pedro Sainduaren esku zaintzailepean babesturik notarioa eta bere emaztea berriz Santa Katalinarenean. Batasun trinkoan adierazitako hiru jainkozko pertsonaien agerpena ikusgarria da, hirurak ere giza aurpegiak dituzte, baina Hitzia eta Espiritua, Aitaren goitik beherako mantu atzean batasunean ia desagertuak eta erdi ezkutatuak.

BI ESTATUA. Azken gotikoko eskulturak dituen Olite utzi dezagun, baina, bere jauregitik datozen neurri naturala baino handiagoak diren bi estatua bikain Nafarroako Museoa badi-rela gogoratzuz.¹⁷

Buruak falta zaizkie; **errege Noblearen** eta bere emazte **Leonorren** argazkiak izan zitezkeela hartu izan da susmoa. Burua moztua izanagatik, sumatzen da eskulturagileak gotikoko heldutasuna iritsi duela, gorputz atalak ez daitezela nabari, oihalen modelatu bikainarekin lortuz, jantziei dotorezia ematearen arteagatik Reimseko eskulturagile handiak gogora araztea baino egiten ez digun klasizismo modu bat delarik. Aurreko aldi bateko gotiko lehorrago eta errealistago baten aurrean, kontrasteak ezin gaitu denboran atzerago (hiru mende gerorago) eraman besterik, gorputzen anatomia egiturei nabarmentasun ikusgarria ematen saiatzen ziren gainerako garaikideak, Duquesnoy bezalako ertilariek zituzten zalantzen aurrean, Bertinik janzkeretan benetako hizkera adierazkor eta plastikoa aurkitzen zekien aldietara alegia.¹⁸ Jantzi-taketako *tolesduren* dotoreziak eta irudien *okerdura* arinek **XIV. mendearen** lehen urteetan datatzera bultzatzen gaituzte.

* * *

Iruñeko katedralaren eta bere klaustroaren inguruan burututako hainbeste eta hain kalitate oneko lanak ikusita, erreinuaren hiriburuan, estilistikako zantzu elkartasuna zutelako, batez ere Evreux dinastiaren erregealdietan heldu eta loratu zen **Iruñeko Eskola** batetaz hitz egin litekeen lantegi bat baino gehiago izango zenaren ziurtasuna ematen du.

ARABA. BIASTERIKO ATARIA

Gotiko berantiar aldi honetako eskultura lanik deigarriena Biasterik gorde duena da, **Erregeen Santa Maria deituriko parrokia elizaren** atari zoragarrian. Hasiera batetatik arkupe baten zatia osatuz eraiki zen, kanpoaldera irekia zena, bai aurre aldetik eta bai saihetsetatik baina, ez zen erabat hertsia Kapera bihurtu zen arte, XVI. mende ongi aurreratua baino lehen.

Eliza ataria multzo bikain bat bezala azaltzen zaigu, *bost arkibolta eta mainela dituen turuta antzeko atari* handi bat du saihetsetan *atezangoak* dituela.

Atezangoak. Atezangoetan, ohizkoa den bezala *hamabi apostoluen* irudiak azaltzen dira, alde banatan seina, idulki garaietako oinarrien gainean altxatzen diren horma-konketan kokapena hartuz, arkitekturazko eta figuratibo gai desberdinez landuak dira.

Naturala baino egitura handiagoko apostoluen irudietan tailaren errerealismo garbia erakargarria da eta oso nabaria den liraintasunarekin bat eginda, gorputzen edertasuna baino gehiago adierazkortasunaren bila dabilen ertilaria salatzen du. Bestalde, gorputzen jarreretan lortutako ugaritasuna nabari da, ia denek badute halakoxe mugimendu arrasto bat, eta aurpegitan, keinuetan, soingainekoen tolesduretan eta ezagutarazten dituzten enblematan badute bereizgarriren bat. Horrela beraz, Euskal Herriko gotiko eskulturen barruan alderatu ezinezko eskultura multzo baten aurrean gertatzen gara.

Apostoluen irudiak estaltzen dituzten droselen gainetik abiatzen dira arkiboltak, irudiz eta landarez txandakatzen direlarik.

Tinpanoa. Gotiko tradizioako eskemaren arabera, hiru erregistroz osaturiko *tinpanoa*, *Birjina Mariaren* historiari (kanoniko eta elezaharretakoa) eskainia dago.

Lehenengo mailan Deikundea, Ikustaldia eta Erregeen Gurtza kontaktzen da. **Bigarren**ean Birjinaren Igaroaldia, Apostoluen mirarizko etorrera eta bere Amaren arima daraman Kristo; **erdiko** zatian Birjina Mariaren zerura Jasotzearen irudia, elezaharretako Tomas apostolua berandu iritsi eta Birjinaren gerrikoa kontsolamendu bezala jasotzen dueneko aipamena eginaz. **Hirugarren erregistroak** eskuin aldean eserita dagoen bere Ama koroatzen duen Jesusen adierazpena dago, biak ere saihetsetan aingeru musikariak dituztela.

Mainelean, eskartzano eta hirugingildun arkuetako bi aterren erdian Maria Birjinaren irudi eder batek, lirain eta apur bat makurtua denak, *errenazimentua aldarrikatzen* duen gotiko osatu baten gailurra adierazten du.

Idulkietan Nafarroako armariak erakusten dituen eta orain berriki koloreanitzez apainduriko atari bikain honen agiritik ez daukagu. Bere data **XIV. mendearen azken aldian ala XV. hasieran** izan dezake; nolanahi ere, 1461.a baino lehenagokoa, Biasterik Nafarroakoa izateari utzi zioneko data baino lehenagokoa.¹⁹

BIZKAIA ETA GIPUZKOA

Gipuzkoa eta Bizkaian, gotiko monumentuzko eskultura benetan baliotsua denik oso gutxi agertzen da, beti ere hitz honi hemen ematen ari gatzazkion zentzu mugatuan jasotzen bada, alegia, apaingarritako eginkizuna ukatu gabe, beste **egiteko didaktiko eta liturgiazkoa** betetzen duen **eskultura figuratiboa**. Ikonografietan halako urritasun hau, euskal hiribilduen lehen garai hartako baliabide ekonomiko mugatu baten ondorio bezala hartu beharko da eta baita antzinako *saltus vasconum*ean bizi zen euskaldunak ia berezkoa zuen ezaugarri bat bezala ere agian, izan ere, bere eguneroko bizitza edertasun figuratiboz apaindu eta inguratze kontu horretan **ikonoetako naturalismo horren oso zaletu ez** baita azaltzen.

Zentzu honetan, bi probintzia hauetako eskultura gotikoak ez du jasaten Nafarroa eta Arabako estatuekin alderatzea.

BIZKAIKO ATARIAK. Bizkaiko XV. mendeko elizetako atarien artean, mugatu gaitezen agian guztietan ederrena dena aipatzera:

- **Guenesko Santa Mariako eguzkiaren ataria** da agian denetan ederrena, zeinak, *isabeldar gotiko* estilo aldera ematen duen; hemen, konopialezko beste batetan bukatzen duen arku zorrotz baten eta errolez apainduriko tinpano baten pean arku karpanelezko bi sarbide irekitzen dira, mainelez bereizian eta zeinaren gainean Haurra duen Birjinaren harrizko irudia sostengatzen den, filigranazko droselete gotikoaren azpian, bi aingeru saihetsetan dituen.
- **Lekeitioko ataria:** badu antzik Gueneskoarekin, bere bederatzi arkibolta, triforioaren trazeria jarraitzen duen tinpano baten azpiko Haurra duen Birjinaren irudiaren mainela duenez;
- **Gernikako ataria**, Santxo Enparanek 1449.ean data jarri eta sinaturikoa.
- **Aingeruaren ataria** *Bilboko katedralekoa*,
- **San Antoneko arkupekoa**,
- eta **Axpeko Santa Mariaren** bi atariak, beren arku konopialez, beren orratz eta dominatzarrez, oso bistakoa den bezala, *isabeldar* estiloaren ahaide direnak.
- **Balmasedako Seberino Sainduaren gurutzadura atariari** ere eman diezaiokegu hemen garrantzia, oso apaindutako tinpano babesten duten lau arkibolta, bere atezango hutsetako horma-konkak eta mainelean zutik bi ateak zatitzen dituen Salbatoreren irudiarengatik.

ASKIZUKO KALBARIOA. Gipuzkoari dagokionez, aipatu dezakegu **Askizuko Martin Sainduaren** absidean buru den Kalbarioa. Eliza berean hegoaldeko horman ikusten den *Magdalenaren eskultura* gotikoa, horman zegoen hutsunea betetzeko beste nonbaitetik ekarritako eskultura solte bat da, batez ere.

6. IRUDI SOLTEAK ETA ERRETAULAGINTZA

● ERRETAULAK

Erretaulen jatorria antzinako data duena da eta martirien **erlikiak gurtzearen** historiarekin lotua dago nolabait ere. Aldareari zor zitzaion lehentasunaren kontura, kristau liturgian honek zuen funtsezko esanahia ahaztuz, gurtza hau ugaltu zenean, **XI. mendean**, Kristoren, Birjinaren, Sainduen eta Martiri zaindarien irudiak berregiten zituen predela eta aldare atzeko taula (*retro-tabulum*) azaldu ziren taulak margotuak.²⁰ Baina erretaulak arte historialariari axola zaion garapena izaten, gotiko aurreratua zegoen garaian hasten da. Margoturiko erretaulez gero hitz egingo dugu.

Orain aipa ditzagun Euskal herrian **tailatu ala landutako erretaula** ospetsuenez edo bertara gotiko aldiari ekarritakoez. Aro Modernora inguratzean, hain zuzen ere, XVI. mendean lehen hiru hamarkadatarak hurbiltzean, Baskonia kinka larrian bizi da, non gotiko tradizioa errenazimentuaren haize boladaz bultzatua sentitzen den, birbizten ari den Italiatik baino gogorrago bultzatzen duelarik Europako iparraldetik.

ARABA

IURREKO SANTIAGO. Iurren zorionezko paradoxa hau aurkitzen dugu, halako herri txikia eta berant Erdi Aroko halako artelan bikaina. **Iurreko Santiago parrokiari**, bere erretaula nagusi barrokoaz aparte, gurutzaduraren eskuineko kaperan triptiko moduko erretaula txiki bat (1,90 bider 2,05 m-takoa) aurkitzen da, itxi ahal izateko bisagra eta guzti.

Hiru atal ditu, erdikoa eta atetilak; hirurak ere, hiru solairutan banatuak. *Eseritako Birjinaren* irudia darama erdikoa, bakarrik eta egonean dagoena, hasiera batetan beregan izango zuen eta elizari izena emango zion Haurraren besoak luzatuz. Solairuak, hirugingil-dun arkuez uztaituriko zatietan banatzen dira. Bertan, ezagunak ditugun *Haurtzaroko eszenak* babesten dira, Deikundetik hasi eta Elizan Sartzerainokoak adierazteko helburua duten irudiak. Eman zaion data XVI. mendekoa da.

Irudien taila oso oinarritzakoa eta traketsa da; baina oso atsegina da bere xalotasuna. Eman zaion data **XIV. mendea** da, eta *Euskal Herrikoetan zaharrenetarikotzat* jotzen da.

ASPURU. Iurrekoa baino patxada eta neurri handiagokoa den **Aspuruko erretaulak** (Barrundiako Haranean), beste harri txiki baten adibidea ematen digu, non, ikonografia eta artezko hainbat balio baduen lana azaltzen duen. Oinarriak eta sagraioa erromanista estilokoak dira eta apur bat lehenagokoa aulkia, baina hemen ardura zaigun erretaula gotikoari XVI. mendean erantsitako zatiak dira, eta orain berriki zaharberritu direnak.

Erretaula *hiru kaletakoa* da, eta alboetakoek hiru solairu dituzte, gotikoak diren pilastra txikiez bereizirik, drozeleteen azpiko irudidun pinakuluetan bukatuak, eta apaingarritzko zerrenda bikaina duen hauts-babes batez bilduak. Predelan *Hilobiratze Saindua* eszenatzen da pertsonaia ugari dituelarik; erretaularen buruan zaindariaren eskultura soltea dago, *San Joan Bataiatzailea*: Zurrin samarra den irudia da, zimurtutako tolesduretan erortzen den mantuz jantzia dago, bere eskuineko eskuez ezkerreko eskuan duen Bildotsa erakusten duela. Nitxo nagusiaren gainean Kristoren Bataioa adierazten da; eta alboetako bi kaleetan Aitzindariaren bizitzako eszenak dituen sei erliebe hedatzen dira.

Ikonografia multzo bezala lan interesgarria da; eta estilistikoki pertsonaiek nolabaiteko zurruntasuna eta estereotipozko jarrerak erakusten badituzte ere, bai multzoaren, nahiz eszena bakoitzaren *konposaketa zentzua*, bikaina da. Oso litekeena den bezala, **XVI. mendean hasieran** gauzatua da eta gaztelaren esparruko eskultura garaikideekin lotu izan da.²¹

ARTEKO ANDRE MARIAREN SAINDUTEGIA. *Artziniegako Arteko Birjinaren saindutegiko erretaula nagusia*, zeinaren arkitekturaz hitz egin dugun jada, Euskal Herriko multzorik ederrena bezala estimatu behar da. Ziurrenik XVI. mendearen hasieran egina izango da.

Erretaula. Hauts-babes zabala duen hau aulki garai batetan muntatua dago, hiru solairu alboetako kaleetan eta bi erdikoan, gehi, Kalbarioaz koroatzen den atiko bat. Alde bakoitzeko *hiru etxeak*, bost kaletako erretaula dela dirudiela, nahiko bereizita dauden bi eszenatan zati-tzen da. Eszena guztiak trazeria flamigero garai batez babestuak gelditzen dira.

Dituen neurriengatik ikusten da erdiko eszenari lehentasuna eman nahi izan zaiola: artearen gainean *Birjina Azaltzea* eta berari buruzko gertakariak eta mirarizko gertaera hau ziurtatzeko eman ziren urratsen prozedura. Aulkian azaltzen diren eszenak Atzematea eta Zigortzea dira, erdian Afaria dutela. Erretaularen gainerakoan osatzen da ikonografiako gitarraua, Birjinaren eta Kristoren Nekaldiaren historiarekin.

Estiloz, irudiak modelatze gaitasunak, eta beren keinu eta jarrerak, eta perspektibaren hastapen garbiak Errenazimentuan jar gaitzake pentsamenetan, hainbeste gainera, non, bere tauletako batzuetan *Dureroren Birjinaren Bizitzako* estanpak dauden kopiaturik; baina badira oraindik gotikoak diren ezaugarri batzuk. Erretaula bikain hau Luzia Lahozek *Burgosko gunearekin* elkartzen du. Dena den, kristau artearen bizkarroi tipologia horren adibide goiztiar bat da, absideak erabat estaltzeko helburua duena, liturgia egitekorik funtsezkoena ahaztu arazteko. Bere data 1515 eta 1520. urte bitartean koka daiteke.²²

BIZKAIA

URDUÑAKO SANTA MARIA. Bizkaiko probintziako Urduñaz (Gasteizko elizbarrutikoa bada ere), aipatu beharrezkoa da **Santa Maria parrokian** Herrandarren Kaperan dagoen erretaula gotikoa. San Pedrori eskainia dago. Errenazimentuko xehetasun batzuk baldin baditu ere, funtsean gotiko berantiarrean sailkatu beharko litzateke, 1520. aldera zehatzago esanda.

Erretaula. *Hiru kaleetako* gorputz batez osatua dago erdikoa alboetakoak baino garaiagoa delarik eta badu hauts-babes bat ere. Kale bakoitzak erliebeak dituen bi etxe ditu. Garaiera handiagoa duen erdiko kaleak, beheko etxeak leku gehiago izaten uzten du zaindari sainduaren gurtzarako eskainia dagoen eszena nagusiarentzat: *Pedro Santuarentzat*, alegia. Egonean agertzen zaigu, bere Aita Sainduta nagusiaren ezaugarriez jantzirik ikusten da eta bi aingeru saihetsetan dituela.

Goieneko etxean, Gurutziltatzearen irudia, ondoren etorriko diren erretaulagintzako egitura guztietan atikoa, koroatzeko Kalbarioaren tradizioa horrela sortuz. **Saihetsetako goieneko etxeetan** *Nekaldiko bi eszena* adierazten dira: *Gurutzea bizkarrean daramala*, eta *Jesus zigortua*; beherenekoetan, **Pedro Sainduari** eskainitako bi eszena: *Elizako itsasontzia* eta *Pedro Sainduaren martiritza*. **Bankuan**, erdiko zatian, *Gregorio Sainduaren Meza*, eta alboetan, lau irudi solte, kale bakoitzean bina egokitzen direlarik: *Joan Bataiatzaile Saindua*, *Andres Saindua*, *Paulo Saindua* eta *Alexandriako Santa Katalina*.

Weisek **triptiko** bezala izendatzen eta aztertzen duen erretaula osoak, eszenak inguratzen dituzten uztazeko apainketa ugariengatik *gotikotasuna* arnasten du: hozkaturiko arkuteriak, nerbiodun gangatxoak, tontorrak eta errezelak, baranda kalatuak eta burdinsare txikiak. Bada oraindik nolabaiteko *nazioarteko manierismo* bat, baina baita “beste xehetasun batzuen artean, gurutzatutako estoletan, aingeruen manipuluetan eta batez ere beren puntazorrotz hegoetan”.²³

LARRABETZUKO ERRETAULA. Egituran Urduñakoaren antza apur bat duena da *Larrabetzuko Goikolexeako zin elizako* Emeterio Sainduaren eta Zeledonio Sainduaren erretaula.

Bere lau plafoietan bi zaindarien bizitza dago irudikatua, erdiko aldea bi zaindarien irudientzat delarik, eta goieneko nitxoak berriz, gotiko berantiarreko trazeriaz apainduriko errezelaren azpian dagoen eseritako Andra Mari batentzat.

ELIZBARRUTIKO MUSEOA. Bilboko Elizbarrutiko Museoa jasorik dago **Gizaburuagako Triptiko** ederra, gotiko errezen azpian Kristoren Haurtzaroko eszenak dituen tailak kokaturik dituenak, birjaiotzen ari den aldiko ezaugarriak dituen trazu oso naturalistak ditu. Eszena, goienean Martin Sainduaren irudia buru duela azaltzen da.

Aretoaren beste muturrean, hormari itsatsian, harrian landurikoa, orratzak, errezelak eta tontorrek dituen loredun gotiko estiloko **Urduñako erretaula** ikus dezakegu.

LEKEITIOKO ERRETAULA

Baina, gotiko flamenko erretaulagintzan ez da Euskal herri osoan **Lekeitioko parrokiako** erretaula handiarekin alderatu daitekeenik. Joan Gartzzea Crialekin tratua 1508. urtean egin ondorengo da.

Erretaula. Bere egitura gotikoak abside osoa estaltzen du, baditu banku bat eta hiru gorputz, bost kale, lau kale tarte eta hauts-babes bat. Osotasunean *koloreanitzeko zurean* tailatua da, eta **64 taila** konkor baditu, zeinetan filigranazko gotiko aterpetxoan azpian kontaketa moduan garatzen diren *Birjinaren bizitzako aldi jakinak, Kristoren haurtzaroa eta Kristoren nekaldia* eta kale tartetan banatuta profeta, ebanjelari eta apostoluen irudiak gainera.

Ale batzuen gainean azaltzen diren markek gutxienez zazpi egileren eskua erakusten dute, hauetatik, gauza jakin bezala hartzen da batzuk *frantsesak* zirela. Irudigintza hau, eginak izan zireneko data gogoan harturik, *zahar itxurakoa eta herrikoia* da, baina, bere neurria eta konplexutasuna ikusita euskal gotiko erretauletako elerik nagusia bezala hartu behar da. Echeverria Goñiren ustetan “Sevilla eta Toledoko katedraletako erretaula handien atzetik leku duin batetan dago”.

GIPUZKOA

Gipuzkoan badira gure arreta erakartzen duten erretaula batzuk, **gotiko berantiarren tradizioa, errenazimentuko hainbat ohartxorekin** jokatzen ikusten ditugunak.

KOROATZEAREN ERRETAULA. ERRETERIA. Erreterriako parrokian, Ebanjelio aldeko lehen alboko kaperan jarrita, **Koroatzearen erretaula** gordetzen da, hain zuzen ere horrela deitzen zaio, bere erdiko erliebearen gaia hau izateagatik. Alde banatan, badira beste bi erliebe *Azken Afaria* eta *Mendekosteri* eskainiak. Altuera, nolabait ere murriztua duen gorputz batez osatua da, baina badu nahiko zabalera, eskulturazko erliebe eta gotiko apainketaz betetako *hiru kale* osatzeko.

Esku flamenkoez egin izango zen inolako zalantzarik gabe, Bruselakoak agian, **1505-1510.** urteen inguruan. Hain neurri txikiko irudi eta aurpegi gainean lortutako tailaren fintasuna eta arimaren adierazpena neurtu izan dira.

Halaz ere **estetikoki** mirezgarriena multzo osoaren *konposaketan asmatzea* da: Adierazten diren hiru eszenetako bakoitza, funtsean borobilla den banaketa plastikoa batetan antolatua dago. Eskema hau *Afariarenean* oso nabarmena da eta **lehen flamenkoen** margolan batzuk ekartzen ditu gogora, adibidez, Lovainan dagoen Dirck Bouts-en *Azken Afari* zoragarria. Azkarateren moduan, G.Weisek triptikotzat daukan erretaula hau, estilistikoki **Urduñako triptikoaren** parean jartzen du.²⁴

AZPEITIKO MARTIN SAINDUAREN ERRETAULA. *Azpeitiko parrokian, Errukiaren kaperan, Martin Sainduaren erretaula* daukagu, Azpeitian jaio zen on Martin Zurbano, Tuyko go-

tzainak sortua. Agirietatik dakigun gauza da, erretaularen tratua Joan Paris eskulturagilea eta bere suhi Antonio Pigmelekin egin zela, eta **1521. urtean** ezarri zela. Neurria 3 x 5 m-takoa da.

Erretraula. Banku bat eta beste bi gorputzez osatua da; goitik beherako zentzuan berriz, baditu hiru kale eta hauts-babes bat. Saihetsetakoak baino zabalagoa den erdiko nitxoan Martin Sainduaren estatua dago. Bankuan, eskuineko aldean Bildotsarekin dagoen Joan Bataiatzaile Saindua ikus daiteke; ezkerraldean berriz, Joan Ebanjelari Saindua kaliza eta arrano bat dituela. Bi irudiok belauniko daude. Gainerako erliebeetan Martin Sainduaren bizitzako eszenak daude adierazita eta Nekaldiko hainbat pasarte.

Badirudi ertilaria *errealismo adierazpide* baten bila dabilela, *koloreaniztasunaz* areagotu nahi duena; baina gotiko tradizioak oraindik ere bere eragina badu eta ez dio osotasun klasikora iristen uzten.

Burdinsarea. Aipamen bat mereziko luke hemen, kapera bereizten duen *burdinsare ederrak* (5 m. zabaleran eta beste hainbeste luzeran), nahiz eta lan osoaren data aurreratua izan (1520), berekin ditu gotiko edergarriak eta gailurreria lerdana. Mª Asunción Arrazolaren ustetan, bere egilea agirietan azaltzen da: Elgoibarren bizi den **Marigortako Kristobal**.

ZUMAIAKO SAN ANTONEN ERRETAULA

Historian zehar, estilo batetatik beste batetara bat-batean eta errotikako aldaketa ematen deneko une eta lekurik ia ez da aurkitzen. Igaroaldian, delako uneetan historialaria harri eta zur geratzen da ohizko estilistikazko hitzez lan bat sailkatu nahi duenean. Zalantza hau, esate baterako, hemen deskribaturiko erretraula batzuen aurrean gertatzen da eta berriro ere azaltzen da Zumaiaiko parrokiako eskulturazko erretraularen aurrean.

San Antonena deituriko erretraula *Zumaiaiko parrokiako Sasiola kapera*n dago. Ebanjelioaren aldean dago kokatua eta kapera osoaren altuera guztia betetzen du. Erretraula mistoa da, zeren eta erdiko triptikoak bi gorputz edo solairuz eta hiru kalez osaturik dagoenak eskulturak jasotzen ditu, bere ateak berriz koloreanitzeko pinturaz daude apainduak barru aldetik eta grisailaz kanpotik. Albokoen aldetik gorago igotzen den erdiko kaleren goieneko solairua betetzen du *Kalbarioak*, beheareneko solairua berriz, errezela aberats eta kalatu baten azpian San Antoni eman zaio. Saindu herrikoi honek, oso irudi adierazkorra du. Saihetsetako kaleetan *Kristoren Nekaldiaren* hainbat pasarteei eskainitako sei erliebe hedatzen dira.

Oso berariaz bilatu izan da *errealismoa*, bai apaingarrien nahiz koloreaniztasunen bitartez areagotzen dena. Afaria, Ikuzketa, Piztuera eta Madalenari egindako Agerpena kontatzen dituzten lau agerraldien pinturak jada *errenazimentukoak* bezala har daitezke, Martin Schongauer-en grabatuetan inspiraturikoak neurri batetan bederen. Mazoneria eta erliebeetako kera gotiko nabarmenengatik erretraula polit honek **XVI. mendearen lehen urteetako** data izan dezake.

● HILOBETAKO ESKULTURA

Eskultura gotikoaren aipamen honek, **XIII. mendeaz** geroztik garrantzi berezi bat izaten hasi zen hilobietako eskulturgintzak merezi du bakarkako atal berezi bat.

KARLOS III.A ETA LEONOR ANDEREAREN HILOBIA

Ez kronologia arrazoiengatik inola ere, beronen arte eta ikonografia bereziko balioagatik baizik, Iruñeko katedralaren erdiko eliza-barnearen aldare aurrean kokaturik dagoen hilobi

hau goraipatuz hasia dagokigu. Zalantzarik gabe, Nafarroako hilobietako gotiko artearen *lanik nabarmen eta adierazkorrenetakoa* delako.

Mausoleoa, prisma erregular egitura duen ohe batetan gainean bi estatua daude etzanik, kalatuzko trazeria fina duten errezela zabalen azpian.

Chammol-eko (1404) kartusian, Felipe Ausarta, Borgoinako dukearen hilobi ospetsuan Claus Sluterren lanean mailarik gorenena aurki daitekeen ikonografia tradizio baten arabera, ohearen aurrealdean *28 negar-kantarien irudiz* apaindua dago. Alabastro finez tailatutako Iruñeko negar-kantariak ez dira mukulu biribilekoak, baizik eta beren bizkar lauak, hondo berde ilunezkoa duen hareharri lauzari atxikitzen dizkiote. Chammol-en irudietan inspiratuak badira ere, Sluterren negar-kantarien ondoan dituzten desberdintasunak nabariak dira.

Hain agiriataratua dagoen alabastrozko hilobi zoragarri honen *egilea Jehan Lome Tournakoa* da. Oso gaztea zelarik errege Noblearen eskutik Nafarroara etorritako Lome deritzan hau, erregeren arte ekimenen aurrean izan zen 1411.etik, Bienan 1449. urtean eman zen bere heriotzara arte.²⁵ Hilobiko lanak 1413. urtean hasi ziren. Esku askok hartu zuen parte lan horretan, eta ezagutzen dira maisu batzuen izenak (denak arrotzak), baina azkar asko Jehan Lome izan zen arduradun nagusia “maestre de fazer las ymages” bezala.

Errege irudiaren hazpegiak. Erregina 1415. urtean hiltzean, Oliteko jauregian burutzen ari ziren lanak bizkortu egin ziren eta hainbat zati Iruñera eramaten hasi. Karlos errege Noblearen deituaren irudia bera bizirik zela eginga izan zen nonbait, izan ere, ziurtatuko lukeen agiriak ez badago ere, estatuaren aurpegian azaltzen diren giza banakoaren arrastoak ikustea aski da argazkiaren benetakotasuna baieztatzeko.

Erregeren hazpegiak adierazteko iaioitasunari, erabateko aurrez aurreko jarreraren kokatua, otoiñtz jarreraren bular gainean eskuak bilduta, betazal zabalez estututako begiak irekita, eta betiereko bakea islatzen duen itxura batez, eskulturagileak jakin izan du, **alabastroaren gaineko argiaren** erabilera ikasia eta errege mantuen eta soingainekoaren tolesduretako kontraste ederra elkartzen. Irudi honen edertasunak egiaz, erreginaren estatuaren irudi zertxobait zimelduarekin kontrastea egiten du.²⁶

VILLAESPEA SENAR-EMAZTEEN HILOBIA

Bestalde berriz, **Tuterako** katedralean Epistolaren aldetik, gurutzadurako kapera baten alde bateko harmora hartzen duen Villaespesako Moseen Francesen eta Uxueko Isabel bere emaztearen hilobi bikaina Jehan Lomeren lana dela esaten digute agiriak.

Villaespea, errege Nobleak 1397. urtean kantzeleri izendatu zuen aragoar sendagilea, nafar gortean oso estimatua izan zen. Oliten hil zen 1421. urtean, bere emaztea baino hiru urte beranduago eta uste izan da kapera eta hilobia 1425 eta 1445. urte bitartean izan zirela eginak, eta aragoar eskulturagileenak bezala hartu izan dira zuzenean, **Joan de la Huertarenak** zehatzago esanda, Darokako maisu handia, Borgoinako gortean bere maisutza azalduz Claus Sluter ordezkatu zuena.

Hilobiaren kanpoko aldean **gotiko flamigeroa** da, bere aurpegian *zortzi negar-kantari* txapel-dun ikusten dira, bizardunak batzuk eta gabeak besteak, beren artilezko mantuen tolesduren zabaleragatik Borgoina aldeko airea dutenak. Gainean *etzandako biak* tolesdura ugariko gonak dituzte jantzita. Kantzeleriak doktore-birretaz estalia du bere burua, esku batez ezpatari heldzen dio eta bestean liburu bat dauka. *Lehoi* bat datza bere oinetan. Bere emaztearen burua durbante moduko txano batek estaltzen du eta gurutzea duen lepoko luze batek inguratzen dio lepoa.

Etzanik dauden maila gainean, **beheko solairuan**, hondoa nahiz saiheitsak predela modura estaliz *lurperatzearen* liturgia ospakizuna garatzen da, zortzi taldetako desfilea, beste

hainbeste hozkaturiko arku konopialen azpian: apaizak, eliza-mutilak, gotzainak, mitradun abadeak eta monjeak, denak ere argazki teoria eder bat osatzen dute, errealismo zoragarrikoak direlarik batzuk.

Hondoko **bigarren solairuan**, Birjina eta Joan Sainduaren artean, hilobitik ateratzen dela dirudien gorputz erdiko ***hildako Jesusen*** irudia Nekaldiko hainbat tresnen gainean. Goialdeko zatian kerubinezko laino baten azpian eta bi aingeru intzentsulari alboetan dituela ***Hirutasuna*** adierazten da.

Saihetsetako erliebeek, ezkerretakoak ***San Gregorioren meza*** (elezahar urrikaltsu honen irudikatze zaharrenetarikoa bat) adierazten du aldarearekin eta gainean Kristoren irudia eta guzti; eskuinetara, Mosen Frances eta bere emaztea belaunikaturik, atzean beren seme eta ilobak dituztela, beren hiletetara etorriak.

Etzanak dauden bi estatuak eta bai hileta elizkizunetan parte hartzen duten lagunak **errealismo izugarritzkoak** dira. Jakinaren gaineko arreta jarri du ertilariak ***arima adierazpide ugaritasuna*** lortu nahirik: arreta, jaiera, tristezia eta abar., nahiz eta bestalde, multzo osoan ohiturazkoagoak diren beste buru batzuk ere ikusten diren, non pentsatzekoa den lan hau burutzen beste **esku batzuk** ere hartu zutela parte.

JEHAN LOMERENAK BEZALA HARTZEN DUEN BESTE BATZUK. Agian Jehan Lomeran lanen artean kokatu beharko da **San Joseren atea**, izan ere, ***Iruñeko katedraleko*** klaustroa kanpoarekin lotzen duen arku zorrotzetako ate xumea da hau, eta bere tinpanoan Espiritu Sainduaren usoaren azpian ***Mariaren Koroatze*** eszena dago adierazia. Harria zaharkitua egoteak ez du eragozten, soingaineko tolesduren antolaketaren edertasunean eskulturagilearen iaioitasuna ezagutzen.

Oliten, erregina argazki bat ertilari berarena bezala hartu izan da, errege Noblearen alabaren irudia ziurrenik, Blanka Anderearena, Aragoiko Joanekin bigarren ezkontza aldiz ezkondua, eskulturaren egoera txarra dela eta adierazten zaila den ziurtapena, halaz ere.

Hilobi batzuk ere leporatzen zaizkio, besteak beste:

- Joan Sainduaren kaperan dagoen **Santxez Oteiza gotzainaren hilobia** (1425 erdialdean) katedralean,
- eta **Nafarroako ustezko Lionelenaren hilobia**, kareharriz egina, zeinetan oso ongi adierazten den XV. mende horretako urteetan nafar eskultura arteak gauzatzen duen aurrerakada. Hilobiaren hondoa apaintzen duten irudien naturaltasunak, beren jantzien konposaketa ederrak, Nekaldiko Birjinak bezalako aurpegien grazia eta fintasunak hurbileko Errenazimentu inguruak aldarrikatzen ari dira. Ulertu egiten da, lan hau Jehan Lomeran lan bezala hartu nahi izan bada ere, multzo hau maisu flamenko handiaren ***heriotza ondorengoa*** dela ziurtatzera eramán izana agiriak (1449).

AIALATARREN MAISOLEOA KEXAAN

Euskal arte historialariarentzat garrantzi berezia duen beste mausoleo bat Aialatarrena da. Izen bereko haraneko jaunak eta Erdi Aroan politiko sonatuak izan ziren **Aialatarren** hiru belaunaldien hilobiak biltzen dituen multzoa da.

Zalantzarik gabe tolosar lantegietan alabastroz landutako hilobi antzinakoenak, XIV. mendearen bigarren erdiko hileta eskultura alerik onenen artean aurkitzen dira.

Pedro Lopez Aialakoak, dorrearen sortzailearen semea eta Gaztelako Kantzelari eta ***Rimado de Palacio*** sonatuaren egilea izan zenak eraiki zuen **Ilearen Andra Maria** deituaren erdiko **kaperan** kokatua dago beraren eta Leonor de Guzman bere emaztearen mausoleoa. Etzanak dauden irudiak dira, beren garaiko gustuz jantziak: gizona armaduraz jantzia eta lanketa fineko ezpata eskularruetan eta zorroan; anderea berriz, mantu, buruko eta eskularruz, zoragarriro

landutako Orduen liburua eskuetan duela. Bi gorputzak, hamabi lehoiez eutsitako eta saindu, aingeru, monje, andere eta soldaduez apainduriko oinarri artistiko baten gainean hartzen dute atseden.

Kapera bereko harrizko hil-kutxetan, alde batetan kantzeleriaren aita **Aialako Fernan Perezen** hilobia dago, eta beste aldean berriz, bere emazte **Elvira de Ceballos** Anderea, kantzeleriaren amarena.

Kexaako komentu beraren *Joan Sainduaren elizako* sarreran arku sendoetan kokaturiko on Pedro Kantzeleriaren seme **on Fernan Lopez de Guzman** eta bere emazte **Maria de Sarmiento Anderearen** XV. mende Erdialdeko harrizko hileta mukuluak ere ederrak dira: “Errealismoa, aurpegietako fintasuna, janzkeren berezko erabilera. Bukatu da jada aurrekoen estilazioekin. Hemen, alderdi honetatik gertuen dauden eta garai honetako estilistiko kanonekin adostuago dauden Gaztela aldeko eskolen naturaltasun joera da nagusi”.²⁷

7. MARGOLAN GOTIKO BERANTIARRAK EUSKAL HERRIAN

● ITALIAR-GOTIKO ESTILOA

Baskonian, *italiar-gotiko estiloa ez dago Nafarroan besterik*. Ez da zalantzan jartzekoa XIV. mendearen Erdialde horretan, Nafarroako gortearen eta Avignongo Aita Saindu aldeko gortearen artean bai politikan nahiz kulturaren harreman estuak izan zituztela. Avignongo Aita Saindu Klemente V.a eta Joan XXII.ak Iruñeko eliza-gizon eta elizarekin ezin konta ahala epai eta arazo erabaki behar izan zituzten XIV. mendearen lehen hiru hamarkadatan.

Urte horietan zehar, inguru honetan ertilari handi asko mugitu da, frantsesak, nahiz kataluniar eta italiarrak. *Giottok*, 1307 eta 1310 bitartean Klemente V.a Aita Sainduarentzat pintatu zuen. *Giovanneti de Viterbok* 1343.ean egoitza bereko beste Aita Saindu batzuentzat egin zuen lan. *Simone Martini* ere hara deitua izan zen Stefaneschi kardinalaren partetik 1340-1344. urteetarako.

Ez da inola ere harritzekoa beraz, Nafarroako erregeek kontrataturiko frantses eta aragoar margolariak Giottoren naturalismoarekin liluraturik gelditzea, nahiz eta florentziar ertilari handiaren berrikuntza iraultzaile batzuk delako maisu hauek kolpetik ez bazituzten hartu ere. Irudien modelatuan errealista efektua lortzeko *argi-ilunen* erabilera jakintsua, oraindik Giottoren ausardia lortu ez badu ere, nafar gorteko **Joan Oliver** eta bere ordezkoi besteren batzuetan sumatzen da, adibide modura, zoritxarreen ia erabat galdua den **Iruñeko klaustroaren** ekialdeko harmoran margoturiko *Maria Birjinaren Bizitzaren* egilearengan. Joakin eta Ana, Birjinaren gurasoen “historia apokrifoa” kontatzen deneko margolan batzuek hobeto zainduak izan balira, ikonografiako gai berak garatzen dituen Giottoren Asis eta Paduako freskoekin alderaketa bat egitea ahal izan zitekeen.

Ez da harritzekoa ezta ere, *Pietro Lorenzettiren* lanak ekartzen badizkigute gogora **Oliteko bigarren Maisuak** margoturiko ebanjelioetako pasarteek, beren hondo ilunengatik eta ia espresionista izena merezi duten keinu eta jarrerekin, beren gainean Ebanjelioetako irudi dramatikoek hartzen duten garrantziagatik.

ASIAIN GOTZAINAREN KAPERA

Eraginen esparru honetan, margolanen estilistika eta estetikako kalitatearen garapena ulertu egiten da, mendearen hirugarren laurdenean jada, **Asiain Migel Santxez gotzainaren hilobi kapera** apaindu zutena bezalakoetan (1357- -1364), zeinaren aipamena egin dugun aurreragoko orrialdeetan. Gaur egun hobekien gorde diren margolanak, nitxoak (3,99 bider 2,30 m.) eta arkubarnera (0,58 m.) estaltzen zutenak **Museora** eramanak izan dira eta hilobi monumentuaren erreproduzio batetan kokatuak daude.

Margolanaren konposaketa nitxoaren hormetako bi aldetan banatzen da. Konposaketaren behe aldeko erdian, ezkerretara, **Mariaren Jaiotza** adierazten da eta eskuinaldekoan beraren **Elizan Sartzea**.

Goieneko zatia, guztiz kristaua eta dogmatikoa den gaiari lotua dago, gizadiaren Salbatailearen bitartekari sagaratuena: Ia erdian, **Maria**, janaritu zuten bularrak Kristori erakutsiz,²⁸ eta eskuinaldean **Kristo**, erosmeneko bere zauriak Aitari erakutsiz, saihetsetan diren aingeruek **Nekaldiko** ezaugarriak eusten dituzte.

Behereneko mailatan, **humanitatearen** sinbolozko adierazpidea, zorionekoen eta gaitzesien arteko zatiketarekin. Bada **otoizlari pare** bat ere, –gotzain bat eta noble bat– Maria Birjinaren alde banatara belaunikaturik.

Hilobiaren egilea nor izan zen ez dakigun bezalaxe, margolanen egilea ere ez dugu ezagutzen. Baina estilistikako xehetasun zenbaitengatik dakigu, **Elizan Sartze** eszenako hondoko arkitekturagatik adibidez, **ertilari italiaratzaileraren** bat izango zela. Avignongo italiar artea **itzuli zuen** frantses bat izan zitekeela pentsatu zuen Emile Bertaux-ek.

● NAZIOARTEKO GOTIKOA

Europako gorteetan, Errenazimentuaren aro aintzatsua, Giotto jenioak estreinatua izan zena, Masaccioekin ireki behar zuen italiar arte berriaren eragina sumatzen hasi zen garaian, frantziar miniaturen eragina erabakigarria izan zen, paraleloki, **eskola berri** bat sortzeko, nolabait ere florentziar estiloarekin leian ibiliko zena. **Sienako estiloa** **Frantziako gorteetako** estiloarekin elkartzea izan zen nolabait ere. Sienako pinturaren marra uhintsuenganako zaletasuna, frantses gotiko lerrozkoak eragindakoa izango zen agian, XIV. mendearen azken al-diko margolari galiarren koloreaniztasunarenganako arreta, Sienako Duccio de Buoninsegna eta beste ertilariengandik ere etor zitekeen.

Kontua da, elkarrenganako eragin honi esker, frantses gotikoaren Sienako koloreaniztasun apainketaganako joritasun horren eta flamendar ertilariak Paris eta Borgoinako gorteetan egoteagatik jaio zela, azaltzen dituen analogiengatik horrela deitzen den **nazioarteko estilo** hau, XIV. mendearen bigarren erdian eta XV.aren hasiera bitartean Europako hainbat herrialdeetan: Paris eta Borgoinako gorteetan, Espainia aldeko Levanten, Alemaniako ipar-ekialdean, Bohemian eta Italiako iparraldean.

EZAUGARRIAK. Eskualde guztietan eta ertilari guztiengan maila eta modu berean onartuak ez izatearen salbuespenarekin, beraren ezaugarriak hauexek dira:

- irudiak **luzeagotzeko** joera,
- **kurba** lerroaren **mugimenduaren** zaletasuna,
- **margoztatze** dizdizari eta bikaina,
- **gorteetako kutsua** duen eta gero eta handiagoa den **naturalista** ardura,
- eguneroko bizitzako **gai laikoenganako** lehentasuna eta paisaiaren agerpena,
- oso bizia den **paisaia** miniaturetan eta lotsatiagoa horma irudietan.

Nazioarteko azpiegitura honenganako italiar infiltrazioak direla eta behartuak gaude “**linguistika anitzez**” etengabe hitz egitera, hau baita izan ere, mendearen bukaera Europako denekiko gertakaria.

NAFARROA

Hispaniako erreinuetan, mende horretan Europara irekienak zeudenak Nafarroa eta Aragoi izanik, atzerapen puska batez bazen ere, ezin gera zitezkeen arte berritzaile horien batzarrera joan gabe.

HORMA IRUDIAK. Aldi estilistiko horretakoak bezala sailkatu daitezkeen horma-margolanak ez dira ugari.

Adibide bat, XV. mendearen hirugarren hamarkadan *Iruñeko katedralean* Pere Arnaut Garroren hilobi nitxoa apaindu zuten **Apostoluen margolanak** izan daitezke.

OHOL GAINEKO MARGOLANAK. Nazioarteko estilo honek Nafarroan ohol gaineko margolanetan utzi zituen adierazpen bikainenak, baina ez XV. mendea baino lehen.

Lizarrako erretaulak. Kronologia sailkapenak *Lizarrako Migel Sainduaren elizako* bi erretaula gogoratu hastera bultza gaitzake.

- *Sebastian Saindua eta Nikasio Sainduaren* erretaula hauetako bat (Arkeologia Museo Nazionalan) **Sebastian eta Nikasio Sainduei** eskainia dago, bien irudiak, gorputz osoz margoturikoak erretaularen bi kaleetan daude, emailak oinetan dituztela.
- **Gurutze Sainduaren** erretaula. Bestea, **Gurutze Sainduaren** eta bere **Santa Elenaren** “asmakuntzaren” elezaharra gai duela azaltzen da, eta berekin duen idazkunak adierazten duenez Eulateko Martin Perez eta bere emazte Toda Santxezen aginduz egina da.

Erretaula, predela bat, hiru solairutako hiru kale eta hauts-babes bat duen konposaketa zabal bat da, dena ere apainketa figuratiboz. Erdiko kaxan Santa Elenaren irudi erraldoi bat dago nabarmen, eskuineko eskuan gurutze bat duela; eta emailen sendietakoak bere oinetan. Erretaularen *zazpi kaxatan Urrezko Legendaren* araberrako kontaketa sonatuaren gertakariak garatzen dira. Predelako bost arkutaria gingildunak Kristoren Nekaldia, Heriotza eta Piztueraren eszenak erakusten ditu.

Estilozko batasun handi bat dauka multzoak, hondoetako urreak eta mantu eta soingainekoen gorri eta urdin biziak margoen oreka ederra erakutsiz. Lagunen finezia eta liraintasunak, indarrean zegoen “nazioarteko gotikoaganako” joera, hasiera batetakoa behintzat adierazten du. Erretaula horretan zaragozar lantegiko *Joan Leviren* aztarna sumatu izan dela dirudi; oraindik ere zehatzago, Mª Carmen Lacarrak bere laguntzaile batena, *Pedro Rubertena* dela dioena.²⁹

TUTERAKO SANTA KATALINAREN ERRETAULA. Aragoar ertiliarren multzo beraren eta data (XV. mende hasiera) bereko bezala hatu izan da, egitura eta estiloa ezagutu izan baitzaio, **Tuterako** Kolegio-elizan burualdeko kapera batetan kokaturiko **Santa Katalinaren erretaulari**.

Baditu, Maria Birjinaren bizitzako zazpi eszena dituen predela bat eta Alexandriako martiri herrikoia den santaren bibliografiako gertakariak dituen hiru solairutako bost kale. Aurreko erretaulan bezala, erdiko kaxak santaren irudi erraldoia erakusten du bere martiritzaren ezaugarriekin, oinetan emaila apaiza duela.

Oso litekeena da erretaula hau Lizarrakoaren lantegi beretik irtena izatea, beregan ikusten diren urdin eta gorrien nagusitzak baieztatzen duela baitirudi; baina hemengo honetan *margoen ugaritasuna* handiagoa da eta nazioarteko estiloaren bereizgarriak areagotu egiten dira: irudiak argalagoak dira eta dotoretasun handiagoz makurtzen dira.

TUTERAKO ITXAROPENAREN BIRJINAREN ERRETAULA. *Tuterako katedraleko* Itxaropenaren Birjinaren erretaula bikaina egin zuen **Bonanat Zahortiga** ere aragoar eskolako izango

zen zalantzarik gabe; erretaula hau Villaespesa kantzeleriaren aginduz egin izan zen, zeina Karlos III.aren gortean garrantzi handiko laguna izanik, bere hilobiaz hitz egin dugu aurreko orrietan. Hilobi honen buru izatea zen hain zuzen ere erretaula honen egitekoa.

Baditu *Kristoren Nekaldiko* eszenak adierazten dituen zortzi tartetako predela, garaiera desberdineko bost kale eta bi kale tarte eta irudidun hauts-babesa. Beren kaxatan *Maria Birjinaren, Frantzisko Sainduaren eta Gil Sainduaren aldiak* garatzen dira.

Une hartako ohituraren arabera, erdian, Itxaropenaren Birjinak betetzen du erdiko kaxa, neurri handikoa da, bere magal gainean ezkerreko eskua duela, laster izango duen erdiratzearen misterioa iradokiz. Bere oinetan emailak azaltzen dira, Villaespesa kantzalaria eta Uxueko Isabel Anderea, bere emaztea.

Litekeena da *Zahortiga* izatea erretaula multzo osoaren egituraketa konplexu eta dinamikoaren arduraduna eta espazioaren ikuspuntu errenazentistago bat adierazten duen zenbait eszenen egile zuzena. Baina, irudien pilaketa neketsu samarreko beste eszena batzuk bere lantegiko laguntzaileenak izango ziren.

MINIATURAK KODIZEETAN

Nazioarteko estiloak ukitutakoak dira *Ingalaterrako Erregeen koroatze Zeremonia* irudizatzen duten miniaturak (Nafarroako Artxibategi Orokorra); XIV. mendearen azken *aldeko* kodize zoragarria da, Nafarroako Gortera zein unetan eta zein bidetatik iritsi zen ez jakin arren, errege Noblearen garaian izango zena ziurrenik.

Garai berekoa den eta Karlos III.a errege berari zuzendurik agian, Iruñeko Katedraleko Liburutegira, San Agustinen Eremitar Ordenako monje baten, *Jacobus Magniren Sophilogium*-aren ale bat iritsi zen; eskaintza orria estaltzen duen miniaturagatik hemen aipatu dezakeguna, izan ere, ohizko sare itxurako koloreanitzen gainean margolariak liburuaren egilea, Maria Birjinaren aurrean belaunikaturik adierazi baitu. Irudien koloreaniztasun ugariak, pertsonaien liraintasun politak eta margoen kontraste egoki eta biziak, miniatuta honek Orduen Liburuko nazioarteko estiloarekin duen ahaidetasuna erakusten du.

* * *

Nafarroaz gain, Trebiñon, Koartango Pedro Sainduaren erretaula nagusian eta Aranako erretaularen aztarren zatiren batzuetan bezala, Arabako leku oso gutxitan ikusi daitezkeela dirudi nazioarteko gotikoaren eraginak.

● HISPANIAR-FLAMENKO GOTIKOA

VAN EYCK-EN IZPIRITU ETA MATERIA

Tuteran Villaespesa kantzeleriaren erretaula ederretsi izan eta urte batzuk beranduago, 1432. ean Holandako Limburg-en jaiotako margolari flamendarra zen *Jan van Eyck-ek*, Borgoinako Dukeen zerbitzuan egon izan zenak, Jossin Vydt eta bere emaztearentzat margotu zuen bere *Bildotsaren Gurtzaren* (Ganten, San Bavon elizakoa) poliptikoarekin benetako harridura sortu zuen. Harrez gero, ertilaria hau bere lanak izenpetzen hasi zen: *Rolin kantzeleriaren Birjina* (Louvre), *Van der Paele Kalonjearena* (Brujas), *Arnolfini senar-emazteak*, eta abar.

Izadiak, paisaiak eta eguneroko bizitzak izugarritzko garrantzia hartzen duten pintura berri bat da; **espazioaren ikuspegia**, zientifikoki zuzena izan gabe ere, zoragarria bihurtzen da, gizakiaren bizitza inguratzen duen tresnarik txikiak ere, inoiz ikusi gabeko distira hartzen dute eta ikusleari ikusten den munduarekiko bat-bateko eta atseginezko lotuta adierazten

diote. Kristauaren erlijiozko izpiritua eta inguratzen duen mundu naturalaren arteko adiskidetze baten antzekoa da.

NAFARROA

Margolan iraultzaile honen berri Penintsulara iritsi eta harridura eta imitatze gogo sor-tuko ditu, baita ikonografia eta estiloan aldaketa bat ere.

Aragoiko errege Alfontso V.aren margolaria zen **Luis Dalmau** Flandesera, Van Eyck-ek Ganteko bere erretaula handia margotzen ari zen egunetan bidaiatu zuenak ikertu eta kopiatu egin zuen, eta Valentziara itzulirik bere *Virgen de los Consellers* (1445) lanarekin estilo berria sartu zuen. Bide beretik sartuz, baina nazioarteko estiloa erabat utzi gabe, **Jaime Huguet** Tarragonatarak eyckiar estiloa apur bat bereganatu egin zuen.

“Hispaniar-flamenko” estilo horretan Valentzian, Bartzelonan eta Zaragozan XV. mendearen erdialdean lan egiten duten ertilari hauetatik sartu zen Nafarroan eta berrikuntzak onartzen ohiko atzerapenez bada ere, ikusten da erretaulagile batzuk bereganatzen ari direla.

MIGEL SAINDUAREN ERRETAULA. Nafarroako hegoaldeko muturrean bada hiribildu bat **Barillas** izenekoa eta bertan **Migel Sainduaren** parrokiako erretaula, 1470. urteko data duena eta erdigunean Goiaingeruari eskainia den irudia, margotua eta urreztatutako hondoaren gainean herensugea ziztatuz eta emailak bere oinetan belauniko dituela oso eder nabarmen-tzen dena.

Alboetako oholetan *Mariaren Bizitzako* lau gertakari kontatzen dira; aulkian estigmatizatutako *Frantzisko saindua*, *Piztuera*, *Mendekoste* eta *Sebastian Sainduaren* martiria daude; hainbat saindu hauts-babesean eta predelan. Lan hau **Jaime Hugueten** lagun-tzaileena dela uste da.

TUTERAKO KOLEJIO-ELIZAKO ERRETAULA. Nafarroan estilo berriaren ordezkari nagusia **Oviedoko Pedro Diaz** da, Zaragoza eta Hueskan lan egin zuen maisua, zeinarengatik esan daitekeen 1487 eta 1494. urte bitartean **Tuterako Kolegio-elizan** erretaula nagusian utzi zuela bere maisu lana.

Erretaulak baditu *aulki azpia*, *aulkia* eta *hiru solairutako bost kale*, mazoneria goti-ko-flamigero hauts-babesez uztaiturik. Erretaularen azpiko aldean behintzat, tratua eginiko ertilariaren laguntzaile bezala **Diego del Aguila**, **Joan Gasko** eta beste batzuk esku hartuko zuten.

Erdiko horma-konka mende bat beranduago betea izan zen (1606), **Joan Bazkardoren** eskultura batez, Bere Jasokundeko *Birjina Mariaren* irudiaz. Aulki azpian *Apostoluen* buruak ikus daitezke; aulkian Nekaldiko irudiak, hauts-babesean *zortzi profeta*. Eta aurrealdeko hamabi tarte handietan, Mariaren irudiaren inguruan, bere bizitzako hamabi *gertaera* daude hedaturik.

Lan itzel hau, aurreko erretaulen gainetik jartzen da bere *handitasunagatik*, bere koloreaniztasun *arranditsuagatik*, eszenatokien *benetakotasunagatik* eta espazioan irudien *kokapen* ugari eta zabalagatik. Nahiz eta pasadista joerakoak diren gustuei dagoz-kien erliebetako nabardura urreztatutak, ikuspegienganako bere arduragabetasuna, eta soingainekoen tolesduretan zurruntasun gehiegizko bat eduki, esan liteke Oviedoko Diaz gotikotasuna gainditzen ari dela eta **Errenazimentu pinturatik oso gertu** aurkitzen dela.

MARKOS SAINDUAREN KAPERAKO ERRETAULA. Diaz Oviedok beste erretaula batzuk ere burutuko zituen Nafarroako hainbat tokitan; besteak beste, bada agirietaraturiko lan bezala, *Kaskanteko Erromeroko Amaren ermitan* **Markos Sainduaren kaperako erretaula**. Lau tartetan buru den sainduaren bizitzari eta beste saindu irudi batzuei eskainitako ikonografiaz-ko egitarau bat garatzen duen XVI. mendeko lan bat da.

BESTE ERRETAULAK. Aurreko honetan bezala, *Oviedoko Diazen estiloaren arrastoa* nabaritzen deneko beste pintore ezezagunen erretaula mistoak, eskultura eta margolanen nahasteak dira, erdiko tarte betetzen duen saildu zaintzailearen estatuaren inguruan kokatzen dira margoturiko tarteei dagozkielarik. Horrelaxe gertatzen da:

- *Artaxonako Hesiko Saturnino Sainduaren elizako erretaula nagusia*,
- *Urantziako Santa Maria elizan, antzina Eulatetarren kapera* buru zen **Ikustaldiaren erretaula txikian**
- eta **Iruñeko** katedraleko kapera batetarako Kaparroso senar-emazteek agindu zuten **Santo Tomas Apostoluari** eskainitakoan.

Guzti hauetan errealismoaren kaltetan bada ere, apaintetari xarmantasuna ematen dion **urre** ugariren erabilerak, franko-gotiko estiloaren joera eta Siena aldeko pintura kontserbatzaile horren *koloreaniztasunaren bikaintasunak*, bereziki iaioak diren pintore horiek oraindik ere **gotiko jarrera** batetan eusten dituzte; baina bestalde, **espazioaren** zentzu berri horrek, **adierazkortasuna** eta **konposaketan** argitasunaren bilaketak errenazimentuko pintoreen hurbileko agerpena aldarrikatzen du.

ARABA

Nafarroatik kanpo, Araban baditugu hainbat erretaula ala erretaula zati, Iparraldetik “inportaturikoetatik” bereizteko “bertakoak” deituko ditugunak eta gotiko bezala izendatu beharko lirakeenak. Halakoxeak dira, esate baterako:

- **Torturaren erretaulatik** gorde diren panelak.
- Araban, **Labrantza eta Olanokoak** ere, gotiko berantiarrekoak bezala hartu litezke,
- eta Bizkaian, **Zeanurikoa**.

Hala ta guztiz ere, errenazimentuko zenbait keragatik eta XVI. mende barruan bere kronologia aurreratuagatik, berauetaz hurrengo atalean jardungo dugu.

8. LITURJIA GAIK ETA LUXUZKO ARTEAK

Bistakoa dirudi, kristau gurtza apaintzeko eta edertzeko ardura, oinarritzko bi sakramentuak emateko behar diren gai guztiei lotu beharko litzaiokeela: Bataioari eta Eukaristiari. Hasierako garai haietan garrantzirik gabeko altzari bat zen **aldarea** esanahiez osatuz joan zen eta azkenik Kristo bera sinbolizatzen iritsi zen. Harrez gero jaiera bereziz erabilia izan zen eta aparteko arretaz egina izan da. Erdi Aroak jaiera hau zehaztu egin zuen, ez hainbat eman zitzaion egiturari, baizik apaindu zeneko aurrealdean (*antependia*), lehendik aipatua dugun *Aralarko Migel Sainduaren aurrealdean* (ez erretaula) bezala. Arte balio berezirik duen erdiaroar aldarerik ez da gorde Euskal Herrian.

● BATAIARRIAK

Erdi Aroko Arte Historia batetan erakargarriagoak izan daitezke bataiarriak edo ponteak, izan ere, kristau gurtzaren barruan berauen egitura eta eiteak historia ugaria eta luzea izan du. Aintzira eta erreketako uretan bataioa hartzen zenetik, urtegi batetan sartze elizkizun orokor batetara igaro zen ondoren eta elizatik kanpo zegoen arkitekturazko egitura zuen esparru batetara gero, hasieran igerileku baten itxura bazuen ere, haurren bataioa zela eta aldatuz

joan zen, *barrura sartuz* egiten zeneko *ontzi zabal* bat eratorriz eta hau ia beti, esanahi bat adieraziz, elizaren *sarreran* kokatzen zen. Euskal Herria Kristautasunean nolabait ere berandu sartu izanak lagundu egiten du herri honetan ez dela inolako urtegi edo bataioetako “iturrik” ez dela ezagutzen ulertzeko.

BATAIARRIEN EREDUIAK

Euskal Herrian ikus daitezkeen bataiarri zaharrenak ez dira XII. mendea baino lehenagokoak, eta estilistikoki erromanikoak diruditen asko XIII. mendekotzat hartu behar dira. Hauetatik asko ikus daitezke Nafarroako antzinako elizatxoetan oraindik ere. Erabateko soiltasuna dute hauetako batzuk bere bi zatietan –oinarria eta kopa–, egitekoa edo eginkizuna besterik bilatu ez balitz bezala. Beste batzuek aldiz, kristau elkarte erritoaren izaera sagaratuaren oso konszientea zela adierazten dute, ontziaren *apainketa eta sinbolismoa* gurutzatzen arreta jarritz.

Sarrienetan *fustea* zilindrozkoa da, nahiz eta karratuak eta prisma egiturakoak ere badiren. Ia beti erdiesferiko egitura duen **kopan** ikusten dira sarrienetan apainketak. Honek askotan *gailonaturiko* egitura hartzen du; beste batzuetan koparen goialdeko zatian geometriazko zeinuak dituen *zerrenda* bat izan ohi da, eta ez dira giza eta animalien *buruak* falta.

NAFARROAN

Bataiarriak edo ponteak. Nafarroa eta Araban gordetzen diren ale ugarietatik ez da erraza landu zituenarengan borondate argia eta arte abilezia handiena adierazten dutenak aukeratzten. Edertuenetariko batzuk aipa ditzagun:

- **Lizarrako Pedro Saindu Ruakoarena**, erromanikoa eta XII. mendekoa ziurrenik, eta bere kopa erradiozko eran jarritako hostoez, eta goieneko zatian palmeta frisoaz apaindurik du kopa, zeinaren zutoin zilindrikoa buru eta landare irudiz estalia dagoen.
- **Ekizakoa** ere erromanikoa da, bolaz eta sokateriaz apaindua fuste zilindriko baten gainean.
- Neurri handikoa eta herrikoia delako interesgarria da **Bidaurrekoa** ere, gailoien ordeztu, musika tresnak babesean dituen arku sail bat erakutsiz.
- **Agoizkoaren** modura batzuetan zutoina bera ere estaltzen du, oinarrian koskaz apaindua, zerra hortzez ala bolaz eta zutoinean berriz, zutabe eta bolazko enborra.
- Gailonatuak, baina apaingarri berezirik gabeak dira **Sagaseta**, **Zalba** eta **Erantsusekoa** (berezik handia).
- Erromanikoa, **Liberrikoa** guztiz soila da; **Azueloko Jurgi Sainduarena** bezala.
- **Berroiako** zirkuluerdiko kopa giza aurpegiek apaintzen dute.
- Nafarroan berezi eta interesgarriena bezala jotzen duguna **Ripodasko** (Urraul Beiti) bataiarria da; XIV. mendekoa da; bere hiru alderdietan apaindua dagoen kopa karratu bat dauka; *Jainko bizitzaren iturri* bezala Kristoren bi izaerak eta bere erospeneko ekintza ukitu nahi dituela dirudien gaiak dituen da kopa hau. Bakedanoko Rodriguezen *ezkutua* darama.

ARABAN

Araban, **bataiarrien** artean:

- zaharrenetakoa **Armentiakoa** da, XII. mendekoa; guztiz soila da, koparen ertz gainean erliebezko arku zerrenda soil bat duena. Sartaldeko lautadako beste batzuk ere erroma-

- nikoak ala lehengotikoak dira eta oinarri karratu gainean erdi guneko bat dutelako dira eza-gunak.
- **Estibalitzekoa** nabarmentzen da, oinarriko zutabeek kapitela baitituzte eta kopak apaingarri oso eder bat dauka. **Elburgo, Txintxetru, Gordoa** eta abarretakoak gotikoak dira, geometriazko gaiak dituzten erliebezko zerrenden apainketa dutenak.
 - Sail honen barruan apainketa jorria duten beste nabarmen batzuk **Ilarduia, Arkaia, Roitegi, Arriano** (azken hau hainbat edergarri dituzten bost zerrenda dituenak da: takeatuak, arrosotak, izarrak, zerra hortzak, eta abar.)
 - eta oso bereziki **Donemiliagako Erroman Sainduarena**, edergarri guztiz estalia bere hiru gorputzetan: oinarrian, fustean eta kopan; honek *luxuzko apainketa* agertzen du zenbait gai dituzten zerrendez: zerra hortzak, singi-sangak, zirkuluetan sartutako palmetak, arrosotak eta abar., denak ere konposaketa *estetiko zentzu ederrekoak*.

Biasteriko parrokiaren eta baita gasteiztar elizbarrutiko landa lurretan ere ikus daitezke gainera edertasun bikaineko beste bataiarri batzuk, baina XVI. mendekoak dira jada eta batzuk guztiz platereskoak.

* * *

Kantauri aldeko lurraldean elizetako bataiarriak ezin jasan dute Nafarroa eta Arabakoekin egiten den alderaketa. Hala ta guztiz ere, **Gipuzkoan** gogoratzea merezi dutenak dira:

- agian erromaniko aurrekoa den **Ormaiztegiakoa**,
- **Zeraingo** gotikoa,
- eta **Asteasukoa**, *isabeldarra* jada.

● LITURGIAR URREGINTZA

Sail honetan, bereziki liturgia ospakizunetarako diren ere Nafarroa da ondarrerik ugariena eta baliotsuena daukana, aitortu beharrezkoa bada ere, askoz ugariagoak izan zirela Nafarroako ondare alor honek nozitu zituen galerak XIX. mendeko borroka eta bidegabeko besterentzeak zirela eta sortutako goseak eragin zituenak.

NAFARROAN

PROZESIOETAKO GURUTZEAK. Erdi Aro aldikoak diren **prozesioetako gurutzeak** ez dira guzti Nafarroan. Badira metal desberdinez eginak *Arazurin, Sorauren, Itsason* eta abar.

Denetan deigarriena **Iruñeko San Zerningo gurutzea** da. Egituraz eta estiloz gotiko bada ere, XVI. mende hasierakoa da. Droseleteen azpian Jesus eta Saturnino Sainduaren irudiak erakusten ditu, modelatu ausarditsu batez landuriko hostotza gotikoen “kriseilu” gainetan Kalbarioa, Birjina eta Joan Sainduaren irudiekin. Multzo hau maza gotiko eder batez bukatua dago apostolutza eta ia platereskoak diren mendel txikiak dituela.

Iruñea eta Zangotzako zilargin lantegietatik prozesioetako gurutze ugari sortu zen (gaur egun gehienak desagertuak dira). Ziurtatu daitezke jada, XV eta XVI. mendeetatik gordetakoetan **Errenazimentuko plateresko** edertasunak, baina filigrana eta kalatuetan flamigero diseinu tradizionala gordeaz, gotiko leihateen traseria imitatuz.

ERLIKIA-ONTZIAK. **Hilobi Sainduko erlikia-ontzia.** Erlikia-ontziei gagozkiolarik, sail honetan, denen artean buru **Iruñeko katedraleko Hilobi Sainduko erlikia-ontzi** bikaina jarri behar da. Gurutzadatik itzultzean Luis Sainduak Parisera ekarritako Arantzako Sainduaren erlikiarekin lotu izan zen, eta hori zela eta uste izan zen, bere alaba Isabelen Teobaldo II.aren (1258) ezkontzen zela eta frantses errege sainduak eginiko erregalia zela Iruñeko bitxi hau.

Baina erlikiaren idazkunak “Hil-oihal Saindura” eramaten du eta zentzuzkoagoa dirudi barrualdean adierazten duen eszena kontutan hartuz gero.

Sorreraz gotiko egiturakoa eta eskemaz eta trinkotasunez Parisko Kapera Saindua irudikatuko zuen Iruñeko erlikia-ontzi honek bere barrualdeko zuloan *pazko goizeko* irudikatze bat darama, emakume sainduak hilobira iritsi eta aingeruak berria eman zienekoa: “Piztu da...Ikus non egon zen”.

Laukizuzeneko oinplanoa du, lau lehoi txikik eusten dioten idulki baten gainean dago osatua; hilobia inguratuz ebanjelioko pazko gertaerako lau irudiak eta oinetan lokartuak dauden bi soldadutxo erromatarrek erdiratzen dute antolaketa.

Osatuak direneko irudien modelatuetan bai neurritz eta bai politasunez asmatu dutelako eta urrezko xafletako lore eta geometria gaien diseinuagatik multzo osoa zoragarria gertatzen da. Estilistikako azterketen arabera, Felipe Ederra deituak eta bere emazte Joanak babesturiko lantegietatik XIII. mendearen azken aldera frantses urregintzatik ateratako maisu lan bikain bat dela ziurtatzera eraman gaitu.³⁰

Lignum Crucis-aren erlikia-ontzia. Beste garrantzi handiko erlikia-ontzi bat, Konstantinoplako enperadore Migel II.a Paleologoak 1401. urtean Karlos Noblea erregeari bidalitako erlikiak gordetzeko frantses lantegietan landutako *Lignum Crucis*-ena da. Eliza-txo baten irudia duen pieza hau, lau lehoi txikiz eutsitako oinarri gingildun zabal baten gainean dago zutik. Goialdetako mugimendua, agian desoreka apur batez nabarmenduz, kontrahormak, leihoak, arkuak, arrosotoiak eta gableteek osatzen duten arkitektura osagaien antolaketa bat da multzo osoa, saihetsetako bi gurutzez eta erdiko askoz garaiago batez koroatzen dena, denak ere kolore oparotasun zoragarritzko esmaltez apainduak.

Besoaren itxurako erlikia-ontziak. Nafarroako urregintza gotikoko zerrenda neketsuak alde batetara utziz, *Iruñeko Zernin Saindukoak* bezalako besoa altxaturiko egiturako erlikia-ontziak badirela aipatzera mugatu gaitezten.

Sagrarioak eta erlikia-ontziak. Badira material desberdinez baina trazu oso finez egindako beste sagrario eta eki-saindu batzuk ere, Oibarko (*Aibarko*) *Pedro Sainduaren elizakoa* bezalakoak.

Zangozako eki-saindua. Zangozar zilargintzako benetako bitxi bezala azpimarra dezagun (dagokion puntuoiez bermatua) *Zangozako Santa Mariako prozesioetako eki-saindua*, ia zalantzarik gabe bere jatorrian eukaristia gordetzeko sagrarioa izango zena. Txikiagotuz doan zortzialdeko hiru gorpuzki dituen arkitektura multzo bat da, bibliako gaien erliebez apainduriko oinarri baten gainean dago, berau ere zortzialdekoa delarik. Egitura hirukoitz hau gurutzean hildako gizaseme gotiko batez koroatua dago. Hiru gorpuzkien aurrealdeak irudiz eta kontrahorma eta trazeria gotikoko saretaz hertsirik agertzen diren leihateen imitazteez apainduak daude, hauetako bat sagrarioko atea izan zitekeelarik.

ARABAN

Arabako lurraldeetan urregintzak utzi ditu bada, inola ere apezgoaren eta nobleziaren ekonomia baldintzek parrastatze sagaratu hau egin zezaketen garaietan data eman beharko litzaiekeen ale eder batzuk ere. Esmaltez apainduriko gain-urrezko zilarretan landuak izan ohi dira.

Ilearen Andre Mariaren erlikia-ontzia. Erlikia-ontzien alorrean, arkitektura itxuran eginiko Europako moda jarraitzen denetan, *Kexaako monastegiko Ilearen Andre Maria* deritzanaren erlikia-ontziak aipamen berezia merezi du, Avignongo lantegiren batetatik irtena izan daitekeelarik. Ale zoragarri hau monastegiari Aialako Fernan Perezek, Kantzelariaren aitak emana izan zen 1378. urtean.

Poliptiko txiki bat bezala burutua dago (40 cm. garaieran), lau lehoi txikiz eutsitako oinazpi baten gainean, gain-urrezko zilarrez landua dago. Ireki eta zabaldu ondoren, gotiko gezi eta gableteez bukatzen diren bi solairu agertzen dira. Erdiko horma-konkan Mariaren irudi polit bat azaltzen da buru, altueran 9,50 cm-takoa,³¹ bularra eskaintzen diola dirudien Haurrarengana ama xamurtasuna adieraziz, honek bitartean amaren ezkerreko belaun gainean profilez eserita, amaren mantuaren eusgarri aldera eskua luzatuz. Erlikia-ontziak elizatxo baten itxura du. Irekia dagoenean, bere ateetan Haurtzaroko bost gertaerak ikus daitezke: Deikundea, Ikustaldia, Jaiotza, Agerkundea eta Elizan Sartzea.

Dituen neurriak eta zilarra mailuz landutakoa izanik ezin bilatu zeinu adierazkor oso xeheak, baina keinuak oso adierazgarriak eta egokiak dira. Mugikorrek diren atetila hauen urreztaturiko xaflatan, elizatxoak zituen **erlikiak** jasotzeko egitekoa duten *laubostozko guneak* daude.³²

BIZKAIA

Bizkaiko liturgia ostilamendua agirietan ugaria bada ere, esan behar da Erdi Arotik guganaino iritsi dena zatikatua, urria eta nolabait esan, pobre samarra dela.

Gaiari dagokionez, zilarra ez da ugaria eta **kobrea** eta **zura** dira gehienetan erabiltzen direnak. Azaleko ebakidurak besterik ez dira apaingarriak eta gehienez ere, **esmalteen aplikazioak**. Kalitate handiko lanak gelditu dira azken gotiko alditik, zeinarengatik badirudien **zilarra XV. mendean sustraitu zela**.

Prozesioetako gurutze eder batzuk baditu Elizbarrutiko Museoak, *Etxeberriako Andres Sainduaren* elizatik datozenak, kobrezkoak eta *Bolibarko Santo Tomasena*.

Lan ospetsu bezala hartu behar dira **zilarrezko bi kopoi**, *Santurtziko Jurgi Saindutik* datorren urreztaturikoa bata, eta *Igorrako elizako* beste bat, biak ere XVI. mende hasierakoak eta bilbotar katedraleko **intsentsu-ontzi** zoragarria.

GIPUZKOAN

Erdi Aroko liturgiako zilargintza gaietan Gipuzkoako arte altxorari dagokionez, Donostiako Elizbarrutiko Museoak jasoak dituen alerik baliotsuenak gogora ekar ditzagun.

Beste ezer baino lehen, Dorletako santutegitik (Lenitz-Gatzaga) datorren **letoizko intsentsu-ontzia**, goiko zatian hirugingildun egiturazko kalatu eder batzuk erakusten ditu.

PROZESIOETAKO GURUTZEAK. Museo berean probintziako hainbat parroketatik bildutako **prozesioetako lau gurutze** ikus daitezke: Zumarragakoa, Bergarakoa, Albizturkoa eta Goiatzekoa.

- **Zumarragakoa, XVI. mendeko** zilarrezko egundoko ale bat da gotiko berantiarreko gurutzeek berezkoa duten ikonografia duena: liri lorezko muturretako lau besoetan tetramorfoak dituen Gurutziltzaturiko Kristo, plateresko ukitu nabaria duena, baina filigrana gotikorik falta ez zaiona; nafar lantegietako lana izan litekeelarik.

- Oxirondoko (Bergara) Santa Marinatik ekarritakoaz ere gauza bera esan liteke, 110 x 46 cm-takoa da, Iruñea aldeko lantegietako markak begien bistakoak direlarik.

EDONTZI SAGARATUAK. Mutrikutik datorren zilarrezko kaliza urrekolorekoak (emaileen idazkuna duena) landare gaietan eta familiako ezkutua zokalo kalatuan, helduleku filigranaduna, gailurreria gotikoa duen korapilo aparta eta kanpai egiturako kopa apaingarri dituen gotiko aberats bat agertzen du.

- Beste urreztaturikoko kaliza batek, **Asteasutik** datorrenak, aurrekoaren egitura eta estilo oso antzekoa du.

- Bada beste urreztaturiko zilarrezko **bake-emaile** bat, erdian Gurutzetik Eraistearen irudia gotiko-flamenkoan duena.
- Gain-urrezko zilarrezkoa den beste **kopoi** bikain bat, Antzuolako parrokiakoa zenari, Gasteizko puntzoia ageri zaio, eta baditu oina, bi ataletako heldulekua erdian korapiloa duela eta kopa, biak ere kalatu zoragarriak landuak.

Horretaz gainera badira plateresko estiloko bi **eki-saindu** urreztatuak, baina gotiko arrasto garbiak dituztenak.

9. LABURPENAK

Baskoniako gotiko artearen historia laburtzea ez da gauza erraza, euskal lurralde guztiei elkarren arteko ezaugarriak bilatzen hasi ezker, hauetan guztientzako erregimen politiko jakin bat ez baitzen ematen, oso bestela baizik, erreinu desberdinetakoak izanik, nolabaiteko areriotasun sentipenak sortu eraziko zituen honek, gizarte, ekonomia eta kultura mailan elkarrekikotasun eta senidetasun harremanak egiteko oso aldeko ez zirenak.

NAFARROA: FRANTSESTURIKO ARTEA

Nafarroan Karlos III.aren erregealdiak **luxua** eta **fintasun** artea ekarri zuen ediletara. Oso nabaria da errege Noblearen gorteko distira alderako zaletasun beroa eta europar gainerako gortekin leian ibiltzeko borondatea, Berry eta Borgoinako Dukeak, bere osaba-izebak imitatuz, hauek izan baitziren izan ere, “nazioarteko estiloa” deituaren dotoretasunaren sustatzaileak. Eta nahiz eta dinastien arteko borrokak zirela, nobleen eskuartze politikoa zela, eta beaumontar eta agramondar bi bandoen arteko borrokak zirela eta geroztik erregetzaren aginpidearen batasuna gutxiagotzen joan bazen ere, baldintza hauek denak etzen eragozpen izan Nafarroa XV. mendeko **gotiko loreztatuko** adierazpenik nabarmenenak izan zituen eskualdea izateko.

LEHEN EUSKAL BURGESIAREN ARTEA

Ulertu egiten da, arteak gainerako probintzietan, frantziar gorteen tradizioari hain lotua zegoen nafar monarkiaren ildo berberak ez jarraitu izana. Politikoki Gaztelako koroaren menpean egoteak probintzia hauetan nobleziaren ahultzea eta burges klasearen sorrera ekarri zuen. XV. mendearen bigarren hamarkadatik abiatuta demografia eta ekonomiko hazkunde bat nabaritzen da eta era berean, hiriko gizartearen barruan etena, aberatsak eta behartsuak. **Hiriko burgesia** klase-buru bihurtuko da eta Bilbok ekonomia hazkunde nabarmena ezagutuko du, Kantauriko lehen portua izatera iritsiko delarik. Leinu nobleak amorru aldi batzuk izan ondoren, XV. mendearen bigarren zatian beren aginpidearen amaierara iritsiko dira.

Demografia hazkundearen eta hiriko klaseen ekonomia eta gizarteko aurrerakadaren ondorioz, ez du harritzekoa gertatu behar gurtzari eskainitako lekuak handiagotu nahi izateak, eta erromaniko eliza zaharren ordeztasun *estilo berriari* erantzuten dien *eliza handiagoak* eraikitzeak. Baina, ez da ezer harritzekorik gertatzen, gainerako Europako estatuetan sumatzen den bezala (Italiako hirietan batez ere, non oso nabarmena izaten den nobleziaren eta burgesiaren arteko gustuen kontrastea) Euskal Herriak, Iruñeko gortean ikusten den bezalako arte “noble” baten fintasunen aurrean Kantauri aldeko hiribilduak *ekonomia*, *xumetasun* eta

*irizpide pragmatikoe*k zuzenduriko artea nahiago badu. Horrela ulertzen da bada, Nafarroa eta gainerako probintzien arteko desberdintasuna “gotiko loretsuaren” harreran.

● FORMEN ESTILIZAZIOA

Guztietariko “Gotiko” deiturari eutsi bazaio ere “**gotiko flamigero**” deiturikoa estilo berri bat da. Henri Focillon-en ustetan, edozein estilok azken aldia iristean iragan behar duen edertasun eta manierista gutizien azken garai bat baino gehiago, *baldintza jakinetako arrazoi historikoetan oinarrituriko* artea bezala ulertu behar da, *europar monarkia* ahaltsuen adierazpen eta finkapen berezko garaietakoa, adierazpide modu berriak eskatzen dituen erregetza berrien gorespen eta harrotasun aldi batena.

Hispania aldeko hainbat eskualdetan, *neurrietan* eliza orain apur bat apalagoa izango da (Sevillako Katedrala bezalako salbuespen batzuk ezik), baina handitasunean galera dena, *gizatasunez eta edertasunez* irabaziko du.

Eraikinaren nerbiodurak estilizatu egingo dira; aurreko izar *gangatan*, sarezko bateraketa konplexuak osatuko dira, era desberdinetako lotura ugariagoen bitartez, gangari eustea baino gehiago hondoera apaintzeko asmoa izango balute bezala. *Arbotante* eta *pilastreetan* uhindurak bilatuko dira; hauek, batzuetan kiribil egitura hartuko duten zutabe finez osatuak geldituko dira. *Kapitelak*, desagertzen ez badira, txikiagotu eta poligonozkoak egingo dira.

Neurri izugarriak hartuko dituzte leihateek, Ingalaterran batez ere (“perpendikularra” estiloz) eta *arkuteriaraino* jaitsiko dira triforioa desagerraraziz. Orain, Aurreko mendeetako *arku* zorrotzak oraingoan, lau erdigunetako konopialak, eskartzanoak, karpanelak edo apalduak izango dira. Kontra-hormetan mailaz maila kokaturiko *pinakuluak* biderkatu egin dira, bai garaieran, aberastasunean eta bai profilen ugaritasunean irabazi egin dute. *Leihoak* eta *argizuloak* parrastatu egiten dira, eta hutsarte guztietan harmoren ohiko lautasuna hirusta-sailez edo gingil-anitzeko *kalatuez* zulatu nahi izango da, beti ere lerromakurrak eta *kurbatuen* eta *kontra-kurbatuen* jokoak bilatuz, ia landarezkoa den grazia eta bizitasuna adieraziz.

Harrizko profilugarrezko hauek izen berria eman diote *flamboyant* edo *flamigero* estiloari. Inolako zalantzarik gabe, festa giroko dantzaren bizitasuna gehiago gogora arazten dute Erdi Aroko gazteluen gartxutasun sendoa baino. Nobleen bizimodu gatazkatsua jauregiko erosotasunean bigun bihurtuko deneko aldia da. Gaztelu eta elizetan dorre graziosoak altzako diren aldia da, eta airearen arintasunarekin leian ibili nahi balitz bezala, katedraletako *geziak* sortuko dira, harrizko *titakadura* erakargarriak osatuz. Kontra-horma eta ostikoetan *dorretxoak* zutitzen dira eta eliza-atariak *gablete* eta *pinakulu* zorrotzez koroatzen dira.

● FLAMIGEROAREN SARBIDEA

Historialari batzuen ustetan flamigero estiloaren jatorria **Ingalaterran** bilatu behar da. Handik igarota izango baita Frantziara XIV. mendearen azken aldian. Dena delarik ere, herrialde horietan aurkitu zituen adierazpenik distiratsuenak. Hispaniako arte historialariak konturatu dira Espainian ez dela aurkitzen, bere egitura eta ikuspegi orokorrean, Frantzian ikus daitekeen zenbait elizetako itxura hain kargatu eta konplexua duen elizarik. **Osagai flamigeroak** *Oviedo*, *Murtzia*, *Burgos*, *Sevilla* eta abarretako katedraletan besterik ez da ikusten.

EUSKAL PROBINTZIAK, KORRONTE IRAGANKOR BAT. Gaztelaren eragina baldin bazeukaten ere, euskal probintziek ez zuten gotikoaren azken aldi horretan gaztelarren estilistikako gartxutasunaren lekukotasunik behar izan, bai gizarte mailako arrazoiengatik nahiz estetikazkoengatik.

Euskal Herrian *egitarauetako gartxutasunak* darrai. Bere probintzietan, *esparru zabalen alderako zaletasun* eta gustua salbuesten bada, oso nabaria da etxezainek, zinegotziek eta elizako agintariek gehiegizko gastuak mozteko eta harginen eta eskulturagileen lana zaindua izan dadin jartzen duten arreta. Beste alde batetik, ez dirudi barrokismoak Euskal Herriaren espirituari erantzuten dionik.

Honen ondorioz, herri honetan flamigero estiloa iragankorra den moda bat bezala hartuko zen, Europako gorteetako gorengo klasearen ezaugarria den dotoreziak eta bikaintasun gustuak ezarritakoa. Izan ere, ez dira ugari gure herriko elizetan flamigero egiturak.

NAFARREN ZALETASUNA. Ezin esan daiteke Nafarroaz gauza bera, non, Karlos III.aren erregealditik noble eta printzeen zaletasuna norabide horretatik abiatu baita jada. Errege Noblea izan zen zalantzarik gabe bere Oliteko jauregian *hispania aldeko joera frantses eta nazioartekoarekin elkartu* nahi izan zuena, erregeren gelak oparo edertuz eta urreztatuz, eta mudejarren igeltsuak berak ere erantsiz.

Errege Noblea bera izango zen katedraleko **klaustroari** espiritu berbera erantsi ziona, nahiz eta aurretik esan izan dugun bezala, katedrala bera, arkitekturazko gartxutasun zorrotz izaz jantzia izan. Dena den, Frantziako gorteetako artearen gertutasuna lagungarri izan zen, jada oso aurreratuak zeuden klaustroko lanetan, **flamigeroaren grazia aldera irekitze** garbia gauzatuz. Katedraleko gurutzadurako *arrosetoiak* mendearen bukaera eginak izango dira eta oraindik amaitu gabe ziren klaustroko hormarteei estilo berri bat erantsi zitzaion, alaia eta festa girokoa. Begi bistan ditugu gaur ondorioak: Iparreko, hegoaldeko eta batez ere mendebaldeko galerietako arkuen zati bat koroatzen duten *gablete* zorrotzak dira, flamigerazko trazeria kalatuzkoak, multzo osoa XVI. mendera arte ez zelarik bukatu; espiritu beraren emaitza da klaustro gainera igotzeko eraiki zen *helize egiturako eskailera* batez ere.

AZKEN GOTIKOAREN LORRATZAREN ATZETIK

Iruñeko klaustroak ezin ahanzi araziko digu beste klaustro eder bat: **Oñatiko Migel Sainduaren** parrokiakoa, bere *lerro-nahasizko gailurreria* eta bere harrizko *filigranak* manierista tenore horri erantzuten diona. **Bianako parrokiako** arkitekturazko zenbait xehetasunetan espiritu bera sumatzen da, **Biasteriko Erregeen Santa Maria** deiturikoaren kaperan, **Laudioko Eremuko Andre Mariaren** konopial arkuterietan edo **Portugaleteko Santa Mariaren** triforioan, eta agian britainiar eraginekoak diren **Lekeitioko** leihateetako trazerian.

Azken gotikoko manierista berari erantzuten diela dirudi, bai **Aguraingo Santa Marian** ikusten diren zutabetxo finak ezarrian dituzten zilindrozko pilareen lerrozko mehetzeek, nahiz **Bilboko San Antonekoek**, edo **Portugaleteko parrokiakoek** eta **Balmasedako San Seberinokoek**.

Irudigintzan garai honetan, dogmen objetibitatearen gainetik jartzen hasiko da *sentimendu subjektiboa*. Giza sentimenduen adierazpide hau indarra hartuz joango da errenazimenduko artean amaituko den arte. Aipa dezagun, gotiko berantiarraren atal honetarako *terminus a quo* bezala finkatu genuen data (1397), *Devotio Moderna* deitu izan dena zabalduko duten Elkar Bizitzaren Anaidia Erakundea (1398) Flandesen eratuko zeneko data ere badelarik. Estilistikoki *manierista alaitasunaren* eta *nazioarteko estiloaren* fintasunen garaia ere bada. Irudi sainduak graziaz *kulunkatzen* dira, antzinako estiloaren segurtasuna saihestuz; eta Errenazimentu inguruetan arte profanoa erabiltzen hasiko den eszena mundutarraren mugimenduek sagatutako artearen adierazpideak kutsatu egingo ditu.

Figuratibo arte gutxi dago Euskal Herrian (Nafarroaz aparte) manierista garaiko ikonografiarekin beste Espainiako edo Frantziako eskualdeetan ikus daitekeenekin lehia-tzeko. Halaz ere, esatea beharrezkoa da, Euskal Herriko *jauregi eta kaperetan* XV. mendearen

azkenean finkatu zela gotiko loretsuarenganako zaletasuna eta hau dela *hispaniar-flamendar artearen inportazioa* argitzen duena.

Errege Katolikoen erregealdian gotiko loretsuak “isabeldar” deituko den ezaugarri bereziak hartzen hasiko da. Espainia osoan eta Euskal Herrian bereziki XVI. mendearen lehen hamarkadatan gotiko loretsuaren, isabeldarraren, mudejarren eta platereskoaren ur-lasterrak elkartu egingo ziren ideia berrien eta egitura berrien erreka handi horretan, **Errenazimentuan** bukatzeko, alegia.

BIBLIOGRAFIA

- AGUINAGALDE, B.: *Gipuzkoako Dorretxeak eta Leinuak*. “Bertan”, 11. znb., Donostia 1997.
- BASAS, M.: *Las Casas-Torre de Vizcaya*. Bizkaitar gaiak saileko XXXIV.a, (Bilbo 1977).
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L.-ALVAREZ RUIZ, Ana R.: *Erretaulak. Retablos*. Eusko Jaurilaritza, 2 libk. 2001.
- FERNANDEZ LABREDA, C.-LORDA, J.: *La catedral de Pamplona. Arquitectura*. VV.AA.n: *La catedral de Pamplona 1394-1994*. I.go libk. Nafarroako Gob. Argit.
- LAHOZ, L.: *Sepulcros góticos de la catedral de Vitoria*. “Cuad. De Sección. Artes Plást. Y Monumentales”, 11. znb., 1993, 73-91. or.
- LOPEZ DE GUEREÑU, G.: *Dos noticias para una monografía de la Parroquia de San Vicente de Vitoria*. (Donostia 1958) (RSBAP-ko aldizkariaren separata, XIV. urtea 2. kuadr.).
- LOPEZ DE GUEREÑU, G.: *Nuevas aportaciones a Alava, solar de Arte y de Fe*. B.I.S.S.en, 1974.
- LOPEZ GEREÑU, G.: *Andra-Mari en Alava. Iconografía mariana en la diócesis de Vitoria*. (Gasteiz 1982).
- MARTINEZ ALAVA, C.: *Escultura. La catedral de Pamplona*-n, I. libk., 274-354. or.
- MARTINEZ DE AGUIRRE, J.: *Arte y monarquía en Navarra, 1328-1425*. Iruñea (Nafarroako Gob. Argit. 1987).
- M. PINEDO, R.: *La cruz de Crutziaga*. 1942.
- PORTILLA, M. J.: *Torres y Casas Fuertes de Alava*. 2 libk. (Gasteiz 1978).
- SILVA Y VERASTEGUI, S.: *Las empresas artísticas del Canciller Pedro de Ayala*. “Congreso de Est. Históricas, Vitoria en la Edad Media” iragarritako berria.
- SILVA Y VERASTEGUI, S.: *El retablo gótico. El arte en Navarra*-n. 14. znb. Diario de Navarrak argit.
- TORRES VALVAS, L.: *Filiación arquitectónica de la catedral de Pamplona*. P.V. 24. znb.an, 1946, 471-508. or. VV.AA.: *La sociedad vasca rural y urbana en el marco de la crisis de los siglos XIV eta XV. “Actas del simposio, Bilbao 1973”*. (Bilbo 1975).
- WEISE, G.: *Apänische Plastik*...I.go libk., 90.
- YBARRA, J.: -GARMENDIA, P.: *Torres de Vizcaya*. (Bilbo 1946), 3 libk.

9.

INPORTAZIOKO ERRENAZIMENTUA: PLATERESKOA

TESTUINGURUA

OPAROTASUN ALDI BAT

ERREGE KATOLIKOEN AGINTARITZA

Gaztelako Isabel eta Aragoiko Fernandoren ezkontzak bi erresumen batasuna iritsi bazuen ere, ez zuen dinastia nazionalaren jarraipena bermatu, izan ere, 1497. urtean hil baitzen Austriako Margaritarekin ezkontua, semea eta oinordekoa zen on Joan, eta 1500. urtean, bi urtetako haurra zelarik, hil baitzen on Migel ere, Errege Katoliko biloba eta Isabel printzesaren eta Portugaleko Don Manuel printzearen semea zena. Baina, urte horretan bertan jaio zen Ganten Errege Katoliko biloba bat, Karlos printzea, Joana Anderea printzesaren eta Felipe Ederri Artxidukearen semea izateagatik laster iritsiko zena Espainiako errege koroaren oinordeko izatera eta Alemaniako koroa inperialarena gerora.

Dinastiaren jarraipenezko kinka txar hura, Espainiaren geroa mende erdi batetan zehar gobernatu behar zuenarentzat ez zen oztopo izan Espainiako erresumetan politikan, gizartean, ekonomian eta kulturen egoera bikain bat aurkitzeko. Errege Katolikoek kristau erresumetako batasuna burutua zuten azken musulmanak garaitu eta penintsulatik botatzearekin; estatuaren baketzea lortu zuten antzinako nobleziari eta jauretxeei atzean euste erabakigarri bat eraginez: beren monarkiaren egonkortasuna iritsia zuten Beltranejaren aldekoen xedeak suntsituz Toroko guduan: ekonomiaren benetako onbideratzea lortu zuten, beste zenbaiten artean Mesta eta artilearen merkataritza Flandes eta iparraldeko herriekin babestuz (Euskal Herrian, Gaztelako kultur eta arte eraginei bideak ireki zizkion gertakaria berau); Espainiaren izen ona areagotu egin zen Italian, Kapitain Handiaren garaipenak zirela eta, horrela Espainiara **italiar Humanismoa** eta **Errenazimentuaren** igarobidea erraztuz; Espainiari **ozeanoaz haraindiko Inperio** handi eta ezezagunaren gaineko aginpidea eta aberastasunak erdietsiko zizkion Kristobal Kolonen egitasmoa finantzatu eta lagundu zuten; eta azkenik kultura babestu eta hedatu zuten, zientzia eta arteei ezin neurtu halako bultzada emateko gai zen **inprentaren** bitartez.

BASKONIA

Baskoniari dagokionez berriz, barrualdean bake aldi bat ekarri zuen **bandoen desagertzeak**, **baserri giroko biztanleriaren hazkunde** nabarmen bat bezala adierazi zena. Baserri giroko parrokiaren zenbatekoa nabarmen hazi zen, zeinak, berehalako ekonomia garapen bati lotuz, **eliza zaharren berritzea** ekarri zuen, ala haien ordez beste **eliza berri** batzuk eraikitzeo gurarria iradoki zuen.

Ahaide Nagusien aurrean udalerrien ahalbidearen aurrerapena eraginez Erdi Aroko feudalismoaren gainbehera bultzatu zuen erregetasunak bere aginpidea tinkatu eta areagotu egin zuen, Korrejidorearen irudiak ordezkatzea egiten zuenari. Koroa gailendu izanak ez zuen oraindik emango ordea, gerora gertatuko den bezala, Estatu absolutista bat. Honetatik, **monarkia eta foru erregimenaren arteko antolaketa orekatu** bat sortu zen, nolabaiteko "elkarbanatutako subiranotasun" bat, adibidez, Bizkaiko Foru Berria (1526) islatua geratu zena, eta betebeharrak zehaztuz, Jaunak Fueroei zintzotasun egin beharra, eta eskualdetako agintariek lurraldearekin zerikusia zuten errege aginduekiko Foru Baimen edo onespren formal bat izan beharra.

Ekonomia mailan, XVI. mendearen lehen hamarkadatan Euskal Herrian **merkataritza garapen** baten oinarriak finkatu ziren, Europako abaguneak erraztu egin baitzuen izan ere, penintsula eta eskulangintzetako iparraldeko nazioen (Ingalaterra eta Flandes) arteko harremanak areagotzea. Aginpide feudalaren zapuztearekin lortu izan zen bake egoera baserrietako biztanleen gogokoa izan zen, nobleengandik hainbeste lapurreta nozitu izan zituztela eta, baita hiri burgesiaren interesei ere mesede ederra egin zien, oraingoan hedatu ahal izan baitzituzten bere industria, merkataritza eta itsas garraio ekimenak.

Oraingoan, **burdin langintzak** berebiziko garapena ezagutu zuen, Bizkaian, mendearen bigarren zatian bakarrik nozitu zuenari nolabaiteko gainbehera, Flandesekin izandako gerra zela eta. Baina, Ameriketako lurraldeen aurkikuntza medio, eskakizun kolonialak zirela eta metal (urre eta zilar) bidalketen iristeak eta eraikun-

tza eta nabigazio egitasmoen garapenak elkartu egin ziren berreskuratze baldintzekin XVI. mende bete-betean.

NOBLEZIA ARTEAREN BABESLE

Zisneros Kardinalak bere etorreraren xehetasunak kontzientzia osoz prestatu ondoren, 1517. urtean Karlos aginpidean jarri zenean, honek aurkitu zuen herria bere historiaren garairik hoberenean zegoen agian. Errege berriarentzat oztopo garrantzizkoa izan zen Komunitateen altxamendua, baina bi urtetan gainditua geratu zen. Demografia eta ekonomia baldintzak ere aurrera bidean zihoazen.

Nobleek berriz, Hispania aldeko lurrik gehien jabe izanik ere, hedatuz zihoazen hirietan kokamena hartzen zuten (Burgos, Medina del Campo, Valladolid, Madril, Salamanca, Toledo, Córdoba, Sevilla eta abar.)¹ eta errege politikan eta bere **kultur eta arte garapenaren** egitasmoetan sartzeko borondatea adierazten zuten. Lehenengo eta "isabeldar" estiloko jauregiak garrantzizkoena Guadalajaran Infanterriko Dukeena, On Inigo Lopez Mendozakoak eraiki zuen (1480-1492), "para más onrrar la nobleza".

KLEROAREN BERRIKUNTZA

Erljio mailan, kristau eliza osoak maila guztietako gainbehera nabarmen bat nozitu zuen. Bereziki, bere go-reneko hierarkietan gainera. Halaz ere, baziren egoera hark nahigabetzen zituen arima osasuntsu eta garbiak, erromako gortetik hasi behar zuen berrikuntza berehalako baten beharra aldarrikatzen zutenak: *reformatio in capite*, esan ohi zen. Baina, berrikuntza beranduegi etorri zen. Ekonomiaz ongi izateak, XVI. mendearen hasieran nolabaiteko oharkabetasunez bizitzea eragin zuen eta inork ere ez zuen aurrez sumatu, 20 urte gutxi batzuk beranduago, gertatzekoa zen hondamendia: kristau batasunaren haustura.

Egia da Espainian nolabaiteko baikortasunezko arrazoiak bazirela, izan ere, Alfontso Madrigalekoak ("Tostado-ak"), Hernando Talaberakoak, Diego Dezakoak eta Zisneros Kardinala bezalako izpiritu nobleak bultzaturik Errege Katolikoak hasiak ziren **elizako jendeen artean eta monastegietan berrikuntzak** egiten. Beraz, esan liteke une historiko itxaropentsu horri dagokiola plateresko artea, "**arte gozo, alai, arin, bat-batekoa, alegia**", hazkundealdi dotore eta bete-betean hirietan eliza eta jauregiak apaintzera zetorrela zirudiena.

PLATERESKO ARTEA GURE ARTEAN

Euskal probintziak Gaztelaren barruan izateak eta 1515. urtean bi koroak (Gaztela eta Aragoi) bat egin behar duten erreinu bati Nafarroa lotzeak, XVI. mendearen bigarren herenean Baskonian sartu eta bultzatuko diren teknika, egitura eta estiloetan erabakigarriak izango dira. Baina integratze hau motela eta murriztua izango da, platereskoaren alaitasunak Euskal Herriaren izpirituaren sakonenean erosotasunik iritsiko ez balu bezala.²

1. LEHEN ERRENAZIMENTUA BASKONIAN

Historialariek etnia, politika, gizarte eta erlijio ikuspuntu batetatik idiosinkrasia oso aparteko bat duen eskualde batetako arte moldeen bizia aditzera ematen saiatzen direnean, sarritan eman ohi da aldaketa estilistikoen sustriak, endogenoak dei diezaiekegun arrazoieta bilatzen ahalegintzea. Horrela, estilo berriak eta egitura berriak aurreko beste baten logikazko garapen bizi eta ia ildo bereko uzta natural bezala jaioko lirateke. Europako herrialde askotan eskema hau Errenazimentuaren sorkuntzari egokitzea ez da gauza erraza.

Penintsulako erreinuetan, hain zuzen ere, **Errenazimentua** hasiera hasieratik beharrezko berrikuntza baina kanpotik ekarritakoa bezala hartua izan zen, Italiatik ekarria zehazki. "Erromako erara" eraikitzen saiatu ziren berrizaleak, antzinako Erromako ereduaren arabera alegia, berriki iragandako artearen (gotikoaren) aurkakotasunean. Italiatik, antzinako kulturaren zaharberritzea bezala, **Humanismoa** XIV. mendeko poeta eta literaturagileekin hasi zenak XV. mendean iritsi zuen bere bete eta errenazimentuko berrikuntzak ez ziren Espainiako erresumetara **mende horren bukaera edo XVI.aren hasiera** arte iritsi.

LEHEN NAHASTEA

Baskonian berriz, bitarte horretan gotikoa eta flamenkoan arnasten jarraitu zen. “Erromako erara” pentsatzen, eraikitzen eta adierazten hasi zenean, mugakide ziren eskualdeetako Aragoi eta Gaztelako dialektoan izan zen batez ere. Berandu iritsi zen beraz, Errenazimentua, XVI. mendearen **bigarren herenean**, eta ez gainera bere “italiar-erromatar” garbitasunean, nahiz eta euskal arkitektura berriaren alorrean mezenas kementsuen batzuk, esaterako, Oñatiko Lehen Kondea izan zen on Iñigo Gebarakoak, Tuterako deana zen on Pedro Villalongoak eta Oñatiko gotzaina zen Errodrigo Mercado Zuazolakoak zuzenean, ezagutu izan zituztelako, alegia, beren berezko eskarmentuaz elikaturiko italiar errenazimentuko edertasunen berotasuna ekartzen bazuten ere.

Goi ala behe mailako euskal mezenak, bidaiariek, militarrek edo erbesteratuek zuzenean izan zitzaizkeen errenazimentuko ideal berrien bizikizun eta ezagutzak alde batetara utziz, itxura guztien arabera, herriko **harginak**, litekeena da, **grabatu ala marrazkietatik** besterik ez ezagutzea, eta Burgos aldeko humanista eta errege kaperaua zen *Diego Sagredo*koaren (1526) *Medidas del Romano* delakoaren argitalpen data inguruan “erromatar” erreduez hizketan hasi izana. Alde batetatik hau izango litzateke gure herri honetan gotiko berantiarrek hain luzez bizirik irautearen arrazoia eta bestalde, mendearen lehen hamarkadatan “erromatar” lehen inportazioak Baskonian gotikoarekin, **flamenkoarekin eta mudejarrarekin hain nahasketa** bitxia osatzearen arrazoia ere.

BARNERATZE HETEROGENEOA

Dena delarik ere, Baskonian Lehen Errenazimentuko artea testuinguru batetan kokatu nahi izanez gero, bistakoa dirudi, iraganaren (**gotiko berantiarra**) eta modernoaren (**erromatarra**) arteko lehen nahasketa horri, iparraldetik eta hegoaldetik aldi berean eman ziren bi joerek mesede egin ziotela.

Historialari batzuk Hegoaldeko (Toledo- -Madril-Burgos-Gasteiz) eragina azpimarratzen dute, euskal noblezia ala goi-burgesiaren eta Gaztelako pertsonaia ezagunen arteko *ezkontza ala langintzako harremanei* buruzko argudioak emanaz.³ Beste batzuen ustez ordea, euskal probintzia eta Europako Iparraldeko portuen artean irekitako *merkataritzako joan-etorriak* izan ziren arrazoia.⁴

Hau horrela, esan egin behar da, Baskonian errenazimentuko arkitektura ez dela hari bereko⁵ egitura bezala azaltzen, badirela errenazimentuak ia txertatzea lortzen ez duen eskualdeak, Nafarroa, Araba eta Kantauri aldeko probintziatako errenazimentuko arkitekturaren mota ugaritasun bat antzematen dela eta lanen ardura duten pertsonak, bai mezenak eta nagusiak nahiz ertilari eta eskulangileak badiruditela batzuetan eta ia data beretan “isabeldar” arauen eta “erromatar” arauen artean zalantzan dabiltzala. (Ez gara “isabeldar” estiloaz hitz egiten geldituko, Baskonian ez baitzuen sustrairik bota eta platereskoan edo Lehen Errenazimentuan berehala barneratua gelditu baitzen.)

Era berean, oso erraz ikusten da bere tradizioei hain lotua, hain matriarkala, mendeetan zehar (*Ama Lurrari*) hain loturik bizi izandako Herri honetan errenazimentu estiloak oso egitura bitxiak hartzen dituela.⁶ Bistakoa da bestalde, mintzaira berri hau onartu izanagatik, bere garapen erritmoa ez zaiela Hispania aldeko beste herrialdeetakoiei lotzen.

2. PLATERESKO ESTILOA

ERRENAZIMENTU EDERTZAILEA

Jakopo Burckhardt-ek XIX. mendean hain maisuki deskribatu zuen **Errenazimentu** al-diko izpiritua aski ezaguna da, (*antropozentrismoa*, *banakakotasuna*, *arrazionalismoa*, eta abar.) eta bere mintzairaren ezaugarriak ere ezagunak dira (*neurria eta proportzioaren zentzua*, konposaketaren *ordena* eta *argitasunarenganako* zaletasuna, *simetria* alderako joera, eta abar.).

Italiako Errenazimentuak arkitekturari nahiago zituen *perspektibako legeen* araberako espazioaren antolaketa, antzinako eraikuntzetako osagarrietara itzultzea, hara nola, zutabeetara, kapituletara taulamendu eta frontoietara, *arkitekturazko bost ordenen* (doriarra, joniarra, korintiarra, konposatua eta toskanarra) berreskuratzea, kuboa eta karratuaren oinarritzotasunerako joera duen *espazioaren sinplifikatzea*, eta gurutze grekoaren oinplano eta *kupuletako erdiesferikoaren* bitartez bere bateratzea. Egiturazko osagai hauekin batera, batez ere, Lonbardiako Errenazimentuan garatu ziren beste edergarri batzuk erantsi zitzaizkion.

Berrikuntza pila guzti hauetatik, **edergarritako alderdiak** izan ziren, hain zuzen ere, Espainian berotasunik handienaz onartu zirenak, inolaz ere, flamigero eta isabeldar gotikoaren egitura nabarretatik igarobide samurra eskaintzen zutelako. Horrela jaio zen espainiar “**Lehen Errenazimentu**” horren estiloa, gerora **Platereskoa** deituko zena.

METALAREN ARKITEKTURA ETA ARTEA

Bitxia eta ezegokia baina, bai izen polita: **Platereskoa**. Bera asmatzea, edo zabaltzea bederen, badirudi Diego Ortiz Zuñigakoak eginga izan behar duela, zeren eta, bere *Annales eclesiásticos y seculares de ... Sevilla* (Madril 1677) (urtekarian) aipamenik egin zuen estilo honi buruz “hostotzaz eta fantasiaz jantzia eta egileek berak platereskoa deitzen diotena” dela esanaz.

Nahiz eta estilo honen oinarritzako formak Italiatik datozenak izan, ez da zalantzarik bere edergarritako joeratan eta apaingarritako bere zenbait zantzuetan “isabeldar estiloa” deituarekin antzik baduela, hori horrela izanik, bada han **Hispania aldeko estilo jatorria** ikusteko arrazoirik.

Izen hori gaur egun **Lehen Errenazimentu** izenez ordezkatu nahi bada ere, ez zen oso desegokia “plateresko” deitura hori, izan ere, XV. mendearen azken aldean eta XVI.aren hasieran *zilargintzaren arte* honek garapen ikusgarri bat izan zuen Espainian, erlijio izaerako zilargintzak batez ere, horrela eginak izan baitziren hamaikatxo ekisaindu, kaliza, krisma-on-tziak, erlikitegiak eta liturgian erabilgarriak ziren beste hainbat ale.⁷

Beste alde batetik, metalaren artea arkitekturarekin harremantze hau guztiz natural bihurtu zen. Honi dagokionez oso adierazgarria da **katedraletako burdinsareen** egile sonatu batzuk elizen eraikuntzetan hain estuki esku hartu izana.

Gogoan izan dezagun XVI. mende osoan zehar *gotikotasuna ez zela desagertu* eta errenazimentuko ia eliza eraikuntza guztietako egitura, gotikoa dela. Erdi Aroko arrasto honetaz gainera aldi honetako eraikin askotan **etengabeko mudejarren mintzairak** ezagutzen dira, beti ere **errenazimentu garbiak diren osagaiez**, plateresko motatakoak, hain zuzen ere.

PLATERESKO HIZTEGIA

Plateresko deiturak Espainia aldeko zerbait iradokitzen badu ere, egia esan, **Italiako jatorria** duen apaingarritako osagai sail bat erabiltzen du, ukatu ezinezkoa bada ere Espainian modu

berezi batetan bereganatu izan zituela. Apaingarritako osagai horiek “plateresko hiztegi” bat dira eta horregatik ezagutu litezke hain errazki.⁸

Gruteskoa. Lehenik eta behin, lehen Errenazimentuan **gruteskoak** duen garrantzia aiatu behar da, Italia aldeko jatorria salatzen duen izena denez, apaingarri apetatsuetara, hostotza, suge, zomorro, suzko-mamu, izaki hibrido eta mamuez osaturikoetara, begira jartzen gaituelarik; deitura hau Titoren **harpeetan** edo aurrietan aurkitu izan zirenak imitatu izateagatik hartu zuen eta Espainian Italiako grabatuak inportatu zirenean eta bi penintsulen arteko joan-etorrian zebiltzan ertilariengatik ezagutu ahal izan ziren.⁹ Litekeena da, formatan halako ugaritasuna duelako plateresko estiloan bere *apaingarri osagaietan berezkoena* gruteskoa izatea. Esan bezala, Espainian isabeldar gotikoaren irudimenez ongarrituriko lurra aurkitu zuen.

Zutabe kalostraduna. Zutabe hau, goialdean erraboila egituran eta hostoz (*balastium*, granada-ondoaren lorea bezalakoa) eta beste alde hondoratuak ala zutabearen egitura zilindrikoari lore-uztaiak, ontziak, fruitu-kordak, kartela zintzilikariak, eta abar. bezalakoak gainjarritako zatiez jantzitako oinarrian bukatzen duen fustea duena da.

Argi-mutilak. Kalostrekin tartekatzen dira **argi-mutilak** (*candelieri*), sarritan *suzko muturretan* bukatzen direlarik.

Kapitelak. Platereskoaren beste ezaugarrietako batzuk, kapitelak askotan hartzen dituzten egitura bitxiak dira, beti ere, funtsean korintio **ordenaren** eskema jarraituz. Oso gutxitan eman ohi dira dorikoak ala toskanoak dei diezaiekegun kapitelak, guztiz jonikoak direnak ere oso gutxitan azaltzen direlarik. “Kiribildura txikiak kaulikulo eran eraikitzen ziren, marra melodiatsuak osatuz, S-ak eginez gurutzatzen zirenak. Diego Sagredoren liburuak tankera honetako kapitela ugaritasun handi bat erakusten digu”.

Arkuak. Arkuek, ugaritasunean, berebiziko aldaerak dituzte. Erdi puntuko arkuak eta ateburu eta leihoburuetak arkuak gailendu dira; baina ikusten dira baita arku karpanelak, arku ezkartanoak, arku peraltatu, zintzilikarioetako ala gortinazko arkuak, arku florentziarrak eta beren artean gurutzaturiko osagai figuratiboez eraikiak direnak, eta askotan beren gorputzak nobleen armarietatik datozen animalia sinbolikoez osatuak direnez geometriazko esanahirik gabeko beste batzuk ere. (Guadalajaran Infanterriko jauregia).

Nobleziaren sinbolodun **armarri heraldikoak** izugarri ugaritu ziren isabeldar arte espainiarrean.

Domina handienganako zaletasuna sortzen da, gizaseme nahiz emakume buruak erakutsiz, ia beti antzinako heroienak direnak, biribil edo domina handien barruan normalean. Buru hauek batzuetan irtenune handizkoak ala konkorrak izan ohi dira, besteetan aldiz oso lau eta ziluetan bezala. Arkuarteetan kokatuak ikusten dira gehienetan. Ez dira falta atari, leiho, tinpano eta baita zokalo batzuetan ere.

Gailurreriak. Azken ezaugarri bezala aipa ditzagun gailurreriak, aurrealde garrantzizkotan oparo eman ohi direnak (Salamancako Monterrey Jauregian), beren *flamijero ala erdi-landarezko profilez* burdinsareetako burualdeak eta klaustroetako, dorreetako eta eraikinetako paramentuak koroatuz.

PLATERESKOA EUSKAL LURREAN: IKERKETARAKO ZAILTASUNAK

Historialaria zalantzan geratzen da plateresko estiloaren jaiotza eta garpenaren bere aipamena egiterakoan Euskal Herriko zein probintziatatik hasi behar duen erabakitzeko garaian. Hainbat alderdiri ematen dien garrantziaren arabera egongo da aukera.

Italiatik ekarritako estilo baten bat-bateko sartzea izanik, eraikuntza bat “aipamen” soil batzuen gainean, hitzeko nahiz plastikazko, “erromatar erara” hasi izanaren gertaera azpimarratu

nahiko al du, ala estilo berriaren eraketa heldu eta osokoa neurtu eta pisatzea nahiago izango al du? Nafarroako elizetan Errenazimentuaren lehen kimuetan Aragoiko ertilarien eragina balio handiagoko bezala joko al du, ala Arabako hiriburuko nobleen jauregiei buruzko Gaztelako arkitekturaren egiletasunari jarri nahiko al dio arreta batez ere?

Zalantza, **Lehen Errenazimentu** honen *terminus ad quem*-a kokatzeko garaian sor liteke era berdinean. Geure aldetik, aldi honi beste historialari baten moduan, historiako aipamen honetan **Trentoko Kontzilioaren** amaierako data ematearen aldekoak gara, honen ondorioz gruteskoak galaraziz joan baitziren.

Arabatik hasiko gara, ez ordea plateresko adierazpenak ugari direlako, ez baitira asko, Gaztelak Flandesekiko salerosketaren bidean beronek zuen geostrategiazko kokamenagatik eta Gaztelatik gertuen egoteak abantaila bikoitzen baldintzak bere baitan izateagatik baizik, “Euskal Herriaren errenazimentuaren lehen adierazpenak eta nabardura fin eta Burgostarrenak” jasotzen zituelako, bidezkoa den bezala.¹⁰

3. ARABALDEKO JAUREGIAK

Arabian ez dira ugari errenazimentuko jauregiak. Aitzitik baizik, gaztelu gotikotik XVII. mendeko jauregi barrokorra igarotzea dela arruntena baieztatzen da.¹¹ Berpizten ari den estilo berria, zatiren batetan edo osorik bereganatzen duten Arabako jauretxeak hiru hirigune handitan pilatzen dira: Gasteiz, Agurain eta Biasteri.

● GASTEIZ

BENDAÑAKO JAUREGIA

Gasteizen, bata bestearen segidako denbora aldian eraikia izan zenez, Bedañako jauregian ikus daiteke **Gotikotik Errenazimenturako** iragaitea. Lehenengo aldi honetan, 1525. aldera Joan Lopez Arrietakoak eraikia izan zen eta bere bigarren aldian bere biloba Pedro Lopez Arrieta eta Eskoriatzak 1545. urtetik hasita. Aurrealdean eta dorrean bi familien armak azaltzen dira. Jauregi hau, XIX. mendean oinordekotzan Bedaña izeneko markesarena izan zen gaur egun horrela deitua dena, karten *Fournier Museoa* da.

Hiru solairutako **eraikina** da, bi isurialdetako teilatua, bere aurrealdearen itxura itxi eta trinkoa, bao gutxi eta estuak izanik, barruko patioaren baranda irekia ez bezalakoa da. Sarbidea, txarabeldura txiki bat, zilindrikoa bata eta geometriazkoa bestea osatzen duen bi arkiboltaz uztaituriko ojibazko arkuaz zurkaizturik dagoen ate handi batetan barrena egiten da. Ate-uztaia alfiz bat duena da eta frantziskotar hede apaindua da gainera.

Ikusgarriagoa da **barrualdea**. Lehendabizi eraikitako multzoa, ondorenean egin zena baino garaia goa da. Hiru solairutan egin da, eskuairazko **barru-bidedun patioa** osatuz, fuste laueko zutabe gainetan eskartzano arkudun hiru solairu bere baitan hartuz.

Osotasunari begiratuz *Gaztelako isabeldar hatsa* sumatzen da, baina bere harroinak, kapitelak arkuarteak eta kalostrazko barandak *platereskoaren itxura* ematen diote.

Patioa eta eskailera **Domingo Oriakoari** zor zaizkio. Baranda honi ezarriarik multzo modernoago bat azaltzen da, **Pedro Elosukoari** zor zaio (1556-1560), non arkuteria eta zutabetxoak errenazimentu profilezkoak diren. Burgos aldeko arte onaren moduan egoki elkarturiko tronpa gainetan igeltsuzko ganga oktogonal, izarrezko batek estaltzen du eskailera.

MONTEHERMOSOKO JAUREGIA

Estilo berriaren hastapeneko adierazpen honen ondoren *errenazimentuko beste lan ausarditsu* batzuk etorriko dira *Araba-Eskibeldarren* jauregia lekuko, 1714.etik **Montehermosoko Jauregia** izenez ezagutzen dena bezalakoak. Mendeetan zehar hainbat egiteko izan zituen: Ospitalea, Apaizgaitegia, artilleriako kuartela eta 1887.ean Gotzain Jauregi izatera iritsi zen arte.

Laukizuzeneko oinplanoa duen eraikina da eta *barne patio* karratu baten inguruan antolaturik dago, bere lau ertzetan *dorreak* dituela. Harmora lauak agertzen ditu kanpoaldetik eta baita gaur egun guztiz aldatuak dituen leihoak ere; *erlantz* bikain eta bitxi bat ere badu, zertxobait soildua bada ere, Donejakueko ospitalekoan iradokia dirudiena, kate handiaren maila sendoen apaingarri bereziak errepikatuz.

Sendotasun eta prestutasunagatik atseгина da **ataria**. Ate zabal lau bat dauka eta bere gainean, bigarren solairuaren altueran frontoi zorrozduen leihoa. Atea eta leiho horren artean apainduriko zerrenda zabal bat dago barneraturik, Burgos aldeko erara, *erlantz* bat erdian duela, alboetan, armarren lehoi tenanteak, aingeru eta erdizkako irudiak.

Barruko patioak, beheko solairuan ia erdi puntuko arkuak ditu eta arku karpanel oso irekiak goienekoan, ildaskaturiko zutabeak, kalostrapeko baranda eta zizela urduriaz tailaturiko domina handi oso ederrak. Beharbada 1530 eta 1540 bitarteko data eman dakieke.

SALINAS JAUREGIA: VILLA SUSO

Gasteiz aldeko beste jauregi garrantzizko bat, *Martin Salinasekoak*, Fernandoren enbaxadore izan zen Erromatarren Erregeak 1538 eta 1542 bitartean eraiki zuena eta gaur **Villa Suso** deritzana da.

Lau solairutako aurrealde sendoa duen eraikina da hamar zutabe dorikoz arkitraturiko *kanpoaldeko galerian* multzo nagusia amaitzen denekoa nabarmentzen delarik eta Guadagni (Pollaiuolo-ren 1503. go lana) jauregi florentziarraren *loggian* inspiratutakoa dela diotena.

Salinas jauregiak *atari buruduna* du, gainjarritako pinakuluzko bi korintiar zutabez apaindua; eta frontoian lanbrekin ugarien artean fundatzailearen *ezkutua* dago bi lehoi tenanteek eusten diotelarik.

ESKORIATZA-ESKIBEL JAUREGIA

Baina, Euskal Herrian bere osotasunean errenazimentu estiloa ez bairik eta erantzukizunik gabe onartzen lehenengo bezala jo litekeen jauregia **Eskoriatza-Eskibeldarrena (1540-1550)** da. On Fernando Lopez Eskoriatzako¹² medikuak aginduta egin izan zen eta *italiar nabiz gaztelar eragin* nabarmenak ditu agerian, ertilari desberdinenak bezala jo nahi izan direnak; lehendabizi Juan de Vallejo eta Diego Siloe-nak bezala eta Karlos Enperadorearen arkitektoa izan zen *Luis Vegarena* eta orain berrikiago gorteko beste pertsonaia ospetsu batzuenak bezala. Madril, Toledo eta Sevillako alkazarretako maisu nagusi izendaturik, Enperadorearen sendagile zen Eskoriatza jauna topatuko zuen gortean 1539. urtean.¹³ Horrela, eskuhartze honek ez zuen *bertako harginen* jarduera inola ere eragotziko, ez eta *Burgosko keren* nolabaiteko kutsatzea ere.

Ataria eta *patioa* aipatu beharrezkoak dituen *laukizuzenezko oinplanoa* duen eraikina da.

Edergarri dituen mitologiako irudietan –Herkules eta Hidra, Teseo eta atezaina– adierazgarri azaltzen dira **atariaren mezu humanista eta Florentziarrean**, Ongia eta Gaizkiaren ideia orokorra baino harantzago joan nahi izanez gero interpretapen zaila duena.

Patioak Luis de Vega arkitektoaren lanen arrastoak iradokitzen ditu. Bere neurrietan txikitasuna izanagatik –alderik luzeenean erdi puntuko arkuak dituen hiru tarte eta bi eskartzano motzetan, goieneko solairuan bezala–, Gasteiztar patio honek Salamancako Fonseca Ikastetxea ekartzen du gogora.

Klaustroko eskailera, –Fernando Mariasen ustetan, Euskal lurrian eraiki zen lehenengoa– patioarekin duen loturarengatik eta zutabeen gozotasunagatik Pardoko Jauregiaren hurbilekoa gertatzen da.

4. PLATERESKOA ARABAKO ELIZETAN

Lehen Errenazimentuko arkitektura erlijiosoa Bizkaian baino lehenago esnatzen bada ere probintzia honetan, ez dago ugaritasunean adierazia. Egia bada ere, XVI. mendearen lehen erdian jada eraikuntzaren bultzada handi bat sumatzen dela, Erdi Aroko antzinako elizen handiagotzeak edo eraberritzeak dira, batez ere, oinplano eta estilo berriko eraikuntzak baino. Bestalde gainera, funtsean garapen horrek nekazari guneak ukitzen ditu.¹⁴

● PLATERESKOA ARKITEKTURAN

Arabian nekazari guneetan eraikuntza estilo berria nola sortzen den ikusi nahiko bagenu, aipatzekoak lirateke:

- *Sortaldeko Lautadako* eliza batzuk, hara nola, Aranako San Bizente, Heredia, Munain eta Bikuñakoak;
- *sartaldeko Lautadan* ere badira beste batzuk: Antezana, Ilarraza, Mendiola, Etxabarri- - Viña eta Estarronakoak;
- *Errioxan* honako hauek nabarmenduko genituzke: Eltziego, Billar eta Samaniegokoak;
- *Trebiño konderrian* Obekurikoa, Trebiñokoa, Gesaltzakoa eta beste zenbait.

Guzti hauetan, estilo berria eraikinaren osotasunean baino gehiago berriztatzetan, zabalagoztetan, erretaulagintzan eta edergarrietan azaltzen da.

Eraikin hauetan gehienak euskal hargin adituek diseinatu eta eraikiak dira, berauen maisutasuna gure gaurko egunotan gero eta estimagarriagoa delarik. Hargin ibiltari bikain hauek ala beren oinordekoek, beranduxeago aipatuko ditugun hiru eliza-barnetako eliza zutabedun zabalak eraikitzen hasi aurretik, *laukizuzeneko eliza-barne bakarreko* eta burualde zuzena dutenak, (gutxi dira poligonozko absidedunak) *bi edo hiru tartetakoak*, eusgarri modura fabrikako harmorak berak dituzten eta pilastrak barrualdera loratzen zaizkien nekazari giroko elizak eraikitzen ikustea da ohikoena.

Gotikoak beti irauten du estalkietan, *terzeletezko gangak* direlarik, platereskoaren alderako joera aurrera doan heinean, gero eta konplexuagoak diren konkordunak direnak sarritan.

Lehen Errenazimentuaren berrikuntza, bereziki *koroak*, *atariak*, *hilobiak* eta *dorreak* burutze lanetan kokatzen da. Plateresko estiloaren osagarri diren gaiak aurkitzen errazagoa gertatzen zaigu puntu horietan. Aurkitzen ditugunetan baliorik handiena eta garrantzizkoena duenetik aipatuko dugu.

KORUIAK

AGURAINGO SANTA MARIA. Arabar lurraldeko zaharrenetarikoa Agurainen, Santa Maria elizako koruaren tribuna da, XVI. mendean lehen hereneko eraikuntza dotorea, “hasierako

plateresko jorienaren eta aurreko isabeldarraren nahastura nabarrarenganako barroko zaporez bete” (Chueca Goitia).

Baranda kalostrazkoa da eta erdian Enperadorearen armen *edikulo* bat darama. Inolako zalantzarik gabe, platereskoak Euskal Herrian eskaini zezakeen arte kalitaterik handieneko korua da. Karlos I.aren armarría ezarri zeneko beste baten ordezkia da; izan ere, azken batetan lan bikain hau, Enperadoreak komuneroen buruzagia zen On Pedro Lopez Aialakoa, Aguraingo Kondea garaitu zueneko **garaipen arku** bezala hartu behar da.¹⁵

Elizaren oinetan, alderik zabalenean eskartzano arku baten gainean eta alde estuetan arku zorrotz zuzenen gainean jasoa da, hirurak ere zapore gotikoa duten pilare sorta gizenetatik abiatzen direlarik, tertzeletezko ganga korapilatsu eta trazeria ederrez estaltzen dena; beroietan **35 giltzarri** bikainetan eskulan zoragarritzko buruak dituzten borobilak daude sarturik.

Arkitekturazko lanaren egile izena¹⁶ agiritan azaltzen da, baina ez eskultura eta ikoneen egileena. Lan horretarako, gutxienez bi eskultura taldeen ekarpena behar izango zela uste izaten da. **Burgos aldeko tailagileen** eskua ikusten dela errepikatzen du behin eta berriz Chueca Goitiak (Esteban Sainduaren eliza eta Santa Dorotearen hilobia aipatuz) Agurainen apaingarritako gai berdinak, erramu arteko domina handi berberak eta gain guztiak betetzen dituzten grutesko pilaketa berdinak begiz joaz; edergarritako sokatxoetan **isabeldarraren eraginari eutsiz** eta benetan ausarditsua den koruko gangak sendoagotzeko elizako pilareetan jarritako zutabetxo eta orratzen estalkietan **gotikoaren jatorria** ahantzi gabe.

Oraintsu, koru honen irudi eta apaingarrien ikonogintza azterketa hoberena burutu duenak Europako iparraldeko **Guiot Beaugrant** ertilaria iradoki du egiletzat, izan ere, aldi horretan bertan Bizkaiko zenbait lanez arduratzen baitzen delako hau hartzen baita Brujasko tximiniako taila sonatuen egiletzat, non Aguraingoan bezala irudietan txertatu zen dinastia inperialaren gorespen bat.¹⁷

BESTE KORU BATZUK

- **Kanpezuko Santa Gurutze elizari** mendearen erdialdera estalkia jarri zitzaionean, erantsiko zitzaion ziurrenik, oso apaindutako pilastratan kokaturiko arku apaldu handi bat duen **errenzimentuko korua** ere. **Gotiko traza** gordetzen badu ere, arkuarteak goraka doazen zuztar grutesko handiez, maskaronak eta hostotzen arteko irudimenezko izakiz apaindurik daude. Litekeena da, 1521. urtetik 1551. urtera arte lanak ordaintzen zitzaizkion **Domingo Gebararen** lana izatea.
- Antzeko zerbait esan liteke **Erentxungo elizaren koruaz** ere (1556-1558), eskartzano ar-kuduna, arkuarteetan oso ederrak diren gruteskoak eta borobilak dituela;
- **Dulantziko San Blas parrokiarenaz** ere (1529-1551), arku eskartzanokoa berau ere, oso apaldua eta elizaren azken tarteko pilareei ezarriak, oraindik ere gotikoak diren harroin garaidun pilare sortetan zurkaiztua. Oso nabarmenak diren gruteskoez edertzen dira arkuarteak eta perla-txirikordaz berriz taulamendua. Koru-azpia giltzarrietan lorioak dituen nerbiodun gangaz estaltzen da.
- Gauza bera gertatzen da **Estarronako Andres Sainduaren** parrokian ere, **1560.** urte aldera **Iñigo Zarrago** maisu handiak ataria eta dorreaz gainera, plateresko apaingarriak gorde dituen **koru** eder bat diseinatu zuen.

ATARIK

ELTZIEGOKO ANDRES SAINDUAREN. Lan bikaina da, baina ez bere koruagatik bakarrik, baita bere aurrealdeko handitasun eta bitxitasunagatik ere **Eltziegoko Andres Sainduaren parrokia**.

Kanpotik harrituta uzten duena bere garaiera eta erantsitako apainketarik eza da, ataria alde batetara utzita noski. Ekialdean, abside egiturako burualde bati horma-bular bezala, hormei ezarritako bi obelisko erantsi zitzaizkion. Sartaldean, alboetan bi *dorre* dituela, zirkulu erdiko arku izugarri baten azpian sartutako ataria azaltzen da, arkupea balitz bezala esparru huts bat sortuz.

Ataria xumea da: goitik beherako bi hozkadurak uztaitzen dute atea, prismazko mainela eta hozkadurazko erdi puntuko eta tinpano laua duen handiagoko beste arku batek estaltzen dituen arku apalduak dituelarik. Bi dorreen artean hedatzen den arku handiaren gainean, aurrealde osoari izaera bitxia ematen dion zazpi arku apalduzko *loggia* batek zeharkatzen du aldenik alde.

Barrualdean, eliza hiru tartetako *eliza-barne bakarrekoa* da, neurri txikiko gurutzadura duena, eta konkordun *estalki gotiko* izarrezkoa, pilastra klasiko handiez eusten dena. Gotiko eta klasikoaren nahaste hori bera sumatzen da *gurutzaduran* batez ere.

Eraikuntza lana 1551. urtera arte **Joan Asteasukoak** zuzendu zuen eta 1553. urtetik aurrera **Domingo Emasabelekoak**, aurrealdea, ataria eta *loggia* bukatu zituelarik. Bera hil ondoren, **XVII. mende aurreratu** samarrera arte bukatu ez ziren eraikitze lanen ardura bere semeak hartu zuen.

SANTA GURUTZE KOMENTU ELIZA. Plateresko zaporea gorde duten **atarien** artean (*Ozaeta, Villafranca, Etxabarri-Urtupiña*, eta abar.) Errenazimentu klasiko alderako estilo aurreratu garbian nabarmenena **Santa Gurutzeko komentu-elizako ataria** da (*Gasteizen*), 1530 eta 1547. urte artean eraikia izan zena Domingotar serora elkarte hasiberriarentzat. Atari eder honek bi zutabe pareen artean erdi puntuko arku bat badu, eta gainean taulamendu estu bat zeinaren gainean komentuari fundatzaile familiako bi armarriren artean *Nekaldiko Bidearen* erliebe bat erakusten duen laukizuzeneko plaka handi bat itsatsita, multzo osoa inperioko ez-kutu handi batez koroatzen delarik.

* * *

HARGINAK. Platereskoaren aztarrenak utzi dituzten XVI. mendearen lehen erdian eraiki ziren eta ia beti eliza-barne bakarrekook diren elizen zerrenda oso bat ezin egingo dugu, ez eta bere egileen izendegia ere. Azken hamarkadatan Herri honetako ikerlariak bete dute eginkizun hori, Araban “**bizkaitar**” (euskaldun) **harginak** izanak zirela eta hari berari jarraituz, hurrengo belaunaldian Kantabria aldetik etorri zirenenak erakutsiz.¹⁸ Hauetariko asko Bizkaia eta Gipuzkoatik zetozen, sarritan gurasoetatik semeetara igarotzen zirelarik, horrela familian maisu leinu benetakoak osatuz. Berezko zantzuez ezagutu zitekeen beren lana, mendearen bigarren erdian, oso desgokiro aipatuz, “**Gotiko vascongadoa**” deitu izan zaiona eraginez.

● ERRETAULA ETA ESKULTURA SOLTEAK ARABAN

Harginlan platereskoak. Araban, gainerako beste euskal lurraldeetan bezalaxe Errenazimentuko idealak adierazten dituen kalitaterik handieneko eskultura, kapitulu berezi batetan aipatuko dugun **espresibista** eta **erromanista** deitu behar omen zaien estilistikako bi uneetan egindakoa da.

Baina, zera da gertatzen dena: taila hauek irudikaturik daudeneko mazoneriazko markoak sarritan badutela oraindik **plateresko egiturarik**. Horrela beraz, ez da erraza zein eskultura eta zein lanekin igarotzen den estilo batetatik bestera zehaztea. Nolabait ere zehaztezintasun hau gainditzeko, gure aldikako antolamenduan, **kronologia irizpide** bati jarraikiko gatzazkio batez ere.

KANPOTIK EKARRITAKO ALEAK

Irudiak. Araban, eskulturazko Lehen Errenazimentua, gainerako beste euskal eskualdeetan bezala Europako Iparraldetik ekarritako aleen bitartez hasiko da.

Hauxe gertatu zen **Arrosarioko Ama Birjina** txikiarekin (0,41 m.), tradizioak dioenez Flandestik ekarri zuen 1510. urtean Diego Martinez Maestukoak eta egun *Katedral Zaharreko bere kaperan* jarria dago. Gauza bera esan liteke *Santa Urtsula eta bere lagun martirien erlikiontzi-soinez* ere (c. 1520-30), Gasteizko eliza batetarako izendatu eta gaur egun Arte Ederretako Museoan ikusgai daude.

Izen Gozoko erretaula. Iparraldeko lurraldeetatik erretaula oso-osoak ere iritsi izan ziren: Hauen artetik bereizi egingo dugu lehen katedraleko Santa Anaren kaperan zen **Izen Gozo** deitua, gaur egun Gasteizko Elizbarrutiko Museoan dena. Erretaula misto bat da (margoturiko hiru taula bankuan eta sei erliebe gaineko gorputzetan), 1550. urtean egina, erdiko goieneko hutsunean, garaipen arku baten azpian *Mariaren Loaldia* duen Andre Mariaren egitarau osoa garatzen da eta Anberesko eskolaren arrasto ugari dituelarik *plateresko apainketaren eta errenazimentu flamenkoko imajinagintzaren* bateratze fin honek bertako ertilariengan sortuko zuen eraginagatik da batez ere garrantzizkoa.

BERPIZKUNDEKO GOTIKOA

Biasteriko Joan Sainduaren Kalbarioa. Hispaniar-flamenko estiloak XVI. mendearen lehen herenean zehar irauten du, *gorpuzkera eta janzkeren xehetasunetan* areagotuz joango da, pixkanaka jaiotzen ari den arrastoa **Biasteriko Joan Sainduaren** Kalbarioan ezagutu litekeen bezala, XVI. mendean zabaldu zen gurutzaduraren garaikidea seguruenik, «gotikotasunaren garaitzearen» lekuko bezala aurreko kapituluan aipatu genuen multzoarena.

Une honetan bertan aipatuko ditugu **Iurre, Aspuru** eta **Artziniegako** erretaula gotiko-berpizkunderakoak.

Gogoan izateko beste erretaula batzuk, garrantzizkoenak besterik ez aipatzearen **Aranako Bizente Sainduaren**, **Obekuriko** Joan Bataiatzaile Sainduaren, **Aberasturiko** Esteban Sainduaren (k. 1531) **erretaula nagusiak** beren harginlan plateresko aberats eta armonia-tsuetatik eta beren imajinagintzaren xalotasun biziagatik nabarmentzen dira.

Aberasturiko erretaularen eskulturagileari Bezerrilen **Joan Balmasedaren** lanaren antza hartu izan zaio.¹⁹

La puebla de Arganzoneko (egun Burgosko probintzian) erretaula nagusia zenbait arrazoiengatik da bereziki garrantzizkoa: bere tinpano zorrotz egiturako amaieragatik, Birjinaren bizitzako aldi osoa bertan duelako eta aulkiko taula galantetan azaltzen diren Adan eta Ebaren irudiengatik.

HILOBIAK

Eskulturagintza artearen historia batek, errenazimentu garaian ezin utziko du alde batetara **hilobi eta hobi-hutsetako** artea, berau izanik *errenazimentuko banakotasunaren, indibidualismoaren* hizkerarik adierazkorrenetako bat.

Aldi honetan, baliabiderik zuena heriotzatik deabrua aienatzen saiatzen zen hilobi arrandi-tsuen bitartez.²⁰ Jada azaldu da **plateresko mintzaira**, (putti-ak, arrabak, argimutilak eta abar.) **isabeldar osagaiez** (eskudeteetan eta filakteriatan) oraindik nahasian bada ere, zenbait oroitzapenezko ereinotz-koroetan.

Baina errenazimentuko gauzarik adierazkorrena etzaniko irudia eta apainketa ugaria duen **arkusoliopeko hilobia** da, delako hilobi hau XV. mendean Italian asmatu eta Espainiara bere lehenbiziko ekarpena *Diego Hurtado Mendozakoa kardinalaren hilobi* deigarriarena izan zen, Toledoko katedralean dagoena.²¹

- Arabari dagokionez berriz, aipa ditzagun:
- **Alvaro Diaz Eskibel** eta bere emaztearena, *Gasteizko katedral zaharrean* dagoena,
- **Don Martin Saez Salinaskoarena** (c.1530), hau ere Gasteizko katedral zaharrean;
- Gasteizko Pedro Sainduaren elizan dagoen **Migel Estellakoarena** (c.1540),
- eta *Buradon Gatzagako Akuñako Joana Anderearena*.

Bereziki ikusgarria da **Arriagatarren hilobi arku ala kapera** (ez arkusolioa) (1530) **Joan Herbetakoak** eta Martin Azurioko harginek landua, gaur egun *Gasteizko Migel Sainduaren parrokiako* kapera nagusiko alboko horma-alde baten aurrean jarriarik dagoena, plateresko irudi ugariz edertua eta *Piztueraren* eszena adierazten duen erliebe eder batez koroaturik dagoelarik. Gogora ekar ditzagun garai honetako humanista giroan “garaipen arku” formako egiturarekin kapera honek sortuko zituen oroitzapenak.

5. XVI. MENDEKO ELIZA GIPUZKOARRAK

ARKITEKTURAZKO HANDIAGOTZEAK. Araban bezala, XVI. mendeko lehen erdian Gipuzkoan *eraikuntzako bero-aldiak* dira. Mezenas entzutetsuen eskuzabaltasunagatik plateresko errenazimentuak leku gutxi batzuetan utzi zizkigun eta berehala aipatuko ditugun ale bikain batzuez aparte, Gipuzkoako hiribildu gehientsuenetan burutu ziren arkitektura lanek ia ez dute bereziki artezkotzat aipa litekeen ezer azaltzen.

Ia beti, delako lan hauek lehendik baziren elizen **handiagotzeak** izaten ziren, eta honek ekonomi arazo seriosak suposatzen zizkien nagusi eta etxezainei, Kontzejuei eta gainerako auzokideei, sarritan beren ondasunak zeregin horretan arriskatuz. Tratuen arabera ordaindu ezin izana sarritan eman ohi zen eta hagin maisuak hasitako eraikuntzak bertan utzi eta beste leku batzuetara lanera joatea baita ere.

Gipuzkoan eliztarrak elizaren handiagotzea eskatzera bultzatzen zituen erlijio berotasunak ez zuen ematen plateresko filigranaz gauzatzen ari zen hartaz baliatzeko adina, ez eta eraikinen alderdi jakin batzuetan egiteko ere, hara nola, kaperetan, atarietan, koruetako kalostratan ala mentsula eta kapiteletan, Arabako beste eliza garaikideetan egiten ari ziren bezala.

AZKEN GOTIKOA. *Gipuzkoako errenazimentua* liburuan, Mª Asunción Arrazolak kapitulu bat eskaintzen dio era honetako elizari; nolabait ere, gai honetan sartzeko balio duen kapitulua bezala hartu behar da, aipaturiko elizek *errenazimentutik oso gutxi* baitaukate.

Oiartzun, Zumaia, Lezo eta Ordiziako parrokia elizak eta **Itziarko** saindutegia (zenbait landa giroko elizak ez aipatzearen) azken gotiko mota berarekin bat datoz.

Denak ere:

- *eliza-barne bakarrekoak* dira,
- *gurutzadurarik gabeak* normalean,
- estalgarriaren antolaketa berriz, hormak berak eta berauei atxikitko *pilastrak* izan ohi direlarik eusgarri, batzuetan zutabe sortak osatuz,
- barruko pilastrei kanpoaldetik *horma-bular prismatiko* sendoak egokitzen zaizkie, multzo osoari astuntasun eta seriotasun itxura emanaz,

- gurutzeriazkoak dira gangak, batzuetan izarrezkoak eta konkordunak.

ESTILO BERRI BATEN ALDARRIKAPENA. Egia da eliza handiagotzearen saiakerak, esparru huts zabalak sortzeak, alegia, eta gangetako nerbio sareak pixkanaka korapilatzeak, berehalakoan “**eliza-areto**” izango direnak iradokitzen eta aldarrikatzen dituztela. Aitatutako elizen luzera normalean 25 eta 30 metro inguruan ibiltzen da; eta beren zabalera 15 m. inguruan. Esanguratsua da handitasun alderako joera hau, izan ere, berau da **estilo berri bat** sortzen ari dela pentsa arazten duena.

6. SAN TELMO MONASTEGIA DONOSTIAN

ERAIKUNTZAREN HISTORIA

Donostian, San Telmo monastegiaren fundazioa eta eraikuntza “historiaurre” luzea izan zuen lanbidea izan zen.²² **Domingotarrak XVI.** mende hasieran jada galdegina zuten Probin-tziaren hiriburuan kokamena hartzeko nahia. Karlos enperadore gaztearen gorteak bultzatua zela zirudien nahia bestalde, baina, elizgizon zati baten eta hiriburuko zenbait erlijio gizonen ukazioa oztopo izan zuten. Domingotarren Ordenak ordezkari bat hautatu zuen 1520-1530 urte bitartean biziki jardungo zena, fundazioarentzat egoki izango ziren lurrak erosten. Aginpidean zegoen erregina *Isabel Portugalekoa* 1530. urtean egitasmoaren alde azaldu zen eta erreginarene borondate horren babesle *Martin Santxez Arayz* errege kontatzailearen lanbide onak berehala elkartu ziren.

Domingotarrak komentua, *Pedro Gonzalez Telmo*, Palentziako sainduaren izenpean jarri zuten, XIII. mendeko saindua zen berau, zeina, herri jaiera tronpatu eta Erasmo Saindua bezala ezagutu zuen, Formiako gotzaina eta IV. mendeko martiri hau marinel eta itsasgizonen zaindaria zen. Egitasmoak ez zirudien bere portura iritsi behar zuenik, Enperadorearen Estatu Kontzejuko idazkaria, Tolosako *Alfontso Idiakez*, Gartzia Olazabalekin ezkondu izanak eragin zuen senar-emazte hauek egitasmoa sakonetik heltzea (1539) zailtasun handiena konponduz, diruarena alegia, bere errenta kopuru handiei norabide oparoa emanaz.

Hainbat urtetan zehar burutuz joan ziren fundazioaren estatutu juridikoak eta trazaren egitasmoa Salamancako Esteban Saindua komentuan bizi zen eta hiriburu honetako Monterrey Jauregian Rodrigo Gil Hontañonekoarekin eskuartu zuen arkitekto **Aita Martin Santiagori** eman zitzaion. Egitasmoa, komentua, klaustroa eta eliza eraikitzea zen eta bi tratu egin behar izan ziren horretarako (1544 eta 1547an). Lanak oso abiada geldian hasi ziren 1544. urtean.

Aita Martin Santiagoren traza burutzeko 1547tik 1550era behar izan ziren hargin maisuak lau izan ziren: **Domingo Arantzaldekoa** (Donostiakoa), gerora Errenteriako elizaz arduratuko zena, **Martin Gorostiolakoa** (Aiarra), Tolosako Santa Mariaren traza zor zaiona, **Domingo Estalakoa** (Hondarribiakoa), Berastegiko eta Irungo elizaz arduratu zena, eta Martin Axobingoa (Donostiarra).

Beranduago, Alfonso Idiakez hil ondoren bere alargunak jarraitu zuen egitasmoa ordain-tzen baina, fraideengan utziz egitasmoaren gobernamentua eta kudeaketa. Lanak zuzentzera 1551 eta 1562 urte bitartean beste maisu —**Martin Barbukoakoa** eta **Martin Sagarzolakoa**— sartu ziren, horrela 1562. urtean amaiera emanaz.

San Telmoren zaharberritzea 1928-1932 urteetan zuzendu zuen Frantzisko Urkolaren ustetan, Gipuzkoan “isabeldar arkitekturaren ale bakarra da”. Egia da bai, hispaniar gotikoa gogorarazten duten osagaiak badaudela; baina, eraikinaren **aurrealde** serioaren aurrean jasotzen den bihozkada nagusia *berpizkundeko aztarna* garbiak dituen da.

ELIZA. Bere *ojibazko arkuen estalki gotikoa* eta *eusgarri zilindrozko gurutzeriazko gangekin* (“berealiko zutabeak” dituen, Jovellanosek bere *Diarioan* esan zuenez) eta barrunbeto **batasun joeraren** arteko elkertasunagatik da bereziki interesgarria.

Gurutzadura balitz bezala, aldare-aurrearen gertuko tartearen zabalagotzeak elizaren oinplanoa *gurutze latindarraren* tankerakotzat har litekeela iradokitzen du. Eliza-barnen nagusiak luzeran baditu 48 m. eta 10 m. zabaleran eta 20 garaieran.²³ Chueca Goitiak “sekulako eraikin bezala izendatu du, baina soila, nabarmentzeko arte bikaintasunik gabea”.

Gaur egun, 1998.ean zaharberritu ondorengo San Telmon bereziki zatirik ederrena **klaustroa** da, Salamancako Esteban Sainduaren komentuan inspiratutakoa seguruenik.

Beheko solairuak *horma-bularren artean leihate zabal* eta xumeak, Rodrigo Gilen estiloko mainelen ordeko zutabetxoak eta idibegiak dituelarik; goieneko solairuan, *errenazimentuko barru-bidea* jatorra arketan zenbatekoa bikoizten delarik.

Salamancako osagaiak kontutan harturik, Aita Martin Santiagoren planoen arabera **Joan Santisteban** maisuak burutua izan zen. Ez da ziurra gaur miresten dugun eta zorionean gorde den klaustroa Salamancako fraidearen lehen trazukoa denik zuzen-zuzenean. Fernando Mariasen ustetan, Aita Martin Santiagoren traza urrutitik burutua izan zen, eta ez zela oso osorik gaur ikusten dugun bezalakoa. Beste hau ere uste du, San Telmo multzo osoaren ernalkuntza luzea eta beronen burutzearen kronologiari buruz dagoen ilunpeak sumatu arazten duela **Gil Hontañón 1556**.etik *klaustro gainaren* diseinuan eskuartua izan zitekeela.

Dena delarik ere, Aita Martin Santiagoren San Telmo elizako trazak Joan Arabakoak Salamancako Esteban Sainduaren monastegian egin zuen birmoldapenera igortzen gaitu, beharrezko aldagaien bat tarteko dela, noski.

KLAUSTROA. Klaustroari dagokionez berriz, Mariasek zera gogorarazten digu, lur sailaren baldintzek eragotziko zutela **klaustro** guztiz ortogonal bat eraikitzea eta baita bere oinplanoaren irregulartasun logikoa eta bere barru-bideen ondoriozko asimetria. Bestalde, klaustroan ikusten ditu “Alfonso Cobarrubias-ekoaren Taverako Ospitaleko irtenbidearen oihartzunak, baita klaustroan Ocañako Domingotarren patio garaikidean ere”, horrela adieraziz “Aita Martin eraldatze une oso garrantzizko batetan zela, nahiz Gaztelan, Toledoarrak sartu zituen simetria eta koherentzia mintzairaren baliabideak menderatu ez”.²⁴

Antzeko klaustro bat, baina goieneko barru-biderik gabea eraiki zen Gasteizko Domingotarren komentuan. Klaustro hauek talde bat osatzera iritsiko dira XVI. mendean, Ma Asunción Arrazolak iradokitzen digun bezala, **Domingotarren klaustroak** bezalako izena eramanez.

7. HIRIBILDU PLATERESKO BAT: OÑATI

Konderri feudal bat izan zen Oñati, Gebara Kondeen menpekkoa; baina hiribilduaren agintaritza, bere udalerriko Kontzejuaren esku zegoen, Alkatea buru zuela, XIV. mendetik bederen. Kondeak zibil eta militar mailako eskubide sail bat bazuen eta honen eskumen eta jarduera zela eta behin eta berrizko gatazkak izaten ziren hiribilduko jendeekin. Oñati,

bandoen garaian anaidietatik kanpo geratu zen; *Jauntasunezko hiribildua* izaten jarraitu zuen 1845. urtean behin betirako Gipuzkoako probintzian sartu zen arte.

● BIDAURRETAKO MONASTEGIA

Aurreko atal batetan aipatu dugu herriko seme batek, **on Joan Lopez Lazarragakoak**, Isabel Katolikoaren diruzaina izan zenak eraikia izan zela Bidaurretako monastegia 1510. urtean, Gipuzkoako lehen moja monastegia.²⁵

KOMENTUA ETA ELIZA. Bai elizan eta bai komentuan *gotiko estiloa* da nagusi. Bere diseinua Kantabria aldeko maisu **Juan de Ruesgak** egina da, zeinak 1510. urtean hasi zirenetik gidatu zituen lanak 1520ra arte, bere ordezkoi **Pedro Gartzia Olabeakoak** ordutik jarraitu zuelarik. Eraikitze lanak izugarri luzatu ziren, fundatzailearen ondasunetatik errentak bermatuak bazituzten ere, ez ziren aski izan, honek, erabateko soiltasunez eta handinahi guztiak alde batetara utziz, eraikitzeak borondatea baldin bazuen ere.²⁶

Klaratar Serorentzat bizitzeko behar ziren gelaz aparte, egiturako osagaietan oso soila zen **klaustro** zabal bat eraiki zuten: zurez eta adreiluzko arkuteriaz.

ERRETAULA. Hemen gehien axola zaigun pieza erretaula da. Tailatzen saiatu zirenean, jada iritsiak ziren errenazimenduko aireak. Eta fundatzaileak bere testamentuan ikonografiari buruz finkatu zituen arau zehatzei ez zitzaizkien lotu egileak. Orain berriki zaharberritu den lehendabiziko erretaula hori (beranduago, gaur egungo barroko estilokoa jarri zen bere ordezkari gurutaduraren eskuineko besoan azaltzen da.

Gipuzkoako lehen erretaula plateresko da. Oraintsu arte uste izan da, bere testamentuan Joan Lopez Lazarragakoak agindu zuenaren arabera, erretaula hori Busgosen landua izan zela (gaur ezezagunak diren eskuez) ondoren Oñatira ekarriz. Oso oraintsu aurkitu berriak diren agiriengatik baieztatu daiteke erretaularen egilea urte horietan (1532-1533) Oñatiko Migel Sainduaren parrokiaren Errukiaren kaperan ari zen **Joan Martinez Olazarango** oñatiarra izan zela.²⁷

Bost kale eta eserlekudun (edo predela) bi gorputz dituen erretaularen egitura. Irudiak erliebean landuak dira, taila oso fin batetan. Aulkian, lau multzotan (alde bakoitzean bitan) *Apostoluen eginak* kontatzen dira; lehenengo solairuan, *Andre Mariaren historiaren* lau eszena; hirugarren mailan *Kreazioari* eta *Adan eta Ebaren* bekatuari buruzko beste lau eszena. Erretaula *Kalbario* edo batez amaitzen da.

Edergarritako osagaiek ederki baieztatzen dute *plateresko estilo* ausart eta *garbiena*: maskorrak, kalostrak, gruteskoak eta protoerrenazimentu espainiarreko beste osagai ugari.

Fundatzaileak alboetako kaperak eta erretaulak egin zitezela agintzen zuen; baina, inoiz eginak izan baziren ere, gaur egun ez dira azaltzen. *Arrosarioko kaperan* bakarrik ikus daiteke Andres Urgoitiko eskulturagileak landutako XVI. mendeko **Errukiaren** multzo bat.

● MIGUEL SAINDIRAREN PARROKIAKO PLATERESKOA

Aurrez ikusia daukagu Oñatiko Migel Sainduaren parrokia XVI. mendeko lehen urteetarako hasia zela eraikitzen. Baina berari bukaera ematea lantegi luzea izan zen, *azken gotikoaren* azternak utziz joan zena; esaterako, **klaustro** ederrean Ubao ibaiaren gainean balkoi korritu alai bat bezala, On Rodrigo Mercado Zuazola gotzaina eta ongile eskuzabala zenaren bizkar **Pedro Lizarazukoa** oñatiarrak XVI. mendearen bigarren herenean burutu zuena; aurreko atalean oroimenera ekarri genuen lana.

Errenazimentuaren mendeko estilo aldaketaren erakusgai ederra da Migel Sainduaren parrokia **eliza**, izan ere, gotikoaren taupadak oraindik bizirik daudeneko harri horien ondoan platereskoaren ale ederrak ikus daitezke.

Estilo berriaren zantzu batzuk, lotsati antzean, **pulpituan** ikus daitezke adibidez; platereskoak Espainiako hiri nagusietan ale ikusgarri ugari hedatzen zituenean, eta jada mende honen bigarren erdikoa zen Martin Iragorrikoa eskulturagileak, berau ere oñatiarra zenak, errenazimentuko sentiberatasuna erakutsi zuen. Pulpitu honek baditu edergarrietan platereskoaren xehetasunak bere kalostrari eusten dioten zutabe txikietan.

Alboko eliza-barnearen eta klaustroaren arteko atean ikusten da, era berean, eliza honen errenazimentuko arkitekturaren lehenengo osagaia agian izan litekeena.²⁸

ERRUKIAREN KAPERAK

Baina, estilo berria ongien sumatu eta gozatu **Errukiaren Kaperan** egiten da, non, sortzaile izan zen gotzainaren gorpuzkinak dituen eta erabateko soiltasunez landua den **hil kutxak** ez bezala, kalitate handieneko eskultura lanak miretsi daitezkeen. Hil kutxaren gainean on Rodrigo gotzainaren heriotza data irakur daiteke: 1548. Baina, kaperak honetara datorren ikuslearen arreta hil kutxan baino gehiago hiru puntutan kokatzen da: erretaulan, burdinsarean eta sortzailearen mausoleoan.

BURDINSAREGINTZA. Kaperak, aurrealdetik eta aldare aurrera ematen duen aldetik bereizten duen **burdinsare** bikoitza bere alorrean benetako harbitxia da. Egilearen berririk ez da ezagutzen. Burdinsarezko lan hau nagusiaren nahierara landua izango zen, inola ere bizirik zelarik, idazkun batetan data irakurri baitaiteke: 1535.

Aurrealdeak berak 7 x 8 m. neurtzen du gutxi gorabehera. Hiru espaziotan bereizitako bi gorputz horizontalez osatua da; Ateak betetzen du erdikoa.

Ate gaina burdinazko benetako filigrana bat da, *Hilobiratze Sainduaren* taldeak osatzen duena, arku artistikoaren azpian eta muturretan kanpaitxoak dituzten kimu finez eta irudimenezko sugeez apainduriko plateresko bikaina. Guztia *gailurreria* handiz amaitzen da; eta zatirik garaienean Mercado gotzainaren *ezkutua* dago.

MAUSOLEOA. Baina, kaperaren gauzarik nabariena hileta kutxaren aurrean aurkitzen den **mausoleoa** da. Egileari buruzko agiri guztiz frogagarriak gorde ez bada ere, 1525-1530 urteetan Mercado gotzaina eta Diego Siloekoarekin Granadan aldi berean tokatu izanak eta ikonoetako gaien eta estilistikazko egituren azterketek ikertzaile gehientsuenak ziurtasun honetara eramaten dituzte, alegia, **Diego Siloekoa** izan zela egilea, urte haietan zehar Oñatin ibilia zela gauza jakina denez.²⁹ Inolako zalantzarik uzten ez duena, erretaula Granadan landu izanarena da, Filabres mendilerroko marmolaz.

Mausoleoak errenazimentuko lan baten ezaugarri guztiak baditu. Erdiko zatia, puntu erdiko hil kutxan gotzainaren irudiak betetzen du, belaunikaturik eta atzean familiakoren bat duela, berau ere belaunikaturik eta bere ondoan santaren bat ala alegiazko irudia, babesle jarreraren.³⁰

Erakarmen eta edertasun bereziko taldea da. Idulkidun basamentu gainean dauden lau zutabe korintiarrez osatzen den arkitekturazko antolaketa da; euren artean *gotzainaren irudia* estaltzen duen arkuak eta horma-konkak; behean, gotzainaren goraipamenezko hilartitza latinezko bost biko-neurtitzetan, hiru lehoi gainetan grabaturiko txartel batetan, erdiko aurrez-aurre eta zeharkako jarreraren besteak.

Adan eta Ebaren irudiak ikusten dira arkuarteetan eta arkuaren alde banatan bata bestearen gaineko bi horma-konka, *lau ebanjelarien* irudiak estaliz kalostrazko zutabeak alboetan dituztela.

Goieneko multzoan fundatzailearen ezkutua eta gainean *Haurra duen Birjinaren* irudi bat zizelatu ziren. Alde banatan *Pedro eta Paulo Sainduak*; multzo osoari amaiera emanaz *Jainko Aitaren* irudia duen domina handi bat.

Alde guztietatik eta zerrendak, proportzio egokitako egitura honen zutabeak eta taulamenduak alaituz igali, mamu, aingeru eta domina sortak ikusten dira; sinbolo irakurketa zaila duen **xehetasunezko plateresko** mundua.

ERRETAULA. *Mariaren Errukiari* eskainia dago. Gipuzkoan ikus daitekeen plateresko estiloaren hoberenetakoa da. Baditu bost kale eta trianguluzko frontoia duen atiko batez amaitzen diren hiru gorputz ere bai. Gaspar de Tordesillas Valladolideko eskulturagilearekin tratua egindakoa izan zen, zeina muntaketaz eta edertzeaz arduratuko zen.

Imajinagintzan aldiz, azaltzen dena da, **bertako zenbait eskulturagile** aritu zela: *Joan Aiarakoa*, *Gasteizkoa*, *Martin Iragorrikoa*, *Andres Mendigurengoa* eta *Joan Olazarangoa*, Oñatikoa.³¹

Pierres Picart-ek eskuartu izana ere litekeena da.³² Weise eta Camon Aznarrek erretaula honen edertzea besterik ez badiote uzten ere Tordesillasko honi, irudien plastikan beronen zuzen zuzeneko eskuartzea, *a priori* behintzat ez zaio ukatu behar, izan ere, 1536. urtean amaitutzat eman zuen Valladolideko ertilariaren eskulturazko iaotasuna bai baitauka honek.

Erretaularen egiturak azken gotikora eraman arazten du pentsamendua, baina edergarrien eta irudien taila lana (Birjinaren bizitzako eta Kristoren Nekaldiko eszenak) **errenazimentu bete-betekoa** da. Alde guztietan agintzen dute *gruteskoek*, marrazkien benetako oparotasun eta ugaritasunean. Nahiz eta egia den *Nekaldia* kontatzen duten erliebeetan Aialako Joan II.aren oso tankerakoa den irudien eta karikaturatik gertuan dauden aurpegi batzuen nahaste-borrasteko gotikotasun bat badela, halaz ere, badira maisutasun eta fintasun handiz tailaturiko irudiak ere, *Nekaldiaren* erdiko multzoa bezalakoak, non oihalgintza bikaina eta oso ongi gordea den.

* * *

ESKULTURAK. Migel Sainduaren parrokia berean, aldare barroko batetan, zorionez lau **eskultura** gorde dira, *Bataiatzailea*, *Jeronimo Saindua*, *Frantzisko Saindua* eta *Santa Marinaren* irudiak, eta inolako zalantzarik gabe XVI. mendearen lehen erdikoak dira. Gotikotik jasoa dute adierazgarritasun indarra, baina, giharren adierazpen zuzenak eta janzkeren askatasun eta malgutasunak Lehen Errenazimentuari ireki zaion eskulturagile baten eskua sumarazten du.

● SANCTI SPIRITUS UNIBERTSITATEA

HISTORIA ETA EGILEAK

On Rodrigo Mercado Zuazolako gotzainak, bera jaio zeneko hiribilduko kultur maila zabalagotu nahiak bultzaturik erabaki zuen Unibertsitate honen sortzea 1540. urtean, Aita Sainduaren (Paulo III.aren) bula batez onartua izan zen egitasmoa. Erakunde honek gorabehera ugari eta era askotakoak izan zituen. Dekretu bidez 1807an desagerrarazia izan zen, ondoren Karlistek berreraikia izan zen, baina 1842. urtean berriro ezabatu eta Bigarren Mailako Institutu bihurtua izan zen. Eusko Ikaskuntzen Lehen Biltzarraren agertoki izan zen 1920.go Iruilaren 1etik 8ra. Gaur egun eraikin honetan Gipuzkoako Protokoloko Agiriak gordetzen dira.

Eraikina oso ongi zaindu da zorionean, mendeetan zehar hainbat eginkizunek eragindakoko beharretara egokitzeko aldaketa batzuk nozitu baditu ere. Hispaniako Lehen Errenazimentuko

ederrenetako bat bezala hartu behar da, bere teknika eta egiturazko ezaugarriengatik penintsulako platereskoaren ikusmira zabalaren barruan berezia gertatzen delarik.

Eraikinaren plangintza egiterakoan, oso litekeena da Mercado Zuazolakoa sortzailea aritu izana aginduak ematen, zeina, Zuzenbidean, Matematikan eta beste zientzian ezagutza zabala zuen humanista handi bat izateaz gainera, penintsulako³³ beste toki batzuetan ardura handiko lanetan aritua izan zen eta horrela beste unibertsitateetako (Santiago, Salamenca, Valladolid) ikastetxeak ezagutu ahal izan zituen, Oñatikoan beroien oinplano eta eginkizunetako banaketan bat datorrela oso garbi ikusten delarik. Baina, agiririk ez dagoenez, arkitekto diseinugilearen izena ezezaguna da oraindik ere, Diego Siloekoa eta **Rodrigo Gil Hontañon-ekoaren** izenak iradoki badira ere.³⁴ Berau burutzearen arduraduna, Errukiaren kaperan jada gotzainarentzat lanean aritua zen **Domingo Guerra** maisua izan zen.

DESKRIBAPENA

Zertxobait laukizuzeneko oinplanoz 1732 m. karratu dituen eraikinak baditu *bi solairu*, klaustroko eskaileradunak, harrizkoak, kalostra xumeak dituztenak, baina **mudejar kasetoidura** bikaina, **klaustro** handia eta **kapera** dituen. Garai modernoetan beste eskailera bat eraikia izan da sarrerako sotoan, ate nagusiaren aurrez-aurrean.

AURREALDEA. Eraikinari **izaera** ematen diona Unibertsitatearen **aurrealdea** da, agian. Hiru gorputzez egituratua da. Erdikoak du *ataria*, oso ongi apaindurikoa erakutsiz. Hemen, tenplete modura apainduriko bi *horma-bular* mardul agertzen dira, gotiko tradizioan bezala, zokalo dotoreen gainean, korintiar ordenako horma-konka bi, gailur handiz bukatzen direlarik.

Salamanca Santa Gurutze Ikastetxeak bideratzen lagunduko ziola oso litekeena da, aurrealdean nabarmentzen diren horma-bularrak ikusten baitira han izan ere, eta **Pierres Picart** eskulturagilearekin tratua sinatzerakoan aipatu baitzuen on Rodrigok. Jaiotzez frantsesa zen eta Oñati hiribildukoa zen Elorduyko Katalinarekin ezkondu eta bertan kokatu eta Euskal Herriko zenbait herritan lanean jardungo zuen ertilari hau izango zen aurrealde honen apainketa lanaz arduratu zena.³⁵

Aurrealdearen erdiko gorputzak altuera berean jarraitzen du, alde batetara eta bestera, eraikinaren ertzetan, erdikoak baino oraindik ere dotoreagoak diren bi *horma-bular* ala *pilastratzar* daramatzen *dorre* moduko bi gorputzekin elkartu arte. Chueca Goitiaren ustetan, pilastratzar (1545) hauek eraikitzeke Pierres Picart-ekin tratua egin zenerako egina zen atari hau eta egiturazkoak ez baina **apaingarritako soilak** diren hauek eraikitzeke Valladolideko Santa Gurutze Ikastetxeko horma-bularretan inspiratua izango zen. **Errenazimentuko ideia** zuzenekin bat eginez, dorreek altuera proportzioa gorde zezaten eta gorpuzkien simetriazko araua salba zedin Pierres Picartek jarri zuen ardura erakusten diguten agiriak gelditu zaizkigu.

Ekialdeko dorretzarrari ezarrita, gerora desagertu egingo zen *atarie* bat eraiki zen ekaitzetatik babesteko.

Multzoa **klasiko erakoa** da, baina alboko dorreen kokamenean nahiz, alde batetako eta besteko horma bularretan, beren liraintasun eta garaieragatik, gailurreria **gotikoaren aztarnak** ikus daitezke. *Klasikotasunaren aurka doan apainketa* ugarian, estatuen mentsulatan, zutabeen inbelpeetan, zerrendetan eta gustu zoragarriko erremateetan batez ere, eragin hori nabariagoa gertatzen da. Espazioa betetzen duten *estatuak, gruteskoak eta erlaitzen ugaritasuna* izugarria izanagatik arkitekturazko egitura ez da ezkututzen.

Idulkietako zokaloetan Herkulesen balentriazko gaiak dituen erliebeak ikus daitezke: Nemeako lehoia itoaraziz, suge itxuran giza burua daraman Aqueloorekin borrokan, Anteo

garaituz. Atetik gertueneko erdiko zokaloan, Zentauro bat azaltzen da lepa gainean neska gazte bat daramala: *Deyanira-ren bahiketa*.

Atarian, arkubarnerak kasetoiak daramatzan erdi-puntuko arku handi baten azpian, on Rodrigo gotzainaren otoitz jarrerako irudia ikus daiteke. *Eskultura multzoa*, parrokiako Errukiaren kaperan dagoen mausoleokoaren oso antzekoa da, baina hemen, gotzainaren irudiaren ondoan han dagoen morroia ala familiartekoa falta da.

Arkuarte eta atezangoetako osagai apaingarriak, baita nitxoetan sarturik dauden eskultura irudiak ere edertasun handi bat erasten diote atari honi **plateresko aldiko errenazimentu ukitu** nabarmen bat emanaz. Ataria, goieneko aldean Karlos V.aren *ezkutu* handi batez errematatua dago.

Hormak *harlanduxko* zakarrekoak dira, harlanduaren aberastasun eta apaindutako zatiaren eskulanaren fintasunarekin kontrastatzen duelarik.

Ikonografia. Beren horma-konken barruan, sinboloez ala martiritzako tresnez aurrealdearen pilastratzarrak apaintzen dituzten birjinen ala santen irudien ikerketa oso bat egitea beharrezkoa zen. **Mª Asun Arrazola**, Ael eta beste ikertzaileek jada hasitako ikonografiazko lan hori ia guztiz osatua izan da oso modu sakonetik **Montserrat Fornell-en** eskutik.³⁶ Eguraldiarengatik irudiak urratuak badaude ere, ezagutu litezke gaur egun historiako lagun harietako batzuk, batzuetatik alegiazko irudiak ote direnaren zalantza airean geratze bada ere. Birjina Mariatz gainera, Santa Barbara, Santa Ines, Santa Apolonia, Santa Katalina, Santa Maria Ejiptziaka, Santa Maria Madalena, Santa Elena, Santa Urtsula, Santa Dorotea eta hauetaz gainera Itxaropenaren eta Karitatearen alegiak ezagutu dira.

KAPERAKO ERRETAULAK ez du agian eliza kategoriarik merezi, Salamancako Fonseca-ren modura, gurutzadura eta arku zorrotza duen eliza-barne gotiko txiki eta soil bat baita, izan ere; baina badu **errenazimentuko erretaula** aberats eta jori bat. Ez dago erretaula horren egileari buruzko agiririk, baina Weise eta beste ikerlari batzuen ustetan, **Pierres Picart**-ena da, estilistikazko azterketagatik eta agirietan berea bezala azaltzen den Martin Sainduaren ermitako erretaularekiko bere antzarengatik.³⁷

Erretaulak badu predela eta bi mailatako atiko batetan bukatzen diren hiru gorputz. Kaleak zazpi dira lehen bi gorputzetan, eta bost hirugarrenean eta atikoan. Irudi guztiak nolabait ere erdi aldeko kalera begira bezala bideratuak daude.

Profeta irudiak ikusten dira **eserlekuan**. Erdiko hutsarteetan, *Migel Sainduari* eskaini zaio lehenengo gorputzean, *Mendekosteri* bigarrenean eta *Mariaren Jasokundeari* hirugarrenean.

Lehenbiziko bi gorputzetako kaleak, erditik gertuenekoak lau *ebanjelariantzat* gorde ziren eta gainerakoak hainbat *saindu* eta *gotzainentzat*. **Hirugarren solairuan** *Jasokundeko Birjinaren* alboetan *Sebastian Saindua* eta *Gabriel Saindua* ikusten dira alde batetan eta *Roke Saindua* eta *Rafael Saindua* bestean. **Laugarren gorputz** batetan, arkitekturaz egokitu ahal izateko oso neurri txikian eginikoa da on Rodrigo Mercadoren *ezkutua* eta zenbait *soin-enbor*.

Azkenik, aparatu izugarri hau koroatuz, erdi puntuko **arkusolio** handi batetan *Betiereko Aitare* irudia dago serafinez inguraturik.

Plateresko estiloak agintzen du erretaula osoan. Gruteskoetan, zutabeetan, kalostratan, dominatzarretan eta irudietan ikusgarria da **edergarrien aberastasuna**.

Alde guztietan azaltzen diren on Rodrigo gotzainaren armak, apaingarritako osagaiak emateaz gainera, Unibertsitatean bere lanaren lekukotza egiten dute aldi berean. **Armarria**, urdin-ilun zoru baten gainean urrezko zerrenda batez erdibituriko bi eguzkiz eta elezahar batez osatzen da: *Ad iustitiae Xpo. Deus noster a solis ortu usque ad occasum*.

Oso liraina ez den kanona, gorpuzkera menderatze zuzena, keinuketan adierazpenerako joera eta gorputzaren mugimenduzko jarrera dira Picart-en irudien ezaugarriak.

KLAUSTROA. Unibertsitateko Ikastetxe honen ale eder bat klaustroa da.

Sarrerako ate gainean latinezko idazkun batek sortzaile izan zen gotzainaren izena ekarri arazten digu gogora berriro ere, bere titulurik gogokoenak –Avilako Gotzaina, Nafarroako Erregeordea, Granadako Lehendakaria– eta lanaren amaiera data ondoan duela: 1548.g. otsailaren 4a. Moldura finez apainduriko bere erdi puntuko arkuak, kapitel klasikoak eta bere zutabeetako idulki atikoak, dominatzarretako soinak eta arkuarteak apaintzen dituzten ezkutak, nahiz xurrutarriz koroatzen den hozkadurazko erlaitz zabalak klaustro hau Gipuzkoako **errenazimentuko lanik hoberena** bihurtzen dute.

Klaustroko eskailerak lotzen dituen *bi solairu* baditu. Barandaren *kalostra* xumea da eta berdin esan liteke bi solairuetan sabaletako *apainduraz* ere; beren kasetoien giltzarrietan Kristoren anagrama eta Gotzainaren ezkutuko eguzkia tartekatzen dira.

Klaustroak zertxobait *laukizuzeneko* egitura dauka; sei arku ditu alderik estuenetan eta zazpi besteetan. Arkuak eusten dituzten zutabeetan jakingarri bitxi hau ikusten da: zutabeetako bat bakarra dago bukatuta, sotoko atearen gertuko ilara paraleloan hirugarren zenbakia egiten dagoena; gainerako besteei azken ukitu bat falta zaie arkuarte eta inbelpeetan.

Klaustroa apaintzen duten **biribilgu** edo medailoiak 32 dira. Baina, buru guztiak ez dira ezagutuak izan. Patioa edo aldabearen eraikuntza data gogoan izanik oso erraz ezagutu litezke Karlos V.a enperadorea, Isabel enperatriza, Felipe II.a eta bere emaztea eta Portugaleko Maria. Mitologiako zenbait buruk ere ezaguna dirudi, hara nola, Herkules eta Deyanira, Ulises eta Penelope eta abar. Modelatu iaio eta urduri batez adierazia dagoen **edertasun erdiragarria** duen saila osatzen dute, Berruguete oroitarazten duen gaztelar eragina oso urrutian sumatzen ez dena.

Oso deigarriak gertatzen dira Unibertsitateko kasetoidurak. Mudejar **edergarriak** dira. Agirietaratuak daude eta agidanean, jaiotzez Avilakoa zen **Gibajak** idatziz jaso arazi zuen 1552. urtean on Rodrigo Mercado Zuazolakoak urrezko 1020 dukaten ordainetan eginarazi zizkiola Unibertsitateko kasetoidurak eta tratua egin zuen urte berean amaitu zituela bere lanak.

PIERRES PICARTEN BESTE LAN BATZUK. Lehen esan bezala, Unibertsitateko lanen buru egin zen hargin maisua Domingo Gerra izan bazen ere, Oñatin bere izena hilezkor bihurtu zuena Pierres Picart izan zen.

Donostiako Santa Maria basilikako kapera batetan gaur egun gurtzen den eta antzinako harresiaren horma-hilobi batetatik ekarritakoa bezala ezagutzen den **bake eta egonariaren Kristoren** egilea izan litekeena bezala ere hartu izan da bera.

Kristo honen beste oso antzeko bat da *Oiartzungo Esteban Sainduaren elizan* aurkitzen dena.

Pierres Picart agirietaratu gabeko lan ugari egina izango zen bere bizialdi luzean, bai Gipuzkoan nahiz Nafarroan, ez eskulturagile modura bakarrik baita burdinsaregile eta bordatzaile bezala ere, aurrealderago gogoratuko dugun bezala, manierismo erromanista alderako garapenean. Hainbat arte ekimenetan ere eskuartu izan zuen, lekuko, tasatzaile eta kontratista bezala, Euskal Herrian erromanismoaren aurrelari handia izan zen Joan Antxietakoa ere hil zen urte berean, 1588. urtean hil zen arte.

8. BESTE PLATERESKO ERRETAULA BATZUK GIPUZKOAN

Kronologia irizpide bati jaramon eginez agian, Lehen Errenazimentutik inportaturiko (lehentasunez pikturikoak, beraz) erretaula batzuk aipatzetik hasi beharko genuke, Bergarako Pedro Sainduaren parrokiako Migel Sainduarenetik adibidez; baina, delako lan hauek beste

atal batetan biltzea nahiago izan dugu, eta hemen bertan burututako eskultura adin berekoekin hastea.

BERGARAKO PEDRO SAINDUA. Camon Aznarrek “luxuzko erretaula platereskoa” bezala izendatu zuen eta parrokiako zaindariari izenburua ematen dion honek bost kale eta atiko bat duten hiru gorputz ditu. **Eserlekuan**, lau *ebanjelarien* imajinak daude beren idazmahaien aurrean eserita eta animalia sinbolikoak ondoan dituztela. *Pedro Saindu* eseriaren irudiak betetzen du lehen gorputzeko **erdiko nitxo**a. **Alboetako kaleetan** *Apostoluak* daude adierazirik lehen gorputzean; beste *saindu* batzuk bigarrenean; *Nekaldiaren* eszenak hirugarrenean; eta **atikoan** berriz *Kalbarioa*.

Estilo ugaritasuna. Imajinagintza, gutxienez *bi aldi desberdinetan* egina izan zela erakutsi dute agiriak.

Ia irudi guztietan **gotikotasun** argi bat nagusitzen da; Kalbarioan bai behintzat; baina, Pedro Sainduaren **erdiko** irudiak, zurrunegia den itxura, espresiorik gabeko aurpegia eta proportzio gutxiko gorputz atalak erakusten ditu. Bistan denez, **XVI. mendeko lehen hereneko** irudiak dira.

Ondorengoak eta **errenazimentuko kutsu** garbikoak dira predela apaintzen duten Ebanjelarien imajinak: beren jarretan arinak dira, gehiegi izategatik buruetan proportziorik ez badute ere, beren janzkeren tolesdura biziengatik ederrak dira. Harreman zuzen bat ikusi izan zaie (Biurrun, Weise, Arrazola) Gastiain eta Portugaleteko erretaulako irudiekin, hori dela eta bigarren aldi batetan agian, irudi hauek **Joan Aiala II.**arenak bezala har daitezke.

Gainerakoan, artearen kalitatezko ugaritasun honen barruan, erretaulak merezi du **plateresko** deitura bere mazonerien apaingarrizko joritasun eta berezitasunagatik.

ITZIARKO AMA. Gipuzkoako platereskoaren beste ale zoragarri bat da. Gaur egun bere jatorrizko osotasunean miretsi ezin duguna, 1718 eta 1893. urteetan nozitu zituen suteetatik geratu zena besterik ez, alegia. A. Felix Lopez del Valladok gehiegitxo ere goraipatzen du, “Itziarkoan –dio– platereskoaren arte fina bere betera iristen da”. Bere ustetan, badira “Berruguete ala Antxietaren hoberenak adinakoak badiren” buruak.³⁸

Baditu eserlekua eta erlaitz-gaina, lau gorputz eta bost kale, baita Kalbarioa duen atikoa ere. Bere imajinagintzak *Kristoren eta Birjinaren bizitzako* misterioak adierazten ditu.

Mª Asuncion Arrazolak erretaularen egileari buruz zenbait historialarik bota dituzten iritziak oso zorrozki aztertu ditu, eta bere epaia emanaz eta adierazita dauden eszenen osaketa egiteko bi modu desberdin bereiziz bukatzen du, zeinak, **bi ertilari ala hainbat lantegietan** burututakoak direla uste izatera eramaten duen: “bat bera baita estiloa eta konposaketa, Lapuebla de Arganzonekoarekin bat datorrena (erliebezko taldeak) eta bestea bigarren gorputzeko taldeetakoa: *Deikundea*, *Jaiotza*, eta *Erregeen Gurtza*, beste ertilari bat islatzen dutena edo bestela dezentez beranduagoko aldi bat”.

Lehendabizikoa, Oñatiko lanarekin hainbatetan bat datorrelako **Joan Aialakoarena** izan daiteke. Konposaketa aurreratuago batetako eszenek **Andres Araozkoak** eskuhartu izango zuela pentsa arazten digute.

Nolanahi ere, Itziarko erretaularen arkitektura begiz jo ondoren, kalostradun zutabetxoan apainketa joria, argimutil, buru eta gruteskoak dituelarik, bat-batean jasotako zirrara ahaztu ezinezkoa da. *Ugaritasuna*, *armonia* eta formen, profilen eta bolumenen **konposaketa** zuzena nagusi den **igeltserutza mazoneria konplexu** hori moldatu zuena maisu handi bat zen.

ALTZAGAKO MIGEL SAINDUA. Gaur egun Altzagako parrokian aurkitzen den erretaulari **Idiazabalgoa** deitu beharko litzaioke, hiri horretatik ekarria baita izan ere, bere ordeztutako erretaula barroko bat jarri zutenean. **XVI. mendeko lehen erdikoa** da.

Predela baten gainean baditu bi gorputz eta atikoa; hiru kale ditu. Erdikoan ekisainduaren nitxo gainean zaindariaren irudia, *Migel goiaingeru saindua*; eta bere gainean, *Betiereko Aita*

atikoan. Alboetako kaxatan, badira **Ebanjelari**ei eskainitako erliebeak eserlekuan eta besteetan berriz, Gargano Mendian Migel Sainduaren *agertze*ari dagozkion eszenak.

Gotikotasuna falta zaio estiloari, adierazpena baino gehiago formen edertasuna eta dotorezia bilatuz. Halaz ere, errenazimentukoa da mazoneria: txirla azpiko eszenak, kalostradun zutabe-txoak, kerubinak eta gruteskoak.

GARAGARTZAKO MIGEL SAINDUA. *Arrasate*ko lau elizateetako bat den **Garagartzako Migel Sainduaren** erretaulak estimazio zertxobait baikorragoa mereziko luke agian, bere egitura oso antzekoa bada ere: eserlekua, bi gorputz, hiru kale, eta atiko bat. Erdiko nitxoan zaindariaren estatua falta da, aldare nagusira eramana izan baitzen, honen ordez, *Bataiatzailearena* jarritz.

Erretaula txikia da, urreztatuetan eta apainketetan Alzagakoa baino zertxobait aberatsagoa, eta bere gruteskoetan eta aingeru buruen joritasun handiagoagatik platereskoagoa. Bere erliebetako imajinak Luzia, Katalina eta Agata *emakume saindu martiriei* eskainiak dira; eta Gargano Mendian *San Migelen* agertzeari.

Estilistikoki errenazimentuko artearen aurrerapen bat suposatzen dute, izan ere, irudien jarrera eta mugimenduetan berismoa kalitate handiagokoa baita.

EZKIOKO MIGEL SAINDUA. Aurreko beste biak bezala, Ezkioko erretaula ere **Migel Sainduari** eskainia da, eta beroriek bezala XVI. mendeko lehen hamarkadetakoa da. Baditu eserlekua, hiru gorputz, hiru kale eta hauts-babes bat. Erdiko kaleko hiru nitxoak *Migel Saindua*, *Birjina* eta *Kalbarioarentzat* eskainiak dira. Beste nitxoetan *Kristoren Bizitza* eta *Nekaldiko* eszenak ikus daitezke.

Era askotako kalitate duena da estiloa, beharbada hainbat eskuez tailatuak izan zirela adierazi nahi duena. Eseririk, koroatua eta aingeruz inguratua dagoen *Birjina Mariaren* erdiko irudia tailatu zuena iaioagoa izan zen. Beronen ondoan, Nekaldiaren gertaldiko irudiak aldea dute, non gorputz atalek buruekiko duten proportziorik ezaren axolagabetasunak areagotu egiten duen adierazkortasuna. Arkitektura, platereskoa da inolako zalantzarik gabe.

TRIPTIKOAK

Normalean erretaulei buruz dugun ideiari erantzuten ez badie ere, hemen aitatu beharko lirateke neurri txikiko triptikoak, zenbait familia nobleren onurarako otoitz egin ala Eukaristia ospatzen zeneko aldareak edo kaperak koroatzeko ala buru izateko egiten zirenak.

Gipuzkoari dagokionez, **inportaziokoak** deitu litezkeen arte lanak dira ez baitirudi bertako ertilariek eginak izan zirenik. Talde honetakoak dira **Rodrigo Mercado Zuazolako Gotzainaren triptikoa** *Oñatin* eta Albizturkoa.

OÑATIKO TRIPTIKOA. Lehendabizikoak, Gotzainari bere kapera berezian Meza esateko balio izan zion. Erdiko tarteak, egurrezko karratu batetan Jaiotzaren eszena alabastrozko pieze borobil bat dauka txertaturik; ixteko hegaletan, bi mailatan, lau eszena: *Gizakundea* eta *Erregeen Gurtza* alde batetan eta *Ecce Homo* eta *Pizkundea* bestean. Bistan denez, erretaulatxo hauek ez dute apaingarrietarako toki handirik. Triptiko honetan (gaur egun Elizbarrutiko Museoan dena) apainketa xumea da, baina errenazimentukoa da bene-benetan, irudiak eta beren sakonerak diren bezalaxe, non ikuspegia eta paisaiaren oharrak nabarian azaltzen diren.

ALBIZTURKO TRIPTIKOA. Beste bigarren triptiko aipagarri bat lehen *Albizturko parroki*an jasotzen bazen ere, gaur jabego berezikoa da. Bere gai nagusia, *Kristo hilaren aurrean Birjinaren Negarra* da, gurutzeko jaitsieran lagun zituen pertsonen inguraturik.

Gorputzeko neurrietan nolabaiteko proportziorik eza eta irudien modelatuan zakartasun puska bat ikusten bada ere, irudi nagusienetako gorputzeko perfekzioak eta eskortzoetako eta

paisaiako ikuspegietako iaioetasunak errenazimentu aurreratua adierazten du. Horrela, XVI. mendearen erdialdeko data frogatua litzateke.

9. PLATERESKOA BIZKAIAN

Bizkaiko lurraldeetan ez da XVI. mendean eraikitakoak bezala errenazimentukoa deitu daitekeen eraikinik, eliza kolumnarioak salbuesten badira; baina, jada eraikiak direnetan platereskoaren eragin garbiak ikus daitezke, zalantzarik gabe.

PLATERESKO ERAGINAK

GUENESKO SANTA MARIAREN ATARIA. Ez da Errenazimentua, Gotikoaren iraunkortasuna baizik, XVI. mendearen inguru haietan nabarmentzen dena, **Guenes-eko Santa Maria** elizan bezala, beroni buruz hitz egiten du Sesmerok “erdia gotikoarena da beste erdia berriz errenazimentuarena” dioenean. Errenazimentu lotsati antzekoa da **Martin Sanchez Olabeko** hargin maisuak 1516. urtean hasita eraiki zuen **alboko atari** ederra oraindik ere gotiko flamenko estilokotzat jo daitekeena.

BILBOKO SAN ANTONEN ATARIA. **San Anton** (Bilbo) elizak ere atari noble eta ongi konposaturikoa du, ertzeko atarte garai batez babestua dena. Arku karpanel baten saihetsetan, zutabe korintiarren artean, Pedro eta San Paulo Sainduentzat bi *horma-konka* daude. *Horma-konka* hauetako batek atearekin angelua osatzen du. Arkuaren zubi-bularrean Rodrigo Gilentzat hain maiteak ziren hostoak ikusten dira. Erreskadak, moldurak eta xehetasunak arte onekoak eta ongi landuak dira, izpiritu klasiko eta jantzi bat erakusten dutenak. Data giltzarrian landua dago: 1534.

San Antoneko atari honekin alderatuz, **Begoñako** santutegikoa, **Gizakundeko** komentukoa eta **Albiako San Bizente** elizakoa askoz gutxiago dira; Chueca Goitiak herriko maisu traketzen saiakerak bezala epaitzen ditu, Rodrigo Gilen ereduak ezaguera gutxi eta inolako jeinurik gabe kopiaturikoak.

BEGOÑAKO SANTUTEGIAREN ATARIA. **Begoñakoa**, 1519tik 1588ra berreraikia izan zen eliza, bere arku karpanel eta hostozko zubi-bular eta hegaldun atikoarekin Gaztelako maisuaren eredueta leialagoa da, baina, Chueca Goitiaren ustetan, proportzio gabezieta, trakeskerietan, irudigintza txikietan eta beste akatsetan nabaritzen dela maisu baten eta imitazioa txar baten arteko desberdintasuna.

GIZAKUNDEKO KOMENTUAREN ATARIA. Atariko horma-konkan 1554. urtea eta giltzarrian 1560. goa daraman **Gizakundeko** komentuan, Salamancako Esteban Sainduaren aurrealdeko egitura eskematikoki antzeratzen saiatu ziren, baina ez da oso atsegina gertatzen atearen errenazimentuko traza eta markotarako balio dion arku zorrotz eta zaharkituaren arteko arrunkeria. Kanpai-horma eta erremate barrokoak erantsi zitzaizkion XVII. mendean. Eliza honek burdin forjatuzko **pulpitu plateresko** bat zaindu du.

BESTE BATZUK. Sesmerok errenazimentuko ataritzat hartzen ditu:

- **Areatza-Billaroko** San Bartolomekoa,
- **Morgako** San Martingoa
- eta **Zornotzako** Santa Mariakoa.

ZENARRUZAKO KLAUSTROA. Platereskoaren harrizko arkitekturaren hondarretan eskas samarra da gainerako Jaurerriaren lurraldeetan. **Zenarruzako** kolegio-elizaren klaustroa

nabarmetzen da; oinplano karratukoa, alde bakoitzean 13,05 m. dituen, atikar oinarriak dituzten zutabetxo xumez lau tartetan zatitzen dena, lehen multzoan erdi puntuko *arkuak* eta apalduan bigarrean; harrizko *kalostraz* inguratua eta hozkadazko *erlantz* batez amaitua dago. **Migel Zengotitakoa** eta **Joan Beznongoa** hasi ziren klaustroa eraikitzen 1530. urte aldera eta 1560. urte aldera bukatu zuten beste hargin batzuk.

BALMASEDAKO KAPERAK. **Balmasedako** parrokia eliza ederrean, tronpa gaineko oktagonozko (izarrezko) ganga estalia duen, **kapera** eraiki zuen on Joan Urrutikoak, bere erdian lan kalatua daramana, zeinarekin badirudien Burgos aldeko kaperen ezaugarria denaren zerbait kopiatzen duela. Horrela bada, XVI. mendean eraikitakoak bezala baditu errenazimentuko xehetasunak eta hozkadura erromatarrek.

ERRETAULAK

Arkitekturazko aleetan bezainbat ala argiago distiratzten du Bizkaitar platereskoak, **Lehen Errenazimentu** deituriko erretratu batzuetan; Markinan ala Galdakaon gertatzen den modura.

MARKINA-XEMEINGO ERRETAULA. **Markina-Xemeinen**, gotiko berantiarreko txirlak eta garai hari zegozkion edergarriak, pitxer handiak, irudimenezko animaliak, haurrak eta kerubinak falta ez diren erretratu nagusi galanta mendearen bigarren ala hirugarren hamarkadan hasiko zen eraikitzen; multzo oso honetan, badirudi **Joan Aiala zaharrak** eskuhartu izan zuela. Baina erretratu horren plastikako zati handi bat, bere izaera espresionistaren arabera beranduagoko data batetan kokatu beharrezkoa da (1540-1545).

Gauza bera esan liteke **Galdakaoko** erretratu nagusiaz, bere etxeetan eskulturak eta erliebeak ziren kokatuak, *Birjinaren* bizitzari buruzkoak gehienetan. Oso korapilatsua da estilistikoki erretratu hau, **gotiko berantiarretik** *barrokora* arterainoko lanak dituen. Bertan, hiru maisuren eskua ikusi ahal izan da.³⁹ Oraindik ere gotikoaren oso aldekoa bakarren bat. Platereskoa oso era deigarrian ikusten da, etxetxo bakoitzaren barrunbe guztia betetzen duten *hamar txirla* erakutsiz.

ERRETAULA FLAMENKOAK. Ez da ahaztu behar Bizkaian ere gainontzeko probintzietan bezala, flamenko artelanen inportazioak izan zirela mendearen lehen erdialde horretan. Adibide soil modura, gogora ekar dezagun **Portugaleteko Santa Mariaren** sakristian jasoan dagoen **triptiko** ederra, ohol gainean olio margotutako hiru panel agertzen ditu, Mariaren Jasokundeko, bere Koroatzeko eta Jaunaren Igokundeko misterioak adieraziz, Menling-en ohitura txarrak dituela dirudien estiloa da, Koroatzearen eszenan bederen. Irudietan, manierista fintasun bat azaleratzen dela egia da, baina italieratzaile airea bere baitan duela.

10. LEHEN ERRENAZIMENTUA NAFARROAN

Artelanetan bereziki oparoa izan zen Nafarroan XVI. mendea. Gainerako Euskal probintzietan aldi horretan eman zen ekonomia nahiz kulturazko nolabaiteko garapen mailagatik, noski.

Iruñeko eskualdean eta batez ere Lizarrako lurretan eta bere merindadean, non Donejakue alderako erromesaldiek artearen distira berezien egokiera ekarri izanak, dinastien arteko borroken amaierak eta Gaztelan barneratzeak mendearen hasieran **kultura humanistikoaren** eta **arte jardueraren** gorakada berri bat ekarri zuten.

Iratxeko monastegian **Ikastegi Orokor bat** bazen 1534. urtetik; Lizarran XVI. mende horretan bertan jardun zuen **Udal Ikastegi batek** merezitako sona iritsi zuen irakasle batzuen bikaintasunagatik. Lizarran berehala (1546) ireki zen Egia⁴⁰ sendiaren **inprenta**, besteak beste Nebrijaren *Gramatika* eta Erasmoren zenbait lan argitaratuz.

Tuteran, 1512.go bere hitzarmenaren ondoren eta Nafarroaren Hispaniako erresumatarara biltzearen ondoren, kultur mailan gorakada nabaria eman zen. Bere *Estudio de Gramatica-k* humanistikako ideiei aurrerapenean bultzada eman zien eta Kolegio-elizako batzar-burua eta Erroman Julio II.aren etxezaina izan zen on Pedro de Villalon-engan Errenazimentuaren mezenas sutsu bat izan zuen.

Lehen Errenazimentuko formak hedatuz doaz XVI. mendearen bigarren herenean, askotan plateresko egituretako osagai batzuk neurritz onartuz, elizen edergarrietan eransten direlarik mendea jada oso aurreratua izanik ere. Hori dela eta, arkitekturazko estiloaren ikuspuntutik ez da erraza gertatzen errenazimenduko artearen une desberdinen arteko mugak gardentasunez bereiztea, eskulturak azaltzen dituen hainba aldietan eman ohi den bezala. Ikonografiako alor honetan, Nafarroan jasotzen diren eraginez ohartzea errazagoa gertatu ohi da, gainera. **Erribera** aldean, adibidez, arte plastikoez nahiko agerian uzten dute *Aragoi aldeko ertilarien eta lantegien eragina*, beste sakanetan aldiz, gertuago dagoen *Errioxa aldeko arrastoak* hobeto antzematen dira, baita *Gaztelakoak* ere.

● PLATERESKO ARKITEKTURA NAFARROAN

Aldi horretan eraikiko dira parrokia eliza berri batzuk, baina handiagotu eta eraldatu egingo dira batez ere aurreko mendeetatik jada badirenak.

Handitze honek Nafar erresumako sakan guztietan oso arrunta den **eliza mota** ekarriko du:

- oso luzea ez den **gurutzadura** duen **eliza-barne** bakarreko oinplanoa,
- eta poligonozko **burualdea**.
- **aparailua** harlandu onekoa izan ohi da, Ebroko Erribera inguruan izan ezik, arruntena adreilua erabiltzea baita.

SANTIAGO ELIZA IRUÑEAN. Iruñean garai honetako eraikinik adierazgarriena domingotar Ordenakoen **Santiago eliza** da, 1529. urtean Bergarako **Pedro Etxabururekin** tratua egin ondoren eraikitzen hasi zena eta 1543.era arte amaitutzat eman ez zena; baina komentu eta klaustroaren eraikuntza oraindik urte batzuk gehiago luzatuko zen.

Honetan, Donostiako San Telmon bezala, oso litekeena da **Aita Martin Santiagok** eskuhartu izana.

Eliza, **domingotarren elizen tipologia** berekoa da:

- eliza-barne zabala, horma-bularren tartetan beren artean komunikatzen diren kaperak dituen,
- gurutzadura irtena
- eta bi kaperak karraturen arteko burualde pentagonalak.⁴¹

SAN AGUSTINEN ELIZA. Iruñean izen bereko komenturako jaso zena 1525 eta 1530 urte artean eraiki zen. Deigarria da bere eliza-barnearen sei tarteak osatzen dituzten erdi puntuko arkuen zabalerengatik, Erdi Aroko elizaren hondarra dirudien burualdeko estutasunaren aldean. Saihetsetan kaperak daramatza, hiru alde bakoitzean, komunikaziorik gabe beren artean. Baina eliza-barne handiaren errenazimentu adina ondorengo aldakuntza askoren artean ilundurik gelditu da.

GURE AMA ERRUKIORRAREN OSPITALEA. Hiriburu berean eraiki zen **Ama Errukiorraren Ospitalea** (gaur egun Nafarroako Museoa) garai horretan bertan, mendearen laugarren hamarkadan on Remiro Goñi elizbarrutiko diruzain eta bikario orokorrak sortua.

Bere *ataria* berriz, 1556. urteko data duena, gotzaindegiko lanen begirale zen **Joan de Villarreak** burutua izan zen, Serlioren idatzietan inspiraturiko manierista egitasmoaren arabera, dirudienez. Bertan, gizaitxurako estipiteak erabiltzen ditu garaipen arku baten saihetsetan. *Toulouseko eskolako* litekeen eraginen bat aipatzeak ez gaitu harritu behar, izan ere bertako Unibertsitatean irakatsi zuen aipatutako Remiro Goñik, delako lan horren sustatzaileak.

SANTIAGO ELIZA. Garesen XVI. mendean eraiki zen **Rua Mayor-eko Santiago** eliza aipatzea ezinbestekoa da. **Martin Oiartzabal** gipuzkoar harginarekin tratua egindakoa da 1543. urtean. Hau hil zenean, Albizturkoa zen **Lazaro Iriartek** jarraitu zuen eraikitze lanean, 1554. urtean amaituz.

Eliza-barne nagusia antzinako *harmora erromanikoetan* finkaturik dago, baina gurutaduraz, burualdeaz eta horma-bularren arteko kaperez zabalagotu egin zen espazioa. Errenazimentukoak diren eraikin guzti hauetan ohikoa denez, sabaiak *izar itxurako gangak* dira eta nerbioak, garaiari dagokion moldurak dituztela, hostotzadun zirkuluerdiko mentuletan kokatuak daude. Elizaren oinetan dagoen *korua* 1575. urtean gauzatua izan zen.

BIANAKO SANTA MARIA ELIZA. Oso egoki aipatu izan da, Euskal Herrian mendeak iraungo duen tradizio baten arabera, euskal maisuak barrenagotik heltzen diotela eraikinaren sendotasunari apainketari baino.

Arau horren salbuespen distiratsua **Bianako Santa Maria eliza** izan daiteke, bereziki nabarmen ikusten baita platereskoaren zaletasuna, bere Gaztelarekiko loturengatik ziurrenik. Katedral tamainako eliza hori dagokion kronologia tokian kokatzea ez da erraza gertatzen historialariarentzat, izan ere, bai baititu garai desberdinetakoak diren maisutasunezko lanak.

Eliza. Gotorleku izaera duen **Erdi Aroko** lana da sorreratik, *hiru eliza-barne* ditu, bakoitza lau tartetakoa, horma-bularren artean kokaturiko beste bi kaperadunak alboetan, alde bakoitzean bina eta gurutadurarik gabe. Harritu egiten du bere *handitasunak*; erdiko eliza-barneak 22,25 m. altueran eta 14,35 m. albokoetan, modu berean harritu ere, inguruko harmoretan zehar doan gotiko berantiarreko trazeria duen *triforio* ederrak, ipar aldekoak itsuturik daudelarik.

Bianak eta batez ere bere elizak mende horretan ezagutu zuen garapen ekonomiko izugarriak, hamarrenen zergek aberasturik, eta une hartako errenazimentuak pozturik eraikinari kaperez inguraturiko *girola* zabal bat, *kapitulu areto* bat eta *sakristia* bikain bat erantsi zitzaizkion. Bai kapera nagusian nahiz saihetsetako kaperetan erretaula barroko ikusgarriak jarritz joan ziren, gehientsuenak XVII. mendearen azken herenean eta XVIII.aren lehen erdian.

Ataria. Baina, errenazimentuaren sarrerak funtsean kanpoko itxurari eragin zion, eta bereziki hegoaldeko bere atariari. Lanak, 1549. urtean hasi ziren, Burgosen prestatutako ertilaria zen **Joan Goiaz** maisuaren zuzendaritzapean eta bera hil zenean (1556) hargin bizkaitarra zen eta tasatu behar izan zuen Oñatiko Unibertsitatearen platereskoak ziurrenik ukitua izan zen **Joan Otxoa Arranotegi** maisuak jarraitu zituen. Bianako eraikina astiro eraman zen aurrera eta 1567a baino lehenago ez zen bukatu.

Ataria. Atari bikain hau da kanpoaldeari izaera ematen diona, Bramanteko erromatar Belvederearen “nichione” famatuan inspiraturikoa dirudiena esedra egituragatik, eta Chueca Goitiaren ustez Hispaniako errenazimentuan *ale bakarra* da, eta gure eskualdean geroagoko hainbat elizatan kopiatua izango da: *Logroño*, *Suruslada* (Sorlada) eta *Donostian*. Horretaz gainera, zutabe konposatu dotoreak dituen horma-hilobi handia bere garaipen arkuaz aberasturik gelditzen da. “Goieneko zatietan arkitekturazko indar gabeziak eta friso

eta enkoadratzeetan apaingarriak parrastatzeak oraindik ere egitasmo hau platereskoaren zordunago egiten du”.⁴²

ARAS-EKO SANTA MARIA. Joan Goiaz maisuak eta Bienako bere ondorengoek lehen errenazimentuko beren ukitua utzi zuten, orduko hartan Bianaren menpeko hiribildua zen *Aras-eko Santa Marian elizan* burutu zuten handiagotzean.

Erdi Aroko elizatik, gurutzadura eta burualdearekin batera XVI. mendean eraiki zen eliza-barnearen oinetan zati txiki bat besterik ez zen gelditu. Tertzeletezko bi *ganga* berriak eta burualdeko galloiduna nerbioez egituratuak dira eta platereskoarenganako joeraren arabera, kerubinez eta kiribildura bikoitzez hozkatu eta ederturiko zilindrozko mentsuletan finkatuak dira.

BARBARINGO ELIZA. Pedro Mendizabal eta Frantzisko Alzaga harginek XVI. mendearen erdialdera handiagotu zuten *Barbaringo Joan Ebanjelari Sainduaren* parrokiak antzeko zerbait esan beharko litzateke.

URANTZIA. Bianakoaren pareko langintza egin zen Urantziako parrokian. Aurreko eliza lehengotikoaren eraldaketa bat izan zen, Zaragozako Maestranza jauregian jada eskuhartu zuten **Martin eta Joan Landerrain** hargin gipuzkoar sonatuei agindu zitzaiena, hori horrela izanik, Chueca Goitiak atari honetan “Gaztela aldeko dotorezia duen Aragoi aldeko plastiko indarra”-ren laburbiltze bat sumatzen du.

Hori baino lehenago ordea, Urantziako **ataria**, Bianakoan, garaipen arkuari dagokionean inspiratzen da. Alde bakoitzean, ildaskaturiko inbelpedun lau zutabe agertzen ditu, hormatalak *Pedro eta Paulo Sainduen* irudientzat diren horma-hilobitarako erabiliz. Tinpano zuzen baten azpian Birjina duen edikulo batez amaitzen da antolaketa. Turuta antzeko arkuaren gainaldean lau kasetoi sail antolatzen dira, lore gaiak, kerubinak, apostolu eta profeta soinak, Betiereko Aita buru dutela.

Bertan zenbait plateresko xehetasun aurki badaiteke ere, Urantziako **klaustroa**, gotiko berantiarreko egitura bezala hartu behar da.

Biana eta Urantzia, XVI. mendearen hasieran, errenazimentuko Nafar arkitekturak ibilitako bidearen erakusle on dira.

ERRENAZIMENTUKO APAINGARRIAK

IRATXEKO KLAUSTROA. Apaingarritan aberastasun nabaria duen beste adierazlea **Iratxeko Monastegiko klaustroan** aurki dezakegu.

Martin Oiartzabal Gipuzkoar harginarekin 1540.ean egindako tratua, agiriduna da; baina 1545. urtean bere laguntzailea zen **Juan Agirrek** ordezkatu zuen lanaren arduraren, zeinari, klaustroa elizarekin elkartzen duen eta “apaingarri eta irudi maskal eta dotoreenak” agertzen dituen **Ate Ederra** leporatu behar zaion.⁴³ Beste maisu batzuk sartu ziren eraikina bukatzera.

Klaustro hau oraindik egitura gotikoak irauten duteneko platereskoaren adibide jatorra da, “erromatar eratik” ateratakoak bizikide dituelarik. Funtsean ikusleari zirrara eragiten diona kapiteletan, mentsulatan eta giltzarrietan dauden apaingarritako gaiak dira, zuhurtasunezkoak, erromanismoa aldarrikatzen duela diruditenak.⁴⁴

KORUA ETA BURDINSAREA KOLEGIO-ELIZAN. Errenazimentu mugimenduak **Tuteran** on Pedro de Villalon deana Errenazimentuko ideien sustatzaile eraginkorra izan zuen.⁴⁵ Kolegio-elizako korua eta burdinsarea egiteko **Esteban O Bray** etorri izana berari zor zaio, horrela Nafarroan errenazimentu edergarriei hasiera emanaz.

PLATERESKO OSAGAIK ELIZETAN. *Erribera* aldean oraingoan areto-oinplanoa duten hiru eliza-barnetako eliza batzuk azalduko dira; baina arruntenak eta ohikoenak jada deskribaturik

dauden **Balterra** (1532-1548) eta **Argetasko** (mendearen bigarren erdian) monumentu eliza bezalakoetan bereziki adieraziak diren motatakoak dira:

- bi tartetako **eliza-barne** bakarra,
- **gurutzadura**,
- pentagonozko **burualdea**
- eta **koru** garaia oinetan,
- lerro nahasizko nerbiodun *izar gangaz* estaltzen dena.

Argetasko *plateresko edergarrien ugaritasunagatik* da nabarmena: kerubinak, txoriak, burezurak, eta abar..

Argetasko parrokia eliza bere *alboko atariagatik* ezagutzen da, pilastren arteko garaipen arku modura erdi puntuz osatua dena, arkuarteetan bustoen tondoak, bukaera emanaz serafinen erlaintze bat eta Betiereko Aitaren irudia duen triangeluzko frontoia dituelarik.

Eskualde bereko eliza batzuetan ez da *gurutzadura markatzen* **Tuterako** (1568-1572) **Graziasko Santa Marian** eta **Kaskanteko** (1587) **Victorian** bezala.

HANDIAGOTZEAK ETA ALDAKETAK

Guzti honi erantsi diezaiozun, Nafarroako **zistertar elizetan** garaiko zaletasun joerei ere amore eman zitzaizela eliza eta klaustroetan egin ziren handiagotze eta aldaketetan.

Tafallako Santa Marian antzinako eliza-barne gotikoaren harmoraz baliatu ziren eraldaketa sakon batetarako, izan ere, estalkia berritu egin zitzaion eta eliza-barne bakar bezala eraldatua gelditu zen, latin gurutzezko oinplanoa, hiru tartetako, beso luzeetako gurutzadura irtena eta pentagonozko burualdea zituelarik.

Tafallako Pedro Sainduaren elizan antzeko handiagotze bat eman zen, errenazimentu joeraren arabera, nahiz eta Errege Katolikoen estiloko hainbat apaingarri kurtu eutsi zitzaizkien.

Mendea aurrera doan heinean, zenbait elizetako eraldakuntzetan beren plateresko arrastoak galduz joango dira; adibidez, Diego Eraso Maisuarena dela uste den **Mendigorriako Pedro Sainduarenean**; **Barasoaingo Jasokundekoan**,⁴⁶ eta **Larragako Migel Sainduarenean**.

Larragako Migel Sainduarena, XVI. mendearen bigarren erdian zabalagotu zen, eliza-barnearen bi aldeetan kapera sail baten bitartez, bere burualdean guztiz errenazimentuko garbia den irtenbide bat eman zitzaizkion. Lehendabizi, 1571. urtean gurutzadura berria eraiki zen bere kapera nagusiarekin, garai hartan fama handiko arkitektoa eta Iruñeko gotzaindegiko begiralea zen **Juan Villarreal** maisuaren planoaren arabera; lana berriz, **Anton Anoetako** harginak burutu zuen lehenik eta **Joan Agirrek** gerora; baina 1617. urtean, antzinako burualdea bota zen arte ez zen amaiturik gelditu; halaz ere, bere kaperaren batetan isabeldar estiloaren arrastoren batzuk geratu dira.

IPAR-EKIALDEKO NAFARROAN. Eskualde honetan aipatzekoa litzateke **Otsagiko Joan Ebanjelari Sainduaren** parrokia elizan eraiki zen eliza-barne zabala; hiru eliza-barnetakoa da, izar egiturazko gangaz estalia, gurutzadura modura kapera eta pentagonozko burualdea duena.

Zirraragarriagoa da, halaz ere, **Izabako San Ziprianoren** eliza garai eta zabala, bere lau tarte eta bere pentagonozko burualdea, hainbat puntutan apaingarri *gruteskoak* gorde dituelarik, XVI. mendean burutua izan zenaren lekukotasuna emanaz.

Lerro nahasizko lokerak dituen gotiko berantiarreko ganga korapilatsuaz estalia dagoen **Kasedako parrokiak** ere badu handitasunik. Eraikin lana 1532. urtean hasia da eta jakinaren gaineko eskemari jarraitzen zaio, eliza-barne bakarra, gurutzadura txikia eta poligonoz-

ko burualdea; Epistola aldean errenazimentu soil estiloko *ataria* azaltzen zaio, plateresko eranskinik gabea.

Estuagoa eta halako handitasunik gabea, baina eredu berari leial zaion **Agoitzeko San Migelen** eliza **Joan Oses** harginak eraikia izan zen, mendearen azken aldera jada.

Aibarko eliza erromanikoan XVI. mendean eginiko handiagotzean lehengo bere burualdearen aldaketa ekarri zuen beste laukizuzen batez ordezkatu zena eta eraikin osoaren gorpuztarentzat handiegia zen gurutzadura erantsi zitzaion. **Lazaro maisu** famatua aritu zen lanean eraikin honetan eta berari zor zaio hegoaldeko *errenazimentuko atari* ederra.

XVI. MENDEKO ELIZAK. Eraikinetan XVI. lehen erdialdeko bezala aipatzea merezi duten elizak dira:

- **Erronkariko Esteban Sainduarena**, gotiko berantiarreko XVI. mende erdialdeko eraikin dotorea;
- **Burgiko Pedro Sainduarena**, latin gurutzaduna, hiru tarte, gurutzadura nabarmena eta trapeziozko burualdea duena;
- **Uztarrozeko Santa Garazirena**, lerro nahasi en diseinu ederrezko gangaduna;
- **Urzainkiko Martin Sainduarena**
- eta **Eslabako Migel Sainduarena**, zeinetan data oso desberdinetako osagai nahasketa ikus daitekeen, hasi erromanikotik eta XVII. mendera arterainokoak.

ARKITEKTURA ZIBILA

Euskal Herriko arte historia batetan, Nafarroako XVI. mende hasierako arkitektura zibila bereziki deigarria gertatzen da. Garai honetan, Hispaniako gainerako erresumetako beste lurraldeetan bezala, noblezia hiri giroan behin betirako kokatuko den aldia da. Jauregietaz ari gatzazkizue, non badirudien Errege Katolikoen eta Karlos Enperadorearen giroa arnasten dela. Arte ikuspegitik dotoreenak aipatzen saiatuko gara.

LIZARRA oso aberatsa da delako eraikuntzetan. **Kristobal Sainduaren Jauregia** da denetan deigarriena, **Lizarrako Aita Diego** ere deitzen zaiona, Ruako erdienean dago kokatua. **Balkoi** kalostradun oso aberatsak eta une hartako humanista giroari zegozkion sinboloen balioa duten mitologiako irudiez apainduriko frisoak erakusten ditu. Aurrealdea kiribildura deigarriez apainduriko hegalkin moduko egurrezko *teylategal* batez bukatzen da. Apainketa aberatseko *patio* bat bada barruan, Lizarrako platereskoaren gailurra adierazten duena.

TUTERA. Adreiluzko eraikuntza gailentzen da, aparailu mudejarreko joko ederretarako ahalbideak eskaintzen dituelarik.

On Pedro Villalon **Deanaren jauregiko** aurrealdea aipatzea merezi du, zeinak, Julio II.aren ganbarazain bezala Pontifizezako *armarria* erabili zuen aurrealdearen edergarri modura. Honek, behealdeko adreiluzko gorputz bat badu erdi puntuko *arkuan* sarraldia duena, plateresko estiloko laukizuzenezko bao handi bat duen *oinplano nagusi* bat, *barru-bide* jarraia, mudejar eskulanak dituen egurrezko teylategalak atsedean hartzen dueneko arku apalduak dituen. Friso eta pilastratan zehar *grutesko* apainketa igarotzen da.

Beranduagoko errenazimentu batetakoak dira **jauregiok**:

- adreiluz eraikitakoa eta soiltasun klasikoa eta *errenazimentuko patio* bikaina duen **San Adriango Markesarena**,
- **Almirantearen** adreiluzkoa eta hiru gorputzetako multzo bikaina, agian Tuterako antzinako kaskoan eraikinik erakargarriena dena.

TAFALLA arkitektura zibileko artean beste hiri aberats bat da. Bere etxe handirik entzute-tsuena, Nafarroako **Mariskalen jauregia** da, aurrealdeko baranda edo erlaitzari edergarritarako

balio dion *frantziskotarren lokarri* lodiagatik “Kordoi-Etxea” deitzen zaiona. Ongi txertatutako harlanduak dituen sekulako multzoa da eraikina, bi gorputz lirain eta atikoa dituen.

Olite. Errenazimentu berantiarreko ale bikaina da **Radako Markesaren jauregia** ikusgarria. Deigarria da bere harlanduen handitasun eta neurriengatik eta putti biluzi eta aurrealdean dagoen armarri deigarri baten arteko maskaroidun gruteskoen friso baten gainean atsedena hartzen duen egurrezko teiletegalarengatik.

JAURETXEAK. Errenazimentuko mendearen bigarren aldi eta azken aldekoak dira **Zangozan** eta beste lekuetan ikus daitezkeen hainbeste jauretxe. Adibide bat besterik ez aipatze arren, gogora dezagun **Barasoingo Azpilikueta jauregia**.

● ERRENAZIMENTUKO LEHEN ESKULTOREAK NAFARROAN

ESTEBAN OBRAY-KOA

Aipatua dugu jada, **Tuterako** errenazimentuko humanismoaren sustatzea, hein handi batetan, Pedro de Villalon deanari zor zaiola. Bera izan zen **Esteban Obray-koa**, Saint-Thomas-en (Ruán) jaiotako frantsesa, Tuterako kolegio-elizan 1519.etik lan egitera ekarri zuena, harlandu berrien arduradun jarritz. Nafarroan lan egin eta gainera baita Aragoi aldeko lantegietan ere prestatu ziren eskultore batzuk bezala, sendi arteko eta lanbidezko harremanak izan zituen Esteban Obray-koak Aragoiko Errenazimentuko ertilariekin, eta beren lanetako batzuk ezagutu ere egingo zituen, zuzenago esanda Jaka, Zaragoza eta Tarazonan florentziar eskulturagile porrokatua izan zen Juan de Moretok burutu zituenak, zeinarekin ahaidetasunera iritsi eta 1542-1548 urteetan zehar Zaragozako Pilareko harlanduetan lagunduko zuen, berau izanik penintsulako platereskoaren lantegirik garrantzizkoena.⁴⁷

Tuterako harlanduak. Baina, Esteban Obray-koaren **Tuterako harlanduetarako** kera, 20 urte lehenago, funtsez oraindik ere gotiko-flamigeroa da eta errenazimentuko apaingarri batzuk bakarrik ernetzen dira. Era berean, esparru hau ixten duen *burdinsareaz* ere arduratu zen Obray, platereskoa guztiz nagusi den honetan hain zuzen.

Zentronikoko erretaula. Ertilariak 1525ean *Zentronikoko parrokiako erretaula nagusiaren* tratua egingo du. Erretaula eder hau, jarlekua, kalostra eta oso oparo apainduriko zutabez bereizitako horma-konkadun hainbat gorputz dituen da, non Aragoi aldeko maisuen gertutasuna sumatzen den. Imajinagintza, frantses Gotzain Guillen-ena dela uste izan da, zeinari Obrayk eskualdatua izngo zen igeltserotzaren tratua.⁴⁸ Espresibismo joeran Forment-en eragina sumatzen da eta baita agian, Joly-rena ere.

Burlatako erretaula. Zentronikon zuen erantzukizunetik askaturik, Obray **Burlatako** (1529) *Joan Bataiatzaile Sainduaren erretaulako igeltsero* lanaz arduratu zen, gaur egun Nafarroako Museoa aurkitzen dena eta agian, Juan del Bosque-k margoturiko oholengatik axola zaigu gehienbat.

IRUÑEKO KATEDRALEKO AULKITERIA. Urte batzuk beranduxeago, artez heldutasun betera iritsi zenean, Obrayk bere lanik garrantzizkoaren tratua egin zuen (1549. go. abuztua): **Iruñeko** katedralaren **koruko aulkiteria** egitekoarena. Oraingoan lanbide honen sustatzailea katedraleko priorea zen Kaskanteko on Sancho Miguel Garces (1517-1549) da. Obrayren begiradapean, koruko lanak nafar zurgin talde batek eta arrotzen batzuk burutuak izan ziren.⁴⁹ Katedralan orain gutxi egindako zaharberritzean, korua aldare aurrera ekarria izan da.

Bi mailatan jarritako bi aulki sail ditu, aulki bakoitzak eserleku eraigarria, “errukia”, besokoa eta sorbalda dituelarik. Goreneko aulkiteriaren gainean eserlekudun *ohol* bat, pilastradunkalostrak, kontra-pilastrak eta frisoak jasotzen dira. Badirudi oholetako *erliebeak*

Holandako Guillenen eta ordurako Kalagorriako koru aulkiterian lan egina zen bere tailagile taldearen ardurapeko lana izan zela.

Oholetako irudi tailatuak (Profetak, Apostoluak eta Sainduak) bakarti azaltzen dira, inolako paisaiadun sakonerarik gabe. Gorputz egituretan zehaztasuna eta ugaritasuna erakusten dute; denak ere geldi egoneko jarreran azaltzen dira, nahiz eta jarrera desberdinetan, Vigarny-ren estilo paregabe eta baketsua, Berrugueteren zoroaldi eta manierista baino gehiago gogora ekarri; biak ere maisu handi ziren hauek lehentsuago (1538-1543) Toledoko aulkigintza zoragarrian utzi berria zuten beren sormen izaera desberdinaren adierazgarria. Weisek ere irudiren batzuetan, lehenago Kalagorriako katedralaren aulkigintzan lan egina zen “tradizioaren iraunkortasuna Holandako Guillenen erakoa” ikusten du.⁵⁰

Aulkiteria hau osatzen duten friso, **trenkada**, **lauki** eta **ohol horizontaletan** ugari dira errenazimentu humanistikoaren gaiak, hara nola, antzinateko jentilen *jainkoen eta heroien* irudiak eta balentriazko ekintzak, nahitako sinboloen helburua dutenak seguruena, eskuragarrienak diren zatiak berriz, *plateresko apaingarritz* josiak daude: igali saskiak, lore sortak, pitxarrak, kalizak, txoriak, kerubinak, haurrak, argimutilak, eta abar.

Iruñeko aulkigintza erabakitzailea izan zen, mendearen lehen erdialdera jada, inguruko elizei erretaulak egin zizkien **lantegi** baten ala zenbaiten prestakuntzarako. Erreinuko hiriburua **eskultura fokua** izango zen, berpizten ari den artea erromanismoaren azken alderantz joan araziko duten maisu bikainak lan egingo duten hiriburua delarik.

ZIZUR NAGUSIKO ERRETAULA. Ez da ezkutukoa, lehen errenazimentuko eskulturari, zalantzarik gabe, gogokoen zaion esparrua erretaulagintza dela. Zorionean gorde den **Zizur Nagusiko** erretaularen igeltserotza 1538. urtean bukatu zen. Grutesko pilastraz, kiribildurazko *friso* eta burudun domina handiz koroaturiko *eserleku* artikulatu batek osatua da. Eserlekuaren gainean bost kaletan antolaturiko bi gorputz, alboetako kaleetan kaxak saihesten dituzten kalostraz bereizitakoak daude eta horma konkak erdikoan. Hegaltzarren arteko hiruko *atiko* batek koroatzen du igeltserotza lana, triangeluar frontoi batek estaltzen duelarik dena. Erretaula berezi honen ikonografiazko edukia, bai erdiko kalea betetzen duten eskulturazko hiru taldeak, nahiz margoturiko oholak espresibista estilokoak direnez beste atal batetan aipatuko ditugu.

LEGARDAKO ERRETAULA NAGUSIA. Zizurko erretaularen antzekoa eta geroagokoa da **Legardako** erretaula nagusia, deigarriagoa eta handiagoa bada ere. **Joan Iturmendi tailagileak** 1552. urtean tratua egindako honek arkitektura korapilatsua du: lau pilastra gainetan kokaturiko eserleku txiki bat, bost kaletan zatituriko hiru gorputz, hegal handien arteko atiko bat eta amaiera triangeluar duen frontoia. Kaleak, hainbat eratako zutabez uztaituriko bat datozen horma konketan erabakitzen dira: kalostradunak batzuk eta ildaskatuak besteak.

Mendearen bigarren erdiko erretaula batetan oraindik ere, gruteskoz, kerubinez, maskaroiez, pitxarrez eta abarrez, friso, horma-hilobiak eta taulamenduak estaltzen dituen **plateresko egitura** gordetzen dela ikustea garrantzizkoa da.

Ikonografia oso era askotarikoa da: Eserlekuan *Pedro eta Paulo Sainduak*, humanista kultura barneratzearen lekukoak diren *itsastar eta bakotar eszenak* azaltzen diren panelez bereziak; lehen gorputzean *lau ebanjelariak* daude irudikatuak, eserita eta idatz mahaitan ihardunean; *sainduen eskulturei* (denak ez dira errenazimentu garai berekoak) eskainia da bigarren gorputza; hirugarrenean berriz, *Gizakundearen*, *Jaiotzaren* eta *Magoen Gurtzaren* eszenak adierazten dira; atikoan, *gurutziltzaturiko Kristoren* irudia eta gainean, triangeluar frontoi batetan, *Betiereko Aita*. Hirugarren gorputzaren erdian horma-hilobiaren erakustokian bizi da XVI. go *Sebastian Saindu* bat.

Erretaula honek bere igeltsero lanaren handitasunagatik eta bere urreztatzaileak eman zion distira eta margo aniztasunagatik liluratu dezake; baina eskulturazko artelana oso maila

kaskarrean aurkitzen da; irudi potxoloegiak eta adierazpenik gabeko aurpegiek herriko esku baten berri ematen dute, teknikoki iaioa den norbaitena baino gehiago.

TUTERAKO SANTA MARIA MADALENA. Esteban Obayren irudiaren atzetik **Domingo Segurakoarena** kokatu behar da; berau izan baitzen, 1551.ean enkantean jarria, 1556.ean amaitua eta Aragoi aldekoen erakoa izanik plateresko oso aurreratu bati dagokion **Tuterako** Santa Maria Madalenaren **erretaula nagusiaz** arduratu zena. Eserlekua, lau gorputz eta atikoa ditu. Frisoak eta zutabeetako inbelpak plateresko apaingarri jatorrez jantzirik azaltzen dira, baina nolabaiteko gartxutasunez jada. Bere ikonografiaren estiloan gero oroituko dugun espresibismo eder bat azaltzen da.

ERRIBERRIKO SANTA MARIA. Eskulturako lantegirik izan ez badu ere, errenazimentuko plastika nabarmendu egiten da. Bere diseinua gotikoa da, baina kalostradun idulki edo zutoi platereskoa eta soinez apainduriko sei tondo dituen eserlekua du. Erretaulak bost gorputz ditu, pinakuluz zatituriko zazpi kale eta amaieran atiko zuzena dituelarik. Erretaulari amaiera ematen dien **Kalbarioko** hiru irudien edertasuna aipa dezagun. Badirudi **Ugert Maisuaren** eskutik 1514. urterako bukatuak zeudela. Beste irudi batzuk **hispaniar-flamenkoaren** adierazle dira batez ere, pinturazko oholetan gehien ematen den estiloa dena gainera, berehala gogoratuko dugun bezala.

Arrosarioko kaperan *Birjina Mariaren* estatuatxo zoragarri bat gurtzen da, tolestura txokodunez jantzia, buru estalki oso bitxia duena, bere jarreraren eta gorpuzkeraren finezian inspirazio klasiko bat erakutsiz.

ZANGOTZAKO SANTA MARIA. *Aragoi aldeko errenazimentuaren eragina Zangozako* (1540) Santa Mariaren erretaula nagusian sumatzen da, lehenago *Jorge Flandesena* bezala aipatua, 1552 eta 1586. urte bitartean hiri honetan bizi zena, hemen baitzuen bere lantokia.⁵¹ Inondik ere, lantegi honetatik eta Aragoi aldeko ingurumarian lanean zebiltzan beste batzuen eskuetatik sortuak izango dira Lehen Errenazimentuko erretaula batzuk.

Zangozar erretaulako *Ebanjelarien* irudiak Georg Weisek, Espainiar Iparraldeko eskulturagileen aldetik (Uharte eta Elkanoko erretaulatan, adibidez) errenazimentuko ereduaren hasierako gorakada objetibo eta pasiboa ematen ari deneko pixkanakako igarotzearen adibide bezala jartzen ditu, “janzkeretako prestaketa mugikorra eta jarrera eta adierazpenetan tentsio handiago batetarantz” doana.⁵²

MENDABIAKO JOAN SAINDUA. Gaztela aldekoen eragina, eta zehatzago esateko Errioxar platereskoarena, oso nabarmen izan da **Mendabiako Joan Saindua** bezalako beste erretaulatan, bere neurrien handitasunagatik eta, 1546.ean Mendabian bizi ziren “**Maese Metelin irudigilea**” eta **Jaques Tomas**-ek tailaturiko Bataiatzailearen bizitzako eszenak adierazten dituelako.

Horretaz gainera, Weisek erasten du, **Frantzisko Ximenez** errioxar eskulturagilearen eskuartzea litekeena dela, igeltserotzaren gotiko-platereskoa izaera, Juan Balmasedaren estiloarekin eskultura lanek duten antza eta irudi batzuen gotiko berantiarrekoak izatea azpimarratzen du.⁵³

IZABAKO ERRETAULA. Izabako **erretaula** itzalean ere platereskoa da nagusi. **Miguel Garrizekoak** egin zuen 1555.ean tratua eta mendearen bukaeran urreztatu eta margo anitzez jantzi zen. Eserlekuan, Nekaldiaren eszenak tailatu ziren; lehenengo gorputza Zipriano Saindu zaindariari gorde zitzaion Pedro Saindu eta saindu batzuekin; bigarrenean Birjinaren bizitzako eszenak ikusten dira; atikoan berriz, saindu andre nahiz gizonen irudi gehiago.

TABARREKO ERRETAULA. Tabarreko **erretaula nagusi** hunkigarria XVI. mende erdialdekoa da, **Pedro Pontrubel-ekoarena** bezala jotzen dena, igeltserotza lanak (oholak, frisoak eta zutabeen beheko herenak) platereskoaren apaingarri gaiei eusten jarraitzen duelarik.

INDURAINGO ERRETAULA. Mendearen erdialdekoa den **Induraingo erretaulaz** ere antzeko zerbait esan liteke, eserleku garaia, bost kale eta ohiko amaiera duten bi gorputz eta arte

kalitate urriko ikonografia bat duena; guztia ere gruteskoz eta platereskoan berezkoak diren gaiez ederturikoa.

* * *

Hemen beste Nafar erretaula batzuk aitatu litezke, kalitate bikainekoak gainera batzuen batzuk, Uxanbilla (**Genevilla**) eta **Meanurikoak** (La Población) eta **Garesko** lantegietatik eta abar. irten ziren bezalakoak, mendearen bigarren herenean eginak eta oraindik ere plateresko hainbat ezaugarri dituztenak dira; baina, errenazimentu manierismokoa denez aurrerago aterako dugu.

II. LEHEN ERRENAZIMENTUKO PINTURAK

Errenazimentuko pinturaren ezaugarriak aski ezagunak dira eta aurrez aipatu ditugun **ideologia eta kulturazko irizpide** (errealismo arrazionalista, antropozentrismoa, indibidualtasuna eta abar.) edo oinarrirei dagozkienak dira:

- **egitura naturalekiko** arreta handiagoa,
- pertsonaien **gorputz egiturekiko** begirunea,
- historiaz gaindiko sinbolismoarentzat baino zaletasun gehiago **kontagintzarako**,
- **perspektibako** legeenganako leialtasuna,
- **paisaiaren** aldera haziz doan zaletasuna,
- **konposaketaren** argitasun eta armoniaren zentzu handiagoa egiazko espazioaren iradokitzearen barruan, eta abar.

● NAFARROAN

Berehala sumatzen da Nafarroan erretauletako laukietan jartzeko, eskultura eta erliebeak ordezkatzuz edo baita beroien artean tartekatuz, **ohol margotuak** sartzearen alderako erakarmen berezi bat. Badira Nafarroan agiridun **lantegi** batzuk, XVI. mendearen lehen hamarkadatan erretauletarako pinturak hornitzen zituztenak: Iruñean, Zizur Nagusian, Lizarran.

Nafarroako Museoan badira jasoan ohol pintura batzuk, oso kalitate onekoak ez badira ere, **Barbarinen** Santa Katalinari eskainia dagoen erretaula txikitik ekarritakoak.

ERRIBERRIKO ERRETAULA. Badirudi errenazimentu nahiko goiztiarrekoak direla, *Erriberriko Santa Mariako erretaula nagusiko* pinturak, zeinaren igeltsero lanak eta tailak Erriberriko zen “**imajinagintzako Ugert Maisuari**” ordaindu zitzaizkion.

Pinturetan, Ebanjelioaren arabera Kristo eta Birjinaren bizitzako gertakariak adierazten dira. Atikoan, lau ebanjelariak, Kalbarioagatik etenda.

Estilistikako azterketak litekeena bezala jotzen du **Pedro Aponte** eta bere lantegiak esku hartu izana. Ertilari honek bere agiridun lanetan azaltzen duen *margo anitz gogorak eta kontraste* alderako osagarriak direnen zaletasunarekin batera, Germaniar pinturan hain arrunt den edertasunaren aldera baino *adierazkortasun* alderako joeran, keinuka ari diren aurpegiak nahiago ditu, ia-ia karikatura iristen direlarik.

URANTZIAKO SANTA MARIA. *Urantziako Santa Maria parrokian* gorde den *Ikustaldiaren erretaula* txikia ere bereziki interesagarria iruditzen zaigu. Bai bere egitura plastikoa nahiz hauts-babes edo hegazpea eta pinturak koroaturik daudeneko baldakinoak, egitura **gotiko** aldekoak dira.

Gorputz bakarra du, hiru kaletakoa, sei paneletako predela edo eserleku garai baten gainean. Erdiko kalean, zaindaritzako taldea —*Maria eta Elixabete*— hispaniar-flamenko estiloko adierazpena duen taila ederra da. Gainontzeko ikonografiak Mariaren bizitzako eszenak kontatzen dituzten ohol margotuak dira, **Pedro Diaz de Oviedo** gogorarazten duten estiloan, aurpegietan adierazpen keinu oso nabarmenak eta margo anitz dardagarriak multzo osoan. **San Blasen** eseritako irudiak agintzen du erdiko kalearen antolamen osoan. Aulkietako paneletan beren filakterietatik ezagutu litezkeen aitalehen eta profeten sei irudi margotu ziren.

Multzo honek, pintura lan batzuen hondoan dituen urrezko distira eta uztaitzen dituzten marko gotikoen aberastasunez harridura sortzen du; pintura lanaren estiloak, bestalde, Juan Borgoñaren pintura sumarazten du.

ARTAXONAKO ERRETAULA. *Artaxonako Saturnino Sainduaren erretaula nagusian* ere azaltzen dela dirudi **Diaz de Oviedoren** garaikideak diren pinturen talka. Urantziakoaren antzera, 1505. urtean tratua egindako lan hau diseinu gotikoa duena da, baina hanpurutsuagoa, aulki garai baten gainean bost kaletako hiru gorputz azaltzen baitzaizkio, izan ere, erdikoa bata bestearen gainean dauden eta tailak sartzen direneko horma-konkentzat delarik, hauek dira tailak: eseritako *Saturnino Sainduaren* bat, *Haurra duen Birjina* (gotikoa) eta *Kalbarioa*. Alde banatan bana dauden gainerako kaleetan zaindariaren bizitza, Birjinarena eta Kristoren Nekaldiko eszenak dituzten ohol margotuak daude. Hegazpean ere margotu dira saildu eta profeten irudiak ere.

Aparteko erretaula honen agiriak 1505. urtean tratua egindako Tafallako “**Maese Francisco pintor**” delako batengana igortzen gaituzte.

Antolaketa hau, zalantzarik gabe, bere edergarri urreztatuen eta balio estilistikoaren aberastasunagatik da erakargarria, bere irudian, izan ere, oso baitira **errealismo** handikoak, hispaniar-flamenko motatakoen antzera “keinua garbi eta adierazkorrak”, era berean tolesdura hezurtsu ugari duten jantzi astunen itxura gogor eta kartoizkoak ere, kontrajarritako argi ikerketak sortzen dituztelarik.⁵⁴

Esan beharrezkoa da erretaula honetan, Gizakundearen eszena ondoan, *Gutziz Garbiaren* adierazpenik zaharrenetarikoa bat azaltzen dela, zutik dagoen “*Tota pulchra*” irudi modura, otoi-tzeko jarreran letanien sinboloez inguraturik, gerora Espainiako Errenazimentuko ertilariek adieraziko duten bezala: Juan Juanes eta beste zenbaitek.

● PROBINTZIATAN

Euskal probintzian Lehen Errenazimentuko pinturak ezin alderatuzkoak dira bai kalitatez nahiz kantitatez Nafarroakoekin. Ertilaria flamenkoen lanak **inportatzetik** eta italiar margolarien grabatuen **ezagutzatik** hasi zela esan liteke.

Delako inportatzeetatik Bizkaian eta Gipuzkoan gorde dena oso urria da eta bertako ertilariengan izan zezakeen eragina oso berandukoa izango zen, horregatik, XVI. mendearen bigarren erdiko arteari eskainiko diogun atalean aipatuko dugu.

Dena delarik ere, **Portugaletako Santa Maria** elizako Gorostizatarren kaperako **triptiko flamenkoa** agian hemen aipatzea komeniko litzateke, Bizkaiko Errenazimentuari buruzko bere lan monografikoan Sesmerok egiten duen bezala.

MARGOLANAK ARABAN

Araban gorde denak deigarriagoa dirudi, zeren eta bertako museoan XV. mendeko *benetako ale batzuk edo aurrelari flamenko handien kopiak* bai baitira gaur egun.

Flandesekin izandako etengabeko merkataritzak erraztu egin zuen delako inportazioa eta Anberesetik barna Gasteiz eta euskal probintzietako beste lekuetara **Peter Coeck** (1502- - 1550) eta bere suhia *Jan van Dornicke*-ren lantegiarekin lotu izan diren hainbat triptiko iristen hasi zen.⁵⁵ Berauetan **flamenko** (Van Orley) eta **italiar** (Rafael) eragin bikoitz bat sumatzen da, kontakizunerako, zehaztasunerako eta margoen bikaintasunerako zentzua dutelarik ezaugarri.

Hauetako batzuk, esan dugun bezala, gaur egun Gasteizko **Arte Ederretako Museoan** distirutzen dute. Flamenko eskolako margolaririk sonatuenen lan orijinalak ala kopiak dira: *Hugo van der Goes, Gerard David eta Quentin Mechys*.

Gasteizko Museoko aleen artean data eta agiri onak dituzten batzuk gailentzen dira, **Peter Coeck-en lantegiko Agerkundearen triptikoa** eta *Birjinaren Negarra*, 1540. urteko data duena, Jaitsiera eta Piztueraren eszenak atearen paneletan dituelarik.

Pintura flamenkoak erretauletako margolanetan badu eraginik zalantzarik gabe, **hispaniar-flamenkoa** deitura egiaztatzen duen eskola osatuz.

LABRANTZAKO MIGEL SAINDUAREN ERRETAULA. “Bertako” eskola horrenak bezala hartu behar dira mendearen lehen hamarkadako zenbait margolan, **Labrantzako Migel Sainduaren antzinako erretaula nagusitik** datozenak bezala.

Bere erdiko oholek Gargamo mendian Goiaingeruaren agerpena kontatzen dute; predelakoak izan daitezkeen beste sei retan, binakako taldeetan, beren sinbolo jakinetatik ezagutu litezkeen Apostoluak adierazten dituzte. Estiloz, “horror vacui” moduko baten, kontaketa xehetasunen, oinarritzko margoen dramatismo sakonen eta urrea hainbat tartetan, argi koroetan, zerrendetan eta zenbait hondotan erabiltze horren bitartez finkatzen da.⁵⁶

OLANOKO BARTOLOME SAINDUAREN ERRETAULA. Arreta berezia merezi du mistoa den **Olanoko** (Araba) **Bartolome Sainduaren erretaula nagusiak** ere, mistoa den honen eserlekuan eta atikoan Apostoluen eta zenbait santen erliebeak, eta erdiko hiru kaxatan, goitik beherako zentzuan, zaindari sainduaren, Maria Koroatzearen eta Kalbarioko eskulturak daudenez; alde bakoitzean bina dauden alboko kaleetan Bartolome Sainduaren bizitza, Kristoren Haurtzaro eta Nekaldia kontatzen da sei ohol margotuen bitartez.

Kronologikoki 1520. urte inguruan kokatzen da. Denboraz hondatua eta XVIII. mendeko birmargotzeak direla eta oraintsu zaharberritze bat egina duenez erretaula hau XVI. mendeko lehen herenean Arabakoan artean estimagarriena bihurtzen da.

HUETO BEHENAKO SAN BIZENTE. Aldi honetan margoturiko erretauletan baliotsuena eta adierazgarriena *Hueto Behenako* (c.1530) *San Bizente parrokiako San Blasen erretaula* da.

Olio margoturiko *zortzi ohol* ditu aterpetxoan azpian, San Blas gotzainaren irudi soltea inguratuz. Aulki-zamauan, Kristo egonarritsua nabarmen da eta alboetan hirunaka eta “sacra conversazione” jarreran dauden zenbait Apostoluen gorputz erdien irudiak, erretaularen bigarren solairuan azaltzen direneko beste bi eszenetan bezala, Joan sainduen irudiak irudikatzen dira alde batetan eta Santa Katalina eta Lorentzo Sainduarena bestean. Erretaularen lehen gorputzean zaindariaren bizitza eta martiritzako eszenak doaz.

Multzo honek adierazten du *Lehen Errenazimentua* urrats sendoz doala aurrera Arabako erretaulagintzako pinturan 1540 eta 1570. urte bitartean: Harrigarria da benetan **giza gorputza** nolako iaioetasunez adierazten den, mugimenduan dabilen gorputz jarrera batzuen **naturaltasuna**, “ukimenezko balioenganako” arreta, eta formak zehazten dituen marrazketa sendoa ukatu gabe, lehen mailako koloreen nagusitasunezko **margo anitzen armonia**.

BERTAKO EGILEAK. Zuzen esan izan da, Kantabria aldeko beste bi probintzien aldean, honako hau une garrantzizkoa dela Arabako margogintzan eta Errenazimentu klasiko batetarantz eginiko aurrerapena erakusten duela: irudiak gero eta estilizatuagoak eta

klasikoagoak bihurtuz doaz eta erabilitako paletaren margoetan ñabardura hotzak hasiko dira agintzen.⁵⁷

Bertako egile batzuk ezagunak dira jada eta horien artetik, Gasteizen erroteriko ertilarien dinastia baten fundatzailea zen **Martin Oñatekoa** nabarmentzen da, zeinari zor dizkiogun pintzelezko oholak eta **Domaikia** eta **Morillasko** (1554) *erretaula nagusiko* taila urreztatua.

Bigarren erretaulan, bere seme **Tomas** eta bere suhi **Pedro Lopez Marietak** bukatu zuten honetan argi ikusten da aulkiko *Apostoluetan* bere lan egiteko modua, pertsonaiak hirunaka jartze horretan, erretaularen lehen taldean ikusten ditugun *Pedro Sainduaren Bizitzari* eskainitako oholetan bezala eta bigarrenean kokaturiko *Birjinari* buruzkoetan.

ERRETAULEN GALERIA. **Luzuriagako elizako** sakristian gorderik da antzinako erretaula nagusiaren aulkia (1556-57), zeinaren oholetan aingeru arteko Kristoren irudiaren saihetsetan idazten ari diren lau ebanjelariak dauden irudikaturik, bada hauetan nolabaiteko **hispaniar- - flamenko** estiloko zerbait baina, adierazpen handirik gabea.

Subilana de Morillaseko Jasokundeko parrokian 1571.a baino lehenago bukatutako erretaula misto bat aurki daiteke, non **Joan Salazarreko** nafarra eta **Tomas Oñatiko** eta **Andres Miñanoko** gasteiztarak aipatzen diren. Lehenengoari zor zaizkio multzo osoko alerik ederrenak, aulkian kokaturikoei, *Ama Birjinaren Ikustaldiari*, *Jaiotzari*, *Erdainkuntzari* eta *Agerkundeari* eskainitakoak.

Mesanzako Jasokundeko *erretaula* anonimoak (c. 1550) ere aurreko gai hauetaz gainera Kristo hilaren gaineko Negar Saminena jasotzen du; lehen aipaturiko besteetan bezala grabatuetan inspiraturikoak dira eta oso lerrozkoa da pintura.

Arabako margogintzaren historiarako une garrantzitsu horretako ale bat **Gaubeako parrokiako erretaula** da. Alde honetan bertan bada, gaur egun **Gasteizko Arte Ederretako Museoan Ribera de Valderejoko** (1548) **Esteban Sainduarena** den deigarri bat. Igeltserotza plateresko oso apainduan laukiturik dagoen erretaula honek *lau oholezko* predela bat dauka Apostoluei eskainitakoa, zaindariaren martiritza kontatuz daude lau lehen gorputzean eta Birjinaren bizitzari buruzko beste lau bigarren gorputzean. Idazkun batek data ematen du: 1548; baina harrez gero asko kaskatu da eta birmargotze gehiegi nozitu ditu.⁵⁸

Azkenik, margolanak dituzten erretaulak hain gutxi izanik, aipagarriak dira:

- **Añuan Otazutarren kaperako Sebastian Sainduaren triptikoaren ateak**, 1560. urte ingurukoak dira, sainduaren Bizitzako eszenak dituenak,
- eta baita beste ohol solte batzuk ere, **Kexaako Joan Sainduaren komentuko Agerkundeko oholak** bezala, Rafaelen artelanak gogora ekartzen dituztenak.

BIZKAIA

ZEANURIKO ERRETAULA. Beste euskal bi probintziei dagokionez, ondorengo atal batetan aitaturiko ditugun erretaula eta margolan inportatuen ondoan, ezin ahantziko dugu lehenago **gotiko berantiarreko** alea bezala gogoratu dugun **Zeanuriko erretaularen** aipamena. Haatik, bere irudien handitasunagatik leporatzen zaion data izan dezaketelako (c. 1520), nahiko gorputz egokiak dituelako, ukituzko balioen arreta eta perspektibako oharrengatik ale hauek ez daude lekuz kanpo hemen, Lehen Errenazimentuko aleen ondoan.

12. URREGINTZA

● NAFARROAKO ZILARGINTZA

“Txikiagoak” deituriko artearen barruan oso teknika ezberdineko lanez hitz egin beharko genuke, baina laburpen honi ezarritako mugek zilargintzari heltzera behartzen gaituzte.

Frantzian landuriko zilargintzako ale ederrak Nafarroako erresumara inportatzeak, aurrekoa atalean ikusi genuen bezala **liturgiako eskulangintzaganako** zaletasuna eragin zuen, zalantzarik gabe, eta **bertako lantegien** sorrera eta garapena ekarri zituen. Arte hau XVI. mende hasieran zehar hedatuz joan zen eta gorakada izugarria izan zuen bai kalitatez nahiz kantitatez, Nafarroan eta Araban batez ere.

Zilargintzako lantegiak XVI. mendean zehar, agirietan azaltzen direnetik ehun bat izan daitezke **Nafarroan** lanean ari direnak. Anaidietan eta gremioetan bildurik, beren zaindari sailduak hautatu, estatutuak idatzi, araudiak aldarrikatu, eta beren lantegietako ikurrak sortuko dituzte, zilarraren gainean ikusgai izango direlarik, metalezko puntzoien bitartez landuak.

Zilargileen gune nagusiak *Iruñean*, *Lizarran* eta *Zangozan* kokatuko dira. Astiro-astiro azken gotikoaren ereduak errenazimentuko egitura eta teknikaz ordezkatuak izango dira, Aragoi eta Gaztelako zilarginen harremanetatik inportaturik. Apainketan, *gruteskoak eta argimutilak* hedatzen dira, azken gotikoak bereak zituen landareki gaien ordezeko.⁵⁹ Aurrerapen hau berantiar samarra da eta bai Iruñeko nahiz Lizarra eta Zangozako lantegietan guztiz errenazimentukoak diren ereduak XVI. mende erdialdera arte ez dira azalduko.

IRUÑEAKO KATEDRALEKO EKISAINDUA. Lan hauetako bat, agian deigarriena, **Iruñeko katedraleko Eki-saindua** da, 84 cm. baditu altueran eta 42/37 oinarrian. Gingil anitz duen oina, oso barrokoz jantzitako heldulekua eta gainean hexagonozkoa dirudien tenpletea, erdiko esparru karratuak eta bi aldeetan triangularrak osatzen dute. Plateresko apaingarri ugariz eta bibliako irudiz estalia dago. Iruñeko ikurra darama eta **Pedro de Mercadoren** (c.1550) eta Aragoiko zilargintzarekin zerikusia duena bezala hartu da.

SANTA URTSULAREN ERLIKIONTZIA. Beste ale bikaina **Pedro Otxobiren** (1538-48) lantegitik ateratako **Santa Urtsularen soin-erlikiontzia** da. Baditu 78 cm. altueran. Soina zati batzuetan bederen urreztatua eta plateresko ebakiz apaindurik dago, burua eta eskuak berriz koloreanitzeko haragi kolorezkoak ditu.

Nikolas Sainduaren parrokiak ere, lehen errenazimentuaren geroztikako liturgia ostilamenduetan oso aberatsa denak badu **erlikiontzi-eskultura** berezi bat, **San Markos** ebanjelariari eskainitakoa, *kontraposto* apur bat duela osoko irudian adierazia, sinbolozko lehoia oinetan duelarik. Bai estiloagatik eta podiumean zizelaturiko plateresko apainketa osagaiengatik, **XVI. mendearen bigarren hereneko** data izan dezake.

EBANJELIO LIBURUA. Nafarroako hiriburuko altxorrean, jada aipatuak ditugun lanen artetik ere nabarmenduz, ale bitxia bezala aitatu beharrezkoa da **ebanjelio-liburuaren estalgarria**, urre koloreko zilarrezkoa zurezko arima gainean zizelaturikoa. Neurritz, 28 x 18 cm. baditu eta **Pedro de Mercadoren** ikurra darama.

Estalkietan, alde batean pizturiko eta tronuraturiko Kristo irudikatu da Ebanjelarien sinboloen artean eta bestean berriz, Gurutziltzatzea. Bi eszena hauek ertzetan eta hondoetan kiribilduraz, landarekiz eta plateresko beste apaingarriez jantzita daude.

PARROKIETAKO KALIZAK ETA GURUTZEAK

Errenazimentuaren lehen aldi honetan liturgiako ostilamenduko alerik gehienak parrokietao kalizak eta gurutzeak dira eta delakoen ugaritasunagatik estilistikaoo garapena ongi jarraitu daiteke.

EDONTZI SAGARATUAK. Kalizei dagokienez berriz, zenbait kalitatezko ale, **Fiteroko Santa Klararen kaliza** esate baterako, igaroaldiko lan bezala har litezke.

Ohizkanpoko ale bezala izendatu daiteke **Lizarrako San Migeleko kaliza**, berpizkunde estilo oso soilekoa eta plateresko arrastorik ere ez duena eta 1500. urte aldean kokatuz, Cruz Valdivinos-en ustetan Toulouseko Pierre zilarginarena dena.

Nafarroako sakristietan ikusten diren gurutze, kaliza eta eki-saindu asko Errenazimentuaren azken hamarkadetan bezala kokatu behar diren aleak dira eta espresibista eta manierista artearen atalean aipatu beharrezkoak lirateke. Nolanahi ere, zera da ikusten dena, XVI. mendea aurrera doan heinean gotikotasuna murrizten ari dela, kalizen oinetara mugatuz.

Kalizen ezaugarriak. Hara nolakoak izan ohi diren hauek:

- gingil anizdunak
- heldulekua zilindroz artikulaturiko kalostraduna azaldu ohi da,
- eta kopa-azpia kalatua duen kopa, plateresko apaingarriak kerubinez eta abar.

Erronkari eta **Otsagiko** kaliza ederretan jarraitu ohi den erdua da. **Erriberriko Pedro Saindukoak** (1552) koparen borobileko dominetan gorputz osoko erliebe figuratiboak ditu bere baitan.

GURUTZEAK. Gurutzetan berriz *XV.go ereduak* jarraitzen du *XVI. mendearen erdira* arte,

- zitori horizko besoak
- gurutzadura karratuak,
- baina plateresko apaingarriez estaliak daudenak.

Halakoxea da batez ere, **Lizarrako Migel Sainduaren gurutzea**, eta halakoxeak Iruñeko lantegietatik irtendako beste batzuk: urregintzako benetako bitxi bat da **Alkotzeko gurutzea**, gurutzadura karratua, erdi parean zabaluneak dituzten beso zuzenak eta zitori horizko amaieraren eskema jarraitzen duena.⁶⁰

Gurutzearen eskema gotikoak ez du ez du moteltzen berpizten ari diren irudiak, formak eta osagaiak ezartzen duten estilistikaoo berritasun inpresioa.

Gauza bera esan liteke **Leitza**, **Baraibar**, **Tirapu**, **Ameskoako Martin Saindua**, eta abarretako *prozesioetako gurutzeek* ere, denak *XVI. lehen mende erdialdekoak* ziurrenik.

Mendearen bigarren herenean **egitura joera** ezberdinak nahasian jartzen dituzten gurutzeak garatzen dira:

- kalostradun beso lauak, plateresko apaingarriez,
- eta irudikatze espresibistaz estaliak.

● EUSKAL PROBINTZIETAKO URREGINTZA

ARABAN ZILARGINTZAREN URREZKO AROA

Nafarroan bezainbeste lantegi eta hainbesteko zilargintzako emaitza iritsi ez bazuen ere, **Arabak** eta zehatzago esanda Gasteizek liturgiako zilargintzan garapen harrigarri bat ezagutu zuen. Zilargintzako lantegien bizitza eta jarduera, beren ikur eta puntzoiaz eta euskal zilarginez

eta batez ere Araba aldeko ez gaur jakin daitekeen guztia sakonki aztertu duen Rosa Martín Vaquerok Errenazimentua euskal zilargintzaren “Urrezko Aro” bezala dauka.⁶¹

Lehen aldia gotikoak bizirauten duelako bereizten da.

Gurutze, kaliza eta kopoietan:

- oinak gingil ugaridunak dira,
- heldulekuak poligonalak
- eta korapiloak berriz egitura borobiletara jotzen dute.

EDONTZI SAGARATUAK. Aipagarriak dira *Heredia* eta *Markinezeko* kalizak.

Egitura soila dutenak baina plateresko ebaketa politak dituztenak dira Andolluko **kaliza** eta *Argomanizko zilarrezko kopoia*.

GURUTZEAK. Baina inolako zalantzarik gabe, Gasteizko elizbarrutiak dituen plateresko aldi honetako bi alerik ederrenak zilar zizelaturiko **prozesioetako bi gurutze** dira:

- **Aliko** (c.1540) **Donemiliagako gurutzea**
- eta **Samaniegokoa gurutzea** (c.1550), Naiarako ikurra eta **Juan Alonso Butronen** puntzoia duena, gaur egun Gasteizko Katedral Zaharrean gordetik da.

Bietan ere, Gurutziltzatuaren irudi inguruan, bai kimu-sortan nahiz kalostradun eskulekuan eta zitori horizko besoetan, grutesko, soin-enbor eta “a candelieri” apainketa gai ugariaren ondoan ikonografia eszenen aberastasun sinestezinezko bat hedatzen da.

Ekora, Santa Koloma edo **Aretxabaletakoak** bezalako gurutze *berantiarrek* manierista estiloan sartzen gaituzte jada.

GIPUZKOA ETA BIZKAIA

GIPUZKOAN. Gorde direnak eta XVI. mendean kokatu beharko liratekeen liturgia zerbitzurako aleak ez dira asko. Ia denak **Elizbarrutiko Museoa**n daude jasota. Urre koloreko zilarrez daude zizelaturik gehientsuenak.

EKI-SAINDUAK. Zenbait **eki-saindu**k plateresko aztarnak gorde ditu, Bergarako *Oxirondoko Santa Mariatik* datorrenak eta *Arrasateko* parrokiak dituen biak bezala. Berauen artean denetan garaienak (0,96 m.) bereziki ederra da, gruteskoz apainduriko hexagonozko oina, tenplete moduko korapiloa eta Kristo, Pedro Saindua eta Tetramorfosa biltzen dituen gotiko orratzak dituelarik.

Gurutzeak. Ondorenean, pizkundeko arrasto oso argiak dituztenak dira *Billabona (Amasa)*, *Albistur*, *Goiaz*, *Zumarraga*, *Usurbil* eta abarretik datozen **prozesioetako gurutze** batzuk, baita *Errezil*, *Berastegi*, *Hernani* eta *Urnietatik* datozen zilarrezko **intsentsu-ontzi** zenbait ere.

Kalizak, hauetako batzuk sinaturik daudenak, *Arrasate* eta *Urretxukoak* bezala; baita “Erromako erara **zizelaturiko**” bakarren bat ere, on Rodrigo Mercadok bere Migel Sainduaren kaperarako opariz eman zuena bezalakoa.

Agian edertasunik handiena **eki-sainduetan** bilatu beharko litzateke, kalostrazko zutabecto eta plateresko apaingarrientzat egokiak direlako.

BIZKAIAN. 1500.aren inguruan **Bilbon** eta ia beste inon bizi ez ziren **egile** eta **lantegi** ugari agiriak badira. Galduak dira lanetako asko, baina XVI. mendeari eman beharrezko kalitatezko ale batzuk gelditzen dira:

- **kalizak**, *Plentzia*, *Ondarroa* eta *Elorrión*, *Etxebarriko San Agustinen* bezalakoak;
- zenbait **kopoi**, *Sopela*, *Santurtzi* eta *Ondarroakoak* bezalakoak;
- hainbat **eki-saindu** bikain, beren apainketa ugari eta dotoreagatik deigarriak direnak, *Axpe-Busturiako Santa Mariakoa* bezalakoak.

Prozesioetako gurutzeak dira lapurretei, honda-zalekeriari eta denboraren irabaziei hobeto gogor egingo balie bezala, gehien gorde direnak. Besteak beste nabarmendu dezagun:

- *Kortezubiko Santa Mariakoa*, hain baita ongi zizelatua,
- *Axe-Busturiakoa* ere, Ebanjelarien irudiak dituen, arkitekturazko osagaiak eta plateresko apaingarri ugari dituenez;
- *Mundakakoa*, bere irudietako batzuetan aurrekoaren antza duena baina apainketaz xumeagoa dena;
- *Urdulizkoa* berriz, kontrako aldean Tetramorfoa grabaturik duena;
- eta beste zenbait *Arrieta*, *Arantzazu*, *Galdakao* eta *Mañarian*.

Hauetako ale batzuen egituretan *gotikotasunak* jarraitzen duela eta *pizkundekoa* dena apaingarrietan azaltzen dela sumatu liteke.

Ez da aherentzi behar **inportaturiko nahiko ale** ere gorde dela, hara nola:

- *Markina-Xemeingo Jasokundeko eki-saindua* bezalakoak, **Castillo** deituriko zilargile sevillar batek landua eta parrokiari erregalatu zitzaiona.
- *Maskurua Sendiaren Triptikoa* ere ziurtatu liteke Espainiako gorteetatik ekarria dela, zeinaren rangan tradizioa denez, Felipe II.ak bere idazkarietako bati opariz emana.

Billboko Arte Ederretako Museoan 1986an, **Bizkaiko** antzinako zilarrezkoen erakusketa bat zela eta, erakusgai zen guztiaren argazkiak zituen katalogo eder bat argitaratu zen, zeinari berrehun bat zilarginen izenen berri zuen *Hiztegi* bat erantsi zitzaion.⁶²

13. LABURPENEA

PLATERESKOA: LEHEN ERRENAZIMENTU BAT; INPORTATURIKO ESTILOA. Baskoniako Errenazimentuaren azterketa sakonak emandako ondorioak, kapitulu hau izendatzeko erabili dugun *inportazioa* deitura ongi frogatua dela erakutsi digu.

Georg Weise historialariari ez zitzaion oharretan jartzea ahaztu, *gure penintsulako iparraldeko probintziatan* “erromatarren” hizkera berria onartzeko erabili izan ziren **itzulinguru eta atzerapenak**. Estilo hau onartu zuen bai eskualde honek baina, oso beranduan eta nolabaiteko **gotikotasun espresibismoaren loturatik** erabat askatu gabe. “Italiarren estilistikako oinarriak eta arte idealak beretzat hartze soilaren hasierako jarrera geldi eta lotsati batetatik, norbanako bereziaren adierazpen gero eta indartsuago eta sujetibismo espresionista estasia arterainokoetara” oso poliki igarotzen zen —dio Weisek.⁶³

Espainiako Iparraldeko lehen errenazimentuari buruz alemaniar ikertzailearen aipamen arrunt horretatik Euskal Herriko gure alor berezira etorriz, *italiartasun inbaditzaileari gogor egite inkontzientea* adierazpen zorrotzagoz baieztatu beharko dugu, Chueca Goitiak egin ohi duen bezala, alegia “platereskoa ez zela euskal azal gogorra biguntzera iritsi”.⁶⁴

EUSKAL LURRALDEAN PLATERESKOAREN SARRERA

Eragin hori gartzeleratu zen elite baten bitartez hasi zen; jaiotzen ari zen Hispaniako monarkian barneratzen joango zen arabar noblezia, hori horrela, ikusi dugun bezala, hegoaldeetik datorren joeraren arabera eraikitzen baitzituen jauregiak.

Baita Oñatin ere, “hiribildu platereskoaren” izendapena erantsi diogun lekua izanik, non estilo berriaren aztarnak saihestea ezinezkoa izan zen Oñatiko Kondea zen Iñigo Gebara,

Erregeen idazkaria zen Juan Lopez Lazarraga, Nafarroako Erregeorde eta Gaztelar Kontseiluko Lehendakaria, on Rodrigo Mercado Zuazolakoa bezala Gaztela aldera hain irekirik zeuden gizonen eraginez, eraikin sendo bati, egituretako nolabaiteko xumetasunari, harlanduzko zakarraren teknikari eta apainketako **antiklasikotasunari** zaion leialtasunak ezarritako mugen barruan azken berrikuntzak ixteko, euskal joera bera onartu beharra daukagu.

Platereskoaren jai-giro iskanbilatsura bat-batean eta azkar irekitzea baino **xumetasun alderako** joera nabarmenagoa duen eraikuntza publikoen tradizioari zitzaion **leialtasuna** da. “Esaten ari garenaren ispilurik hoberena –idazten du Chueca Goitiak– Oñatiko Unibertsitatean dago, herri baten estilo baten aurkako tinkotasunean, bere langintzen barruan honek azaltzen duen zorroztasunean”.⁶⁵

Nafarroan Lehen Errenazimentua ez zen sartu harik eta goi mailako pertsonaia batzuk beren **Humanismo Eskolaren** bitartez (Lizarran, Iratxen, Tuteran, eta abar.) soroa ongi prestatu zuten arte.

Orokorrean esan liteke, eragile berezi eta elitisten eskuhartzea erabakigarria izan zeneko (Oñati eta San Telmo) puntu haietatik kanpo, estilo berria zabalera osoan ez zela onartua izan Gipuzkoa eta Bizkaian sakonenean aspalditik euskaldunak ziren lekuetan, **muga aldetan** baizik (Biana, Tuteran, Otsagabia) Gaztela eta Aragoiko iragazpenak errazkien ematen ziren lekuetan, hain zuzen. Baita azkenik estilo berriak sartzea lortzen duen leku hauetan ere: Bizkaian, (Begoñako Gure Ama, Bilboko Bizente Saindua,..). Historialariak zera egiaztatzen du, estilo baten barneratzea baino gehiago direla, hispaniar maisu handien *imitatze kaskarrak*.

ERRETAULA ETA HONEN ESANAHIA

Atal honen amaieran egin beharrezko beste egiaztatze bat elizetan erretaulek orain lortua duten garrantzia da. Aski ezaguna izanagatik erretaulen jatorria, historialariek ederki egingo dute elizaren barruko bizitzako arrazoiak eta hartzen ari den forma ugariak eta, kristau elizen multzoa Europa guztiko museoetako aberastasun osoa baino handiagoa den 20 mendetako **ikono-arte**ko **ondare** baten erakusleho bihurtuz, sozio-erlijiozko arrazoiak eragin duten makinaria honen garapen izugarria sakonetik aztertzen badute.

Elizak Kristoren lekuko heroiko izateagatik eukaristiako aldarean jarri behar ziren martirien erlikiaz ezin horniturik gelditu zirenean, beren ikonoez baliatu ziren; eta horrela jaioa da **predela**. Ondoren, hemendik, aurreko kapituluetan hitz egin dugun **triptiko** txikira igaro zen.

Triptikoa bikoiztu egin zen, biderkatu egin ziren eta bere neurriak hazten eta itxura denez aldare gainean ezartzera iritsi zen, aldare honek kristau liturgiaren misterioaren erdigune bezala duen garrantzia itzela ilunduz; aldi berean liturgia ofiziala apezgoak bahituta geldituko zen **aldare-aurrea** absidearen hondoraino **eramanaz**, sinestedun laikoarentzat ulergaitza zen **liturgia bizkuntza** bati eutsiz eta herri leialarentzat barneratzen zailak ziren **sinbolo eta alegiazko egitura** batzuek erabiliz.

ELIZAREN ZENTZUA ETA ARTEAREN PRESENTZIA

Lehen Errenazimentuko kristau artea humanismoaren, bere idealen zuhurtasun, oreka eta neurritsu izatearekiko leialtasunez gotiko berantiarreko arkitekturaren neurri itzelak gaitzesten bazituen, beste alde batetik, bere elizen barruan, Eliza beraren bizitzagatik besterik ulertzen ez diren arrazoiak zirela eta, aurretik sumatu ezin zitezkeen aldaketetara eramana izan zen: misterioaren erdigunea zena *katekesi gela* bilakatu zen, isiltasun mistagogikoaren bizitokia *fedearen jauregi* bikain bat izaten hasia zen, hara nola, elkarte otoizlariaren bizileku

xume izanaz hasi zena, partaide izateko gurtza leku baten ordeztu museo baten antza handiagoa zuen zerbait izatera etorriko zen.

Plateresko arteak, gainerako Espainia aldeko eskualdeetan bezala, Euskal Herrian ere, gotikoko mendeetan ematen hasia zen noraezko honen lekukoa izaten hasi zen. Eta Baskonian Lehen Errenazimentuaren arte kapituluak ematen dizkigun lekukoetan, meza emalea den gotzainaren (on Rodrigo Mercado Zuazolakoa) begietara eskaintzen den jauregiko kapera batetan dagoen triptiko xume batetatik hasi, eta Oñati, Bergara, Altzaga eta Garagartzan bezala eliztarren arreta erakartzen hasi ziren erretauletatik igaroz, Zentroniko, Izaba eta Mendabiako elizetara zihoazen nekazari leialak harritzeko bai baina, ez berotzeko, aldarea gainezka jartzen eta absidea estaltzen duten egundoko aparatura arteko adibideak eskaintzen dizkigu; heterodoxiaren berrikuntzen aurkako erantzun bezala, Kontrarreformak Barrokoaren gehiegikeria guztiak harrapatu ditzan arte.

BIBLIOGRAFIA

- ARRAZOLA ECHEVERRIA, Mª Asunción: *El Renacimiento en Guipúzcoa*. Donostia, 2. argit. 1988, 2 libk.
- AZCARATE RISTORI, José M^a: *La influencia miguelangelesca en la cultura española*. "Goya", 74-75. aleak, 1966, 104-121. or.
- BARAÑANO Kosme M^a, GONZALEZ DE DURANA J., JUARISTI I.: *Arte en el País Vasco*. Madril 1987, 95-122. or.
- BARRIO LOZA, J.A.: *Los Beaugrant*. Bilbo 1984.
- BIURRUN Y SOTIL, Tomas: *La Escultura Religiosa y Bellas Artes en Navarra, durante la época del Renacimiento*. Iruñea 1936.
- CAMON AZNAR, J.: *La arquitectura plateresca en España*. 2 ale. Madril 1945.
- CAMON AZNAR, J.: *La escultura y la rejería españolas del siglo XVI*. S.A. XVIII.ean, Madril 1961.
- CASTRO, J.R.: *Cuadernos de Arte Navarro*. Iruñea, 1949.
- CHECA CREMADES, F.: *Pintura y Escultura del Renacimiento en España, 1450-1600*. Madril 1983.
- CHUECA GOITIA, Fernando: *Arquitectura del siglo XVI*. A.H.n, Madril 1963.
- CHUECA GOITIA, Fernando: *El plateresco. Imagen de una España en tensión*. Madril 1998.
- CONDE, P.J.: *Historia de Santo Domingo de Pamplona*. P.V.n, 1977, 513-563. or.
- ECHEVERRIA GOÑI, Pedro L. eta FERNANDEZ GARCIA, Ricardo: *Precisiones sobre el Primer Renacimiento escultórico en Navarra. Esteban de Oñate y Jorge de Flandes*. P.V.n, 168. znb., 1983.go abe.an, 29-60. or.
- ECHEVERRIA GOÑI, Pedro Luis eta FERNANDEZ GARCIA, Ricardo: *Arquitectura religiosa en Navarra durante los siglos XVI-XIX*. "Ibaia eta Haranak", 8. libk., Donostia, 1991.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L. eta beste batzuk: *Erretauloak. Retablos*. 2 ale, Eusko Jaurlar., Gasteiz 2001.
- FORNELLS ANGELATS, Montserrat: *la Universidad de Oñate y el Renacimiento*. Gipuzkoako Foru Aldundiak, 1995.
- GARCIA GAINZA, Mª Concepción: *La escultura navarra del Renacimiento*. "Historia del Arte Hispánico", III. libk., 1980.
- GARCIA GAINZA, Mª C.: (Zuzend. pean), *Catálogo Monumental de Navarra* (C.M.N.) 9 libk. Iruñea, 1980-1997.
- GONZALEZ DE ZATARE, J. M.: *La literatura en las Artes. Iconografía e Iconología en las Artes en el País Vasco*. Donostia 1987.
- ITURGAIZ, Domingo: *Iglesia de Santiago. Convento de Santo Domingo. Padres Dominicos*. Iruñea 1994.
- MARTIN VAQUERO, Rosa: *La Platería en la diócesis de Vitoria (1350-1650)*. Gasteiz 1997.
- MARTIN MIGUEL, Mª Angeles: *Arte y Cultura en Vitoria durante el siglo XVI*. Gasteiz 1998.
- SAGREDO, Diego de: *Medidas del Romano* (Madril 1986, 1549.go Faksimile Argit.).
- TARIFA CASTILLA, Mª Josefa: *Juan de Villarreal: tradición e innovación en la arquitectura navarra del siglo XVI*. P.V.n, 221. znb., 2000. go irail-abend., 617-654. or.
- SEBASTIAN, Santiago: *En torno al Primer Renacimiento*. P.V.n, 10. eranskina, (1991), 103-107. or.
- SEBASTIAN S., GARCIA GAINZA, M.C. eta BUENDIA, R.: *El Renacimiento*. "Historia del Arte Hispánico" III.ean, Madril 1980.
- URANGA GALDEANO J. E.: *Retablos navarros del Renacimiento*. Iruñea, 1947.
- V. V., *Monumentos Nacionales de Euskadi*, 3 libk. Bilbo 1985.
- V. V., *El País Vasco y la Rioja durante el siglo XVI*. L. D. 31.ean, 1985.
- V. V., *Damian Forment, escultor renacentista*. Donostia 1995.
- WEISE, Georg: *Spanische Plastik aus sieben Jahrhunderten*. Reutlingen 1927.
- WEISE, G.: *Die Plastik der Renaissance und des Frühbarock in nördlichen spanien*. 2 libk. Tübingen, 1959.
- WEISE, G.: *La Plástica del Renacimiento y del Barroco en la España septentrional. Aragón, Navarra, las provincias vascas y la Rioja*. Aleman idazkiaren I.go eta II. aleen laburpen bat. Tübingen, d/g.
- ZORROZUA SANTISTEBAN, Julen: *Errenazimentuko Artea Araban. El Arte del Renacimiento en Alava*. Gasteiz 1999.

10.

EUSKAL IKONOGRAFIAREN URREZKO AROA

TESTUINGURUA

ERREFORMA KATOLIKOA ETA URREZKO AROA

Historialariak ohartu dira European eta Espainian bereziki, XVI. mendearen erdialdean gertatu zen politiko-erlijiozko giroaren aldaketaz. Karlos enperadoreak protestante heresia suntsitze eta enperadore katoliko baten agintepean Inperioa batu nahiaren saiakeran porrot egin eta bertan behera utzi, eta turkoen mehatxuetatik Europa kristaua askatze saiakeran huts egin zuela aitortu zuen. Erlijio gerrek XVII. mende ongi aurreratura arte iraungo dute eta Espainia barruan sartuta gertatuko da. Jasanberatasun edo tolerantzia haizeak jotzen hasiak direla ere egia da eta bada Wesfaliako Bakean oinarritzko puntua zein izango den sumatzen hasia denik: "cuius regio, eius religio". Baina iberiar penintsulan oraindik suma ezinezkoa zen halako amaiera.

Europako estatuetan, politikoki absolutismo joerakoak ziren monarkien sendogotze bidean aurrera egingo zen. Espainia bere baitan ixten joango da eta errege aginpidearen gailurra **Felipe II.**aren Espainiako erregealdia markatuko du eta baita nobleziaren aldetik botere politikoaren sakabanatze helburuen azkena ere.

Mende honetan erlijioarenganako arnasten zen giroaz, katolikotasun beroa zelarik, era berezian arduratu behar dugu, izan ere, Baskonian bezala, gainerako Espainia osoan ere erlijio katolikotik jaioko da artelan sormenari dagokion guztia.

Kontrarreforma deitu izan zaion horren lehen fasea, azken batetan, **erreforma katolikoaren** (beste batzuk **katolikotasunaren zaharberritzea** deitu izan diote) aldi luze baten amaira izan zen; zeinaren erdigune Kontzilioa izan zen, garrantzi handikoa bera, zeren eta, beranduegi iritsi zenez, ezin izan baitzuen Elizaren zatiketa, **erreforma protestantea** deituriko mugimendu bereizlea galarazi.

ARO BATEKO ARGIAK ETA ITZALAK

Gezurra badirudi ere, Espainiako historialariak iberiar penintsulako letra eta arteetako "Urrezko Aroa" inkubatu zeneko garaia eta guk berriz **euskal ikonografiaren "urrezko mendea"** deitzera ausartzen garen hori, akats handi eta hispaniar erresumekin izandako eten aldiena ere bada. Felipe II.aren erregealdia garaipen aintzatsuengatik nabarmendu zen baina, baita porrot eta huts egite askorengatik ere. Nagusitza politikoa ez zen Gaztelaren pobregotzeaz baizik lortu eta fede katolikoaren ziurtatzea, kalbindar eta islamdarren aurrean ez zen bermatu **Inkiszioaren** bitartez baizik, aipaturiko guzti honek indarren eta pozbideen xahutze izugarri bat ekarri zuelarik. Zuzentasunez hitz egin izan da "gutxi edo gehiago arrazionalismo filosofikoak eta burgesia kapitalistak moldeaturiko"¹ Europako herrialdeetan sortzen ziren joeren aurka Felipe II.ak ezarri zuen norabide aldaketaz. Errege Zuhurraren heriotza, hispaniar gizarteko maila gorenetan bederen, arintze bat bezala jasoa izan zen. Bere botere eta guzti, Felipe II.a ez zen gauza izan, bere erresuma, gerra, zorra eta gainbeheraren zurrumbiloan harrapatuta gertatu ez zedin asmatzeko.²

Baina gaitz hauen kontzientzia orokorra ez da hurrengo mendera arte emango. Oraingo, ekonomiari dagokionez, Mundu Berriko urreak eragiten dituen irabazietatik biziko dira, politikari dagokionez, antzinako erresumak eta "Espainiatako" jauntasunen batasun gainetik jaikitzen den errege botere baten harrotasunetik eta erlijioari dagokionez berriz, Trentokoaren ondoren, heresien gainontzeko garaipenak sortzen duen pozalditik eta dotrina katolikoaren sendogotzetik eta moralaren eraberritze eta diziplinaren sentimendu orokor batetatik.

BASKONIAN. Halaz ere, Frantzia aldeko Euskal Herria aipatzerakoan ezin daiteke gauza bera esan, non **kalbindarra den erregina** baten garrak, **Albretoko Joanarenak**, gehiengoz katolikoa den Nafarroa Behereko populazioa etengabeko gerra aztoramenduan edukiko baitu.

Pirinioen azpiko Baskonian demografi gainbehera mendearen azken aldera nabarmenduko da eta ekonomi krisialdia areagotu hasiko da, eta XVII. mendean lehertuko dira beronen ondoriozko gizarte gatazkak.

MONARKIA ETA ELIZA

Oraindik ere, XVI. mendearen hirurogeiko hamarkadan erlijiozko eta gizarteko giroa usteonekoa eta baiko-rra da, arte ekimenetarako bizigarria izango dena. Trentoko eta Pio V.a eta Gregorio XIII.a bezalako aita santuen politikaren ondoriozkoa izan zen, kristau zerbitzuaren kudeaketan eta bizitza zibilean hierarkia katolikoaren aginpideari zegokion guztian, **elizaren eskubide eta askatasuna** onartua izatearen eskakizuna, nahiz eta horren

ordez, Felipe II.a “**pase regio**” delakoari eusten saiatu zen, Elizaren kargurik nagusienak errege aulkari leialtasuna frogatua zuten pertsonaiei emanak izan zitezela eskatuz eta lortuz. Herriaren eta elizjendearen alderdi askotan, benetako ebanjelio bizimodu bati beti lagundu ez zion erlijiozko suhertasuna nabarian azaldu eta santutasun goreneko pertsonailetan forma bizigarria hartu zuen eta horren ondorioak kultura eta arte munduan ere agertu zirelarik.

LEHEN ERRENAZIMENTUA –PLATERESKOA– ERRENAZIMENDU KLASIKOA

Georg Weise historialari alemanak aditzera ematen duenez, Felipe II.aren etorri eta gutxira eta 1560 aldera, Trentoko Kontzilioaren azken etapan “bat-bateko” etena eman zela: **Errenazimendu Betea** gerora **barroko aldia** deituko denarekin bereizten duena. Italian eten hau agerikoagoa da Espainian baino.

Euskal Herrian Errenazimenduak gehiago iraungo du eta aurreko atalean esan bezala, ez da erraz **Lehen Errenazimendua** eta **Errenazimendu klasikoa** bereizten dituen mugak zehazten, zeren eta lehenbizikoa **platereskoarekin** lotzea normala dela kontutan hartuz, gruteskoak eta mintzaera horren beste apaingarriak aurkitzen ditugu **Errenazimendu heldu** baten ordezkioak bezala izendatu behar ditugun artelanak eta lan multzoak uztaizten eta baita osatzen ere.

I. TRANTSIZIOKO PINTURA

ARTELANAK ETA ERTILARIAK. Kronologia orientabide bezala hartuz *gotikotasunaren mugak gainditzeko* ahaleginak sumatzen zaizkien margolanak miatzetik hasiko gara.

Bestalde, XVI. mendearen erdialdera iritsiz gero, artelanei buruzko agiri ugari izaten hasi garenez, arte historia hau ertilarien izen berezietan oinarrituz has daiteke, lehenago sarritan oso gaizki gordetako artelanen barru barruko azterketak uzten zizkigun zalantzak eta zehaztasun gabeziak behin betirako gaindituz.

Hain zuzen ere Italiako Errenazimendu manieristan, 1550. urtean zehatzago esanda, argitaratuko da italiar artearen Historiako lehen lana –Giorgio Vasari-ren *Bizitzak*– nolabait ere, *artelan* eta *estiloen* historia baino gehiago *ertilariena* izango dena. Adibide bera jarraituko dugu hemen eta XVI.go data aurreratu horretatik gure historia kronologikoki mugatzeko eta bideratzeko ertilarien izenez baliatuko gara batez ere.

LURRALDEA. Beste alde batetik, gremioen antolaketak eta bertako ertilarien lantegiek mende honetara artean eta izan duten eta oraindik ere irauten dien garrantzia kontuan izanda, gure ikerlana hedatu dezakegu Baskoniako hainbat lurraldeetan ardura berezia jarritz, nahiz eta jakinaren gainean gauden zenbait ertilarirentzat, garrantzitsuenentzat batez ere, Herriko hainbat probintzietan lan tratuak egiten eragotziko zien mugarik ez zela izan.

PINTURA ETA ESKULTURA. Historialari batzuk aipatu dute XVI. mendean euskal eskulturak margolanen ondoan duela dirudien garrantzia eta kalitate hobea. Irizpide hau bat dator errealitatearekin, Kantabria aldeko probintziei buruzkoa baldin bada batez ere, ez baita hain zehatza gertatzen Nafarroako erresuman pentsatzen bada, non badirudien, margolariak gutxiestea bertako ikerlarien merezimenduzko lanari ezker oraintsu agertuz joan diren agirien ez ezagutzeak ekarri duen emaitza dela. Nafarroa izango da, beraz, Goiz Errenazimenduko margolariei buruzko aipamena egiten hasiko gareneko eskualdea.

● NAFARROAKO MARGOLARI ETA LANTEGIAK

ORORBIA MAISUA

Ororbiako Julian Santuaren parrokiak du Nafarroan XVI. mendearen lehen erdialdean margotu ziren ohol multzo estimagarrienetako bat. Eliza XV. mendekoa da; baina inola ere ez zen bukatu izango hurrengo mendearen lehen hamarkadak baino lehen.

Dataz 1530.³ urtekoa izan daitekeen **erretaula** hiru solairuz eta bost kalez osatua da, eskulturak eta margolanak nahasturik dituelarik. Lehen gorputzeko ohol margotuek *Urrezko Legendatik* ateratako Julian Santuaren bizitzako eszenak azaltzen dituzte: oreina santuari bere gurasoak hiltzera doala berri emanaz, San Julianen emazte berari gizahilketaren berri ematen, eta abar.

Bigarren solairuak Kristoren Haurtzaroko pasadizoak azaltzen ditu; goiko solairuan, Gizakundea, Birjinaren Ikustaldia, Haurrarekin Birjina Abdon eta Senen santuen artean, Jaio-tza eta Agerkundea. Atikoan Gurutziltzatzearen irudiak.

Ororbiako Maisu ezezagun honek konpromisozko **estilo** bat agertzen du, *germaniar-flamenko eta italiartasun errenazimentuaren* joerako eraginen artean. Badaki konposaketa simetriaren bidez orekatzen; kontaketa maite du; paisaietan ardura azaltzen du eta beroien gainean nabarmentzen ditu irudiak; hauetan berriz keinuen dotoreziak nahiago ditu; eta gozatu egiten du bere arkitekturan, perspektibaren ikerketan; guzti honek adierazten du margolariak Italiatik iritsitako joera berrien ezagutza izan zuela.

Baina, aldi berean, eta mendearen lehen urte hauetan ohikoa den bezala, zantzu hauek Flandes eta Alemaniatik iritsitako beste batzuekin nahasten dira: xehetasunetarako isuria, konposaketaren osagai guztiak lantzen ditueneko zehaztasuna, pertsonaien jantzien tolesdura urratuek eta paisaien hondoek Durero eta Flandesko rafaeldar margolarien estanpetako eragina iradokitzen dute.⁴

JOAN BUSTAMANTE

Beharbada, **Joan Bustamante** hartu beharko da bere belaunaldiko nafar margolarien artean iaioena bezala. Bere lanik hoberenetako bat **Uharteko Joan Bataiatzaile Santuaren errenazimentuko erretaularen** margolan multzoa da. Ertilari honen 1553. urteko testamentuan erretaula hau ordaintzeko falta ziren 120 dukatez hitz egiten du; eta Iturmendiko Katalina, margolariaren alarguna 1555. urtean parrokiarekin tratu bat egitera iritsiko da, zeinetan esaten duen lana hori 20 bat urte lehenago burutu izan zela (c. 1535 edo 1536).⁵

Zizur Nagusikoaren garaikidea izan behar duen Uharteko **erretaulak** bere bigarren solairuan margoturiko lau ohol dauzka, Gizakundea, Mariaren Jaiotza, Agerkundea eta elizan Sartzea adierazten dituen; erdiko horma-konkan Birjinaren Koroatze taila doa. Atikoan berriz, Nekezko Bidearen eta Gurutzetik Jaisteari buruzko margolanak, Maria eta Joan Santuaren artean Gurutziltzaturiko Kristo baten tailaren sailhetsetan.

Joan Bustamanterengan **ezaugarri** azpimarragarriak dira *marrazkigintza* menderatzen duela eta *margo hunkigarriez* osatzen du. *Konposaketak* garai honetan hispaniar lantegietan banatzen ziren grabatueta oinarriturikoak dirudite. Gurutzetik Jaitsierako multzoarentzat, adibidez, eredu bat Marcantonio Raimondi-ren estapan aurkituko zuen. Gurutzea sorbal-dan eramatearen eszena Zizurko erretaularen berdin-berdina da. Bestalde, Gizakundearen eta Jaiotzaren efektu berezietan azaltzen den maisuaren *italiartasunezko estilo* honetan ez da zenbait oihartzun flamenko falta.

ZIZUR NAGUSIKO ERRETAULA. Benetako monumentu multzoa den Zizur Nagusiko **erretaula** bestea bezain garrantzizko eta baliotsua da.

Lau gorputzeko eta bost kaletako **erretaula** da, hamabost ohol margotu erakusten dituen, izan ere, erdiko kalean erdiko hiru nitxoetan eskulturak ditu. Aulkian, Juan Bustamantek Nekaldiko bost eszena margotu zituen. Lehenbiziko gorputzean elizaren zaindari den Andres Santuaren bizitza eta martiritza kontatzen da; bigarrenean Birjinaren bizitza; atikoko bi oholak, alde batetan Santiago eta Roke Santuak agertzen dituzte eta Migel Santua eta Julian Santua bestean.

Zizurren Joan Bustamanteren **estiloan** areagotu egiten da *espresibista airea*. *Italiar eta Eskandinaviar ezaugarrien* nahastea, konposaketa korapilatsuenganako nolabaiteko zaletasunari eta pertsonaien mugimenduari lotuta doa. Larritasun hau argi asko gelditzen da aulkian garatzen diren eszenatan. Beste bereizgarri batzuk ere baditu Joan Bustamantek, *margoen bizitasuna*, eta bere gizonezkoen irudietan, zertxobait behartutako jarrearen alderako zaletasuna, batzuetan bizkarrez ikusten direlarik, gorputz indartsuak eta aurpegi zokodunak, eta baita Errenazimentu ondorengo aldietan desagertuz joango den nolabaiteko “horror vacuū” ere.

GALARKO ERRETAULA. Agirietan ez azaldu arren, **Galarko** (Espartza) erretaulako margolanak **Joan Bustamanterenak** bezala har daitezke. Eserleku baten gainean (eskulturadunak) bi gorputz zutitzen dira, bost kale (eskulturak dituen erdikoa barne delarik) eta hiru etxe dituen atikoa. Denetara badira hamar margoturiko xafak, Jesusen Haurtzaroa, Esteban Santuaren bizitza eta Nekaldiari buruzko gaiak dituztelarik; margolan hauek 1945. urtean izan ziren zaharberrituak.

Estiloari dagokionez badira, perspektibazko efektu interesgarrietan eta pertsonaien aurpegi eta jarretako larritasun biziak nahasten diren hondoko arkitektura handietan islatzen diren *italiar kerak*.

Hau dena, oinarritzko margoen bizitasunaren alderako joerari loturik, Rogelio Buendiak gaineratu ahal izan du **Joan Bustamanteren ingurumariaren** barruan kokatzen dela obra, eta oso litekeena dela bere lantegian, izan ere irudiek ez baitute Uharte eta Zizur Nagusiko erretauletan maisuaren ezaugarriak dituzten manierista-aurreko luzamendurik. Angulo Iníguezek berriz, **Joan Bosque** margolariaren lana den (Nafarroako Museoan) Burlatako Joan Bataiatzaile Santuaren erretaulako margolanekin zerikusirik baduela dio.

Izendapenak. Joan Bustamanteren ingurukoak bezala gutxienez jo diren margolan batzuk dituen beste **erretaula** *Zabaltzako Jasokunde parrokiakoa* da.

Gauza bera esan liteke, gaur egun Nafarroako Museoan den **Setoingo erretaulaz** ere.

JOAN BOSQUE

Oriz jauregiko (gaur egun Museoan) “**Batailetako aretoa**” apaintzen zuten margolanei ere loturik agertzen da Joan Bosqueren izena, zeinetan Mühlberg-en Karlos V.aren garaipenaz bukatu zen Saxoniako Guduko pasarteak irudizaturik zeuden. Garai hartako grabatuetan inspiraturik daude zalantzarik gabe eszenak eta grisailaz burutuak dira. Ematen zaien data 1550. urte aldekoa da.⁶

BURLATAKO ERRETAULA. *Burlatako Joan Bataiatzaile Santuaren parrokiako* erretaulako margolanak ere Joan Bosquerenak dira, zeina, Foru Aldundiak 1956. urtean erosi eta (garai bateko Iruñeko Erruki-ospitalea) *Museoko kaperara* eraman eta bertan kokatua izan zen.

Eserlekua, bi gorputz eta bost kale dituen **erretaula** Joan Bataiatzaile Santuari eskainia dago; eta eserlekua eta Esteban O Bray-ren eskultura lanak barnean dituen erdiko kalea ezik, ikonografiako multzoa hainbat margolan oholek osatzen dute.

Erretaularen *lehenengo taldeak* Bataiatzailearen eszena batzuk agertzen ditu: Kristoren Bataioa, santuak Herodes eta Herodiasi eginiko ohartarazpenak, Bataiatzailearen burua ematea –Lucas de Leyden-en eredu bat errepikatzen duen eszena, berau– eta Bide-erakusle Santuaren zintzur ebaketa.

Bigarren gorputzean binaka jarritako santuen konposaketak aurkitzen dira. Atikoko beheareneko sortan, Deikundea, Jaiotza, Birjina Haurra duela eta Joan Txiki Santua, Ikustaldia eta Epifania, erretaularen koroatzea berriz, aingeruz inguraturiko (Dueroren grabatu bati jarraiki) Hirutasun Santuarentzat jaso dena Lukas eta Mateo Santu ebanjelarien artean.

Estiloagatik, Joan Bustamanterenean bezala, Joan Bosquerenean ere sumatzen dira *italiar kerak eta flamenko inspirazioen* nahasteak, *Aragoi aldeko eskolako* margolarien nolabaiteko eraginez osatuak. Zoladuretan eta arkitekturetan perspektibak bistaratze joerak eta enperadorearen modaren arabera jantzitako irudien dotoreziarekiko zaletasunak Italiar jatorrikoak dirudite. Halaz ere, aldizka egitura luzeko aurpegietako adierazkortasunetan, janzkeretako zehaztasunetan, adatsen forma eta oro har, irudien kera eta paisaien hondoetan pintura flamenkoaren korrontearekiko nolabaiteko lotura nabarmentzen zaie.

ERRAMUN OSKARIZ ETA BERE LANTEGIA

Iruñeko Oskariztarren lantegitik irtendakoa da XVI. mende honetako lehen erdiko margolanen emaitza oparoa.

Hiru belaunaldietan ertilariak izan zituen familia izan zen. Familia leinu honetako burua **Menaut Oskariz** izan zen; baina bere emaitzen kantitate eta kalitateagatik gailendu zena honen seme eta oinordeko **Erramun Oskariz** izan zen. Bere garaikoen aldetik oso estimatua izan zen ertilari honi “Arma Errege”⁷ karguaren ohorea eman zitzaion, beraren aurretik kargu honetan Joan Bosque izana zelarik.

EGIARRETAKO ERRETAULA. Bere lehenengo eta estimatuenetako lan bat **Egiarretako Santa Maria parrokiako erretaularako** margotu zituen ohol multzoa da.

Joan Landaren (1540) **eskultura lanak** erakusten direneko *erretaula platereskoa* da. Pintura lanak urte batzuk beranduago eginak izan behar dute, 1551 eta 1553 artean.

Margolanak. Erretaularen hirugarren gorputzean kokaturik dauden pintura hauek *Pedro Santuaren bizitza eta martiritza* kontatzen dute, *santu* batzuen irudiak ere erantsi zaizkiolarik: Frantzisko eta Domingo Santuak, Brixida eta Marina emakume santuak, eta abar.

Agiria duen lehen lan honetan Erramun Oskarizek agertzen du **berea duen estilo** berezi bat, batez ere, zenbait eszenei ematen dakien larritasunean, eta pertsonaien keinu adierazpenak gogortzeko joeran kanporatzen den *flamenko eraginak* bereganatuak dituen ertilari bezala. Gainerakoan, *italiartasun zaletasuna* neurritsuagoa da eta irudien estilizazioan eta sakonerako arkitekturekiko zaletasunean azaltzen da. Bere-berea duen ezaugarrietako bat, paisaien gainean nabarmentzen diren *santuak binaka* jartzea, oihalez, *brokatuz eta harribitxiz* bere pertsonaiak jantzea eta *oinarrizko margoak*, gorri, hori eta berdeak erabiltzearen zaletasuna da.

AGINAGAKO OHOLAK. *Aginagako Pedro Santuaren parrokiatik* Elizbarrutiko Museora eramanak izan ziren Erramun Oskaritzek 1550.a baino aurreagoko urteetan margoturiko zortzi ohol.

Maisuaren eskuak egin bezala jotzen den *Nekaldiaren* agerpena adierazten da hauetako lau aletan; *Pedro Santuaren bizitzari* eskainitako gainerako lauetan, lerrozkoago estiloz eginak direlarik, bere lantegiko langileak eginak bezala har daitezke.

AKERRETAKO ERRETAULA. Egiarretako lanen estilistikazko antzagatik, Erramun Oskarizenak bezala hartu dira, **Akerretako (Esteribarren) erretaulako errenazimentuko margolanak**, ertilariaren erdiko etapakoak izan daitezkeelarik.

Idulki txiki baten gainean lehen gorputz bat altxatzen da, *Nekaldiaren* eszenak adierazten dituzten oholak agertzen direlarik; bigarren solairuan gizon *santuen* irudiak ikusten dira; hirugarrenean, *emakume santuen* irudiak eta *Mendekoste*.

Margolan hauetan Erramun Oskarizek flamenkoaren eta italiarraren erdi bidean iraunez jarraitzen du.

BERRIOGOITIKO ALDAREA. Berriogoitiko (Antsoain) *Santa Eulalia parrokiako* aldare nagusian Erramun Oskariz aritua izango zen bere iloba **Pedro Altzo** eta Oskarizekin batera, mukulu eskulturak eta ohol margotuak nahasten zireneko *egitarau misto* bat osatzen.

Bigarren gorputzean bata bestearen atzetik azaltzen dira Santa Eulalia epailearen aurrean, emakume zaindari santuaren mukuludun irudia eta beronen martiritzako irudia. Hauts-babesetan, Ebanjelioaren aldetik Luzia eta Fermin Santuen margolanak gainjartzen dira eta kontrako aldean Barbara eta Martin Santuak.

Okariztarren lantegiko estiloari dagozkien margolanak dira: *kanon luzeko* irudiak, konposaketa osoa estaltzen dutenak —hauts-babeseko santuen kasuan—, edo trazu sendoko arkitekturez uztaituriko eszenak osatzen dituztenak.

ARREKO ERRETAULA. Arreko Erroman Santuaren erretaulako margolanak, Erramun Oskarizen lanik *adierazkorren* eta *hoberenekoak* bezala hartzen dira.

Plateresko mazoneria lanez uztaiturik dauden lehenengo gorputzeko pinturek *Erroman Santuaren bizitzako* gertakariak adierazten dituzte: Bere gurutziltzatzea, sutearen prestaketa, santua erregeren aurrean eta atxilotzea. Santuaren estatua irudia erdieneko horma-konkan dago kokaturik. Bigarren gorputzeko pinturek *Birjinaren bizitza* kontatzen dute, Jesus Haurrarekin eseritako Mariaren eta Joan Txiki Santua aingerudunaren eskultura taldearen alde banatan kokaturiko oholetan. Atikoa berriz, Kalbarioaren saihetsetan *Nekaldiaren* eszenak dituela.

Armetako Erregearen emaitza zabalaren barruan, Arreko erretaula bere *aldi helduan* kokatzen da, 1570.a baino lehenago... Hondoak paisaiarekin banatzen diren errenazimentuko arkitektura handien aurrean mugitzen dira pertsonaiak. Oskarizek *bere ezaugarri duen giza eredua* errepikatzen du, masailalbo irtenak eta begi gorriak, gogortasun apur bat falta ez zaion keinu berezia ematen diotelarik, karikatura alderako joeran.

BESTE LAN BATZUK. *Leteko* (Itza) *Donemiliagako parrokian* Blas Santuari eskainia eta 1554. urteko data duen erretaulako margolanak ertilari berari zor zaizkiola dirudi. Baditu Blas Santuaren zigorkatze eta martiritzaren eszenak eta beste santuen irudiak adierazten dituzten oholak.⁸

Esan beharrik ere ez da, Nafarroako erresuman banaturik ez dela **erretauletako beste margolanik** falta delako tokiotan (*Sarriguren, Irotz, Aldatz, Zia*, eta abar.) non, badirudien Erramun Oskarizen edo bere lantegiko laguntzaileen eskua ikus daitekeela.

MIGEL BAKEDANO

ITSASOKO ERRETAULA. Adituek **Migel Bakedano** margolaria Joan Bustamanterekin batera, Nafarroan Rafaelen formen sartzaile bezala kokatzen badute ere, eta nahiz eta **Itsason** (Basaburua, Nafarroa) bere lanen agiritako data goiztiarra izan (1546), Iruñeko biztanle izandako ertilari hau, kronologikoki *mendearen bigarren erdiko manieristen* artean kokatu nahiago dugu.

Pedro Santua zaindariaren bizitza ospetsuari buruz margotu zituen **Itsasoko erretaulako** hamalau oholak, nafar artea azken italiar Errenazimentuko sorkuntzetara egiaz eta behin betirako ireki izan zenaren frogak dira.

Joan Bustamanteren eta Erramun Oskarizen **estiloan** aztoramendu eta margo anitzetatik urrutiratuz, Bakedanorengan nagusi dira *lerrozko perspektibaren* ia guztiz menderatzea, konposaketan *rafaeldar argitasuna*, *paisaiaren esparruari* emaniko zabalera handiagoa eta irudien plastikotasun bilaketan, *argi itzalen* arteko kontraste joko iaioa. Koadro erdia ilunpean hondoratuarekin, Pedro Santuaren askapeneko eszenak *Caravaggioren aurrerapen*

bat dirudi. Tamalgarria da ertilari honen agirieta lanetatik Itsasoko elizako hau besterik ez gelditu izana.⁹

PERTUSTARRAK

XVI. mendeko azken herenean, *manierismo erromanistaren* eraginpeko bezala kokatu behar da nahiko agiriataraturiko nafar margolari batzuen jarduera, hauen artetik Pertustarrak, **Joan Landa** eta **Joan Lumbier** nabarmendu daitezkeelarik.

Pertustarrek, aldi honetako euskal historian hain sarritan eman ohi den margolarien beste leinu bat osatzen dute.

Pedro Pertus. Tuterako Martin Mezkitan, Tarazonako katedraleko diruzaina zena eta *Tuterako katedralean* zegoen Martin Santuaren kaperaren nagusiak, 1578. urtean Zaragozan bizi zen **Pedro Pertusekin** tratua egin zuen, **Martin Santuaren erretaula** Tourseko gotzainaren bizitzari eta izen bereko Apaiz Nagusi Santuari eskainitako erretaulako margolanak egiteko. “Ohol guztiak estilo bat bera dute, kalitate apalekoa, veneziar manierista alderako jarrera eta margoekin eta argi-ilun efektu biziakin”.¹⁰

Miguel Pertus. *Kaskanteko Garaipenaren parrokian, Paulako Frantzisko Santuaren kaperan oihaltu* handi bat gorde da zaindaria adierazten duena eta 1587.ean **Miguel Pertusek** margotua.¹¹

Pertusen ingurukoa ere izan liteke (Joan Lumbierrekoa alde batera utzi ez badaiteke ere) **Korellako Miguel Santuaren parrokian** santuaren **erretaulatxoko** eserlekua apaintzen duen *Bartolome Santuaren martiritzari* buruzko koadroa eta delako nafar herri horretan Arte Sakroko Museoak duen beste margolanen bat ere.

JOAN LANDA

Iruñean eta bere eskualdean jardun zuen **Joan Landak** (belaunaldi bat lehenagoko izen bereko eskulturgile batekin ez da nahastu behar) ospea hartu zuen XVI. mendeko azken hamarkadatan eta hurrengoaren hasierakoan. Bere ospe hau, hein handi batetan, *margolanak* egiteaz gainera, eskultura lanen eta erretaulen *apaintzaile, estofari* eta *margolari* bezala tratuak egiten zituelako ere lortu zuen. Margolari bezala, bere estiloaren berezitasunak dira, aurreko aldietakoak baino konposaketa argiagoak eta askatuagoak izatea, bere eskortzoak, gizonezkoetan nabarmentzen duen muskulatura eta kera indartsuen kontrasteen emakumezkoen irudiei ematen dien dotorezia eta edertasuna.

MARGOLANAK TAFALLAN. Agirieta bere lanen artean, 1596 eta 1599. urteetan egindako tratuengatik **Tafallako Santa Marian** daude bere margolanak.

Sagrarioko margolanak **Landarenak** dira, baita **Joan Antxietaren erretaula** osatzen dutenak ere, zeinaren **polikromiaz eta estofatuaz** Landa bera arduratu zen. Aipatutako lan hauek, 1976. urtean eginiko zaharberritzearen ondoren eder distiratzten dute, marradurak, punteatzak eta arreta handiko eskamen bitartez burututako lan fina nabarmenduz. Bereziki aipatu behar dira aingeruekin, txarteletako paisaiekin eta bitxien antzera perladun zerrendekin xehetasun handiz margoturiko eserlekuetako *frisoak*. Era berean, *sagrarioko* margolana ere fina da, zutabeartetako laukietan agertzen diren soin-enbor txikietan bereziki. Landa berari zor zaio “del Miserere” deituriko *Gurutze* antxietarraren haragitzea ere.

KASEDAKO ERRETAULA. **Kaseda parrokian**, XVII. mendearen hasieratan jada, Antxietaren erretaula *margo anizten eta urreztatzen* zuen bitartean, **Landak Santa Katalinaren erretaula** margotu zuen.

Eserlekuan emakume santuaren zigorkatzearen eszena, eliz gurasoekin izandako eztabaida eta gurpilearen miraria daude adierazirik. Erretaularen gorputz bakarra emakume santuaren martiritza eta gorespenaren oihal handiak estaltzen du eta atikoan bere gorpuren lekualdatzea. Atikoaren alde bakoitzean, nahiz bere zehar-simetrian, erromanista erako apostolu bat ikusarazten da. Zaindariaren oihal handian emakume santuaren zintzurra ebakitzea kontatzen da eta manierismo aurreratuak berea duen handitasun eta dotoreziaz osatua da, iluntasun ukitu batzuk badituelarik.

Baltarrako Santa Maria parrokiako Katalina eta Santa Luziaren erretaulako margolanaz ere gauza bera esan liteke.

OHOLAK ETA ERRETAULAK. Erantsuseko (Egues, c. 1600) **erretaula nagusiko** lau oholak Joan Landaren estilokoak dira, 1611. urtekoak bezala balioztatu zirelarik. Kristoren Haurtzaro eta Nekaldiaren ebanjelioetako pasarteei eskainiak daude, baina zoritxarreen oso egoera txarrean gordeak izan dira.

Sagasetako oholak ere bereak bezala hartzen dira, beste margolarien partaidetza ere ikusten delarik. Bi multzoetan lehen aipaturiko ezaugarriak ikusten dira, *iluntasun alderako joera* apur batez bada ere.

Agirietaratuak ez dauden **Antsoaingo erretaula nagusiko** pinturak ere, Landaren margolanen bide berean topatzen dira. Une hartako ohituraren arabera, eserlekuan eta alboetako kale muturretan banatuak dira (eskultura lanak erdietarako utziz). Predelan lau irudi daude: Birjina Haurrarekin, Santa Ana Birjinarekin, Jeronimo Santua eta Agustin Santua. Kaleetako oholetan, Pedro Santuaren bizitzako pasarteak; atikoan berriz, Kalbarioa; dena ere, mendearen azken aldeko *manierista estiloan*.

Ertilari beraren eskua suma litekeen beste margolan batzuk **Aritzaleta** eta **Ilundainen** aurki ditzakegu. Baina ez da gure asmoa hemen Joan Landaren margolanen katalogo osoa agortzea, eta zenbatu eta estimatu ere ezin izango ditugu Nafarroako toki askotan (Tafalla, Irunberri, Obanos eta Añorbe, eta abar) *urreztatzaile eta estofari bezala* egindako lanak.

JOAN LUNBIER ETA BERE LAGUNARTEA

Badugu beste margolari bat ere, **Joan Lunbier**, Joan Landaren garaikidea dena, zeinarengan mendearen azken aldian berezkoak diren *manierismoaren* ezaugarri berak dituen.

KADEREITAKO ERRETAULA. *Kadereitako Migel Santuaren parrokiari, Gurutze Santuaren Goralpenaren* erretaulan, eserlekuko margolanak italiaratzeko manierismo erakoak dira, margolari honen ezaugarri handiak diren konposaketa eta koloretasunak dituenek. Beronek, 1608. urtean hartu zituen tratuz margolan hauek, Tuterako protokoloetako Artxibategian agirietan azaltzen denaren arabera.

Erretaula beraren **beste ohol batzuk** gurutzaaduraren aurrealdeko hormetan gordeak dira oraindik. Litekeena da beronenak ala bestela, bere lantegikoak izatea, eliza bereko **Jasokundearen erretaulako** ohol gainekoak, agirietan Blas Arbizukoa erretaula-*mihiztatzailearena* bezala azaltzen direlarik.

Beste zenbait lan. Joan Lunbierrenak dira *Nafarroako Kortasetako Joan Bataiatzailea Santuaren* erretaulan margotu ziren **Bertuteen** alegiak. Beronek 1608. urtean tratua egindakoak dira.

Baita *Kaskanteko Garaipenaren elizako* Joan Santuaren erretaula eta sakristian aurkitzen diren Santa Ageda eta Santa Garaziri eskainitako oholak ere.

Argetasko Esteban Santuaren parrokiako Arrosarioko Amaren erretaulako margolanak Iniguez Angulok¹² mendearen azken urte horietan kokatzen ditu, *italiar aldeko estiloan*. *Aragoi aldeko eskolan* ikasitako maisuenak bezala har daitezke, hauetako batek Joan Lunbierren estiloa

ekartzen badu ere gogora. *Rafaeldar estiloa* lehen gorputzeko laukietan sumatzen da batez ere, Birjinaren bibliografia egiteari eskainitakoetan. Lehen mailako pertsonaiak, ilunpetako hondoan gainean egoki argiztatuak nabarmentzen dira. Efektu hau Jaiotza eta Haurra Aurkeztearen eszenatan bereziki bikaina eta asmatua da. Bigarren gorputzean, Arrosarioko Ama Letanien sinboloak dituela, bere oinetan Domingo Santua eta Ikustaldia irudiztatzen diren horretan esku ezberdinez eginiko margolanak daude eta kalitatez apalagoak.

Ablitasko Santa Madalenaren parrokiari, italiaratzeko manierista estilo berekoak dira Kristoren Hautzaroko eszenak dituelarik, **Gutziz Garbiaren erretaulako** margolanak.¹³ Juan Lunbier eta Pedro Fuentesek 1625. urtean tratua egindako erretaula da. Hemen, *Egiptorako Ihesa* nabarmentzen da, bere konposaketa eta argi kontrasteengatik, gainerako eszenak eta konposaketaren orekak rafaeldar eragin apur bat salatzen dute berriz.

Tuterako merindadean, zenbait elizetan sakabanaturik, **erromanista ukitu** argia duten margolanak aurkitzen dira, XVII. mendearen hasierako data eman liezaieketenak (Joan Lunbierren inguru mariakoak batzuen batzuk):

- **Kabanillaseko** parrokiako sakristian;
- **Zentronikoko Joan Bataiatzailea Santuaren parrokiako** Santa Anaren erretaulan;
- **Korellako Migel Santuaren parrokiako** Bartolome eta Jokin Santuen erretaulatan;
- **Korellako Arte Sakro Museoa**;
- **Alesbeseko parrokiako** Isidoro Sainduaren erretaulan;
- eta **Fiteroko parrokiako** beste erretaula batetan.

Joan Lunbierren inguru maria ekartzen dute gogora baita ere:

- **Tuterako katedraleko koru atzeko horma irudiak** ere, hildakoen piztuera eta Azken Epaiari buruzko gaiak dituztenak;
- baita **Tuteran, Kristoren Eskolako klaustroko kaperan** aurkitzen den antzinako **Joakin Sainduaren erretaulakoak** ziren zenbait oholek ere, gaur zatikatua dagoena da.

● ARABAKO MANIERISTA MARGOLARIAK

Ez dira kalitate handikoak Arabako erretaulatan aurkitu daitezkeen Lehen Errenazimentuko margolanak. Hauetan, *margolan herrikoi batek bereak dituen bereizgarriak* gailentzen dira eta arte gutxiespen horrexegatik agian, denboraren gorabehera ihes egin dieten zati batzuk besterik ez da gelditu.

Aipatzea merezi duten *bi margolan multzo* **Morillaskoak** dira:

- **Martin Oñatikoaren** pintzelari zor zaizkion Pedro Santuaren bizitzari buruzko margolanak dituenak,
- eta **Morillasko Subilanako** (Subijana) erretaula mistoa, 1563. urtean enkantean emana, zeinaren margolana egiteko hurrengo urtean **Joan Salazarrekin** tratua egin zen, 1967. urtean delako tratua **Tomas Oñate** eta **Andres Miñanoren** eskutara aldatu bazen ere. Gure Amari eta Kalbarioari eskainitako erdiko bi eskultura multzoen salbuespenez, gainerako erretaula, Kristoren Hautzaro eta Nekaldiaren misterioari, Ebanjelariei, emakume santuei eta Bertuteen alegiei buruzko margolan oholez osatutakoa da. Guzietan ere garaikidea den *Valentziako eskolako eredu*en imitatzeak oso nabariak dira, hara nola, Massip-tarrenak, eta Joan de Joanesenak.¹⁴

Hemen aipatzea agian merezi duten margolan batzuk **egoera zatikatu**an iritsi zaizkigu:

- **Muniaingo Joan Santuaren erretaulako Kristoren Bataioko** adierazpen bat,
- **Eginoko Sortzez Garbia**,
- **Gereñako Astegietako erretaulako bi Joan Santuekin Birjina**,

- gaur egun Gasteizko Museoan diren **Añes-eko Jaiotzaren eta Epifaniaren** oholak, grabatuetatik Martin Vosen lanetan inspiraturikoa.

HORMA-PINTURA. Margolan figuratibo eta jaierazkoa baino gehiago mendearen azken aldi honetan halakoxe margolan mota bat ugari da, apainketa osagarria dena eta **horma pintzelada** deiturikoa.

Apainketa mota honen arrastoak gorde dituzten **Araba aldeko elizak 39ren bat** badira; ia guztiz **apaingarritakoak** diren trazueta margolanen gainjartze modukoak dira, margo beltz ala grisezkoak, *lehorrean emandako tenpera* teknikaz eginak. Apaingarri bereziak bezala aipatu litezke:

- Oteoko Mames Santua parrokian (1541) **Martin Oñatek** buruturikoak,
- **Joan Elejalderenak** (Artatza 1569),
- **Tomas Oñaterenak** (Ariñez 1578),
- Eskolunbeko koruko *grisailak* **Joan Armonak** (1541) sinaturikoak.

Mendearen azkeneko margolanetan, batzuetan nolabaiteko figuratibo gurariz eginiko margo berezitasun hau, garai hartan bereziki estimatua eta preziatua zen eskulturen estofatu eta margo anitzen artearekin lotu beharko litzateke.

● MANIERISTA MARGOLANAK BIZKAIA

ZENARRUZAKO ERRETAULA. *Zenarruzako* (Markina-Xemein) *antzinako Santa Maria kolegio elizako erretaulak* bibliografia ugaria du, izan ere, historialariei arreta sortu zuen bere konplexutasunak, arkitektura osagaien, eskulturen, erliebeen eta margolanen nahasketa bat delako. Orain berriki, P. L. Etxeverria Goñiren zuzendaritzapean eta Euskal Jauriaritzak babesturik, Euskal Herriko erretaula nagusienak aztertzen dituen lan bikainean sartzeko hautatua izan da.¹⁵

Zenarruzako erretaulak baditu eserlekua, predela, bi gorputz eta atikoa; Hiru kale ere baditu, erdikoa eskulturazkoa eta alboetakoak margolanezkoak.

Lehen gorputzeko erdiko horma-konkan dagoen XIV. mendeko Andra Mari eta goieneko mailtan XV. mendeko Mariaren Koroatzea eta Kalbarioa bazter utziz, Birjinaren ohizko lau gertakariak azaltzen dituzten alboetako *lau margolan oihalen* arte kalitatea jakinarazi nahi dugu. **Frantzisko Vazquezenak** direla uste da.

Gure ustetan Lehen Errenazimentua gairatzen duten ohol hauen **kalitatea** ez da behar bezala handietsi. *Anatomian* jakitun, *konposaketan* maisutasuna, non perspektiba sartzen ederki asmatzen duen eta urrutiko urdinen erabilerarekin margo beroen *koloreaniztasun armoniatua*, denek ere maila handiko manierista bat azaltzen dute.

Bere **mazoneria** lana, **Joan Aialarena** dela uste dena ere, konplexua da, zutabeak eta harroinak dituen, tinpanoak atikoan, plateresko apaingarritako zerrenda eta banda eta barroko osagai zenbait.

IBARRURIKO ERRETAULA. Beste hemen aipatu beharrezko *erretaulatxo* *Ajuriasko parrokiatik* (Ibarruri) ekarri eta gaur Elizbarrutiko Museoan jasorik dena da, Gurutziltzatzearen gaia adierazten duen; *gustiz flamenko* bezala har daiteke.

PORTUGALETEKO ERRETAULA. Ardura eta estimua merezi dituen beste bat, Santiago (ala “Gorostizarena”) deituriko kaperan buru izan ondoren, *Portugaleteko Santa Mariako sakristian* jasorik den *erretaula txikia* da.

Hiru ohol dituen **triptiko flamenko** eder bat da, erdikoan Birjinaren Koroatzea eta alboetan Jaunaren Iokundea eta Birjinaren Jasokundea adierazten dituztenak.

Bertako irudietan nolabait ere fintasun manierista azaltzen da; egilea berriz, batzuen ustetan **Guiot de Beaugrant** izan zitekeen; Memling-en margolanekin lotu izan bada ere, italieratze kutsu bat bazterreratzen ez zaiolarik.

MENDE ERDIKO ISILTASUNA. Jaurerrian sortu den hutsuneaz hitz egiten du Sesmerok, mendearen erdiko urteetako bertako bi margolan multzoen artekoetan, gorde direnetan bederen, Zenarruza eta Ibarruri), Elorrioren jaiotako ertilaria eta eliza apainketari zen **Frantzisko Mendieta** bezalako margolari batengana iritsi arte, zeinak, mendea gainbehera doan garaian “**Eskumuinak Fernando Katolikoaren aurrean**” bezalako lanak egin zituen, berau ikaragarri deskribatzailea den koadroa izanik, bere esanahi historikoa dela eta gehiago estimatzen dena sorkuntza lana baino gehiago.

● GIPUZKORA INPORTATURIKO MARGOLANAK

Probintzia honetan, eskulturak urreztatze eta koloreaniztatze lanetan jakitun egin ziren ertilaria familiez kanpo (Araotz, Olazaran, Breheville, Elexalde), ez dugu aurkitzen XVI. mende bigarren erdi horretan, benetan artezkoa den bere lanagatik gogoangarria izan litekeen inolako ertilaririk.

Baliozkorik gorde izan bada, dena ere kanpotik ekarritakoa da; zehatzago esanda, **triptikoak** ziren gehienetan ale hauek, kapitain eta almirantegoak **Flandesko lantegietan**, beren kapera eta elizetako aldareak edertzeko asmoz erosi ala eginarazten zituzten aleak dira. Triptiko flamenko hauek, Flandesko maisu onak italiar errenazimentuko artearen oso eraginpean zeuden garaikoak dira, XVI. mendean jada oso sartuak ziren garaikoak, alegia. Inportatze haiek, mendearen bukaera aldera espainiar margolarien aleekin egin ziren: Luis de Morales, Grekoa eta abarrekin.

Beren balioarengatik nabarmentzen diren aleak azpimarra ditzagun.

ZUMAIKO TRIPTIKOAK. *Zumaiako parrokian* Bernabe Santuaren kaperan, Elorriaga almiranteak eginarazi zuen triptiko bat gorde da. Erdiko oholean Gurutziltatzea adierazten da, emailan beherenean eta bien artean Pedro Santua.

Honako hau XVI. **mendeko** margolan bat da, baina aurreko mendeko maisu flamenko handiak imitatzen ala kopiatzen dituen, Van der Weyden ala Van der Goes, agian. Ikerlari batzuei, konposaketak, marrazketak eta koloreztatzeak Jan Joest de Calcar-en eta baita Quentin Metsys-en arrastoak ere gogora arazten dizkiete.

Zumaiako eliza berean, *erdian kaxan eskultura multzoa* duen **triptiko** txiki batetan (1,75 x 1 m.) ateak Ikuzketaren eta Madalenari eginiko Agertzeaz margotuak ditu; alderantzian berriz, paisaian eta arkitekturaren duten estiloa dela eta, **Van Connixloo**-renak bezala hartu diren ebanjelioko beste pasarte batzuk daude margoturik.

BERGARAKO POLIPTIKOA. Gipuzkoara ekarritako errenazimentuko margolanen atal honetan lanik garrantzizkoena, inolako zalantzarik gabe *Bergarako Pedro Santua parrokian* jaso den poliptikoa da (sakristian gordetik dena), zeinaren jatorriaz, egileaz eta bere egitekoaz ezer ere ez dakigun.

Baditu hiru kaleetan *bederatzi ohol*; erdiko ohola desagertua da. Ohol bakoitzak 0,66 x 0,61 neurtzen du. Emailak eta beren familia handia ikusten direnak dute arte baliorik handiena, erditik gertuen daudenak direlarik. Besteak, Gregorio Santuaren Meza ezik, ulertzen zailak diren gaiak dituztenak, kalitatez apalagoak dira.

Oraintsu, oholetako gaiak *Migel Santuaren Gargamo Mendiko elezaharra* bezala ezagutu dira, jakinaren gainekoa delarik erretaulako zaindaria Goiaingeru Santua zela, gaur egun XVII. mendeko Pedro Santuaren taila batez ordezkaturik dena erdiko horma-konkan.¹⁶ Apostoluen irudiak dituzten predelako oholtxoak bereziki baliotsuak dira. Poliptiko honek enkuadraketa

gotikoa du; XVI. mendeko laugarren hamarkadan datatua da eta ziurtasun osoz ez bada ere, Van Orley-rena dela uste izaten da.

* * *

Bertako ertilariengan delako lanak sortu dezaketen eraginagatik bederen kanpotarren eskua duten eta aipatu litezkeen lanak dira:

- **ELGETAKO TRIPTIKOA.** Nahikoa zaharkitua dena;
 - **HAURRA DUEN BIRJINAREN OHOL BAT.** *San Telmo Museoaren* jabegokoa da, Gerard David-en inguru-mariakoa (esana dugun bezala) ez bada, aipatutako Van Connixloo-ren lantegikoa bezala har daitekeena, eta beste bi (Museo berekoak) XV. mendeari dagozkion Joan Santuak adierazten dituztenak.
 - **LOIOLAKO DEIKUNDEAREN OHOLA.** Berri gehiago badugu *Loiolako Dorretxeko Antzinako Otoiztegiko Deikundearen ohol* txikiak, jakin, bai baitakigu Erregina Katolikoak bere dama zen Araozko Madalena andeari egin zion ezkontza oparia izan zela Loiolako lehensemearekin ezkondu zenean. Joan Prevost margolari flamenkoarena bezala hartu izan da.
 - **AIZARNAKO TRIPTIKOA.** *Aizarnako parrokiaren* gorde den triptikoa interes eta kalitate berezikoa iruditzen zaigu. *Kristoren haurtzaroko* gaiari heltzen diolarik, erdian ohol handian Artzainen Gurtzari buruzko lana erakusten du eta saihetsetako ateetan berriz, alde bakoitzean Jesusen Haurtzaroko bi irudi.
- Marrazki eta koloreztatzeek **sentiberatasun manierista** bat erakusten dute (c. 1540) eta ertilariak (Anberesko Aertsen-en inguru-mariaz pentsatu izan da) oso konplexuak eta pertsonailetan aberatsak diren eszenak iaotasun berezi batez osatzen asmatu du.
- Oholen kontrako aldean (beste eskuren batek margotuak) emaille bikotea ikusten da, gizona zaldizko Santiagok babestua eta anderea Alexandriako Santa Katalinaz.
- **DONOSTIAKO SAN TELMO MUSEOAN.** Donostiako San Telmo Museoak gaur egun bere baitan dituen inportaturiko margolanen artean flamenko jatorriko ohol batzuk ere azpimarratu daitezke,
 - hara nola, XVI. mendearen hasierakoa den **Beronika**
 - eta **Mahasdun Birjina**, Gerard Daviden jarraitzailearen batena izan daitekeena,
 - **Susana Garbia** deituak XVI. mende betekoa dirudi, zeinetan italiar arte klasikoan zaletua den flamenko bat sumatzen den (Jan de Metsys, agian).

2. IGAROALDIKO ESKULTOREAK

● PLATERESKOAREN LORRATZA

PIERRES PICART. Oñatin lan egiten zuenean **Gaspar Tordesillasen** eragina nolakoa izango zen lehen ere hitz egin genuen. **Pierres Picart-ek** hiribildu honetan burutu zuen eskultura lan garrantzizkoaren aurrean ere gelditu izan gara. Agirietatik dakiguna da ertilari hau Nafarroan eta Araban lan egin zela eta azkenik Uharte-Arakilera etorria izan zela bizitzera.¹⁷

Uharte-Arakileko erretaulak. Han urte batzuetan bizitua izango zen, 1574. urtean, gorde ez diren hiru erretaulen tratua egin baitzuen, eta laguntzaile talde batekin ¹⁸ erretaulako eskultura lanak tailatzen hasi. Erretaula hau beranduago askatu eta beste rococo batez ordezkaturik izan zen; baina halaz ere antzinakoaren *eskultura lanak jaso* egin ziren. Nekaldiaren

erliebeak Picart eta bere laguntzaile Pedro Frantziskoren eskuz eginak bezala jotzen dira eta Haurra duen Birjinaren eskultura, Salomeren erliebea eta emakume santu batzuen irudiak berriz “Fraidearenak” bezala.

Agurainen ere lan egin zuen Picartek, Uharte-Arakildik ez oso urruti; hemen herritartu eta bere alaba, berehala hitz egingo dugun Lope Larrea eskulturagilearekin ezkondu zuen. Hemen aipa dezagun, Picarti urte luzez bizi izanak estilistiko mailan garatzeko aukera eman ziola *Erromanismorako igaroaldiari* helduz. Prestaketatxoren bat ere bazuen horretarako, zeren eta, irudien mugimenduan, oihalen tolesturetan eta ilajeen tratatzeko eran Berrugeten eragina suma daiteke.¹⁹

DOMINGO SEGURA. Mendearen bigarren herenean lehen Errenazimentuari leialtasuna gorde dion eskulturagile bezala izena gogoan jaso behar zaiona da.

Tuterako Santa Maria Madalenaren erretaula nagusiko enkantean eskaintzak egin zituzten maisuak beste batzuk izanik ere, egiaz 1552.etik aurrera burutu zuena Domingo Segura izan zen.

Aurreko atalean aipatua dugun **plateresko mazoneria lana** duen erretaula honek baditu eserlekua, lau gorputz, eta atikoa, bost kale eta lau kaletarte dituztenak. Laukizuzenezkoak diren kaxak garai hartako aldareetan ohikoak ziren santuen irudiz betean daude: Apostoluak, sartaldeko Eliz Guraso Santuak eta beste gizon eta emakume santuak, erdiko kalean berriz, Gurutziltzatuaren irudiak, Ecce-Homo bikain eta berezi bat eta azkenik, Madalenaren Jasokundea aingeruz inguraturik.²⁰

Lan honek, Weiseren ustetan, *Tuterako Nikolas Santuaren*, elizaren hego alde zatiko sartaldeko kaperan gorde izan den **erretaula** txikiaren arrastorik badu. “Horrela izatekotan, ertilarien artean Domingo Segura sartu beharko litzateke, zeinak, mendearen erdia igaro arte luzez iraunarazi baitzuen Joly eta Forment-en Zaragoza aldeko tradizioa: Errenazimentuaren hasierako fasean sustraitu zen estiloa”. Horrexegatik, egoki iruditu zitzaigun aurreko atalean Tuteran Domingo Segurak burutu zuen lana aipatzea.²¹

PONTRUBELEKO PEDRO. Mendearen erdialde honetan nagusi den norabidea erakusten duen beste eskulturagilea **Tabarreko** (Nafarroa) **aldare nagusian** behe aldeko erliebeak landu zituen da. Lan honegatik bakarrik eta **Ezkarozen Erroman Santuaren erretaula** hasi zuelako ezagutu izan zen **Pedro Pontrubel** izatea oso litekeena da.

Zalantzarik gabe mendearen azkenekoak diren goieneko gorputzetako eskulturen kontrastean, Tabarreko Pontrubelen lanak aurreagoko estilo bat ekartzen du gogora, bai gorputzen liraintasuna eta mugimenduen urduritasun ñabardura zalearengatik ere.²²

* * *

Euskal probintzietan badira, **Joan Aiala II.aren** kasuan ikusiko dugun bezala **espresibismoaren aldera** garatzen diren eskulturagileak. Zera esan nahi du honek, Lehen Errenazimentuko korrontea ez zela zakarki eten, ez eta mendearen erdia igaro izanagatik ere.

Baskoniara, Valladoliden Berrugetek adierazten zuen korrontea eutsiezinezko indarrez iritsi baino lehen, Briviescan Lopez Gamiz eta Antxietaren lanaren bitartez bakarrik azalduko den korrontea izanik bestalde, **beste eragin batzuk** ere barneratu beharko ziren.²³

● ERBESTEKO ERAGINAK. EUROPAKO IPARRALDEKO ERRENAZIMENTUAREN ARRASTOAK

Euskal probintzietako artea, XVI. mendearen bigarren herenean Errioxatik, Gaztelatik eta Europako iparraldetik datozen eraginaren arrago bat da. Argi eta garbi delako kanpoko eragin hauek Gasteizera eta Errioxa Arabarrera iristen dira, non **Ortega Cordova** bezalako burgostar ertilariak nabarmenduko diren, beroni, zor zaiolarik, adibide modura, **Fontechako erretaula** (1539).

Europatik datozen ertilariak ere iritsiko dira, flandestarrak batez ere, artean motela den errenazimentuko eskultura baten garapenean lagunduko dutelarik. Atzeritar horien artean merezi du nabarmentzea:

- **Pedro Borjesek** (Brujasen jaioa izango zen agian, Barrio Lozak Bizkaia aldeko jatorria ematen badio ere), 1548. urtean bukatua izan zen *Arriolako elizako erretaula plateresko* eder eta aztoratuaren egilea eta *Amorotoko Martin Santua elizako* beste *erretaula* xumeago eta baita manieristagoa denarena ere izan zelarik;²⁴
- eta baita batez ere, **Beaugrant-tarrak** eta **Arnao Bruselakoa**, zeinak berehalakoan izango direlarik **Joan Aiala II.a** eta **Andres Araotz** bezalako bertako ertilariez ordezkatuak; hauek beste horien estiloaren jabe eginik, gerora Euskal Herri eta Nafarroa osoan hedatuko dute.

Berauek dira gerora pixkanaka lasaituz joango den euskal eskultura *manierismo expresibista* bezala nabarmenduko dutenak, ondoren italiaraturiko Gaztela baten bitartez, *erromanista uholde* bilakatuko delarik.

BEAUGRANT-TARRAK

Euskal Herrian izan zuten jardueragatik gehien axola zaizkigun **Beaugrant-tarrak** hiru dira: Familia multzoaren buru izango zen **Guiot**, **Joan** bere anaia ere, nafar-euskaldun gunean errenazimentuko plastikoan pertsonaia nabarmena izan zena; eta hirugarrena, **Mateo** izeneko aurrekoen iloba.

GUIOT. Guiot Beaugrant 1526. urtean jada Flandesen agiritan azaltzen da eta *Brujasko tximinia* sonatua zor zaio berari (1529-1532). Ezkondurik etorri zen Euskal Herrira eta Bilbon kokatu zen (1533).

Barrio Loza irakasleak Beaugrant-tarrei ²⁵ eskainitako oinarritzko monografian uste du, *traza* jasorik deneko *Bilboko katedralean* desagerturiko *erretaulan* egin zuela lan 1533.etik 1546.era; eta Guiot-en estiloaren aztarnak ikusten ditu lan horretatik geratu diren zatiren batzuetan. Katedraleko Guraso Santuen *lau estatuak* bereak izan daitezke. Bere aldetik, Weisek berriz, *Anton Santuaren elizako* Errukia berea dela dio.

Guiot Beaugrant-en artean **Gaztelako manierismoaren** eragina eta bereziki *Berrugueterena* begien aurre samarrean azaltzen da.

PORTUGALETEKO ANDRE MARIAREN ERRETAULA NAGUSIA. Agiritaraturiko bere lehenengo lana da, 1549. urtean tratua eginikoa.

Multzo handi bat da, harrizko zokaloa, bost solairu, hiru kale eta Hirutasunak Kalbarioa ordezkatzeko dueneko atikoa. Bost gorputzen kale tarteetan Ebanjelarien, Apostoluen eta Eliz Gurasoen estatuak daude. Jakinaren gaineko kontua da Deikundearen, Jasokundearen eta Hirutasunaren erdiko eszenak Guiot Beaugrant-enak direla. Gainerakoei buruz berriz, azterketek, gutxienez bi estiloetakoak diren susmoa ematen dute.

Eskuin aldeko eskulturretan Guiot Beaugrant-en lantegiko tradizioa nabarian azaltzen da, kanon oso luzeko irudiak dira, kolokazko eta aztoraturiko jarrerak, aurpegiak edertasun klasikodunak eta tolesdura txiki eta biguneko janzkerak dituztelarik. Barrio Lozaren ustez, **Guiot eta Joan Beaugrant-en lantegiko** eskulturak bezala hartu behar dira.

Ezker aldean berriz, lehortasun handiagoko irudiak dira nagusi, aurpegi zokotsuak eta tolesdura gogorreko soinekoak. Georg Weisek ere iritzi bera adierazten du “gorputzen liraintasun gotiko aldekoa” ikusiz.²⁶ Eta agiritan erretaula horretan **Joan Aiala II.ak** eskuhartu zuela azaltzen denez, bi historialariak ados daude ezkerretako eskulturak honek eginak direla esaterakoan.

PORTUGALETEKO ANDRE MARIAN ERREGEEN ERRETAULA. *Portugaleteko eliza* berean, alboko kapera batetan dagoen **Erregeen Gurtzako erretaula** txikia ere Guiot Beaugrantena

izan daiteke, zeinaren irudietan kanon luzea, toles zabaletako soinekoak eta Birjinaren aurpegi luzea azaltzen den.

BALMASEDAKO ALDAREA. Gutxi gora behera 1545. urte aldekora izan behar du *Balmasedako Seberino Santuan, kaperako Kristo Santuaren aldareak*, bertan, Gurutziltzatuaren ondoan, Kalbarioetan ematen diren irudi normalak ikusten ditzakegun. Egia da Guiot-en lanetan zokaloiko irudiak normala baino kanon motzagoa dutela, eta taldeko langileenak bezala har daitezkeela; baina, lantegiko nagusiaren eskua berriro azaltzen da Kristoren irudian eta Birjinaren eta Joan Santuaren eta Pedro eta Andres Santu eta apostoluen aurpegi luze eta haragi-gabetuetan. Hauetan berriz, “gorputzen liraintasunean, taila zokotsuan, mugimenduen gehiegizko kontrastean, izurdura finean eta tolesen pilpira apetatsuan *manierista alderako joera* garbia ezagutu liteke”.²⁷

ZENARRUZAKO ERRETAULA. Beaugrant-en lantegitik irten zen, datarik ez duen arren, 1540 eta 1550. urte bitartekoa izan litekeen *Zenarruzan Kolejio elizan* dagoen **Irusta abadearen kaperako** erretaula ere. Hemen Estuasunetako Birjinaren eszena tailatu zen, keren arabera batzuentzat Guiot Beaugrant-ena edo bere iloba Mateorena dena eta beste batzuentzat berriz Joan Aiala II.arena izan litekeelarik.

ELBILARREKO ERRETAULA. Errioxa Arabar osoan zalantzarik gabe *erromanista aurreko erretaularik hoberena* den **Bilarreko erretaula** hasi zuena Guiot Beaugrant da. Maisua 1549. urtean zendu zenean, hainbat maisuren bitartez bukatu zen bukatu zen erretaula interesgarri hau: **Joan eta Mateo Beaugrant, Andres Araotz eta Arnao Bruselaren** bitartez, hain zuzen.

Gotiko berantiarrean eraikitako elizako aldare eder honetan oso argi ikusten da Ezkaray-ko Errukiaren erliebeekin eta beronen bitartez manierista flamenkoaren estilistikako talde osoarekin duen zerikusia. Oraindik bere arkitekturazko *egitura plateresko* izaerakoa izanik eta eskulturazko xehetasunengatik Bilarreko erretaularen jatorria 1549-1560 urte aldera kokatzeko aztarnak bezala har daitezke; urte hauetan bertan bukatutzat eman zen Portugaleteko aldarea ere. Beaugrant-tarrak gutxienez, 1548. urtean hasi zenetik 1550. urtera arte gidatuko zuten lana, gero Andres Araotz geldituko zelarik arduradun 1559. urtera arte.

Erretaulak baditu zokaloa, bi solairu, hiru kale eta lau kale tarte, eta hiru etxe atikoan. Erakusgai jarria den ikonografia garai hartako aldareetan ohikoa zenari dagokio: Kristoren Haurtzaroko eta Nekaldiko eszenak, santuen irudiez tartekaturik.

Badirudi estilistikazko ikerketek diotenez, *Beaugrant*-enak bezala hartu behar direla eskuin aldeko irudirik gehienak, eta ezker aldekoak berriz *Araotzenak* bezala, Jasokundekoaren irudia berea delarik aurpegiko zantzuengatik.²⁸

MARKINAKO ERRETAULA. Hauxe izango da, bada, **Markinako erretaula** handia aipatzeko garaia. Jarduera luze eta korapilatsua izan zen; eta Birjinaren eta Kristoren (Haurtzaro eta Nekaldi) misterioei, ebanjelariei eta gizaseme eta emakume santuei eskainitako 36 etxetxotan kokaturik dauden lan ugari hauek ez daude nahiko agirietaratuak. Errioxako imajinagilea zen *Diego Ruizekin, Martin Basabe* Aulestiakoarekin eta **Joan Beaugrant**-ekin loturarik aurkitu izan zaie. Nolanahi ere, espresibista estilo garbia duten zenbait erliebe badirudi azkenengo honenak bezala hartu behar direla.

BESTE LAN BATZUK. Beaugrant-en lan eta estiloaren guztizko azterketa oso batek, **Errioxan** batez ere burutu ziren beste lan asko baitaratu beharko lituzke, hara nola:

- Sonsierrako San Vicente,
- Esteban Santua eta Abalosko Santa Maria,
- Cañas-ko Santa Maria,
- eta Ezkarayen),
- baita **Bizkaia** eta **Nafarroako** (Meanurin eta Buston) beste elizetan seguruenik eskuhartu izandakoak ere.

BRUSELAKO ARNAO

Logroñon kokaturiko flandestarra zen **Arnao Bruselas-ek** izan zuen partaidetzaren bat, aipatu dugun bezala, Bilarreko erretaulan. Hispaniar Errenazimentuko imajinagilerik hoberena da eta *irudien liraintasuna, ilaje eta bizarren* landutasuna, asalaturiko *jarrerak* eta *janzkera* biziengatik bereizten da.

Weisek atal luze bat eskaintzen dio Arnaori eta **erretaulokin** lotzen du:

- *Alberiteko San Martinen* (Logroño)
- eta *Jauregiko Santa Mariaren* (Logroño)
- eta *Uxanabillako* edo Genevilla (Nafarroa).²⁹

Erdiko horma-konkan *Santa Kolomaren taila* berezia nabarmentzen deneko **Angostinaren erretaularekin** ere lotu izan da (c. 1550), beronek, Arabako eskulturaren barruan alerik ederrenetakoa delarik, garrantzi berezia du bere aurpegiaren adierazkortasunari erromatar manierismotik gerturatzen duen jarrera barea kontrajartzen zaiolako.³⁰

* * *

Bereziki Errioxa, Araba eta Bizkaiko alderdietan lan egin zuten ertilari atzerritar hauen izendapenari *Nafarroan herritartu zirenak* erantsi behar zaizkio, besteen artetik nabarmentzen den **Jorge Flandeskoa** nafar manieristen atalean beranduago gogoratuko dugularik.

● ANDRES ARAOTZ ETA BERE LAGUNARTEA

Andres Araotz, Oñatitik (Gipuzkoa) hegoaldera km. gutxitara dagoen bere izeneko herri txiki horretantxe jaioa izango zen. Baina bere bizialdian leku ezberdinetan herritartua izan zen (Gasteiz, Uxanabillan...), bere langintzak Nafarroako, Arabako eta Gipuzkoako beste puntu batzuetan “bertako” bezala sinatzera behartzen bazuen ere.

Araotz da *Valladolideko korrontea* ongien adierazten duena, Errioxan Burgos aldekoarekin eta Forment-enarekin elkartzen denean. Bere estilo berezian Berrugueteren arrastoa *Gaspar Torresillaskoaren* bitartez hartua izango zuen. Beste alde batetatik berriz, ez da erraza, kasu bakoitzean *Arnao Bruselakoarengandik* zerk bereizten duen nabarmentzea.

Euskal eskulturagile handi honen jarduera zenbait lekutan agiriataratua dago: Bilarren, Uxanabillan, Meanurin, Eibarren eta abarretan, baina beti ere, beste ertilariez laguntza zuelarik. Hori dela eta agian, ezaugarri zaizkion bere estiloko kera batzuk hain konplexuak ez diren beste erretaula batzuk begiratzetik atera beharko genituzke, hara nola Gipuzkoakoan bereak dituen lan batzuk: Zarautzen, Aian eta Oikian.

Aiako elizan jardungo du 1554.etik 1556. urtera arte. Bere lan bat bukatzen atzerapenez ibili zela eta 1559. urtean epai bat eragin zion eta ez zen berau 1563. urtean bera hil zenean ere bukatua izango. Oso litekeena da atzerapen hau beste lanen baten tratua egina zuelako izatea, esate baterako, 1597. urtean zoritxarrean sute batetan irentsia izan zen *Getariako elizako koruko aulkiterian* agian. Araotzek “bertako” jarraitzen du Aian, (1561) Uxanabillan eta Meanurin hitz emanda dagoen bitartean.

UXANBILAKO ERRETAULA. Uxanabillan egon izana agirietan azaltzen denez, **Esteban Santuaren parrokiako erretaula** bikaina berea bezala hartzeko froga izan beharko lukeela dirudi; nahiz eta egilea Arnao Bruselakoa dela proposatzen duenik ere baden.³¹ *Lehen gorputzeko erliebeak* Andres Araozkoarenak ala bere laguntzailerik minenenak izan behar dute, zeinetan eskartzako arkupetan hirunaka biltzen diren Apostoluak eta zaindariaren bizitza eta martiritzari eskainiak diren bigarren gorputzekoak. Erdiko kaxan dagoen lehen martiriaren eseritako irudia da, Arnaorena bezala hartzen dena, klasikotasun handiena duena dela eta.

MEANURIKO ERRETAULA. *Meanuriko Jasokundeko parrokiako* erretaula nagusia ere, tradizioaren arabera Andres Araozkoarena bezala hartu izan da. Plateresko edergarriez egokitutako egitura da, zokaloa, hiru gorputz, hiru kale, bi kale tarte eta hiru gorputzetako atikoa dituelarik. Ikonografiak berriz erliebeak nahasten ditu eskultura solteekin. Estilistikaz Uxanbillakoekin duen antzagatik **Andres Araozkoaren** eta **Arnao Bruselakoaren** inguruan kokatu izan da. Lanaren zatirik handienaren egilea bi ertilari hauetan bigarrenarena dela esatearen aldeko azaldu da kritikarik berriena.³²

BILARREKO ERRETAULA. Araotzek **Bilarren** (Araba) eskuhartu zuela esana dugu jada, *Guiot Beaugrant-en heriotzan, bere erretaula bikaina bukatzeko* lana bere ardurapean hartuz. *Zeruetara Jasotako Birjinaren* erdiko irudian ezagutu daiteke bere eskua eta ez hor bakarrik, zeren eta, gure ustetan berea baita erdiko arkuaren arku-arteak betetzen duen *Deikundearen* eszena bederen.

EIBARKO ERRETAULA. Araotzi zor zaio *Eibarko Andres Santuren elizako* erretaula nagusiaren zati bat. Izugarrizko tramankulu honetan zokalo txiki baten gainean zazpi kale dituzten (erdikoa barne delarik) lau gorputz eta atiko bikain bat altxatzen dira. Laukizuzenekoak dira horma-konkak eta zutabe klasikoak bereizirik daude. Eskulturari dagokionez, Araoztarren lana, *behealdeko taila* ikusgarriak egitea besterik ez zen izan.

Lehenagotik agiridunak diren lanekin alderaketak eginez gero, estilistikako azterketak ziurtasun hau ematen du, *eserlekuko eskulturak* bakarrik direla **Andres Araotzenak**, eta bere seme **Joanenak** berriz *erlantz gainetako* eta *bigarren gorputzeko* erliebeak.

Andres Araotz. Kristoren Nekaldiko eszenak dituen eserlekuko erliebe txikietan eta lehen gorputzeko Apostoluen irudi zoragarrietan ezagutzen da aitaren eskua. Andres Araozkoarengan *Berrugueteren eragina* sumatzen da, baina ez zuzen zuzenekoa, Arnao Bruselakoaren bitartez jasotakoa baizik.³³

Halere, Arnaorekin antzekotasunak baditu ere, hain da pertsonala giza irudia tailatzeko duen modua non, Mª Asuncion Arrazolaren ustez, erraz samar ezagutu litezkeen bere lanak: buru hezur zabal eta hezurtsuak, ile nahasi eta kizkurak, esku eta oinetako zainen erliebe nabariak eta tolesdura ugari eta meheak agertzen badituzte ere, beti egiazko gorputzak gardentzen diren, janzkeretako tolesdurak, jada *erromanismoaren* ezaugarri diren *baliabide guztiz plastikoen* mintzaera horren bila abiatua balitz bezala da.

Joan Araotz. Beherenean, eserlekuko erliebeen Sorrerako lehenengo gertaerei eskainitako estiloa (Adan eta Ebaren, Kain eta Abelen eta abarren kreazioa) bere seme Joan Araotzena dena, ezberdin samarra da.

Bere gorputz biluziak indar eta errealdismo nabarmena dute barnean, bere aita Andresen lantegian ikasitako modelatze sendoak dira, baina jantzien tolesdurak sinpletu egiten ditu eta bere pertsonaiak hondo lauetan nabarmentzen uzten, espazioaren antolaketa trebezian ezintasun baten ezaugarri bat bezala har litekeena,³⁴ baina konposaketaren argitasun aldeko *errenazimentuaren gustutik* gertuago dagoen sentiberatasun baten zeinua da.

ZARAUZKO ERRETAULA. **Andres Araozkoa**, 1560. urtetik aurrera Zarauzko erretaula nagusiaz arduratuko da. Eibarkoaren antzekoa da bere arkitektura: erlantz gaina, eserleku zabala, lau gorputz, bost kale eta atikoa; ia ez du plateresko zantzurik. *Errenazimentu oso aurreratu* batetako sarrera da. Agirietan azaltzen da erretaula hau Araoztarrek egina dela.³⁵

Erlantz gain bezala balio duen frisoko erliebeak, eserlekuko zati batzuk eta Jasokundearen erdiko taldea Andresenak direla erakusten du estiloak. Nekaldiko gertaerak kontatzen dira erliebeetan. Irudien konposaketa trinkoek, adierazkortasun aldeko joerak, pertsonaien mugimendu aztoratuek, soinekoen tolesdurek eta eskortzoren batzuk baieztatu egiten dute izendapen hori.

Jasokundearen (aingeruz inguraturiko Birjina) erdiko multzo handia, eta ekisantuko nitxoaren (zeinaren jatorrizko lanak desagertua izan behar duen) saihetsetan dauden **Moises** eta **Eliassen** bi irudiak ere maisu handiarenak direla dirudi.

Andres hil zenean bere seme **Joan** arduratu zen lanarekin aurrera jarraitzeaz, baina amaitu gabe utzia izango zuen, *hirugarren gorputzetik gora atikora arteko eskulturak* kalitatez maila apalagokoak dira eta XVII. mendeko eskulturagileenak bezala hartu beharko dira (agian *Domingo Garoa*, *Diego Mayora* eta abarrenak).

OIKIAKO ERRETAULA. Oikiako herri txikian oraintsu zaharberritu duten **Bartolome Santuaren** erretaula ederra dute. Beroni buruzko agiririk ez daukagu, baina **Andres Araotzena** dela baieztatu ahal izateko adinako ikonografiazko eta egiturazko zantzu erakusten du.

Erdiko kalean, lehen maila batetako egitura txiki bat da, zaindariaren estatua bat erakusten duena, ederra dena baina betetzen duen tokirako proportziorik gabekoa, (zeinagatik, uste izatekoa den erretaula baino beranduagokoa dela); Kalbarioa gainean eta Betiereko Aita atikoan. Lukas eta Markos ebanjelariak alboetako bi kaleetan eta Bartolome Santuaren martiritzako lau eszena goieneko bi gorputzetan.

Plateresko aldia gainditu dela eta XVI. mendearen bigarren erdian gaudela

erakusten du mazoneriak. Zaindari Santuari eskainitako altuerlibeek oso nabarmen salatzten dute Andres Araotzen estiloa, beren adierazpenetako bizitasuna, irudiztaturiko pertsonaien tolestura ugari eta meheak eta beren adats uholdetsuengatik. Uste izatekoa da lan hau, eskulturagilea Aiako San Pedron bizi eta lan egin zuen urteetan (1554-1563) tailatua izan zela.

BUSTOKO ERRETAULA. Bustoko erretaula nagusian ere Araotzen eskua ikusi behar dela dirudi Nekaldiko irudietan gorputzak gardentzen dituzten oihalak, ilajeetako kizkurrak eta oro har, mugimendu aztoraturiko pertsonaien espresibismoa gogoan hartzen badira.

Gauza bera esan liteke *Armañantzaseko elizako erretaula* txikiaz.

SAGRARIOAK. Gasteizen bizi izandakoa izanik, zalantzarik gabe Araba aldeko zenbait elizetako sagraioak ere bereak direla uste izan da, hara nola: *Erroman Santua*, *Kortes*, *Apinaniz*, *Bikuña*.

JOAN LIZARAZU

Andres Araotzen lorratzean kokatu beharko litzateke jaiotzez Urretxuarra zen **Joan Lizarazu** eskulturagilea, **Pedro Lizarazuren** *anaia*, lehen Merkado Zuazola gotzainak agindutako lanak egiten Oñatin topatu duguna.

Itsasoko erretaula. Agirietan Joan Lizarazurena denik gelditu da zerbait: **Itsasoko** (Gipuzkoa) **erretaula**, mendian dagoen herri txiki honetako *Bartolome Santuari eskainitako elizak* erretaula eder bat du, 1575. urtean tasaturikoa, baina bere *mazoneriaren* arabera mendearen erdialdera eraikia izan behar zuen, zeren eta jada zutabe klasikoak azaltzen badira ere, gehiago dira plateresko osagaiak: maskorrak, kalostrak, aingeru burutxoak, gruteskoak.

Errezilgo erretaula. Andres Araotzen talentuak Euskal Herrian sortuko zuen miresmenaren bitartez ziurrenik, Berrugueteren eragina sumatzen da *Errezilgo* (Gipuzkoa) *Martin Santuaren* parrokiako **bi alboetako erretaulatan**. Baina, txiki samarrak dira.

Bietako bat *Pedro Santuari* eskainia dago, zaindariaren irudi handi bat erdiko nitxoan duela; bestea, *Birjinari* eskainia, 1562.go data ematen duen idazkuna duela, **Martin Arbizuk** eginiko lana bezala azaltzen da agirietan. Honetan, bai Haurrarekin dagoen Birjinaren erdiko estatua, nahiz Santiago, Joan Bataiatzaile Santua, Santa Barbara eta Santa Luzia adierazten dituzten erliebeak bikainak dira eta egilearengan *Andres Araotzen estiloaren antza estua* azaltzen dute.

ARAOTZEN OROIGARRIA: ERRUKIAK

Kristoren Nekaldiaren historia, XVI. mendearen lehen erdian kristau herriaren jaiera edo debozioa erdigunera ekarri zuen gaia izan zen, XV. mendean Europan zehar hedatu zen “devotio moderna” delakoan goiargitu ala inspiratu ziren idazle izpiritualen eraginez seguruenik. Jaiera honek kristau hunkiberatasunaren sakoneko gai hauei buruzko gogoeta eskatzen zuen, *gurutztziltzaturiko ala hildako Kristoren* adierazpenaz gainera, eta erretauletako multzoez kanpo *Errukiaren gertakaria* bezalakoak. *Gotiko berantiarrek* berea zuen xamurtasun trinkoa, *Errenazimentuko* aurrelariantzat zenbait gorputz biluzi eta jantziak konposaketa pilatuan adierazteak zuen erakarmenarekin elkartzen zuen gaia zen.

Euskal Herrian gorde diren mota honetako eskulturak ez dira gutxi, zalantzarik gabeko arte balioa duten *erliebeak* gehienetan. Hauetako zenbaitetan *Andres Araotzen oroitzapena* esnatzen da berez. Gogora ditzagun batzuk:

- *Azpeitiko Sebastian Soreasuko parrokian*, alboko kapera batetan gurtzen den **Kristo** bat;
- *Hernaniko Joan Bataiatzaile Santuaren parrokian* aurkitzen da, agian konposaketa eska-sagoko bat duena.
- Zalantzarik gabe aipatutako hauek gainditzen dituen *Hernaniko parrokia* berean aldare aurrean kokaturik bukatu duena da: Eroslearen gorputz hilaren gainean pilatzen den **errukizko taldea** azaltzen duen *erliebea* da, ohizkanpoko laztasun sakona eta konposaketan edertasun nabaria duena.

* * *

ELGETAKO ERRETAULA. *Elgetako Santiagoren kaperako erretaula* gogoratzeko lekua eta unea ote den ez gaude ziur, edo bestela hobe izango litzatekeen beranduxeago, Joan Anxietaren lanekin batera azaltzea.

Mendearen bigarren erdiko lehen urteetakoa bezala hartu behar dela dirudi, bere arkitekturak izan ere atzean utziak ditu plateresko fantasiak, eta bere mazoneriazko ohiko zutabe ildaskatuek eta kapitel jonikoez, nahiz bere hiru gorputzetako eskultura solteek italiar manierismora garamatzate zuzen-zuzenean. Weisak bezala Camon Aznarrek ere³⁶ Inkisidorea Nafarroan lanaren nagusia izanik, *nafar lantegiren* batetatik ekarpena iradokitzen du.

Nolanahi ere, harritzekoa gertatzen da bertako historialariek erretaula hau hain gutxi ikertu izana eta gure ustetan baita merezi duen estimu handia azaldu ez izana ere.³⁷ Gure iritzian eta dastamenerako, behearen bi gorputzeko nitxoetan irudikaturik dauden lau santuen (Santiago, Andres eta Joan Bataiatzaile Santuak eta beste ezezaguna) *contraposto* ausartak, beren *gorputzkeren eta janzkeren modelatu orekatsuak* maisu handi bat agertzen dute. Orain berriki eginiko agiri batek³⁸ **Migel Llorente** eskulturagilearen izena eta tratua egin zueneko bere data ematen digu: 1564.

● MANIERISTAK ARABAN

JOAN AIALA II.A

Euskal Herriko eskulturaren historia batetan, arreta berezi baten merezimendua behar duen ertilari arabarra dugu hau, ez bere lanen berezko balioagatik bakarrik, baita *espresibismo tradizionalaren* eta *birjaiotzen ari den italianizatze inbasorearen elkartasunaren igaroaldia* markatzeagatik ere, zeinetan, sormen sentiberatasuna Baskonian *erromanista korrontearen egonkortasuna* aldera makurtzen ari den.

Bere aita *Joan Martinez Aiala “zaharra” deituarengandik* bereizi egin behar da, berau, 1526. urtean jada, **Markina-Xemeingo erretaula** handian lanean, tailari eta margolari bezala ari zeneko agiriak dituen da, zeinari zor zaion **Tuiuko** (c. 1540) **Santa Anaren erretaula** ere.

JOAN AIALA II.AREN LEHEN URRATSAK. Joan Aiala II.a oso gaztetan hasia izango zen bere langintzan, izan ere, **Aberasturin** aurkitzen baitzen lanean 1531. urterako, eta horren jarraian Arabako zenbait tokitako erretaulak gomendatuko dizkiote. Ikusia dugun bezala, 1536. urteko uztailan *Oñatiko parrokiako* Errukiaren kaperako erretaulan eskuhartu zuen.

Bizkaian lan egiten zuen 1543. urtean, *Zenarruzako Kolegio elizako* erretaularen mazonerian; on **Diego Irusta** abadearen hilobia ere eman zaio han bertan.³⁹

Era berean, Mª Asuncionen iritzian, oso litekeena omen da Aialak **Itziarko erretaulan** ere eskuhartu izana, Oñatiko Errukiaren kaperako erretaulako panelak gogora arazten dituen zenbait erliebe badagoenez.

Joan Aiala II.ak bere anaia Frantziskorekin batera eginikoa bezala hartzen da, Berrogei eta hamarrek hamarkadan burutua den *Domaikiako* (Araba) *elizako erretaula mistoa*.⁴⁰

Joan Aiala II.ak *Beaugrantarrekin* batera jardun zuen **Portugaleteko erretaula** nagusian urte aldi horietan. Ordurako Gasteizen bizi zenez, urteak joan hala etsi-etsian espresibismora irekitzen ikusi izan da.

ESKOLUNBEKO ERRETAULA. Garai hartan Gasteizen bizi zen eta urteak joan ahala *espresibismo* aldera ausarditsu irekitzen dela ikusiko da, bere lanik garrantzizkoena den *Eskolunbeko* (*Catadiano*) *santutegiko* agiridun erretaula nagusian egiaztatu daitekeen bezala.

Hirurogeiko hamarkadan eginiko erretaula hau bereziki garrantzitsua da zenbait arrazoiengatik: Aialaren gordetako lanen artean, **agiriduna**, **berau bakarra** delako; *fantasiazko manierismo* bezala izendatzen den bere edergarri bereziengatik, Urduñako ertilaria eta nazio alderako joerakoa eta Gaztelan erromanismoaren sortzailea izan zen *Jeronimo Noguerasen laguntzagatik*. Erretaulako lanak, erdibana zatitu ziren Nogueras eta Aialarren artean, Ebanjelioaren aldeko zatia Aialari agindu zitzaizlarik.⁴¹

ERAGINAK ETA BERE BEREIZGARRIAK. Berrugueteren bihurketarik gabe, badirudi Aialak bere eskolako hainbat ezaugarrien eraginak bereganatuak dituela. Pierres Picart, Inberto eta Pedro Troasen moduetara zorrozki lotu gabe bada ere, ez da berauengandik asko aldentzen.

Camon Aznarren iritziz, *aurpegietan edertasun nahia, eskuetan kurba antza joera*, erliebe gizen bezala erritmo borobileko plastikotasun nabarmenean hedatuko direnak eta aldi berean, buruetan bat-bateko **errealismo** herrikoia nahasten direnko errenazimentuko artea da Aialarena. Bere gorpuzkerak honela erabaki daitezke, “aurpegi luzaskak, kokotsa zorrotzak, txapel moduko ilaje zurrinak eta matrail hezur irtenak”.⁴²

Atxikitzeak. Estilozko ezaugarri horiek direla eta Joan Aiala II.arenak bezala hartu izan dira,

- Gastiaingo erretaula,
- Ullibarri-Viñako erretaula,
- eta Markinezko Santa Eulaliako erretaula.

Biak ere arkitrabadun multzoak dira eta delako “fantasiazko manierismo”ari dagokion apainketadunak, grutesko nabarmen, *a candelieri* osagai, maskara, soin-enbor, txartel eta kerubinez osatuak.

Estilistikazko arrazoi berberegatik Weisek uste du *Begarako Pedro Santuaren elizako* behearen zatian ikusten diren **Eliz Gurasoen eseritako irudiak bereak bezala har daitezkeela**.

Eskultura hauek, inguruan dituzten plateresko apaingarri aberatsak direla eta, Zenarruza eta Gastiaingo lanekin duten antza dela eta, bere Portugaleteko lana baino aurreagokoak (c.1548) izango lirateke.

Georg Weisak, Mª Asuncion Arrazolaren onespenez, berea dela dio, *Gasteizko Pedro Santuaren elizako erretaulan* dagoen Erregeen Gurtzaren multzoa, 1564-1567.a bitartean burutu zena (behera etorritako Domingo Santuaren komentuko erretaulakoa zena dirudienez).

Joan Aialaren bat 1563. urtean “Gasteizko herritar bezala” azaltzen da agirietan; eta hiri honetan *egingo zituen bere anaia Frantzisko* lagun zuela *desagertuak diren erretaularen* batzuk.

Bere azkeneko urteetan, agirietatik jakin liteke “Zuñigako biztanle bezala”. Aldi horretan badirudi **Zuñigako erretaulaz** arduratu zela. Nolanahi ere, bukatu behintzat (1577) *bere seme Diego Aialak* bukatua izango da.

Joan Aiala II.aren azken lanetan, eta Araban lan egin zuten beste ertilari bizkaitar batzuen lanetan ere *manierismo nabarmen bat sumatzen da, erromanismoa aldarrikatu nahi duena*.

Igaroaldiko joera hau bera **erretauletak**o mazonerietan bistaratzen da:

- gruteskoak alde batetara uzten dira,
- manierista apainketa osagaiak hartzen,
- eta erromanista zantzu batzuk azaltzen.

Kartelak, hermes, arrauzkarak, geometriazko kateatzeak, adibidez azaltzen dira *Biasteri Joan Santuaren eta Eltziegoko koruko aulkiterietan*, 1558.etik **Parisko Joan Bertin** tailari frantsesak gauzatuak, lehenengoan **Nikolas van Haorlem-en** laguntzaz eta bigarrenean **Martin Otaloraren** partaidetzarekin

Lagrango erretaula nagusia ere egin zuten **Otalora** eta **Bertinek** (1563).⁴³

● NAFAR MANIERISTAK

ERAGINA DUEN IRUDI BAT: JORGE FLANDESKOA: Erromanismo aurreko ertilariez hitz egin baino lehen, atzerritar baten izena gogora ekartzea egoki dirudi, **Jorge Flandeskoa**, alegia; inolako agiririk ez badugu ere, ez bere lanez hitz egitez beharrezko zaigulako, baizik eta mendearen bigarren erdi honetan Zangozako merindadean bertako ertilariengan izan zuen eragina dela eta.

Douai-n jaioa zen, Lille-ren hegoaldean. *Jorge Eriguet* zuen izena, baina 1552. urtean *Zangozan* kokatu zenetik **Jorge Flandeskoaren** izena eman zitzaion, non 1586. urtean hil zen artean hiri honetako ertilarien giroan nagusi izan zen. Lantegi bat osatu zuen bertan eta bertako nahiz atzerriko beste ertilari askorekin harremanak izan zituen.⁴⁴

Aragoiko elizetan egin zuen lan batez ere, Jaca, Valdonsella eta Cinco Villas eskualdeetan, *Jacako Seo-ko abside erromanikoaren* buru den **Jeronimo Santuaren** erretaula bikainak eman ziolarik ospea, lan honek plateresko ezaugarri ugari ditu bere mazonerian. **Zangozako Santa Mariaren** erretaula berea bezala jotzen da.

MIGEL ESPINALEKOA

Migel Espinalekoa 1553.etik 1590. urterako jardun izan zuen ertilaria dugu, *erromanismo estilotik oso gertuko* zenbait erretaula egina da nafar elizetan.⁴⁵

BADOSTAINGO ERRETAULA. Badostaingo erretaularen egilea da eta bere eserleku, hiru gorputz, hiru kale eta atikodun bi kale tarte dituen egiturakoa izanik, platereskoa alde batera

uzten hasia da eta bere laukizuzeneko kaxaz eta eskultura solte ugariak *hurbileko erromanismoa* aldarrikatzen du.

Ikonografiaz berriz, garaiko jaierari dagokion kristau santuen erakusketa bat da: beste inor baino lehen Apostoluak, Eliz Guraso garrantzitsuenak, hainbat emakume santu eta erdiko kaxan zaindariaren irudia, Migel Santuarena.

Garai hartako **sagrarioa** ere gorde da, atean Piztuerari eta alboetako aurpegietan Pedro eta Paulo Santuei eskainitako bere erliebeak dituela. Jatorrizko koloreanitzak berekin dituzten estatuak kalitate bikainekoak dira.

MENDIOROZKO ERRETAULA. Ertilari beraren agiridun lana *Mendiorozko zaindaria den Pedro Santuaren* bi irudi on gorde izan diren parrokiako erreteula da: zaindariarena eta eseririk dagoen Madonna eder batena, forma beteak, gizontxoak eta mugimendu arinekoa.

URROZKO ERRETAULA (URROZ-VILLA). Espinalak 1570. urtean **Urrotzeko erreteularen** tratua egin zuen, honek baditu bere baitan, beheko eusgarri edo predela, zeinaren gainean, hiru kaletako eta bi kale tartetako hiru gorputz altxatzen direlarik, hiruko atiko batetan bukatuz.

Eskultura lana –goitik behera– erdiko kalean, tabernakuluari, Haurra duen eseritako Birjinari, Jasokundekoari eta atikoan bi profeta saihetsetan dituen Kalbarioari eskainitakoen artean banatzen da. Bi kale artetako horma-konketan Pedro eta Paulo Santuen, bi emakume santuen eta bi profeten taila solteak daude; eta kaleetako sei kaxatan Birjinaren bizitzari buruzko altuerlibeak dituzte ikusgai.

Platereskoa oroimenera ekartzen duten apaingarrizko osagairik falta ez bada ere, –kerubinak zerrendetan, eta erliebeak kalostratan– arkitekturaz *manierismo alderako joera* nabaria da, Migel Espinalen eskultura lanetan ere azaltzen dena: *adierazpen urritasuna* eta *irudien zutitasun alderako joera*.

OTSAGIKO ERRETAULA. Espinalen lanik garrantzizkoena **Otsagiko** parrokiarentzat 1574. urtean tratua egin zueneko izan zen: erreteula nagusia eta bere alboetako biak. Hauek Santiago eta Katalina Santuei eskainiak dira.

Maisuaren lanik garrantzizkoena erakusten duena **erreteula nagusia** izan zen eta bere data jakin nahiak azterketa eta ziurtapen prozedura luzeak ekarri zituen. **Joan Bataiatzaile Santuari** eskainitakoa, *Nafarroako handienetako eta estimatuenetakoa da*. Zortzialdeko traza duena da, eserlekua, lau gorputz, hiru kale eta lau kale tarte eta hiruko atiko bat ere badituen. Apaingarritako xehetasun batzuk gorde baitu ere, erliebeetan nagusi da *soiltasun klasikorako joera*.

Bi triptiko ditueneko kale nagusian arreta berezi batekin jardun zuen ertilariak, lehenengoak Joan Santua duelarik erdian eta Ama Birjina bigarrenak. Eskultura lanetan berriz, mukuluak eta erliebeak daude txandakaturik. Ikonografia Badostaingoaren antzekoa da: Apostoluak, Eliz Gurasoak, beste emakume eta gizaseme santuak, Bataiatzailearen eta Kristoren Nekaldiko bizitzako eszena gehiago.

Espinalen eskulturak *espresibista bihurritze txiki* bategatik bereizten dira; klasizismo joerako beste eskulturagileenak bezala hartu behar diren plomuzkoagoen aldean.⁴⁶ Erreteula handi hau oso azkar margotu, urreztatu eta estofatu zuten, XVII. mendeko lehen urteetan, hain zuzen ere; eta 1988. urtean zaharberritu ederra hartua da.

ELURRETAKO BIRJINAREN ERRETAULA. Migel Espinalen lantegitik irtena izatea oso litekeena da *Iruneko Santiago Monastegiko* Elurretako Birjinaren erreteula edertzen duen *Abaidetza Sagaratuen* gaiari buruzko **panel** ezin ederragoa ere, zalantzarik gabe antzinako beste erreteula batetatik ekarritako panela delarik. Nolanahi ere, talde berezi bat da, Birjina, Jesus Haurra eta Santa Anaren taldea inguratzen duen hamabi irudiko taldea. Ezezaguna

zaigun egileak irudi bakoitzaren tailan erromanismo aldera egiten zuen, baina ez zuen Goiz Errenazimentuko ertilari handiak bereizten dituen konposaketa ahalmenik.

Gauza jakina da Migel Espinal beste erretaula askotako jardueran eskuhartua izan zela, XVI. mendeko bigarren erdian; baina kasu bakoitzean bere eskutik edo bere laguntzaileen eskuetatik zeintzuk irten ziren jakitea ez da gauza erraza. Bere **lantegitik gertuko bezala hartzen diren tailak** badira zenbait:

- *Larragetako* (Antsoain) *elizako* sakristian **Haurra berekin duen Birjina**;
- *Burutaineko erretaulako eskulturak*,
- *Egozkueko Migel Santuaren parrokiako erretaulako eskulturak*;
- *Zigandako Esteban Santuaren parrokiako erretaula nagusiko eskulturak*
- *Erbetiko parrokiako* erdiko horma-konka betetzen duen **eseritako Birjina Haurrarekin**;
- *Zirizako parrokiako* sakristian gorderik den **Jesus Haurra duen Birjina eta San Joan Txiki-
ren** taldea;
- **Madonna** batzuk *Orikain* eta Atondon (Iza);
- *Aldatzeko Martin Santuaren parrokiako emakume santu* bat, eta abar...

3. ERROMANISMOA

ITALIAKO ERAGINA

Fernando Katolikoaren agintealdian eta Karlos I. goaren lehengo urte bitartean Espainia eta Italiako estatuen artean gauzatu ziren harreman politiko eta militarrek Errenazimentuko eskulturagile italiar famatu batzuen etorrera erraztu zuten: Domenico Fancelli, Pietro Torrigiano, Jacopo Torni, Giovanni Moreto, eta abar.

Aldi berean, Italiatik, korronte berriak berenganatu ondoren, Espainiako ertilari handiak itzuli ziren, hara nola: Zarzako Euskalduna, Bartolome Ordoñez, Alonso Berruguete eta Diego Siloe.

Ertilari hauen lanak kronologiako irizpidez aztertzen badira, *gotikotik Errenazimentura doan garapenaren* lekukoak aurki daitezke beraian, *adierazkortasun indarra* maiteago izatetik hasi eta *edertasun formalari* emaniko lehentasunera arterainokoak.

ESPAINIAR ERA BAT

Garapen hau, halaz ere, ez zen bat batean eta zalantzarik gabe eman. Mendearen lehen herenean oso laster desagertu ziren Zarzako Euskalduna eta Bartolome Ordóñez salbuespenarekin, Hispaniako eskulturagile hoberenak, beren italiar ereduaren handitasunaren miresle izanik ere, ez zioten Hispaniako ikonografia tradizionalaren ezaugarri den *izpiritualtasunari ukorik egin*.

Burgos eta Granadan burutu zituen lan bikainetan eskolatua izan behar zuen, Espainiako Errenazimentuko arkitekto eta eskulturagile handienetako bat izan zen, *Diego Siloeren* lanari buruzko aipamenean honela dio Azkaratek “*Cinquecento-ko* hautatze idealismoari, lerroen goxotasunari eta edertasunaren zentzu klasikoari ere ukorik egin gabe, bere estiloa

espainiartu egin zen”, espainiar tradizioarekin ongi kokatzen den *adierazpide erlijioso* kutsu hori bereganatu egiten zuela, alegia.

Joan Valmaseda, mendearen lehen erdiko palentziar eskualdeko eskulturagilerik entzutetsuena zen honengan, oso nabaria da konposaketa eta formatako bere gotikotasuna, soin-adarren mehetze alderako joeran, egitura klasikoen erabateko lasaitasunaren orde, dramatikotasun eta adierazkortasun indartsua nahiago zituelarik.

Berruguete, italiarren artean halako harridura sortu zuen delako “Alonso spagnuolo” harengan eta gerora Espainian ere bere Valladolid, Toledo eta Extremadurako erretauletako keinu okertuekin sentipen bera sortu zuen honengan oraindik ere nabarmenagoa da halakoxe *naturaltasunaren aurkako*, gorputz zuzenekiko gurarizko zabarkeria eta lasaitasun klasikoa gutxiesten duen *gehiagizko dramatikotasun* hori, inortxok ere ez dakielarik gotikotasun bezala ala bere azken muturrera eta zoratutako adierazpenera eramaniko manierismo klasizista bezala hartu behar den.

MANIERISMOA

Beste alde batetik, Italian bertan mendearen hirugarren hamarkadan *klasikotasunetik irtetea* deitu dezakeguna gertatua zen arte plastikoetan, eta zuzenago esanda, ikonografiaren alorrean (hemen gehiago axola zaigunez).

Manierismoa **naturaltasunaren aurkako joera** izan zen, eta ez da erraza bere esentzia eta arrazoiak zehaztea, lanetan oso nabaria bada ere. Itxura formalaren ikuspuntutik, ezaugarri orokor bezala azpimarra daiteke:

- **manierista pintura** espazioaren *perspektiba legeari eta errerealismoari uko* egite bat bezala azaltzen da;
- eta **eskulturan** berriz, *lasaitasun eta orekaren arbuiatze* bat bezala.

Nabarmen eta sutsu, ohizkanpoko eta bizkorgarri, ezohiko eta ziztatzaile bezalako zaletasunengatik definitu ohi da.

Manierismoaren izaera ziztatzaile eta paradoxiko hori, honetan legoke, “edertasuna azken muturreraino eraman beharraz errealtatetik kanpoko egiten duela; indarra, hain neurritz gain erabiltzeaz akrobazian amaitzen dela; edukia, zamatzearen zamatzeaz, ezer esatekorik gabe uzten dituela; forma, hainbesteko garrantzia emanaz, aske, bere kasako eta huts bihurtzen duela”.⁴⁷

Manierismoa zer den argi eta garbi definitzera ez bada iritsi, eragin izan zuten arrazoiei buruzko adostasun batetara oraindik ere gutxiago iritsi gara. Soziologia mailako arrazoiak jartzen dituzte batzuek, urte haietan Italian eman zen *ezegonkortasun soziopolitiko*a bezalakoak; beste batzuek aldiz, *erlijiozko eta izpirituzko arrazoiak* aipatu dituzte.

MIGEL ANJEL ETA BERE KUTSUA

Eskulturan, klasizismoaren *edertasun idealarenganako desengainu* hori lehendabizi bizitu izan zuena Migel Anjelen talentua izan zen, eta Florentziako medizistarren hilobi kaperatan jada hasi zen edertasun klasikoaren kanonak apurtzen. Pinturan bezala, bere erromatar garaian batez ere, (Sixtina Kaperako *Azken Epaia*) eman zen izpiritualtasuneko aurrerabideak eta *giza bizitza etengabeko borroka etsia* dela bezalako ulermen batek, *izpiritualtasun goren* baten atzetik dabilen eskultura bat iradokitzen dio, haragizko edertasun baten adierazkortasun batek baino gehiago.

Frantziako Frantzisko I.aren gortean bezala, ez Erroman eta ez Toscanan, eskolarik osatu gabe Buonarroti, gaur egun “Manierista” izendatzen ditugun eskulturagileez izan zen imitatu.

Eta Erromatik, bertatik zetozen grabatu eta marrazkien eta zenbait ertilarien inmigrazioen bitartez “erromanismoa” Espainian sartzen hasi zen.

Juan Juni eta **Alonso Berruguete**, Oviedoko katedraleko erretaulako tratua sinatu zuenean 1522. urtean Gasteiztik igaro zela dioten hau, ⁴⁸ joera berria “Espainia aldera” ekarri zutenak bezala har daitezke, Gaztela aldeko eskolan nolabaiteko manierismoaren sortzaile modura.

Baina, **Gaspar Becerra** da, batez ere, migelanjeldar mintzaera Espainiari emango diona. Florentziar talentu handiarengandik jasoko du irudien muskulu jorien haziera, “Berruguetenak baino haragi gehiagokoak” Juan Arfek zioen bezala. Bere lanik adierazkorrena **Astorgako erretaula** (1558) da, joritasun handiko irudi deigarritz jantziak diren hiru gorputz eta bost kale dituen tramankulu izugarria, non oso litekeena den **Joan Antxietak** bere lehen esperientzia hemen gauzatua izatea, oraindik inkontzienteki bederen, eskulturak eskaini zitzakeen plastiko baliabide soilen bitartez adierazi zitezkeenak.

ESTILO ALDAKETA BAT. Gure iritziz, *erromanista eskolak ez du ikonografiatzko alderdian aldaketa jakin bat adierazi nahi, estilistikako* aldaketa bat baizik. Ikonoen edukiei dagokienez, Trentoko Kontzilioak eraginik izan zuenik ez dugu ikusten, ez baitzen 1563. abenduak 3ko azken saiora arte imajinagintzaz arduratu, ez eta Kontzilioaren jarraian iritsi ziren Sinodo Konstituzioak ere. Ordurako ezaguna zen jada Buonarrotiren lanen “terribilita”.

Gaietan berrikuntza bezala aurki daitezkeenak, erreforma zaleen bultzada bezala hartu behar dira, ortodoxoak ala disidenteak izan, hasi Erasmorengandik eta Karlos Borromeorengana arte eta Sabonarolagandik Gurutzeko Joan Santuarenganaino ebanjelioen historiari eta benetako tradizioari zegozkien ikonografien irizpide garbitasuna aldarrikatzen baitzuten. Eta Trentoko eta Kontrarreformako artearen garai hori beranduxeago agertuko da, mendearen azken bi hamarkadatan, hain zuzen ere.

Oraingoz bederen, –Espainian 1550-1570. urte bitartea gaude– erromanismoa uholdeka ari da sartzen. Bada **erromanismo klasikoa**, espresionismoa itsatsian duen **erromanismo manierista**, eta baita arte “trentino” edo “escorialdar” deitu izan den horretan amaituko duen **erromanismo zorrotz** eta indartsua ere.

Alemaniar ikertzailea den Georg Weisak Baskonia eta Espainiako Iparraldean errenazimentuko eskulturari buruzko hain behar beharrezko bere lanean, aurreko gertueneko etapetako eskulturagileetan hunkigarritasun adierazpenaren pixkanakako gutxitzea eta berak “arbitrariedade pikturiko subjektiboa” deitzen duena, alde batetara uztea adierazten kontu handiz aritu da.⁴⁹

EUSKAL ERROMANISMOA

Gaspar Becerra eszenan sartu izatearekin markatzen den Hispaniako Migelanjel alderako hirugarren eta azken etapan kokatzen da ondoen *Joan Antxietaren* bitartez, *euskal-nafar eskulturaren erromanismoa*, nahiz eta berarengan ez den zaila gertatzen aurreko etapen arrastoak ikustea, beste ertilariekin gertatu ohi den bezala.

ESTILISTIKAKO EZAUGARRIAK. Antxietaren erromanismoak ezaugarri dituen estilistika trazuak dira keinu handitsu eta heroikoak, eskortzo ausartak, arimaren adierazpenaz zerikusirik ez duen muskuluen betetasuna, ezpain estuetan azaltzen den keren basatasun lasaia, profilak idorrak, kokotsak tinkoak, ileak banatuak, guzti hau tolesdura iletuen soineko astunen bitartez sendoagotzen diren jarrera baketsutan.⁵⁰

ERRETAULETAKO ARKITEKTURA. Mintzatzen aritu gareneko **arazketa** edo garbiketa erretauletako arkitekturan ere gauzatuko da. **Gainak dituen arkitektura** da, konposaketa oso garbikoa, aurreko aldiko gehiegizko apaingarri guztiak suntsitzen direnekoa, gruteskoak desagertu eta lerroen geometriazko zorrozatasuna bilatzen delarik.

Hauek, *erretaula-fatxadak* dira, non mailaketa klasikoak geruzetan azalduko diren eta irudiak gordetzen dituzten kaxak arkitekturako atariak bezala diseinaturik dauden ildaskazko zutabeen, erdi puntuko arkuen eta batez ere kurbatuak eta triangeluarrak, osoak ala zatiak diren era askotako frontoien bidez.⁵¹ Horrela, *horma-konka zabaletan azalduko dira eskultura solteak*, eliztarraren begirada berenganatu eta berenez biziki adierazgarriak izan daitezten lortuko da.

BI LANTEGI. Euskal Herriko erromanismoan zalantzarik gabe, bi lantegi izango dira eragingo dutenak, zeinaren jatorria *Astorga eta Brivieskako erretauletan* ikus daitekeen: **Lopez Gamizkoa** Burgostarraren lantegia, eta **Joan Antxieta** gipuzkoarrarena, berau izango delarik, zuzenean ala bere ikasleen bidez, estilo berriaren hedatzailea Espainiako Iparralde osoan.

Pedro Lopez Gamizko mirandarrak Burgosen ikasi zuen, Joan Karrantza bere koinatuaren lantegian, gerora berriz Diego Guillen eskulturagilearekin. Brivieskako Santa Klararen erretaulako bere lanak, Gaztelako eskolako maisu ospetsuenen oniritzia jaso zuela azaltzen da agirietan, besteak beste, Joan Juni bezalako aztertzaileena. Miranda de Ebron kokatu zuen bere lantegia eta 1561 eta 1584 artean bere agintepean izan zituen ikasle eta ikasi sail bat, hauetatik sona irabazitakoak batzuen batzuk, hauetako batzuekin garrantzi handiko lanak burutua ahal izan zituelarik, aipatu berri dugun *Brivieskako erretaula eta Estavillo* bezalakoak.⁵²

Mirandar eskulturagile honek *Estavilloko Martin Santuaren* (1561-1566) *erretaula nagusi* honekin *Arabako, nahiz baita, Euskal Herri osoko erromanismoaren aurrelaria* izan zen; honen bidez, egituretan eta irudietan *eskulturako hizkera berriaren italiar sustraiak* aldarrikatzen dituelarik.⁵³

Briviescan bere lana zuzentzen zuen bitartean, Lopez Gamiz iparraldeko eskualdean Erromanismoaren eragile nagusia izango zenarekin harremanetan jarri zen: Joan Antxietarekin, hain zuzen ere.

4. JOAN ANTXIETA

Penintsula Iberikoan, Erromanismoko eskulturagilerik handiena Azpeitiko (Gipuzkoa) hirian, Urrestila auzoan jaio zen, agirietan datarik azaltzen ez den 1533. urtean ziurrenik. Abizen horretako bi eskulturagile, Migel eta Joan izango zirenaren iritzia behin betirako ezeztatua geratu da. Gutxi gora behera 1533. urtean jaioa izan zela, eskulturagile berak 1579. ean 46 urte zituela eginiko aitopenetik suposatzen da.

TREBAKUNTZA ALDIA

Bere trebakuntzako urteei buruzko agiririk ere ez daukagu, eta Italiako lantegietatik Antxieta igaro izana oso ziurtzat hartu izan duenik ere falta ez izanagatik, gaur egun bere arte prestaketa Gaztelan eman zela uste da, Valladoliden hain zuzen ere, non italiar Errenazimentuko maisuen marrazki eta grabatuak eskuz esku ibiltzen ziren zenbait obradoreetan.⁵⁴

Agirietan azaltzen denez Antxieta **Valladoliden** bizi izan zen 1564 eta 1569. urte artean, non Juan Juniren arte mardula nagusi den eta zeinetan Antxietak partaide izan zuen; baina berez, Gaztelako hiriburu honetan auzotar izana izango zen urte batzuk lehenago, zeren eta *Astorgako erretaula* (1558-1560) lanetan **Gaspar Becerraren** zuzendaritzapean eskuhartu zuela gauza ziurra da, agian baita *Simancas-eko Salbatoreren parrokiako erretaulan* ere.

Era berean, bai agirien bidez eta bai estilistikako ikerketen ondorioz, Antxietaren partaidetza baieztatu liteke, 1569ra arte amaitu ez zen eta arduradun nagusia **Pedro Lopez**

Gamiz Burgosko eskulturagilea izan zen *Brivieskako Santa Klararen erretaulako* (bertara Valladolidetik etorriko zenez) lan honetan.⁵⁵

EUSKALDUN ALDIA

Azpeitian herritartu zen Antxieta 1570. urtean eta Ana Agirrerekin ezkondu. Harrez gero Iruñean ere biziko da aldizka eta *Zaragozako Seoko Migel Santuaren kaperako erretaulan* ere jardungo du.⁵⁶

Jacako katedraleko Sarasako kapera urte horietakoa izango da, “Migel Anjelen Moisesi eginiko erantzunetan handiena den” *Hirutasunaren talde* hunkigarriarekin.⁵⁷

Onarpen handiko izena duen maisu izanik jada, Hirurogeigarren hamarkadan, aldi berean lan egin zuen gipuzkoar ertilariak bai euskal probintzietan, Nafarroan eta Aragoin ere.

Gipuzkoan, *Pedro Santuaren* erdiko irudia besterik gelditu ez zaion **Asteasuko erretaula** (1572) burutu zuen.

Zumaiako Pedro Santuaren erretaula (1574). Bertan, geroztik erantsitako erlantz gaina ezik, eserlekuan *Azken Afariari eta Oinak Garbitzeari* buruzko bi panel bikain kontenpla daitezke; eta saihetsetan Migelanjeldar *Pedro Santuaren irudia* eta bere bizitzako bi gertaera, eta aingeruen artean zeruetara jasotako *Madonna* bikain baten alboetan, *Mariaren Deikunde eta Jaiotzaren* eszenak.

Guztiz **Antxietaarena den multzoa jator** hau Gipuzkoak duen Azpeitiko maisuaren lanetatik osorik den bakarra izanik eta erromanismo estiloaren amaierari dagokiona izategatik bereziki estimatua da.⁵⁸

Zumaian lanean ari zen bitartean Antxieta eginga izan behar du, egun desagertua den *Azkoitiko parrokiako* (1575) *Ana Idiakez Anderearen kaperarako erretaula*; eta baliteke bereak izatea gaur egun *Donostian eta Azpeitian* aurkitzen diren **eskultura batzuk** ere.⁵⁹

GASTEIZKO MIGEL SANTUAREN ERRETAULA. Urte horietan bertan **Gasteizko Migel Santuaren erretaula nagusiaz** (1575) ere arduratzen hasia zen, baina bukatu gabe gelditu zen eta gerora, 1624 eta 1632a bitartean *Gregorio Fernandezek* burutu zuen beste batez ordezkatua izan zen.

Migel Santuaren eliza beraren bazterretan orain berriki topatu diren erretaula horretatik salbatuak izan dira zenbait **erliebe** eder, erretaularen eserlekurako eginak izan zirenak, Kristoren *Zigorketaren* eta *arantzaz Koroatzearen* gertaerak adieraziz, *Moisesen* eta *Dabid* erregearen irudiak, elizako zaindaria den *Migel Santuaren* eskultura bat eta *Paulo Santuaren soin* erdi bat.⁶⁰

IRUÑEKO LANTEGIA

Gipuzkoan aldizka bizi izaten bazen ere, Antxieta 1577. urtean jada Iruñearra zen, bere lanerako erdigune izanik, baldintza bikoitza betetzen zuen, erresumako hiriburu izan eta gotzaindegia edukitzearena, gotzainarekin eta kalonjeekin harreman zuzena eta etenik gabekoa errazten ziolarik.

Lantegi handi bat eraiki zuen Iruñean eta handik garrantzizko mandatu batzuei erantzunaz joan zen:

- *Kasedako erretaula* (1577),
- **gurutziltzaturiko Kristo** miresgarri bat (1579) *Iruñeko katedralerako*, manierista formalismoaren hunkiberatasuna eta edertasuna laburbiltzen dituen,
- eta gaur egun Nafarroako Museoan miretsi daitekeen **Jeronimo Santu** bat;

- beste gurutze txiki bat
- eta *Agustindar Errekoletuentzat* gorputz erdiko **Madonna** polit bat;
- **Añorberako erretaula** (Nafarroa), berau agiriataratua ez badago ere, erdiko **Birjanarengan** eta multzo osoaren gainean dagoen **Jasokundearengan**, Antxietaren Birjina erromanistak betiko ezaugarria duten edertasun bikaina ongi asko adierazten da, Juan Juni bere maisua-rengandik jada ongi urrutiratu den mintzaira batez.

Bere sona Baskoniatik kanpora irteten da eta *Las Huelgas-eko monastegirako* (1577) **erretaula** bat eskatzen diote, bertako zenbait eskultura gordetzen delarik oraindik, zorionean.⁶¹

Bere laguntza ere eskatzen dute *Burgosko katedraleko erretaula* handirako (1578), bi estatua bikain bederen eskaini zituelarik: *Jasokundea eta Birjinaren koroatzea*.

AZKEN LANAK. Bidaietan eta bere garaikoak ziren lanen (Balterra, Otsagi, El Escorial, Donostia eta Gipuzkoako beste lekuetan) tasatzaile lanetan murgildurik, bere ardurapean hartzen du:

- **Tafallako Santa Mariako erretaula** (1581- 1583)
- eta zoritxarrez sakabanatua den **Agoitzeko Migel Santuarena** (1584).

Bere azken urteetan egindako beste tratatu batzuk *Nabarrete*, *Fuenmayor*, *Moneo*⁶², *Sotes*, *Tolosa* eta beste lekuetara eramango dute. Zatiturik ala sakabanaturik diren erretaula hauen aurrean jakitunak zalantzan jartzen du Antxietaren gubia izan den egile zuzena ala bere ikasleetakoren bat.

Antxietaren lanak dira egiatan *Obanoseko Joan Bataiatzaile Santuaren erretaula*, honetatik gordeak ditugularik Haurra duen Birjina zoragarri bat eta Joan Txiki Santua.

Tafallako Santa Mariako erretaula nagusia, “nafar erromanismoaren lanik garrantzizkoena”, non eserlekuko eta erlantz gaineko erliebeak besterik ez zuen egiterik ahal izan. ⁶³ Heriotza garai horretan iritsi baitzitzaion (1588.go azaroaren 30ean), erretaula amaitzeko lanak *San Pedroko bere ikasle Pedro Gonzalezen* esku geratu zirelarik.

Bost urte lehenago (1583) *Tafallako parroikia* bererako tenplete tankerako **sagrario** miresgarri bat tailatua zuen, bata bestearen gaineko hiru ordenetakoa eta eukaristiako gaiei buruzko erliebe finak zituen, arkitekturaren eskulturekiko nahasketa harmoniatsu batetan.

Tafallan eman zuen bere azken etapakoa izan behar du **Urrikalpenaren Gurutze** famatuak, eskultura honetan badirudi Antxietak alde batera uzten dituela erromanismoaren gehiegikeriak eta Kristok azken arnasa eman dueneko unea adierazten du apolinari edertasunean eta zutikako jarreran betiereko jainkotasunaren bakea iritsi duela erakutsiz.⁶⁴

MANIERISMO ERREFORMATZAILEA

EDERTASUN IDEALA. Antxieta Errenazimentu helduko ertilaria dugu batez ere. Italiar ereduak giza soina teknikoki menderatzen irakatsi eta greziarrek beren jainkotasunak adierazteko lortu zuten *edertasun ideal* hartaz beren pertsonaia sagaratuak hornitzeko ilusiozko nahimen hura sartu zioten. *Añorbe*ko bere *Jasokundea* arrazoiez izendatu izan da “jainkosa klasikoa” bezala, metaforazko aipamen bera ezarri diezaiekegu beste batzuei ere (*Zumaia*, *Burgos*, *Tafalla*, etab.etakoei).

MANIERISMOARI AURKA EGITEN. Maisu handi honetan hasieratik bukaerara azaltzen da edertasunaganako gurtza, manierismoaren gutizia itxuragabetzaileen aurrean makurtu nahi ez duen iraupena azalduz.

Baina, aldi berean erantsi beharrezkoa da Espainiako iparraldean Antxieta bada Migel Anjelen ikaslerik sonatuena, bere inspirazioetako erdua ez zela edertasun paganoaz harrapatua

zen Migel Anjel gaztea izan, Buonarroti heldua baizik, zeina izpiritualtasun mistiko baten idealaren atzetik ibilia eta aldi berean eskulturaren mintzaera oinarritzkoaren atzetik ere ibilia zenaren, *bolumenen adierazkortasunean eta kontrajarritako formetan* aurkitu zuelarik.

Gaztela aldeko lehen erromanisten bihurritze epileptikoak lasaitzea, ikonoetakoak baino gehiago baliabide plastikoen ahalbide adierazkorrak aurkitzea eta horrela jainkotasuna beren baitan duten izakiek berezkoa duten bake eta handitasuna horrela gogoratzea egokitu zitzaion Antxietari.

IZPIRITUALTASUN MISTIKOA. Erreformista ingurune batean kokatu behar da Antxietaren artea, eta jada egin izan den bezala, ongien egokitzen zaion izena eman “manierismo erreformatua”,⁶⁵ edo hobeto esanda “**manierismo erreformatzailea**”.

Antxietaren erromanismoa hein batean bederen Gaspar Becerragandik dator, bere Birjina eta emakume santuetan edertasun plastikoarekin batera bizitasun izpiritualaren adierazpidea bilatzen duen neurrian behintzat; hortik dator bere gizonezko irudiei heroi eta indartsu deitura ematea. *Jacako katedraleko Sarasa kaperako aldarean Gurutziltzaturiko Kristori eusten dion Betiereko Aitak*, ezinbestean Migel Anjelen Moises oroiterazle duelarik, edozein sinestedunengan ahortzi ezinezko talka egiten du. Beroni buruz hara zer dioen Camon Aznarrek, “sartaldeko artearen barruan *Jainkotasunaren adierazpenik jatorrenetarikoa* da agian”.

MUNDU MENTAL BATEN ADIERAZPIDEA. *Juan Junik* 1577. urteko bere testamentuan aditzera ematen du “no ay otro ninguno del dicho arte de quien se puede fiar la dicha obra (bukatu gabe uztera zihoan Medina de Rioseco-ko erretaula) si no es el dicho Juan de Anchietia, escultor residente en Vizcaya, que es persona muy perita, hábil y suficiente y de los más esperitos que hay en todo este reyno de Castilla”.⁶⁶

Baina Antxietak *bere berea duen estiloa* sortuko du. Junirengandik jasoko du erraldoitasuna, baina keinu eta jarreretako kanpoko hunkigarritasunaren esku ez du utziko adierazkortasuna. Juniar bihurritze ezaugarritsua eta bere eskuetako espantua alde batera uzten saiatuko da, *masen indar abstraktuetan* eta *bolumenen kontrasteetan* buru-belarri sartzeko.

Etorri handikoak dira bere irudiak, baina beren adierazkortasunaren indarra ez dator mimikatik; bere pertsonailetan azaltzen diren eskortzoak sarritan sinesgaitzak dira ala bizkarra ematen digute (Agoitzeko eserlekuko Apostolu batzuk, Kasedako Azken Afarikoak, Tafallako zenbait irudik, etab.). Bere pertsonaiak gehiegizko naturaltasunetik husteko egiten duen ahalegina nabaria da. Camon Aznarrek dioen bezala, sortzen dituen formak “buru premisetatik abiaturikoak” dira. Izan ere, Antxietak gorputzen bikaintasun fisikoetan, neurri gabeko muskuluen ahalmenean, soingainekoen neurritz kanpoko hanpaduratan eta aurpegietako bekozko adierazezinetan, *egunoroko benetako munduaren ikuskerarekin zerikusi gutxi* duen *mundu mentalean* sartzen gaitu.

ANTXIETA ADITUETAN. Bukatzeko, Antxieta arreta handiz ikertu duten historialariek eman dituzten iritzi laburtuak berraipatzea komeniko da.

Antxietari buruz hara zer dioen **Azkaratek**, “mendearen azken heren honetako eskulturagilerik garrantzizkoena... *Migel Anjelen manierismoaren ordezkarietan talenturik handienekoa*” da.

Bere estilistikako berrikuntzak neurtuz, honako hau baieztatzen du **Elena Gomez Morenok**, “klasizismoaren azkenaldietan mehatxatutako eskultura dekadenteari *gizontasun latz eta benetakoa* eransten dio”.

Camon Aznarrentzat “*Migel Anjelen ordezeko logiko eta talentuzkoa* da. Herentzian hartzen ditu bere egitura eta izpiritua, eta irudi ilun eta etsiak, maisuak berak ezarri zizkien mugak baino harantzago, joan arazten ditu. Migel Anjelengan hutsaltasun klasiko hartatik, baxuerliebetako pasadizozkoetatik zegoen guztia, desagertu egiten da Antxietarengan eta *oinarritzkoa, itxuren hizkera ozen eta apokaliptikoa* dena besterik ez da biltzen”.

5. ANTXIETAREN LANKIDEAK

Antxietaren bi lankide nagusiak Ambrosio Bengoetxea eta Pedro Gonzalez San Pedrokoa izan ziren.

● PEDRO GONZALEZ SAN PEDROKOA

Nafarra zen, Arabako mugan, Kabredon jaioa. Antxietaren lankiderik gertuenekoa izan zen bere lanetako batzuetan, honen lan egiteko modua hain bereganatu zuelarik non zaila gertatzen den, agiritaratu gabeko zenbait lanetan, maisuaren eskua ala lankidearena noraino iristen den erabakitzea.

Antxieta beraren irizpidea jarraituz, bere heriotzan bukatu gabe geldituko zen **Tafallako Santa Mariako erretaula** bukatzeko egin zitzaion tratua. Gonzalez San Pedrokoaren lan garrantzizko honek sona eman zion eta laster garrantzizko lanetarako beste tratu batzuk egin zizkieten.

Iruñeko gotzainak 1598. urtean katedralerako **erretaula** baten eraikuntza bultzatu zuen, Gonzalez San Pedrokoaren lantegian egiteko emana izan zena, hain zuzen ere. Gerora hiri bereko *Migel Santuaren parrokiara* eramana izan zena. Arkitekturaz Errenazimentu klasikoak bere-berea duen erretauletako hoztasuna dauka; eta kalitatezko eskultura lan bati egiten dio leku. Berezi deigarria da *Jasokundea* eta baita *Kristoren Haurtzaroko* erliebeak ere.⁶⁷

Kabredon, bere jaioterrian bertan 1600. urtean lantegia ireki zuen ikaslez eta lankidez inguraturik, denen artean **Diego Jimenez** gailendu zelarik eta honekin batera Errioxa Arabarrean Antxietaren ikurra garbi azaltzen deneko erretaula batzuk egin zituen.

DESAGERTU ZIREN BI ERRETAULA. Ambrosio Bengoetxearekin batera guztiz bikaina izan behar zuen *Kaskanteko Jasokundeko Parrokiako erretaulako* (1593-1601) tratua egin zuen, baina zoritxarreko sute batean suntsitua izan zen. Gaur egun Santo Kristoren kaperako sarreran Esteban Santuaren Harrikatzea eta gorputz hilaren koloreanizterik gabeko zurezko bi erliebe ikus daitezke, aipatu erretaula honetakoak izango ziren.

Kalagorriako katedraleko erretaula nagusiaren geroa antzekoa izango zen, 1602. urtean Gonzalez San Pedrokoak hasi zuen hau, bera hil zenean bukatu gabe gelditu baizen (1608); bere suhia izan zen Joan Bazkardok bukatu bazuen ere, XVII. mendeko sute batean jausi zen azkenean.

BERE ERAGINA ERRIOXAN. Gonzalez San Pedro nafarraren bidez batez ere, *hedatu zen Errioxan Antxietaren erromanismoa*, atzerapen apur batez iritsi bazen ere, ordurako Gaztelako (Briviesca eta Miranda) lantegietatik eskualdera etorria zen errenazimentuko manierismoaren ondoan.⁶⁸

Honen bidez ulertu daiteke oso nabarmenki Kabredoko eskulturagile handiarena bezala ez hartzea *Azueloko Jurgi Santuaren erretaula*, eta espresibismoko arrasto batzuegatik “Errioxako erromanista maisuren batena” dela pentsatu nahiago izatea.⁶⁹

● ANBROSIO BENGOTXEA

Antxietaren beste ikasle sonatua, **Ambrosio Bengoetxea** Alkizan (Gipuzkoa) jaio zen 1552. urte aldera; baina bere ohiko bizilekua Asteasun izan zuen, hara ezkondu baizen. Agiritatik ⁷⁰ gauza jakina bada ere Nafarroako eliza batzuetan lan eginga dela, Bengoetxearena den eta gordea izan delako gugaraino iritsitakoa, Gipuzkoako probintzian aurkitzen da.

BIZENTE SANTUAREN ERRETAULA. Bere maisua oraindik bizirik zela, Bengoetxeak **Donostiako** erregidoreei hitz eman zien *San Bizente parrokiako erretaula* egingo zuela. An-

txietak esku hartuko zuen beronen ikerketa eta tasatze lanetan. Berak, era berean Antxietak burutu zuen Asteasuko erretaularen **koloreztatze eta urreztatze lanetan eskuhartu zuen**.

Donostiako erretaula da (1583-1596) gorde direneta Bengoetxearen erretaularik handiena. **Joan Villarreal marrazketari eta ikuskatzaileak** tratuan jarrirako baldintzetan lana hiru urtetan amaitua izatea eskatzen zen. Oso zorrotzak izan ziren 1586. urteko erretaularen ikertzaileak eta zenbait irudi eta beren erretaula multzoko kokamena aldatzera behartu zuten Bengoetxea, berarekin desadostasunean baitziren, bai neurri eta formatan, nahiz ikonografiazko gaitan eta Trentoko arauarengatik, (kontura gaitzen 20 urte igaro direla jada kontzilioa amaitu zenetik) non sagrarioak ez zuen erretaulan egon behar aldare gainean baizik.

Bengoetxearen laguntzaile modura, **Joanes Iriarte** arduratu zen *frisoko paisaiadun oholetan* –Nekaldiaren, arantzaz Koroatzearen, Nekaldiko Bidearen eta Gurutziltzatzearen– kalitate bikaineko lau gertaerak tailatzeaz. Friso honen azpian eta harroinaren gainean, Azken Afaritik hasi eta Pilatoren epaia arteko eszenak dituen bost paneletako eserleku bat doa.

Bereizketarako dagoen frisoaren gainean altxatzen da **erretaula** bera, hiru gorputz, zazpi kale eta Kalbario polit batez amaitzen den atikoa dituen.

Gelditu zen bezala eta gaur arte iritsi diren bezala, erdiko kaleko eskulturak eseritako Bizente Santua, bere martiritzako Sebastian Santua eta Jasokundea dira. Beste kaxatan berriz, bi zaindari martirien martiritzako historiak azaltzen dira eta baita Kristoren eta Birjinaren bizi-tzako eszenak ere. Kale tarteetako hutsuneetan eta kalerik baztertuenetan hamabi Apostoluak adierazten dira.

Desberdintzen duten ezaugarriak. Estilistikoki, erdiko taldeetan, Jasokundekoarenean batez ere, sumatzen da *Antxietaren Birjinen* gertutasuna.

Baina, halaz ere, Bengoetxearen lehenengo erretaula handi horretan, bere maisuarengandik bereizi ahal izango duten zantzu batzuk sumatzen dira: irudiak Antxietarenak baino lirainagoak dira, alde batera makurtutako buruak *contraposto* pitin bat hasiz, sarritan irudiak begiratzen duen norabidea erakutsiz soin-enborraren gainean gurutzaturiko beso bat; beste eskua berriz jasota ala gainjantzia edo tunikari helduz; gihardun besoak erakutsian uzten dituen jantziak; oihaletan oparotasun handia eta tolesdura sakon eta borobilduak azaltzen dira janzkera horietan,⁷¹ eta honek ez du esan nahi tolesdura hautsi eta zokotsuak gustatzen hasiak ez zaizkionik.

Weiseren iritziz, “Bengoetxearen Apostoluak, *gorpuzkeraren dotoretasuna* eta oihal finez eginak diruditen **janzkeren** ulertzeko era trebeagatik ezagutu litezke; hortxe adierazten da Pedro Gonzalezen irudien ondoko desberdintasuna”.⁷² Orokorrean, manierismotik urrutira-tze apatatsu eta trebe moduko bat sumatzen da, *errealismo klasizista* joera duena.

Bengoetxeak 1592an *Gazteluko parrokia elizarako Kristo* bat egin zuen, altueran bi metro badituen taila eder eta barea; hemendik gutxira Pedro Gonzalez San Pedrokoarekin tratua egin zuen, esan dugun bezala, zergatik ez dakigula, sute batetan galdu zen Kaskanteko erretaulan.

BERASTEGIKO ERRETAULA (1600-1602). Donostiako Bizente Santukoaren antzeko arkitekturazko egitura du eta ia-ia hangoa bezain galanta da. Zokaloa, eserlekua eta zerrenda bereizgarria baditu, gainean berriz hiru kale eta lau kale-tartetako hiru gorputz ere bai. Neurritz egindako edergarriak eta arkitektura atalak klasiko estilokoak dira.

Bizente Santuan bezala, zerrendan Nekaldiko gertaerak daude irudikaturik; eserlekuan aldiz, Itun Zahar eta Berriko historia eta pertsonaiak, bakoitza berari dagozkion ezaugarri ala sinboloak dituela. *Lehen gorputzean* erdiko kalea Martin Santu gotzain zaindariaren lekua da; eta alde bakoitzeko bere saihetsetan bi martiriak, Sebastian Santua eta Esteban Santua, eta bazterretako kale tarteetan Pedro Santua eta Joan Bataiatzaile Santua. *Bigarren gorputzean* Lorentzo Santuarena da erdigunea eta emakume santuena alboetako tarteak; hirugarren

gorputzean jasokundeko Birjina dago erdienean eta alboetako erliebeek Kristoren haurtzaroko gertaerak erakusten dituzte.

Lan honetako kide guztietan joera bat bera sumatzen da, *erromanista estilotik askatze aldeko*, errealtate natural eta berezkoaren nolabaiteko *arintasun eta bat-batekotasun* aldeko joera duena.

TOLOSAKO ERRETAULA. *Tolosako Frantzisko Santuaren elizarako erretaula* egiteko tratua egin zuen 1604. urtean. Nagusiek tratu hau zuritu nahiez hara zer dioten “porque el dicho Ambrosio de Bengoechea era de los mejores que por estas tierras al presente se hallaban”.⁷³ Hondarribiako erretaula egin behar zela eta Joanes Iriarterekin tratua egiterakoan Bengoetxea lagun har zezala gomendatzen zitzaion, izan ere, “es ombre de primor para semejantes obras”. Lan hau 1609rako amaiturik egotea erabakia bazegoen ere, 1615.era arte ez zen bukatu.

Gaur egun bere *estofatua* eta ongi gordetako *koloreaniztasuna* dela eta distiratzten duen **erretaula** honek baditu hiru gorputz, bost kale eta ni nitxoan arteko Kalbarioa. Ertzetako bi kaleetan badira Frantzisko Santuaren bizitzari buruzko erliebeak, erdiko kalean eta ondo ondoko kaxetan frantziskotar santuen irudiak ikus daitezke. Badirudi Bengoetxearen eskuak zaindariaren gaztaroko gertakariak kontatzen diren lehen gorputzeko erliebe batzuk eta beste santu batzuen estatuak besterik ez zituela tailatu.

Erliebe hauetan, Bengoetxearen prestutasuna nabaria da, bai aurpegietako adierazpenei nahiz janzkeren ugaritasunari naturaltasuna emateko, nahiz eta espazio perspektiban ondorioak sortzeaz arduratu ez.

Santuaren estatuen artean, *Antonio Santuaren* eta *estasian dagoen Frantzisko Santuarena* nabarmentzen dira. Arte kalitate nabaria duena da **sagrarioa** ere, Hilobiratze Santuaren erdiko adierazpidean konposaketa polita dela eta.

BESTE LAN BATZUK. Hiru multzo handi hauetaz gainera, Bengoetxeak eman digunetik geratzen direnak lan apalagoak ala zatiak dira.

Adibide modura, *Tolosako frantziskotarren elizan* Petronila Idiakenez Andereari eraikitze baimena eman zitzaion kapera bateko **erretaula** XIX. mendean bertan behera erori zen eta *Tolosako Santa Maria parrokiara* eramanez salbatu direnak, **Kalbarioko** hiru irudiak besterik ez dira: Gurutziltaturiko Kristo, benetan antxietar estilokoa, eta alde bakoitzean zutik, Nekeetako Birjina eta Joan Santua, Alkizako eskulturagilearen ezaugarria diren irudi bikainak.

Badirudi desagertu zen erretaula honetakoak direla baita ere, *Hilobiratze Santua* bata eta *Errukiarena* besteak, adierazten zituzten **bi erliebeak** eta gaur parrokia horretan bertan gordezten dira. Bi erliebe hauek harridura sortu zioten Jovellanos.⁷⁴

Sagrarioak. Gipuzkoan herri txiki askotarako egindakoak dira Bengoetxearen **tabernakulu** batzuk, maisutasun berezi batez tailatu ziren irudiak gaurko gizonarentzat bereziki erakargarriak gertatzen dira dituzten neurri txikiengatik eta ikusiak izan daitezkeen gertutasunagatik. Halakoxeak dira:

- bere jaioterria den *Alkizako sagrarioa* (gaur egun Elizbarrutiko Museoan jasorik dena);
- eta *Hernaniko Joan Bataiatzailea Santuaren parrokiako sagrarioa* (1069), gorputz bakarra eta oinplano borobilekoa, Eraistearen erliebe polit bat erakusten duena.
- Bengoetxeak 1615ean **Erreterriako** Santa Maria parrokiarako sagrario bat egin zuen, behealdeko zatia besterik gordetzen ez bada ere, atean Azken Afariko adierazpen eder bat du.

Erretaula txikiak. Bengoetxea berarenak dira *Zarauzko parrokian* (1612) gorde diren **bi erretaula** txiki ere:

- *lehenengoa* zorrotasun klasikoa duen diseinukoa da, mukulu biribileko lau estatua eta *Deikundearen* erliebe zoragarri bat erakusten dituelarik;

- *bigarrena* oraindik ere xumeagoa da, erdiko erliebe baten azpian *familia santua* (Santa Ana, Birjina eta Haurra) adierazten duten hiru estatua ditu, kalitate ederrekoak hauek ere.

ONDORIOA

Bengoetxearen lanen ibilbide motz honen laburpen trinko bezala, esan egin beharko litzateke, antxietar erromanismotik hasita, Alkizako maisua urrutiratu egingo da bai *Antxietaren* tankeratatik nahiz *Lopez Gamizenarenetik*. Ez da ahaztu behar, Antxieta desagertu eta 37 urte beranduago hilko zela Bengoetxea.

Espainiako iparraldean artezko erromanismoa luzaroan ikasi duen Georg Weise alemaniar historialariak baieztatzen duenez Anbrosio Bengoetxearengan *erromanismoaren nolabaiteko egitura suharren deuseztatzea eta XVII. mendera iragaite* bat ematen dela;

Eta maisuaren berezko **estilistikako ezaugarri** bezala azpimarratzen diru:

- ertz gehiago dituen formak erabiltzea,
- tolesduretako borobiltasunen eta izurren modelatzean zuritasuna desagertzea,
- buruetan nolabaiteko idealtasuna,
- eta **errealismo** alderako joera orokorra.⁷⁵

6. ANTXIETAREN ESKOLA

Antxietaren eragina kanporatzen duten XVI. mendeko eta XVII. goaren hasierako eskulturagileak asko dira. Hain izan zen handia eragin hau, non Camon Aznarren iritziz “ziurtatu liteke aldi guztietako espainiar maisurik handiena izan zela, *artean aztarna gehien utzi zituen...* Mendearen azken honetako eta hurrengo ia guztian Nafarroako arte guztia Antxietaren formalismoarekin kateaturik dago. Eta ia beti halakoa izanik maisutasuna eta leialtasuna, agiritako frogarik ezean Antxietari atxikitzaera jotzen dugu bere ikasle ala imitatzailenak diren lanak”.

Nahiz eta historia honetan eta erromanismoaren atal honetan Baskoniako mugetan geratu nahiko genukeen, logikak Errioxako eskulturagile erromanistak ahanzte eragotzi egiten digu, hauetako batzuk ongi jarduten bazekitenaren lekukoak utzi baitzituzten Nafarroako elizetan. Beste alde batetik, logika horren ondoan, metodologia zuzen bati zor zaion leialtasunak lehenengo tokian oroitzera behartzen gaitu, Joan Antxietaren garaikideak baitira izan ere, hauetatik garrantzizkoenak.

● ERRIOXAKO ERROMANISTAK

PEDRO ARBULO MARGUVETEOA. Berauen artean ospetsuena izan zen, *Ozkabartekoa* (Santo Domingo de la Calzada) zena 1565. urtean eta Briones hirikoa (Logroño) gerora eta 1608. urtean han hil zena. Arte kontutan bere nagusitasuna *tasatzaile* bezalako eskuhartzetean nabarmendu zen; Antxietaren iritzi berekoa ez izanik bere erabaki batzuetan; bere ertilarikategoria Cean Bermudezen iritziarekin gomendatzen da, izan ere honek “Alfonso Berrugueteran ikaslerik trebeena” bezala izendatzen baitu.⁷⁶

Gaztaroko lan bezala har daiteke *Brionesko Santa Mariaren parrokiako Guztiz Garbiaren erretaula*, 1564 aldeko data ematen zaiona, Birjinaren bizitzako erliebeak eta erromanista estilo garbiko zaindariaren irudi ederra dituen.

Fernandez de Vallejorekin batera bere lanik handiena **San Asensioko (Logroño) erretaula nagusia** izango zen (1570) sute batean desagertu zena.

Desojoko (Nafarroa) **erretaula** bezala, bere aldirik goreneko bezala hartu litekeena, 1571. ean Arbulok tratua egindakoa. Lan honetako **lau erliebek** (Deikundea, Ejiptorako Ihesa, Gtsemani eta Gurutzetik Eraistea) eta irudi batzuk bizirik irauten dute, eskulturagilearen balioa neurtzeko adinako aurriak, lehen mailan, maisu honetan oso berezkoa den lerromakur jarreran dagoen apostoluarekin Baratzeko Otoitzean oso bereziki adierazten denez eta Eraistearena, bere ezaugarri zuen maskor-itxurako erliebea eskainiz.⁷⁷

JUAN FERNANDEZ DE VALLEJO. Fernandez de Vallejo errioxarrak Baskonian Antxietaren aurretik erromanismoa sartu izanaren merezimendua du, **Lantziegoko bere erretaula** Gipuzkoarra bere herrira itzuli aurretikakoa (1567-1570) baita, izan ere.

Erretaula miragarri honek (lehenago Weise eta Camonek, Arbulo Marguvete-koarena zela zioten) baditu zokaloa, hiru kaletako hiru solairu, telamonak edo atlanteak dituelarik eserleketan eta medizien hilobi modura, frontoien gainetan eratzanik dauden haurrak.

Fernandez Vallejoren **estiloa**, Pedro Arbuloren oso antzekoa dena, hara nola azaltzen den: “oso nahasian dauden erliebe eta eskultura multzoak dira eta Migel Anjelen arkitektura batetan benetako espazioarekiko larritasun bat adierazten dute”.⁷⁸ Egundoko multzo honen erdigunean dagoen *Jasokundeko* irudi itzel honetan ere Sansovino eta Migel Anjelen oihartzunak sumatzen dira eta nahiezean ere *Antxietaren Birjina* indartsuak gogora arazten dizkigu.

Vallejorena da **Lezako San Martinen erretaula** ere, gaur egun Berganzon Migel Santuaren izenpean ikus daitekeena.⁷⁹

● ERROMANISMOA GIPIZKOAN

JERONIMO LARREA ETA GOIZUETA. Antxietaren ikasleen artean izendatu behar den hau, beharbada *Jakan* jaiotakoa izango zen (c. 1562--1616), baina Gipuzkoar emakume batekin ezkondu zenetik aurrera probintzia honetan kokatu zen.⁸⁰ Honako hau, historialarien aldetik, 1945. urtean bere testamentua azaldu zen arte ia ezagutu ez eta estimatzen ez zen ertilaria zen. Hala ta guztiz ere, eskulturagile estimagarria izan zen eta sona handi samarrekoa gainera, lan askoren ikerketak eta tasatzeak egitera deitzen baitzuten. Ugariak izango ziren bere lanak, baina ez da asko salbatu eta gure arteraino iritsi ahal izan dena.

Ezagunena 1595. urtetik hasita burutuko zen **Oiartzungo Ospitale Santuko erretaula** da. *Estilo klasikoa* duen erretaula da, garai hari zegokion soiltasuna berekin duena.

Eserlekua, bi gorputz eta beren baitan sei estatua dituzten nitxodun hiru kale ditu, baita Kalbarioarentzat atikoa ere alboetan bi irudi dituelarik: Migel Goiaingeru Santua eta Joan Bataiatzaile Santua. Bi solairuak bereizten dituzten zerrendatan Kristoren Lurperatzeari eta Piztuerari dagozkien erliebeak daude. Bere erdiko kalean, mukuluetan Joan Bataiatzaile Santu zaindaria eta Haurra duen Birjina daude irudikaturik; besteak santuen estatuak dira.

Egilea Larrea dela frogatzen duen agiririk ez bada ere, ia ziurtasun osoz berea dela uste da *Sebastian Santuaren estatuak*, Larreak bere testamentuan aipamenak egiten dituen *Azpeitiko* “Kristo Nahigabetua”-rekin duen estilo koherentzia dela eta.⁸¹

Arrazoi beragatik esan liteke *Pasai Donibaneko Barealdiko Kristo* ere berea dela, garbitasun oihala Azpeitiko Kristoren berdina baita.

Erretaulako **beste irudi** batzuk Larreak egin zituela ere azaltzen da, adibidez;

- *Donostiako* Santa Mariaren kofradia batetarako,

- eta *Antzuolan* Uzarragako Joan Santurako; baina ez da erabat ziurra, aipatu erretaula hauetatik gorde dena benetan berea denik.

Ezaugarriak. *Biluziak tratatzeko moduagatik* ezagutzen da Larrea, gihar eta zainak nabarmenak ditu, baina biguntasun eta leuntasunez, *Joan Antxieta oso gertutik jarraitzen duelarik*. Baina oso urruti dago azpeitiar maisuaren indar itzel eta edertasun plastikotik.

JOANES IRIARTEKOA. Altsasun (Nafarroa) jaioa bada ere, **Joanes Iriarte** gipuzkoar (m.1595) bezala hartu beharko litzateke, ia bere bizitza osoan Donostiakoa izan baitzen.

Bere lanik garrantzizkoenak:

- **Donostiako** Bizente Santuko erretaula, Bengoetxearekin batera egindako lana, ikusia daukagun bezala.
- *Hondarribiako parrokiako* (1590) antzinako erretaula,
- eta ezer ere gorde ez den *Oiartzungo parrokiako Santa Katalinarena* (1594) izan ziren.

Iriarteri buruz hara zer esaten zen “dicho maestro es hombre perito en el arte de la imagineria y de escultor y esta reputado, por haber hecho otros retablos semejantes” parrokiako erretaula nagusiaren tratua zela eta. Bukatu gabe hil zen ertilari hau eta beste esku batzuk aritu behar izan zuten (**Martin eta Esteban Ostizatarrenak**, batez ere) bukatuko bazen erreztatze eta estofatu lanetan. Eraitsi eta askatu egin zen eta bere ordeztu beste bat jarri XVIII. mendean. Iriarteren “erretaula aberats” hartako lanetatik, sakristian gordetzen dira *Kristo eta Birjinaren bizitzako erliebe* eder batzuk, erromanismo arrasto garbikoak.

BESTE JARRAITZAILE BATZUK. Hemen laburbiltzen ditugun gipuzkoar maisu gutxi hauen lanen inguruan, profesionalen beste lan ugari ematen da, guztiz arte ikuspuntutik begiratuta, gogora ekar ditzagun, Mª Asuncion Arrazolak bere agiri ugariko azterketa lanean egiten duen bezala, estimazio berezia merezi duten lanak:

- **Joan Basayazena**;
- **Domingo Garoarena**;
- **Pedro Goikoetxearena** diren ia guztiak, beste batzuk, Altzo, Ibarra, Eldua eta Irurakoak ez dute maisutasun berezirik azaltzen;
- azkenik, beste batzuen agirieta berriak baditugu, baina erromanismo garbiko arrastorik ez izateaz gainera, kalitate baliorik ezak berak eragingo zuen sakabanatze eta *disiecta membra* mailan geratu izana.

● ERROMANISMOA ARABAN

Antxieta Araban azaldu izanak eraginik izango zuen erromanismoko kanonak hartze eta erabiltze kontuan Probintziako elizgizon, nagusi eta ertilarien artean.

LOPE LARREA ETA ERZILLA (c. 1540-1623) da Arabako erromanismoaren talenturik aipagarriena. *Agurainen* jaioa da eta hiri horretatik garatu zuen batez ere bere arte jarduera Nafarroan, Gipuzkoan eta Araban. Ertilari honi, luzez bizi izanak (83 urte zituela hil zen) etengabeko lan ugari egiteko aukera eman zion, *Lehen Errenazimentuko espresibismotik hasi eta Barrokora bitartekoa* den arrazoizko **garapena** sumatzen zaiolarik.⁸² *Pierres Picartekin* hasi zuen bere trebakuntza eta inola ere honek, Nafarroako artelanetako ibileratan lagun izango zuen, eta bere alabarekin ezkondu zen azkenean.

Larreak, 1572. urte aldera **Agurainen lantegia** ireki zuenean bertako kide egin zuen *Picart* bere aitaginarreba, baita aldi baterako Lizarrako Joan Santuaren erretaulako eskulturagile bikaina izan zen *Juan de Beauves fraidea* ere, ofizial mordo batekin batera. Horrela, eskualde hartako espresibista tradizioko hoberenetakoa barneratu eta eguneratu egin zuen Erromanismoko hats berri bat emanez. Lope Larrea *ez da, beraz erromanista garbi bat*, beregan bai baitaude Picarten adierazpen zantzu batzuk eta baita Erromanismoko neurrigabetasun erakarleetatik askatzen duen formei eusteko modu bat ere.

Agirietan azaltzen den lehenengo bere lana **Ulibarri-Aranako** (Araba) **erretaula nagusia** da, (c.1572-1575), oraindik ere Picarten irakaspena erakusten duelarik. Hemen azaltzen dira Birjinaren Bizitzako eta Kristoren Nekaldiko aldiak eta baita Joan Bataiatzaile Santu zaindariaren bizitza eta martiritzakoak ere.

Urte hauetan zehar, Lope Larreak **Irañetako** (Nafarroa) **erretaularako** tratua egin zuen (1574), Picarten egiteko modua azaltzen delarik eta kasu honetan gainera, bere partaidetza agirietan azaltzen da.

Beste aldetik, kontutan izan behar da, garaitsu honetan, **Gasteizko erretaularako** tratua sinatu zuela Antxietarekin batera. Maisu gipuzkoarraren laguntzagatik izan beharko zuen, arabar katedraleko traza eta lanen hasierako garai honetan, maisuaren lanik gorenena den **Aguraingo** Santa Mariako erretaula nagusia jada loratzen den *erromanismo alderako garapen argiaren* arrazoia.

Aguraingo Santa Mariako erretaula nagusia, maisuaren lan goren honetan nabarmen-tzen da garapen hau.

Diseinua eta gauzatzea Larrearenak dira 1584. urtean eginiko tratua arabera, eserlekua, hiru gorputz eta atikoz osaturiko tramankulu izugarria eraiki zituelarik. Lan honek gora-behera askoko eraikuntza izan zuen, Larrearen bizialdian *en chantir* moduan izan zen izan ere, eta bere heriotza ondorenean ezin bukatu izan zen 1638. urtera arte, urte honetan kolore aniztasuna hartu zuelarik. Nolanahi ere, eserlekuko ongi trazaturiko eseritako irudietan dauden Ebanjelarien erliebeak aski lirakeke Larrea eskulturagile handi bezala hartzeko. Merezimendu horiei Deikundearen (Uso jainkotiarren eta zeruko mezulariaren aurrean Maria eskortzo ezin ederragoan belaunikaturik) eta Ikustaldiaren (zeinetan, era berean Elixabete bera den jada Jainkoaren Ama denaren aurrean belaunikatzen dena) eszena zoragarriak erantsi behar zaizkie, bi erliebeak ere garai hartako italiar arterik hoberenarekin lehiatu litezkeenak dira eta iparraldeko Erromanismorik hautatuenean artean aurki daitezkeenak.

Biloriako erretaula. Eskulturagileak, XVII. mendea hasia zelarik jada, Migel Anjelen Moises islatzen duen Andres Santu zaindariaren **Biloriako erretaula** (Nafarroan) hasiko du.⁸³

Emaitza ugari. Pierres Picartekin ikasia zen eta une horretan lanbide honetako trebatuenak zirenekin, Joan de Beauves edo Joan Antxieta bera bezalakoekin ere harremanetan zegoen eta esan bezala, bere bizitzaren luzeak Larreari estilistikoki Barroko aldera garatzen laguntzeaz gainera, estatua eta erretaula oparo uzteko ere bide eman zion.

Bikuñako parrokiaren, Rodrigo Saez Bikuñakoaren hilobi-eskulturan ere aritu zen, alabastroz defuntu otoizlariaren irudian, hain zuzen.

Erretaula trazuak. Hauek burutzeko bi eratako trazak erabakiko du: handienentzako zortzialdekoa eta zuzena alboetarako, bere irudietan berriz, egituren akabera on bat eta gainerako eskulturagile erromanistetan sumatzen ez den nolabaiteko idealismoa erakusten ditu.

Aipatu litezkeen lanak dira:

- 1598. urtean tratua egin zueneko *Bikuñako Pedro Santuaren kapera* betarako erretaula
- eta *Narbaxako elizara* erdian dagoen erretaularen *eserlekua eta lehen gorputza* (1596-1616).

ESTEBAN BELASKO. *Gasteiz aldeko gunean estilo berriaren eragiletzat* har daitezkeen **Esteban Belaskorengan** eragin handikoa izango zen Antxietaren itzala. Mota askotako lanbideei, erretaulak bezala hilobietako monumentuak eta ezkutuei ere heltzeko jarreraren ezaugarriaz ezagutzen zen familia batetakoa zen. Gasteizko Migel Santuaren erretaularen tratua egin zuen 1575. urtean Antxietarekin, baina hiru urte beranduago azpeitiar ertilariari eskualdatu zizkion bere mandatua eta eskubideak.

Berak eskuhartu izandako lan ugarien artean **Arriagako Bizente Santuaren erretaula nagusia** (c.1575) nabarmentzen da. Hemen, nekezko erliebeetan *Antxietaren arrastoak* nabarian daude: pertsonaia batzuetan bekozko lehorrak, ilaje nahastuak, sufrimen keinuetan arintzeak, eta abar.; baina azpeitiar maisuagandik bere giza kanon motzagoak nahiago izateak eta klasizismo handiagoak bereiz arazten du.

Esteban Belaskoren estiloa, 1573. urtean tratua eginiko **Gazteluko erretaulako eserleku aldean** ere igartzen da. Ale hauek XVII. mendeko erretaula baten oinarritarako balio dute eta bertan penintsulako Erromanismoetik baliatu izandako zenbait gai aurkitzea ere litekeena da: landare gaiez eginiko apainketak, geometriazko kateatzeak, eta Julio II.aren hilobiko jopuen estiloko telamoi edo atlanteak ala Sixtina Kapera margoturiko *ignudi*-etakoak.

Etxabarriko erretaularen zati bat ere Belaskorena bezala jotzen da; zehatzago esanda, bere eskuz eginak dirudite eserlekuan tailaturik dauden Baratzeko Otoitza eta Ikuzketako erliebeak, eta eserleku bereko kale tarteetan kokaturiko emakume eta gizaseme santuen irudi handi eta dotoreak.

Berak bezala hartu dira era berean, Araba aldeko eliza batzuetako sagraioak ere.

JOAN ARAOTZ. Ez litzateke lekuz kanpokoa izango hemen Gasteizekin elkarturik dagoen **Joan Araotz** ertilaria gogora ekartzea, aurreko orrialdeetan bere aita Andres Araotzi laguntzen *Eibarko erretaulan* ikusi genuena, alegia. Aitaren zantzu batzuk bazterrera utziko ditu, Antxietaren hizkera itzelak liluratuta beharbada.

Joan Araotzek **Orbisoko Andres Santuaren erretaula nagusia** utzi digu oinordeko, gaur egun XVIII.go rococo antolaketa batetan izendaturik datorrena. Honetaz, Mª Asuncion Arrazolak idazten duen bezala, agian pentsa liteke Andres Araotzen lana Berrugueteren lanaren argitan hobeto ulertu daitekeen bezala, era berean bere seme Joanenak Antxietarena ekartzen duela gogora.⁸⁴

BESTE ESKULTURAGILE BATZUK. Maila apalagoko beste eskulturagile batzuk ere hemen aipatzea mereziko luke, hara nola:

- **Ozanan** (1579-1585) eta **Añastron** (1584- -1593) gorde diren **erretaulen** egilea den **Diego Markina**.
- **Joan Martinez Periztegi**, 1595. urte inguruan Agilloko Pedro Santuaren eta Urarteko Jasokundearen erretaulen egilea.
- **Andres Gartzia Urigoitia**, mendearen azken urte horien inguruan jardunean ari zen, herriko artearen oso gertuko estiloa zuen eta jatorriz Bizkaitarra (Otxandio) bazen ere, Araba aldeko elizetan lan egin zuena. Berari zor zaizkio, beste lan batzuen artean, **Marietako sagraioa** (1593), **Buruagako erretaula nagusia** eta **Lukas Santuaren soin-enbor** bat, eta *Gasteizko Pedro Santuaren elizan* kokaturik zegoen eskribau anaidi batentzako burutu zuen erretaula baten hondarra (c.1586).
- Araban lan eginak dira **Mirandako lantegiko** hainbat ertilari, Briviescako Santa Klararen herentzia bizirik duteneko ertilariak, berauek.
- **Naiarako lantegikoak** eta bertan sustraiak bota zituzteneko Kantabria aldekoak diren **Juan Alvarado** eta **Juan Gomez de Barcena** egileena azaltzen da *Villanuevako Andres Santuaren erretaula nagusiaren* (1587-1594) ale hau.

● ERROMANISMOA BIZKAIAN

MARTIN RUIZ ZUBIATE. Aldi honetako egilerik sonatuena da, Arratzun (Bizkaia) jaio bazen ere, Burgosen bezala, Briviescan bizitua omen zen eta antza denez hortxe ikasia. Beronek Burgos aldeko arte guneetan izandako harremanak agiriartatuak daude eta gauza jakina da lantegiko tresneria, Burgos probintziako erretaula onen egilea zen Domingo Amberesen

lantegitik hartu zuela ertilari hau hil zenean. Agirietan *erretauletako arkitektoa* bezala izendatzen den Ruiz Zubiate hau eskulturagile ona zen eta Briviescan Antxietarekin aritua zen, Huelgas-eko monastegiarekin gipuzkoarrak zuen tratua honen ondoan amaitu zuelarik.

Behin Bilbora bizitzera etorri zenetik aurrera, Ruiz Zubiatek **Durangoko Uribarriko Santa Mariako erretaula nagusia** egin zuen, beronen trazua, ederturiko zutabeak dituelarik, Briviescasekoan inspiraturikoa da. Lehen begirada batean, erretaula honen ezaugarria handitasuna da (erlaitz gaina, eserlekua, hiru solairu, hiru kale eta bi kale tarte, eta baita Kalbarioa ere amaieran), eta baita bere jatorria Gaztelako manierista eskolako den egituraren erakusten duen apaingarri arranditsuak izatea ere. Ertilariari ekonomiazko larritasunak eragin zizkion eraikuntzak 1578.etik 1598.era arte iraun zuen. Ohizko gaien banaketak, Nekaldikoak eserlekuan eta Mariarenak goieneko etxeetan direla erromanista estiloa nabarmendu egiten da irudi eta keinuetan, erdiko nitxoan aingeruz koroatua den Mariaren irudi arranditsua erakutsiz. Zubiaten erromanismoa zuhurra da.

Antxietaren mintzaera sumindutik urruti samar dagoena. Aurrez aipatu ditugun euskal erromanisten indar erakargarria falta zaio.⁸⁵

MARTIN BASABE. Ruiz Zubiaterekin jardun zuen Aulestikoa zen **Martin Basabe** eskulturagileak, gaur desagertua den **Mungiako Pedro Santuaren erretaularen** eraikuntzan.⁸⁶ Basaberenak bezala har daitezke:

- **Maruriko Lorentzo Santuaren erretaula**, 1582. urtean tratua eginikoa.
- **Lekeitioko Nekaldikoarena**, gaur egun barroko osagaiez nahasia dena, 1587.goa.
- **Murelagako Joan Bataiatzaile Santuarena** (1600),
- eta **Zeberioko Olabarrietako Tomas Santuarena** 1592. aldera bukatu zena.

Zeberioko honetan badira eserlekua, bi gorputz eta hiru kale, zeinetan mazoneria zorrotz eta erromanista moduari guztiz leial zaionaren barruan, beheko erdiko etxean, Tomas eta Lorentzo bi Santu zaindarien estatuak eta goienekoan berriz, Mariaren Jasokunde-Koroatzea erakusten diren; albokoetan Zigorraldia eta arantzez Koroatzearen gertakariak eta baita Lorentzo Santuaren martiritza eta Tomas Santuaren Sinesgaiztasuna ere, perspektiba efektuak barne badituztelarik. Eserlekuko erliebeetan, paisaia moduan kontatzen dituzten Harrapatzearen eta Getsemaniko eszenak kalitate bikainekoak eta erromanista estilo onekoak dira.

* * *

Oraingoz, agirien ikerketan eta honen ondorioz Bizkaiko erromanista eskulturari dagokionaren bibliografian nozitzen dugun eskasiak ez du inola ere frogatzen aldi honetan erromanista eskulturagile onik ez zenik. Julen Zorrozuak jaso ditu hauetako batzuen izenak: *Frantzisko Urizar, Joan Arriola, Pedro Goitisol, Joan Perez Gorrio*, eta abar.⁸⁷

● ERROMANISTA LANTEGIAK NAFARROAN

Lehenagotik ere aipatu dugu Antxietari Camon Aznarrek eskaintzen dion gorespen hitzaldia, “mende honen azkeneko eta hurrengoaren ia osoko nafar arte guztia Antxietaren egituretan kateaturik dago”. Egiaz, hiru nafar lantegi nagusiak azpeitiar maisu handiaren eraginak erakusten dituzte: Iruñeak, Zangoza, Irunberri eta Lizarra auzoak izateak eta arte lankidetzaren loturak elkarturik ⁸⁸ Antxietarekin zorretan dira.

IRUÑEAKO LANTEGIA

JOAN GAZTELUZAR. Logikoki, garrantzizkoena da bera, jardunean iraungo duelarik ia XVII. mendearen erdi aldera arte. **Joan Gazteluzar** mihiztatzailea edo muntatzailea izan

zen bertako pertsonaiarik famatuena, nahiz eta honek benetako eskulturagile eta sagrario eta liturgia tresnerietarako urregintzan trebeziarik falta ez izan, mihiztatzaile bezala izan zen ezagutua eta estimatua batez ere. **Aezkoako erretaula** berak egina da, eskulturgintzaz Ambrosio Bengoetxea arduratu bazen ere.

Gazteluzarrek bere garaiko eskulturagilerik hoberenekin egin zuen lan eta erromanista estiloari oso leial izan zitzaion, zeinetan erretaula asko diseinatu eta burutu zituen delako parrokia hauetan: *Zolinan, Eguesen, Imarkoainen, Elbeten, Larraian, Eneritzen, Latasan, Ororbian, Sunbillan, Arraitzan*, eta abar.

DOMINGO BIDARTEKOA. Erromanista aroko beste mihiztatzaile sonatu bat **Domingo Bidarte** izan zen, Iruñeko gotzaina zen Antonio Zapatak bereziki estimatzen eta laguntzen ziona.

Iruñeko katedraleko Errukiaren erretaula txikiaren egilea da, aipatutako ikonografiatik eszena bakarra duena, beraietan Migel Anjelen gisako estereotipatzeak azaltzen direlarik.

DOMINGO LUSA. Bidartek bere suhi **Domingo Lusarekin** elkartuta egingo du lan, nahiko talentu duen eskulturagile honek bere eskulturan erromanismo berantiarra Gregorio Fernandezekin eraginarekin elkarturik gordeko du. Bere lanetan, aurpegi borobilduak eta janzkera hanpurutsuetan gorderik geratzen diren gorpuzkera indartsuak gogoko zaizkiola ikusten da. Dena delarik, Valladolideko jatorria izan dezakeen zenbait angelutsutasunetatik errealismo barrokoa bistaratzen da jada. Delako kera hauek honako hauetan azaltzen dira:

- *Arronizko Santa Maria Madalenaren erretaulako* erliebe bitxietan;
- *Ardanazko Santa Katalinarenean* (santaren irudia zertxobait estereotipatua dena);
- gurutziltzatutako hainbat **Kristorengan**,
- **Imarkoain** eta **Ziritzan**.

Orokorrean, nafar parrokia batzuetarako egin zituen **erretauletako** tailatan:

- **Galarko Espartzan**,
- **Muru-Artederretan**,
- **Zubitzan**,
- **Berriobeitin**, (1621-1629)
- eta **Ziritzan** (1632).⁸⁹

ZANGOZAKO LANTEGIA

Mugatik hain gertu izateagatik lantegi honek, auzoan zuen Aragoi erresumatik zetozen mandatuak hartzen zituen. Zangozako bi ertilarik, **Nikolas Berastegi** eta bere suhi **Joan Berroetak** 1587 eta 1594 bitartean Erromanismoko ederrenetarikoa den Huescako katedraleko aulkiteria bikaina burutu zuten, bizkarraldean gorputz osoko irudiak dituela, denen artetik Mikel Goiaingeru Santu biluziaren adierazpen eder bat nabarmentzen delarik.

NIKOLAS BERAŠTEGI. Agiriren batetan “arkitekto” bezala izendaturik azaltzen den Berastegi lehenago *Mirandako Jasokundeko* parrokiaren koruko aulkiterian, *Agoitzeko Migel Santuarenean* eta gaur egun desagertua den *Santiago monastegiarenean* (**Iruñea**) jarduna zen.

JOAN BERROETAK. Joan Berroetak bere aldetik, *Huescako elizetako erretaulak*, **Lorentzo Santua** eta **Pedro Santu Zaharrarenak** egin zituen.

Gerora Nafarroan kokatu zuelarik bere jarduera, *Zangozako Salvatore Santuarenean* (1608) hasiz.

Joan Etxenagusia *mihiztatzaileak* trazaturiko bere **erretaula nagusirako** plastiko lana **Joan Huiziren** laguntzarekin burutu zuen Joan Berroetak. Tafallako Santa Marian inspiraturikoak dira erliebe eta eskulturak.

Laguntzaile bera izango du *Bizente Santuaren elizako eskulturak* tailatzeko **Urraul Beitin**. Zangozara itzuliko da gero **Joan Burdeos** *laguntzarekin Karmel komentuko* elizaren eskultura batzuetaz arduratzeko. Lan honen ondoren etorriko dira beste tratu batzuk:

- **Tafallan** Sortzez Garbiaren ordenako komentuko sagrarioa egin zuen;
- **Uxueko** erretaula nagusirako harrizko hiru irudi (1617);
- eta **Gallipienzo, Ledea, Irunberri, Zare** eta abarretako erretaula nagusietarako zenbait taila eta erliebe.

IRUNBERRIKO LANTEGIA

Irunberriko fokuan gehien nabarmendu ziren ertilariak **Joan Huizi, Gaspar Ramos** eta **Joan Hera** mihiztatzailea dira. Hauek, XVII. mendeko lehen herenekoak diren arkitektura zuzeneko eta eskultura onargarriak dituzten erretaula sail bat burutu zuten.

Eskulturagile bezala **Gaspar Ramosi** eta *mihiztatzaile* bezala **Joan Herasi** zor zaizkie zenbait erretaula bikain:

- *Santakarako* Jasokundearen erretaula nagusia,
- *Geretzeko* Sebastian Santuarena, Urraul Beitin,
- *Abaurregainako* Martin Santuarena(1611), oso klasizista egitura duena, mukulu eskultura nabarmenak, horietako batzuk edertasun handikoak –Jasokundea eta Esteban Santuarena– Gaspar Ramosena den klasizista ezaugarrian.
- *Garaioa* parrokiakoa,
- *Espartzakoa* benetako maisu lana,
- eta *Irunberriko parrokiako* bi alboetakoak ere;
- **Orotz-Betelukoa** bukatzeaz ere arduratu zen.

Beste erretaula batzuk ere bereak bezala hartzen dira, hara nola, *Arbonies, Armeño, eta abar. parroketakoak*.

GASPAR RAMOS egile izan zen era berean:

- **Orreagako** erretaularen egokitze lanean, *Esako (Yesa) Esteban Santuaren elizan* burutu zuelarik (1618-1624);
- **Lakuntzako** Salvatore Santuaren elizako erretaula korapilatsuaren (eskultura eta erliebeak) egilea, lan honetan tratua egin zueneko data gogoan hartuz (1637) bere seme Frantzisko Ramos ertilariaren laguntza izan zuela uste izatekoa delarik.⁹⁰ Dena delarik ere, erretaula honetan Orotz-Betelukoan bezala, *naturalismo barroko* alderako nolabaiteko gerturatzea suma daiteke.

LIZARRAKO LANTEGIA

Lizarrako lantegia, denbora aldi luzeetan, belaunaldiz belaunaldi datozen familiako lantegietan biltzen diren ertilarien jarduerari esker azalduko da eraginkor, batez ere. **Troas** eta **Inbertotarren** familiak gailenduko dira.

TROASTARRAK

Frantses jatorriko familia batekoak dira Troas-tarrak (Troyes-ekoak), beroietatik **Pedro, Joan Nagusia, Joan Gaztea** eta **Julian** dira Nafarroan ezagunak.

JOAN TROAS NAGUSIA *mihiztatzaile* bezala zen ezaguna.

Bestea, **JOAN TROAS, GAZTEA** deituak alegia, bere testamentuan (1600) *Galdeanoko Pedro Santuaren parrokian erretaula nagusia* hasia zuela aitortzen zuen, zeinetan 1570.eko eginak zeuzkan jada zaindariaren irudia eta sagrarioa. **Larrioneko erretaulan** ere eskuhartua zen Jasokundeko irudi erromanista tailatuz. Berari zor zaizkionak dira:

- *Antzin-eko Fausto Santuaren parrokiako* parrokia (c.1576),

- *Aiegiko* sagrarioa

- eta *Etaiuko* erretaula nagusia ere (c.1600).

PABLO TROAS. Lizarrako Troastarren eskulturagilerik gogotsuena **Pedro** izango zen. Beronek lehenbizi burutu zituen lanen artean kokatu beharko dira beharbada, **Alloko** parrokiako saihetsetakoak, berau bukatzeko Logroñon bizi ziren laguntzaile frantsesen laguntza beharko zuen, erretaula horietan plateresko eta espresibista arrasto garbiak utziz.

Honako erretaulotan jarduna zela dirudi:

- **Iguzkitzakoa** (c.1580)

- eta **Biloriakoan**.

- *Surusladako (Sorlada) erretaula nagusia* berea bezala hartu da (c.1580), baita **Doneztebe-Deioko** beste lan batzuk ere.

- **Arbeizako erretaularen** tratua egin zuen 1595. urtean, gerora *Bernabe Inbertok* bukatu zuena, hain zuzen ere;

- *Iratzeko klaustroan* ere *partaide* izan zen,

- eta **Berebundo Santuaren kutxatila**ren egilea ere *bera izan daiteke*.

PEDRO TROAS *Bilatortako Migel Santuari eta Santa Katalinari* eskainitako alboetako bi erretaulen egilea da (c.1596).

Egiazkoa dela dirudi Troastarren arte lanei dagokionez, ia erabat XVI. mendearen bigarren erdira mugatzen dela eta mende honen bukaera amaitzen.

INBERTOTARRAK

Inbertotarrek ez da gauza bera gertatzen, zeinaren katalogoan *erromanismotik eskultura barrokorako igaroaldiaren* hasiera ikusi daitekeen.

JOAN. Familiako lantegiaren sortzailea izan zen **Joan Inberto**, Troastarren lehenengoa bezala XVI. mendearen lehen erdiko espresibismoan jantzi zenak Lizarrako Joan Santuaren parrokian eta Abarzuzarako tailatu zituen erretauletan erromanista baino plateresko estilo gehiago azaldu zuen. **Estenotzeko** erretaulan eta bere semeen laguntza izan zuen beste elizetan bistaratzen da erromanista arrastoren bat.

PEDRO. Hiruetatik –**Pedro, Joan II** eta **Bernabe**– lehengoak, Joan Antxietak diseinaturiko Alloko aulkiterian eskuhartu zuen, baina oso gazterik hil zen.

Bere anaiek, Joan eta Bernabek, hartu zuten 1590.etik familiako lantegiaren emaitza garrantzizkoenen ardura.

Familiako beste bat –**Tomas Troas**– Zamoran porturatu zen eta han (c.1600) Andres Santuaren elizan gorde den Haurra duen Birjina tailatu zuen intxaur zurean.⁹¹

JOAN II.A. **Joan Inberto II.**aren erromanismoak *zakartasun apur bat* badu ezaugarri bezala, bere erretauletakoa taila batzuetan ikus daitekeenez: Muzkiko Madalenaren elizan (1596), Urbiolan, Ollobarrenen, Jaitzen (Salinas), Bilatorta, eta abar.

BERNABE bere familiako eskulturagilerik jantzia eta bere garaikoen artean aipamenik gehiena bereganatu zituen izan zen. *Fiteroko parrokian* beretik gorde denetan **Kristo** gurutzeitatua maisulan bikaina da: okerturiko gorputzaren edertasun plastikoak eta bere gorputz

biluziaren profil eta bolumenen kontraste harmoniatsuak Antxietaren oroimena pizten dute, nahigabe ere.

Gauza bera esan liteke **Mendigorriarako** tailatu zuen **Kristoaz** eta berdin **Mañeruko Kristoaz** ere, non Bernabek *erromanista erretaulatxo* bat ere utzi zuen.

Bernabe Inberto izango zen agian XVII. mendeko lehen urte horietan Nafarroan erretauletako eskultura eta erliebeak egiteko eskulturagilerik bilatuena. *Mazonerietako traza-tzaile* ona zen gainera.

Mendigorriako erretaula. Eserlekua, erlaitz gaina, bi solairu, hiru kale eta bi kale tarte, frisoa eta atikoa diseinaturiko **Mendigorriako** erretaula bikainean 1594 eta 1610 artean ederki erakutsi zuen Bernabe Inbertok egiten zekien guztia eta erromanismo estiloarekiko leialtasuna. “Gorputz mota indartsuak ugari dira, menperatutako indarra azalduz. Eseritako Pedro Santuaren irudia, bere bekozko iluna eta ile, bizar eta tolesduren tratamendu plastikoagatik bereizgarritasun handiz nabarmentzen da, egitura bigunagoak eta keinurik gabeko emakumezko pertsonaien ikusmoldearen aurrean. Inberto eszena korapilatsuen konposaketan iaioa da”.⁹²

Mendigorriako eliza berean, **Berpizturiko Kristoren erretaularik** askatua izan zenetik salbatu den (sakristian) **Kristoren** irudia azaltzen da, *migelanjeldar kutsukoa*, ertilari beraren lana den **Andosillakoak** bezala, alboetara zabalduetako beso biluziak, berpiztutako gorputza zati batean mantuz estalia, honen mutur bat aingeruak jasoaz, beste bik gurutzeari eusten dioten bitartean: benetan lan bereizi eta indartsua da.⁹³

Erretaula nagusia eta alboetako bi Andosillan. 1597. urtean erretaula nagusia eta alboetako biren tratua egin zuen. Sebastian Santuari eskainitako erdikoan ikusten da garbi erromanismoari leial zaion maisuaren eskua: “konposaketa egokia da, barru aldera sailkaturiko pertsonaien pilaketak, Erromanismoko jatorreko bekozkodun aurpegiak dituen, nahiz eta lanketako laztasunak lantegiaren eskuhartzea suposatzen duen”.⁹⁴

Bereak dira:

- Traza bikaineko 1592.ean tratua egin zeneko **Alloko erretaula**, *erromanismo bete-betekoa* da.
- **Etaiuko Sebastian Santuaren elizako erretaula eta tabernakulua**, 1603an ordainduko zaizkionak.

Bereak bezala hartzen dira:

- Iratxetik datorren **Deikazteluko erretaula**,
- **Murilloko Esteban Santuaren erretaula** (c.1588)
- eta zenbait **irudi** eder *Desoioko Haurra duen Birjinaren* antzekoak, solte geratu diren baina inola ere, askatu eta sakabanatu diren erretauletakoak.

Bernabe Inbertok 1622. urtean *Eneritzeko parrokiako Madalenaren erretaula* nagusia bukatu zuen jada, erdiko horma-konkan emakume zaindaria Santuaren irudi lirain bat zuelarik.

Garisoaingo Jaiotzaren elizako erretaula nagusia eta alboetako biak, XVII. mendeko lehen hamarkadan mandatu garrantzizkoak izan ziren. Beste maisulan handi bat da erretaula nagusia, non ikusleak berehalakoan, ugaritasun harmoniatsu eta ekintzaile jarreratan irudiak maisuki pilatzen jakitegatik Joan Juni eta Antxietaren arrastoak ikusiko dituen.

Bernabe Inberto 1632. urtean hil zen, bere aitak hasi zuen **Etxabarriko (Alli) erretaula nagusia** bukatu berri zuela.

XVII. mendearen hasieran egindako lanak hizpide direnean, Inbertotarren lantegiaren erreferentziak etengabekoak dira, Bernaberen eskuari buruzkoak zehatzago esanda, eta beroien agiririk ez bada, 40 urte lehenago Joan Antxietaren aipamenekin gertatu ohi zen modura.

JOAN III.A. Inbertu familiako azken laguna, lantegiaren sortzailearen iloba bat da, berau ere **Joan** izenez deitua eta XVII. mendeko erromanista tradizioari eutsiko diona.

Aipatu **Joan III.** honen **erromanista leialtasuna**, honako erretaula hauetan sumatzen da:

- *Amillaoko Erroman Santuaren* zaindariaren irudi bikain bat tailatu zuen erretaulan,
- eta **Etxarrentxuloko elizan** sumatzen da (1618);

Baina gerora **nolabaiteko naturaltasun barrokoa** azaltzean aldi berri bat aldarrikatuko da:

- *Galdeanoko erretaulan* (Joan Troasek bukatu gabe utzi zuen hartan),
- **Ziraukiko** bi albokoetan **erretauletan** (1614)
- eta gehiago oraindik *Zubielkin* (1624), *Sesman* (1625) eta *Bilatortako* (1641) **erretauletan**, non kanon luzezko irudietan, aurpegietako kera errealistatan eta tolesdura zokotsuetan eragina sortuko zion *gaztelar eskoletan* inspiraturiko zaletasuna sumatzen den, zeren eta agirieta azaltzen denez 1614. urtean Valladoliden eta 1621ean Segovian lan egina zen.

7. LABURPENA

● ERRENAZIMENTUA ERLIJIOAN, ARTEAREN GORAKADA

Euskal Herriko arte historialariari lehendabizi deigarri gertatzen zaiona, aurreko ala hurrengo aldietakoekin alderatuz gero, garai honetako **arte emaitzen ugaritasuna** da, **eskulturena** batez ere. Lehertze artistiko hau (atal honi eman diogun **Urrezko aroa** izenburua zuritu behar zenez gero, zenbatze neketsu baten bitartez nabarmendu nahi izan duguna) hainbat baldintzengatik adierazten da.

1.go. Mendearen lehen hamarkadatan eman zen **aurrerapen ekonomikoa** da eta historialariek horretarako arrazoiak aski aztertutak dituzte, aurkitu berriak diren lurraldeetara eman zen *emigrazioaren* eta Kantauriko portuen *merkataritza* jardueraren emaitza bezala kontuan hartuz.

2.a. Bigarren arrazoiak ez da arreta berarekin aztertu izan. Kristau gizartean –baita Baskonian ere– Europa osoan XV. mendearen azken aldietatik jada ematen ari zen **erreforma erlijioso eta katolikoaren** mugimenduak, hain zuzen ere gerora Trentoko (1545-1563) kontzilioak bideratu eta azken egoki batetara eramango zuen mugimenduak sortuko zituen ondorioak dira.

Ez da inolako zalantzarik urte horietan *erlijiozko pizkundea*, fedearen gorakada eta erlijiozko jaiera Euskal Herriko kristau herriaren maila guztietan ematen dela erreformarako arnasten zen izpituzko giro baten eta hurbiltzen sumatzen zen estatus ofiziala emango zion Kontzilio Ekumeniko baten ondorio bezala. Erlijiozko artearen eragile haren zergati nagusia itxaropen haxe izango zen ziurrenik, herriz herri kutsatuta, Herriko elizarik urrutien eta behartsuenetara ere iritsi zelarik.

TRENTOKO KONTZILIOA ETA GOTZAIN EUSKALDUNAK

Aldarrikatutako erreforma desberdinei eta, merezimendu eta kulpen banatzeari dagozkion deiturei buruz ematen zaizkion hain beranduan deituriko Kontzilio unibertsal baten interpretapen desberdinen aurrean, ukatu ezinezko errealtatea da **Trentoko Kontzilioaren**

emaitzak ondorengo ehun urteetan **Europar aberastasun** direla, **moralaren, kulturaren eta artearen** ikuspuntutik.

Baina, kontzilioaren aurre gertueneko aldiari gagozkiolarik, euskal eliz barrutietako gotzain goren batzuk eragin eta bultzaturikoa zen moralaren erreforma eta erlijio berrikuntza baten nahia ikusten da.

IRUÑEAKO ELIZBARRUTIA. Arte-erlijiozko sormen bikaineko urte hauetan **Iruñeko elizbarrutia**, Nafarroaz gainera Gipuzkoaren zati handi bat ere osatzen zuten gotzaindegiko **Pedro Pacheco** (1539-1545), gero kardinala izango zena, **Antonio Fonseca** (1545-1550) eta **Alvaro Moscoso** (1550-1561) **hiru gotzainak** artzain arduratsuak izan ziren, elizbarrutiko sinodoak deitu, *ohituren erreforma* eragin, *elizgizonen prestakuntza* bultzatu eta *Jainko Gurtzaren duintasuna* handiagotzen saiatu ziren.

Pacheco gotzainaren garaitan egina da Iruñeko katedraleko koru bikaina; hurrengo gotzainaldian Pasai Donibaneko parrokia eraikitzen hasi ziren, Lezokotik askatuta, Donostiako elizetara hainbat bisita egin ziren eta **Foncheca gotzainak** sortu berria zen Jesusen Lagundiko ikastetxeak sortzen lagundu ere, lagundu zuen.⁹⁵ Bere aldetik, **Moscoso gotzaina** erreforma katolikoaren eragile sutsua izan zen, Miserikordia ospitaleko estatutoa berritu zuen han haur behartsuenentzako ikastetxe bat sortu eta bere erreforma ahalegina Trentoko Kontzilioraino eramane zuen. Batzar nagusi honetan Pacheco kardinala ere nabarmendu zen. Berauekin lantegi honetan bertute eta jakindurian itzal handiko hiru nafarrek eskuhartu zuten: **Bartolome Karrantza**, **Pedro Iruroski** domingotarra eta tuterar humanista zen **Domingo Gaztelu**, Badajozeko gotzainak.⁹⁶

KALAGORRIAKO ELIZBARRUTIA. Kalagorriako elizbarrutikoa den Euskal Herriaren beste zatia dagokionez, aurreko besteak bezala Trentoko Kontzilioan eskuhartu zuen itzal handiko beste artzain bat aurkituko dugu han. Jaiotzez gasteiztarra zen **Bernal Dias de Luco** gartsua, Loiolako Inazoren laguna zen eta Kontzilioaren garaian, bere Herrira⁹⁷ bertako hizkuntza hitz egiten zekiten Lagundiko predikari batzuk bidal zitzaala eskatuz ez zen isildu, eta apostolutzako ardura sobera izan zuen, arrazoirik gabeko ohitura “Kalogorriako gotzaina ez zedila Jaurrerian sartu” delakoari jaramonik egin gabe bizkaitar parrokiak bisitatu ahal izateko.

● ARTISAUTZA ETA ARTE PLASTIKOAK PROBINTZIATAN ETA NAFARROAN

Ez da zalantzarik ere, kristau berrikuntzako mugimendu orokor horrek une hartako kultur eta arte gauzetan ere eragin handia izango zuenik. Erlijiozko eta herriminezko kartsutasunak, XVI. menderen lehen erdian egitekorik suharrena *gurtzaren duintasuna eta elizetako garbitasun eta edertzea* izanik bere lehenengo adierazpenetako bat, zuzen zuzenean liturgia zerbitzuari, zentzu osoan loturiko **erlijiozko eskulangintzak** iritsi zituen eskari eta kalitatean, **zilargintza eta metalgintzako lantegi** ugari sortu eta aldi horretan jardun zutenetan emango zen. Plateresko arteari eskainitako atalean, jada gogora ekarri dugu, eta hemen aski zaigu, eutsi izan zitzaion eta benetako artisautza tradizioa sortu zuen arte emaitza ugariari dagokiona, han esan genuenera bidaltzea.

Liturgiako zilargintza bezalako, hiru dimentsio motatako artisautza baten eskakizun suhar honek, pentsatu behar dugu, *zentzu estetikoaren* kutsu orokorrean eraginik izango zuela eta oraindik ere zehatzago, aldi honetan gutxi edo gehiago euskal probintzietan bederen, plastikak azaltzen duen nagusitasunak beste apainketako eta pintura izaerazko hain pragmatikoak ez diren jardueren aurrean zerikusirik izango zuela.

Zera da gauza, eliza berrietako aldareetan jartzeko pinturazko oihal eta panelen eskariei erantzuteko *Nafarroan pintura lantegiak* ugaritu zirenean, *Kantauriko beste probintzietan ia ez zela erabili* teknika hori. Eta ez dirudi probintzia hauetako izpirituak zoratzen dituztela esateko adinako ugaritasunez ekartzen direnik ere **hasierako flamenko** haien oholak.

PINTURAREN LORALDIA NAFARROAN. Zein izan liteke XVI. mende honetan Nafarroan ematen den **pinturazko loraldi** bikain honen arrazoia? Gai honi buruz, oso aspaldi ez dela, estetikoki baliozko zen lanik ez zenaren gezurrezko uste subkontzientepean eduki izan den axolagabetasuna gainditua izan da zorionean azken hamarkadotan, bertako ikerlarien aldetik. Gaur egun, zenbait nafar margolarien (Joan Bustamante, Joan Bosque, Erramun Oskaritz, eta abar) lanen balioa aitortu eta estimatzeko baldintzak baditugu, berauen beste hispaniar probintzietako eta europar garaikideen alderaketak ongi jasaten dituztela, ziur dakigularik.

ALDIAK BEREIZI ETA EZAUGARRIAK BILATU. Arkitektura eta eskulturari dagokienetan, bertako maisuen ikerketako lanik berrien zorioneko emaitza, mende oso bat bete duen arte sormeneko korrante aberats horren *aldi desberdinak bereiztu eta ezaugarriak bilatu* beharra gertatu da. Historialaria, bete beteko *Errenazimentua bukatzera* doala dirudien aldiaren eta *Barroko aldiaren arteko bereizketa garbi bat kokatzera* behartzen duen korrontea da, Elizaren eta Kontrarreformako gizartearen hispaniar adierazpide jatorraren bila ikerlariaren begiak senez jotzen duten korrontea.

● HANDITASUNA ETA MONUMENTUTASUNA. AURREBARROKOAREN EZAUGARRIAK

Barrokoaren izpiritua oraindik jaio ez deneko une horretan Espainiako iparraldean plastikaren ezaugarri den **handitasun** horren jatorri eta arrazoiaren arazoa mahai gaineratu duen ikerlariak kanpotarra behar zuen izan. **Georg Weiseren** ustetan, Berrugete eta Joan Juni, Ordoñez eta Balmasedaren, Giralte eta Diego Siloekoaren “**aurrebarrokoa**” da bere garaian, nolabaiteko apartekotasunez espainiar plastikaren azalpena kokatu duena, estilistika generikoaren esparru barruan monumentuzko eta egituretan zorrotz bezala bereiziz, “pinturazko joera subjektibo eta espresionista guztien aurrean erreakzio bezala eman zena eta bere egiturazko eta izpirituzko oinarriak Errenazimentu helduarekiko harremanetan aurkitu zituen, Andrea Sansovino eta Migel Anjelen lanetako osagai klasiko eta heroiko-idealetan, alegia”.

Abangoardia sortzaile eta aurrebarroko horren barruan kokatu eta balioetsi behar dira, hain zuzen ere, *Andres Araotz*, *Joan Antxieta* eta berauen gertueneko jarraitzaileen lanak.

Felipe II.aren garai horretako gizartean, handitasun eta monumentaltasun plastikoa areagotzearen, irudi solte eta erliebeen egitura eta estiloari dagokionez bere baitan itxitako gorpuztasun horren eta XVI. mendearen *bigarren erdian* egitura handi eta dotoreak nahiago izan zituen **gustuaren erreakzio indartsu** hori, eta beharbada nafar-euskal herriaren **jite estetikoaren** barru adostasuna aurkitu zuen arkitektura multzoetan kokamen argi eta logikoa areagotzearen arrazoiak aurkitzea, historialariari dagokio.

ERROMANISMOAREN ZENTZUA

EUSKALDUNEN EZAUGARRIAK ETA PRESENTZIA. Osotasunezko fenomeno bezala Erromanismoak orain urte gutxi arte, historialarien arretarik ia aurkitu ez izana –eta gauza bera esan liteke talde honetako euskal maisurik nagusien arte balioari dagokionez–, “erromanista” sortzaileek artearekiko atsegintasun eta sentiberatasun modernoa (XX. mendekoa) ez goraipatu izanarekin lotu beharko litzateke, ez Grekoaren espresionismoak edo bere ahaidetasuna duen aurreko espainiar Errenazimentuko eskulturako eskolak adina behintzat.

Guztizko soiltasunera eramaniko formalismoa ezaugarri duen mugimendu honetakoak dira gorengo mailako eskulturagile batzuk, zeinaren, arkitekturaren alorrean garaikide diren Herreraren antzekoak diren sormen lanekin loratzen da –Weiseren iritziz– zigilu nazional nabarmena eta goren mailako esanahi historiko duen korrontea.

Mugimendu honetan euskal ertilaria, **arte kontutan garbitasun** eta **handitasun** joerakoa den eskola batetako lehen mailan kokatuak izango diren lanetan eskuhartuko dute; mugimendu honek Felipe II.aren erregealdia ongi aurreratua den aldira arte iraungo duelarik, eta aipatu historialariak esan bezala –“beharrezkoak diren baldintzak emango ditu Espainiak Barroko aldiko arte erlijiosoan eta distira nazionaleko aldian eskuhartu ahal izan dezan”.⁹⁸

ARTEA ETA ERLIJIO-PENTSAMOLDEAK. Erromanista arteak, –Weisek izendatu zituen bezala– estasi-espresionista estilo baten joerak ezabatu ondoren, errege Zuhurra (1556) tronura igoztearekin indarrean jarri ziren **neurri zorrotzei** erantzungo lieke, neurri hauek *heresiaren aurka egitea* eta “Argituen” *gizabanako-mistiko pentsamoldearen suntsitzea* zuten helburu.

Erdi Aroan hamabost mendeetako tradizio baten kristau heroienganako jaiera, legenda herrikoia bereganatu eta irudi solte mirarigileetan hezurmamitutako zenbait irudietan kokatuko zen; irudi hauek herri bakoitzean eta eskualde bakoitzean naturaz gainekoaren laguntzaren beharretan eta larri ziren erromesen herri mugimenduaren muina ziren. Baina, herriaren kultur aurrerapenarekin batera jaiera hau, gehiegizko sentimendu eta fantasiaren loturetatik garbituz joan zen eta formula **soil**, **objetibo** eta **handitsuagoak** bilatu zituen. Berauekin Kontzilioaren mentalitateari erantzuten zitzaiola dirudi.

IKONOGRAFIA GEHIEGI

Baina bestalde, XVI. mendeko “ikonografiatzko leherketa”, ez da besterik gabe eta ezerk baino lehentasun handiagoz Erromatik saihestutako Erreformisten ikonoklasta gehiegikerien aurkako erreakzio bezala hartu behar, ez eta Kontzilio ekumeniko batek Kristautasuneko Martiri eta Santuenganako gurtza eragitea espero balu bezala ere.

Dezentez lehenago, aldare aurretan ebanjelioetako gertaerak eta santuen “urrezko legendak” gogora arazten zituzten predela eta triptiko txikiak, gertaera horiek, estatua eta erliebeetan, kontatzen zituzten egitura erraldoi bihurtuz joan ziren eta kristau gurtzaren funtsa denaren galera nabaria eraginez, azkenik elizetako absideak guztiz estaltzera iritsiko ziren.

ELIZA KOLUMNARIOAK

Euskal Herriko elizetara eginiko ikustaldietan Jovellanos harridura sortzen zion handitsu eta itzel alderako atsegin horrek eta gainera Euskal Herriko erretaula izugarri haietako ikonografiatan ere nabaria egiten zen hori –Araotzena zen Eibarko Andres Santutik hasi eta Aurizberrira arte Otsagin–, **hiru eliza-barnetarako** arkitektura trazuak onartzen zireneko atsegin horretan ere nabarmentzen hasia zen, berebiziko lekuneak izango zituzten trazuak ziren: gure **eliza kolumnarioak**.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRES ORDAX, S: *La escultura romanista en Álava*. Gasteiz, 1973.
 ANDRES ORDAX, S: *El escultor Lope de Larrea*. Gasteiz, 1976.
 ANDRES ORBAX, S: *Actuación del escultor romanista Lope de Larrea en Álava*. “Actas del XXIII CIHA (Granada, 1973)”. Granada 1077, 211-213. or.
 APRAIZ, E.: *El arte en Vitoria en los tiempos de Adriano VI*. B.I.S.S., IV. libk. 1960, 151-191. or.
 AROCENA, F.: *Ensayo de filiación de Juan de Antxieta*. B.R.S.B.A.P., (1952), 123-124. or.
 ARTECHE, L.: *Anchieta y no Ancheta*. B.R.S.B.A.P. (1949), 275-276. or.
 ARRAZOLA ECHEVERRIA, Mª A.: *El renacimiento en Guipúzcoa*. 2. argit. Donostia, 1988, 2 libk.

- ARRAZOLA ECHEVERRIA, Mª A.: *Escultores del siglo XVI en el País Vasco*. E.D., X. libk., 45. sorta, 1972, 25-36. or.
- AZCARATE, J.M.: *La influencia miguelanjesca en la escultura española*. "Goya" (1966). 104-121. or.
- BARRIO LOZA, J.A.: *La escultura romanista en la Rioja*. Madril, 1981.
- BIURRUN SOTIL, T.: *La escultura religiosa y Bellas Artes en Navarra durante la época del Renacimiento*. Iruñea, 1935.
- CABEZULO ASTRAIN, J.: *La obra de Ancheta en Tafalla*. P.V. (1941), 277-287. or.
- CAMON AZNAR, J.: *El escultor Juan de Ancheta*. 2. argt.
- CAMON AZNAR, J.: *Un crucifijo de Juan de Ancheta*. P.V. (1947), 145. or.
- CAMON AZNAR, J.: *La escultura y la rejería españolas del siglo XVI*. S.A.n, XVIII. Madril 1947.
- CASADO ALCALDE, E.: *La pintura en Navarra en el último tercio del siglo XVI*. Iruñea, 1976.
- CASTAÑER, X.: *Imágenes y artistas en el Renacimiento del País Vasco: el caso alavés*. "Kobie" (Arte Ederrak), 5. znb., 1988, 97-112. or.
- CASTRO, J. R.: *Pintores navarros del siglo XVI*. P.V. 1943.
- CASTRO, J. R.: *Cuadernos de Arte Navarro. Escultura*. Iruñea 1949.
- DIEZ JAVIZ, C.: *Pedro Lopéz de Gámiz, escultor mirandés del siglo XVI*. Miranda de Ebro, 1985.
- ECHEVERRIA GOÑI, P.L.: "Orígenes y proyección del manierismo romano navarro". *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*. Gasteiz (1985), 1371-1382. or.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L. eta VELEZ, J. J.: *López de Gámiz y Ancheta comparados. Las claves del Romanismo norteño*. P.V. 185. znb., irail-abendua 1988.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L.: "Las artes del Renacimiento". *Álava en sus manos*, IV.ean. Gasteiz, 105-136. or.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L.: "Nuevas luces sobre la escultura renacentista en Álava. Francisco de Ayala en Estavillo". V.V.n. *Estudios de Arte. Homenaje al profesor Martín Gonzalez*. Valladolid, 1995, 32-326. or.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L.: *Renacimiento*. V.V.n.: Vitoria-Gasteiz en el Arte. Gasteiz 1997, 310-377. or.
- ECHEVERRIA GOÑI eta GONZALEZ DE ZARATE, J. M.: *Vitoria renacentista*. Gasteiz, 1985.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L., ORBE SIVATE, A., ROLDAN MARODAN, J. eta MANZANAL NOGALES, R.: *Renacimiento y Humanismo en Navarra. El retablo de Geneville*. Nafarroako Gobernua, 1991.
- ECHEVERRIA GOÑI, P. L. eta beste: *Erretaulak. Retablos*. 2 libk. Eusko Jaurilaritza, Gasteiz 2001.
- ENCISO VIANA, E.: *Guiot de Beaumont en Elvillar de Álava*. B.S.A.A., XXVII. libk., 1961, 103-121. or.
- GARCIA GAINZA, M.C.: *Miguel de Espinal y los retablos de Ochagavía*. P.V. (1967), 339-353. or.
- GARCIA GAINZA, M. C.: *La escultura romanista en Navarra. Discípulos y seguidores de Juan de Ancheta*. Iruñea, 1969 (1986 berargt.).
- GARCIA GAINZA, M. C.: *Navarra entre el Renacimiento y el Barroco*. XXIII. CIHA (1973), 290-293. or.
- GARCIA GAINZA, M. C.: "Escultura". *Historia del Arte Hispánico III*, Madril, 1980.
- GARCIA GAINZA, M. C.: *La obra de Juan de Ancheta en Navarra. El Arte en Navarra*-n. 21. znb. El Diario de Navarra argit., Iruñea.
- GARCIA GAINZA, M. C.: *Algunas novedades sobre Juan de Ancheta en el IV Centenario de su muerte*. "Goya", 1988, 207. znb. 132-137. or.
- GOÑI GAZTAMBIDE, J.: *Historia de los obispos de Pamplona*. (11 liburuki) Iruñea, III. eta IV. libk., 1985.
- INSAUSTI, S.: *El escultor Juan de Ancheta en Asteasu*. B.R.S.B.A.P., XIII.a, (1957), 415-428. or.
- LEKUONA, M.: *Esculturas anchetanas en Guipuzcoa. El escultor Hierónimo de Larrea y Goizueta*. B.R.S.B.A.P. (1955), 47. or.
- LOPEZ DE GUEREÑU, G.: *Álava. Solar de Arte y de Fe*. Gasteiz, 1962.
- MARTIN GONZALEZ, J. J.: *Juan de Juni. Vida y obra...* Madril, 1974.
- MARTINEZ DE MARIGORTA, A.: *Los trípticos de la casa Velasco, de Vitoria*. V.V. 1958, 54-58.or.
- MONTEVERDE, J. L.: *Esculturas de Ancheta en las Huelgas de Burgos*. A.E.A. (1955), 77-79. or.
- PORTELA VICTORIA, M. J.: *Catálogo Monumental de la Diócesis de Vitoria*. Gasteiz, 8 libk., 1967-2001.
- PORTILLA VITORIA, M. J.: *El retablo mayor de Arriola (Álava, País Vasco) y los escultores Pedro Borges, Andres de Araoz y Felipe de Borgoña*. "Archivum Artis Lovaniensis", Leuven (1981), 279-288. or.
- PORTILLA VITORIA, M. M.: *El retablo de San Blas de Hueto Abajo, Álava*. B.I.S.S., II. libk., 1958, 71-89. or.
- PORTILLA VITORIA, M. M.: *El Arte en los templos vitorianos*. V.V.n, Gasteiz, 800 años. 8. znb., Gasteiz 1981.
- SAENZ PASCUAL, R.: *Pasión y Resurrección en las pinturas alavesas (siglos IV-XVI)*. A. P. M., 12. znb., 1994, 69-119. or.
- SAN VICENTE, A.: *La capilla de San Miguel del Patronato de Zaporta en la Seo de Zaragoza*. A.E.A. (1963), 99-119. or.
- SANZ GARCIA, J. : *El retablo de Santa Clara de Briviesca (Estudio documental)*. B.M.B. (1934), 114-121, 140-147. or. (1935), 170-181, 225-230, 266-269, 319-323. or. eta (1930) 346-356. or.
- SESMERO Francisco: *El arte del Renacimiento en Vizcaya*. Bilbo 1954.
- TABAR ANITUA, F.: *Ante un nuevo hallazgo. Estado de la cuestión sobre el retablo de San Miguel de Vitoria*

- contratado por Anchieta, Velasco y Larrea*. "KULTURA" 4. znb., otsail. 1992, 9-17. or.
- URANGA GALDEANO, J.E.: *Retablos navarros del Renacimiento*. Iruñea, 1947.
- VELEZ CHAURI, J. J. eta DIEZ JAVIZ, C.: "El escultor romanista Esteban de Velasco". *Pedro López de Gámiz, escultor mirandés del siglo XVI* (1985), 26-36. or.
- VELEZ CHAURI, J. J.: "Juan de Ayala el Viejo y el retablo renacentista de Tuyo (Álava)". AA.VV. *Estudios de Arte. Homenaje al profesor Martín González*. Valladolid, 1995, 457-462. or.
- VELEZ CHAURI, J. J. eta ECHEVERRIA GOÑI, P. L.: *Nuevos aportes sobre el Romanismo. El escultor de Orduña Juan de Ulivarri y el retablo de Astulez*. L. D. 73. znb., 1996, 116-124. or.
- WEISE, Georg: *La plástica del Renacimiento y del Barroco en la España septentrional...* Tübingen d/g. (Hurrengo lanaren laburpena da).
- WEISE, Georg: *Die Plastik der Renaissance und des Frühbarock in nördlichen Spanien (Aragón, Navarra, die Baskischen Provinzen und die Rioja)*. Tübingen, 1959.
- WEISE, Georg: *La sculpture espagnole du temps de la Renaissance et le problème du Manierisme*. "L'Information de l'histoire de l'Art". (1964), 104-117. or.
- ZORROZUA, J.: *Errenazimenduko Artea Araban. El arte del Renacimiento en Álava*. Gasteiz, 1999.

II.

EXPORTAZIOKO ERRENAZIMENTUA: ELIZA KOLUMNARIOAK

TESTUINGURA

XVI. MENDEAREN BIGARREN ERDIKO GIZARTEA, IZPIRITUA ETA SENTIBERATASUNA

Mende handiaren erdialdera euskal arkitektura handiaren politiko-erlijioso agertokia den momentu historiko honi buruzko zerbaiten berri ematea komeni bada, zerbait hori Felipe II.aren erregealdi hasieran eta Trentoko kontzilioaren amaieran sortu zen **izpirituen egoera berria** izango litzateke. Hispaniako gizartearen bizitzarako, eta orokorki esanda egitura artistikoen garapenerako, oinarritzakoak izan ziren bi gertakariok. Baina kapitulu honetan Euskal Herriko erlijiozko arkitekturaren mugetan kokatuko dugu gaia, hain zuzen ere “eliza kolumnarioen” agerpenari lotuz.¹

ELIZA ZABALAGOAK

Espainiako erresuman eta baita Baskonian ere **demografia hazkunde**² garrantzitsu bat emango zen XVI. mendeko lehenengo erdian eta ondorio bezala, **gertakari migratzailea**.

Hazkunde biak batera gertatzeak, kontzejuetan, elizgizon, parroketako kofradia eta orokorrean kristau elkarrekin **eliza handiagoak** eraiki behar zirenean kontzientzia sortzen du. Agiriek adierazten dutenez, “de algunos años a esta parte se ha poblado de gentes en esta dicha villa (San Sebastián) en tanta manera que en los divinos oficios no caben en las yglesias, en especial en la Iglesia de Santa María”.

Eraikuntza publikoak zurezko³ egiturez eraikitzearen ohitura zaharra betirako alde batera uzteaz gain, **zabaleria** eta **handitasun** neurritsu bat bilatuko da.

Administrazio aldaketa. Bestalde gurtzarako eraikinen zuzendaritza eta administrazioa esku pribatuetatik elkarteko eta elizaren aginpidearen eskuetara igaroz joango zen. Erdi Aroaren amaieran gehienetan liturgia ofizialetik at zeuden zenbait dogma edo misterio, edo emakume ala gizaseme santu zaindari jakinen bereziki zale ziren kofradia eta talde edo pertsona pribatuen bidez bideratzen zen herri jaiara kaperautza itxura hartzen joango zen, zerbitzuak Patronatuzko elizen sistema zaharra ordezkatzeko zutelarik.

Mendearen erdialdean **Trentoko kontzilioa** Gurasoek zerbitzu hauek bideratzeko norabideak zehaztuko dituzte eta horren ondorioz, Trentoko dekretuak ezarri nahian dabiltzan elizbarruti askotako Sinodo Konstituzioek arau zehatzak emango dituzte berauen eusteko, bai erakunde laguntzaileen aldetik gehiegikeriak eragozteko eta baita apaiz onuradunen bizitza duin eta zintzoa babestu eta zaintzeko ere.

Eliza, bere konpetentziaren jeloskor jartzen hasiko zen arrazoi osoz, gurtza eta sakramentuak ematearen egitekoari dagokionez; eta ondorioz bere eskubideak eskatuko zituen iragankorrak ziren ondasunak kudeatzeko ere.

Baskoniari dagokionez Ahaide Nagusiak, orain parrokia edo kapera bihurturiko “monastegien” Nagusiak zirenez, amore ematen hasi beharrean gertatuko ziren errenta edo gestioko eskubide batzuk mantenduko ahal izateko, erabat zaharkituak izaten hasiak baitziren zerbitzu erlijiosoak ordaindu eta eskatzeko moduan bitartekaritzarik nahi ez zuen herri kristau baten kontzientziarentzat.

Honela, **herri eta elkarrekin ekimeneko** bilakatuko zen eliza eta kaparen eraikuntza, XVI. mendeko Elizbarrutiko Sinodo batzuek zehazki adierazten dituzten gehiegikerien egile ziren “gizon botereetsuen” kontroletik bereiztuz.

LASAIALDI EKONOMIKOAK ETA HERRI EKIMENA

Bestalde, merkataritzaren hazkundeak hiribilduen populazioan eragin zuen **lasaialdi ekonomikoak**, **gurtza lekuak berriro eta zabaltzeko** aldeko egoera bat eskaintzen zuen.

Ameriketako urrea. Karmelo Echegarayk, XVI. mende honetako **Gipuzkoako** erlijiozko monumentuen historia egiterakoan, ezinbestekoa du aberaste hau Ameriketatik ekarritako urreari lotzea eta Debako parrokia aipa-

tzen du, hain zuzen ere; berau delarik kapitulu hau eskaini nahi diogun eliza zabal horietako bat⁴: “El dinero que vino de América, por la participación extraordinaria que los hijos de este país tuvieron en las magnas empresas de exploración y colonización del Nuevo Mundo, y el mayor bienestar material que como consecuencia de nuevos elementos de riqueza se difundió en la tierra guipuzcoana, contribuyó por modo poderoso a la transformación más ó menos radical según los recursos con los que se contaba de muchos edificios destinados al culto...”.

HERRIAREN PARTAIDETZA. Herriak hartzen zituen bere parrokia, ermita eta gurtza lekuetako (kontzejuak, zaindariak eta etxezainak) kudeaketa lanetan zituen ordezkarien bitartez, **zein artelan** egin eta **zein maisuk** burutu behar zituzteneko erabakiak, lanak ordaintzeko, parrokiak izan zitzakeen fondoak ezarritakoak eta Gozainak emandako arauen mugak besterik ez zituelarik.

ARKITEKTURAREN OINARRIAK ETA IDEIAK

Esan dezagun XVI. mendearen bigarren erdiaren hasieran, **arkitekto hispaniarren** sentiberatasun estetikoak **soiltasun formal** handiago aldera egingo duela. Estiloa bi oinarriren argitan garatuko da:

- egitura gotikoen iraunkortasuna
- eta **eraikuntza eta forma aldetiko garbizaletasun** handiago bat (gruteskoen pixkanakako desagertzea eta abar), zeinaren paradigma **El Escorialeko Errege Monastegia** den, eraikuntza erraldoi honetan “Bizkaiko harginek” oso era berezian eskuhartu zutelarik.

Arkitekturan irizpide arautzaile bihurtuko diren ideiak dira eta teoriarik bederen, tratatuen bidez ere (Vitrubio, Serlio, Palladio, Vignola eta Joan de Herrera) elikatuko direnak, berauen argitalpena mendea bukatu aurretik Espainiar iristen joango delarik:

- neurrietan handitasuna,
- espazioetan bateratzea,
- trazatuetan soiltasuna.

1. BIZKAIKO HARGINAK

Baskonian zurezko eliza zaharrak harrizko eraikuntzez ordezkatuak izatearen ohitura zabalduz zihoan heinean, hargin lanetan adituak ziren gizonen beharra sumatzen hasi zen.⁵ Gai gogor eta iraunkorretan eraikitze beharra osatzera Kantabriako eta Galiziakoekin batera etorri ziren euskal harginak, gehienak **herriaren barrualdetik** zetozenak ziren.

AITOREN SEMETASUNAREN BALIOA EZARRI. Orokorrean—kapitulu honetan jarraituko diogun Barrio Lozaren agiridun azterketa arabera— jende anonimoa zen, beren lurrean sustraituriko ondasunik gabeak, baina hala ere hau ez zen eragozpen beren **aitoren semetasunaz harro** egoteko, El Escorialen eraikuntza bitartean euskal hargin ofizialek senti arazi zuten bezala, 1577an, altxamendu bat eragin eta danbor-kolpe greba aldarrikatu zuten, hiribilduko Alkate Nagusia hilko zutela mehatxatuz, azkenik barkatuak izan baziren ere, P. Sigüenzak pasadizo soila goitik gainditu eta esanguratsua den kontakizun batean dioen bezala.

Gertakari honek, El Escorialeko monastegia izan zen ekimen izugarri hartan barne ziren langile euskaldun batzuen giza eta gizarte sentiberatasunarekin duen esanahia dela eta, ez dugu uste beraien kontakizuna hemen soberan dagoenik:

“Garrantzi handirik gabeko arau hausteren bat zela eta, El Escorialeko hiribilduko Alkate Nagusiak... hargin bizkaitar batzuk atxilotu zituela gertatu zen. Eta berak esan zuenez, ez lotsatzeko asmotan, ikaratzekotan baizik, asto batzuk bilatu eta ekarri arazi zituen zigortzera atera ahal izateko... Ahoz aho pasa zen berria. Hauek eta menditarrek, beraien buruak hain zituzten aitoren seme bezala sentitzen, non matxinatu egin ziren eta askok gau osoa beilan igaro zuen beren ezpatekin kartzela zaintzen, arratsaldean izan baitziren atxilotuak, Alkate Nagusia eta Aguazila hiltzeko asmotan, kartzelakoak ateratzen bazituzten. Goizerako guztiak elkartuta zeuden jada eta lan egiten zuten harrobietan inor ere gelditu gabe, leku honetara etorriak ziren danborra eta bandera batekin, beraien kapitaina seinalatuz. Gogor jo zuten lanera deitzen zuen kanpaitxo eta momentu hartan dena gelditu egin zen eta lan egiteari utzi egin zioten...”

Azkeni matxinatuekin mintzatu ziren... “eta amorrua hoztu eta arindu egin zitzaizen”... eta fraideak bitarteko zirela egun haietan El Escorialera etorria zen Erregek barkatu egin zien errudunei, izan ere “eurek ez baitzuten aitoren seme, zintzo eta ergelak izatea beste bekaturik egin”.⁶

IZENAK ETA JATORRIA. Haietariko gehienak bere jatorrizko lekuaren izenez izendatzen ziren eta ez berezko abizenek: honela, *Joan Arabakoa*, *Joan Lesakakoa*, *Diego Bergarakoa*, *Pedro Gatzari* (Salinas) eta abar.

Barrio Lozaren iritziz geografia-ekonomiazko alderdiak egiturazko mendekotasunak, harginaren lanbidea Baskonian (Kantabrian bezalaxe) alde guztietan modu berean banatu gabe egotea ekarri zuen: “Hegoaldeko eskualdeetan oinarritzko betebeharrak nekazaritza mailakoak dira, Kantabria aldekoetan berriz lanbide eta zerbitzuzkoak dira nagusi. Eskuetan darabilgun dokumentuen arabera, Kantauri isurialdean bertan ere ikusten dugu, ia ez dugula itsas ertzeko Donostia, Zarautz, Zumaia, Mutriku, Ondarroa, Bermeo, Santurtzi... bezalako hiribilduetan bertan jaiotako harginik ezagutzen, Kantauri eta mediterraniar isurialdea banatzen dituen mendizerren oinetan kokaturiko eskualdeetakoak berriz, Gipuzkoako Goierri, Durangaldea eta Aiarako harana edo Leniz eta abarretan ugariak diren bitartean.

GIZARTEKO PENTSAMOLDEAK. Ongi ikasitako lanbide baten jardunarekin bizitza irabazteko bere lurretatik zeharo irtenda, badirudi euskal hargina ez dela espiritualki atzerriratzen, izan ere “euskaraz pentsatzen baitu beti” eta sarritan argudiatzen du bere **aitoren seme izaera** eta bere jatorrizko “**viscaino**” izaera.

Emigranteak izanagatik hargin guztiak ez ziren beren herrialdean bizitzeko modurik ez eta besteren menpe lan egin behar zuten proletarioak. Baziren bai ofizialak eta baita maisuak ere; hauentzat hargin langintza beren ondasunak zorpetzen zituzteneko lantegi bat zen. Baziren “jauntasunezko” jabe zirela aitortzen zutenak ere.

GIZA SAKABANAKETA. Nahita nahiez “giza” merkatua hedatzen zeneko garai bat zen. Asko ziren, eta lanbide oso ezberdinetakoak gainera, XVI. mendean zehar Euskal Herritik kanpo joan zirenak: harginak, eskribauak, itsasgizonak, artisauak eta mirabe eta morroiak Gaztela eta bere kolonietako lurretan sakabanatuz joango dira.⁷ Mendeak ziren arkitekto, margolari, tailari, imajinagile eta abarren **nazioarteko joan-etorri hau** ezagutzen zela.

LANBIDE MAILAKETAK. Euskaldunak normalean hamabosteko “nekazari” **koadrilatan** joan ohi ziren, ia penintsulako eskualde guztietan zehar enkante lehiaketatan parte hartuz.

Gehienak hainbat teknika ezberdinetan jantzitakoak ziren: **leuntzaileak**, lankari edo **harbastatzaileak**, **harlangileak**, **harginak**, **harri-pikatzailak**, **ezartzaileak** eta abar.

Ofizialen artean baziren **aparejadoreak**, **langilezainak** eta abar. Eta azkenik baziren **maisu** edo **arkitektoak** ere. Eta hauetatik izen euskaldun asko gelditu zaizkigu, batzuk eraikuntzako benetako enpresari bilakaturik.

ARKITEKTO LEINUAK

Eskultoreen artean bezala, arkitektoen artean ere badira, sarriagotan agian, belaunaldi batetik bestera beren lanbidea eskualdatzen duten leinu edo familiak. Kontaezinak dira XVI. mendetik irten gabe, agiritan dauden familia abizenak:

- **Otsoatarrak** jatorriz Ipaztertarrak izan eta, Errioxan lan egiten zutenak;
- **Ganboatarrak**, XVI. mendean Salamancara bizitzera joan eta XVIII. mendera arte probintzi horretako lanen eta auzien ardura izango dutenak;
- **Garaizabaldarrak**, Errioxan herritartu arren Euskal Probintzietan ere lan egingo duten bizkaitarrak;

- **Garitatarrak**, Bilbo eta Begoñakoak, Bizkaiko elizetan Beaugrantarrekin elkarlanean aritu zirenak;
- **Lanestosatarren** hiru belaunaldiak, Salamancan herritartu eta eskualde honetan lan egingo zutenak;
- **Olabetarrak**, XVI. mende guztian zehar Kalagorriko katedraleko lanen zuzendariak;
- **Perez de Solartetarrak**, jatorriz Markinarrak, Errioxan bizitzen jarri eta hainbat elizen eraikuntza ardura izango zutenak;
- **Tolosatarrak**, Salamanca eta Valladolideko eskualdeetan jardundakoak;
- **Zarragatarrak**, Baskonia, Errioxa eta Kantabriako ingurune zabal honen barruan mende honetako hargintzak izan zuen familiarik esanguratsuenetako bat;
- **Olartetarrak**, Lantziegon kokatuta Bizkaiko (Zenarruza), Arabako (Fuenmayor) eta Errioxako (Naiara) lanen arduradunak;
- **Agirretarrak**, izan bereko familia ezberdinetako kideak, hauetariko zenbait Espainiako hegoaldean sakabanaturikoak;
- eta gauza bera esan liteke **Arteagatarrengatik** ere, penintsulan barreiatutako (Araba, Errioxa, Burgos, Salamanca, Valentzia, Granada eta abar) eraikuntza lantegi oso ezberdinetan agertzen den izen bizkaitarraz.

HARGIN EUSKALDUNAK ESPAINIAN

Beren lurretan ohikoa zen **elkartasunarekin**, euskal harginak bate bestearen fidatzaile agertzen ziren kontratatatan eta batzuetan auzietan elkarren ordezkari ere izaten ziren, Erdi Arotik XIX. mendera arte iraun zuten **artisaunen kofradiei** oso loturik dagoen gizarteko gertakari bat delarik berau.⁸

“Bizkaitar” taldeek El Escorialen, Salamancan, Kordoban, Granadan, Sevillan, Errioxan, Huescan, Barbastron eta abarretan egin zuten lan. Eta lantegi hauetariko batzuetan **maisu nagusien** mailara iritsi ziren.

“Bizkaitar” maisu batzuei buruzko erreferentzia oso zehatzak ere badaude:

- **Joan Arandia** elgoibartarrak Toledoko Alkazarrean eta Valladolideko Benito eta Santiago Santuen elizetan lan egin zuen.
- **Joan Olozaga**, Hernialdekoa, Cuencako katedralean tratua egin eta eraikitzaile eta eskultore moduan aritu zena;
- **Martin Gaintzakoa** eta **Migel Zumarragakoa** Sevillako katedralaz arduratu ziren;
- **Domingo Lasartekoa** Salamancakoaz;
- **Diego Mendietakoak** Cartuja de Mirafloresen egin zuen lan;
- **Goyazko Joan** eta **Martin Mendiolakoa** Karlos V.aren zerbitzura egon ziren.

Granadako katedraleko maisu **Diego Siloerekin** gipuzkoar eta bizkaitar maisu askok egin zuten lan. El Escorialen lan egin zuten **hamalau harginen** zerrendatik, **zortzi euskaldunak** ziren. Hauetako bat, **Pedro Tolosakoa**, gerora Uclesera pasa eta han ospe handia hartuko zuen. El Escorialeko monastegian bertan, P. Sigüenzak dioenez, **Zalduatarren** moduko arkitekto onen jaioterria zen Asteasuko harginek egin zuten lan.⁹

LANBIDEA ETA ARTEA

Dudarik gabe, ez dira esperientzia duten eta lanbidea menperatzen duten gizonak soilik. Beraien artean izango ziren formen edertasunaren zentzu fina zuten **egiazko ertilariak** ere,

atzerritar jatorrikoa izan arren, bere zentzu estetikoa asaldatu zuen platereskoa bezalako estilo baten erdian aurkitzen diren irtenbideak aditzera ematen duenez.

Euskal Herrian lan egin eta “eliza kolumnarioak” mota aldera hartu zen norabidearen arduradun bezala aurkituko ditugun ospetsuenek, merezi dute euren izenak Euskal Artearen Historian gogoratuak izatea:

Francisco Marrukiza, Domingo Aranzalde, Joan Olozaga, Martin Armendia, Pedro Mendiola, Andres Leturiondo, Pedro Ibarra, Joan Emasabel, Martin Agirre, Domingo Legarra eta beste zenbait.

Harriturik utzi eta ustekabeen harrapatu zituen *barrokoaren gainbehera* bat-batean etortzean, batez ere XVIII. mendean estilo honek euskal harginen talde batzuk Ameriketara joan arazi zituen.

2. ELIZA KOLUMNARIOAK: JATORRIA ETA DESKRIBAPENA

“Baskongadetako Gotiko” eliza (Lampérez) edo “Areto-eliza” izena ere eman izan zaie, eta kopuruagatik –herrialde txiki honetan ugari samar direlako– eta bere estilo jakinagatik, arkitekturako historialarien arreta merezi izan duen gertakizun tipiko bat osatzen dute. Oso esanguratsua de “Hallenkirchen” hauei buruz ari dela alemaniar jakitun batek (Otto Schubert) “euskal probintzietan” **garaiera bereko hiru elizbarne** dituzten eliza mota honek izan zuen garapen berezia azpimarratzea.¹⁰

ESTILO BATEN EZUSTEKO SARRERA

Gotiko arteari zegokion kapituluan ikusi genituen zeintzuk izan ziren XII eta XIII. mendeko europar eraikitzaileek gurutze ganga asmatzera eraman zituzten arrazoiak eta ondorioz estilo berri bat nola sortu zen. Euskal Herrian, XII eta XIII. mendeetan hiribilduen erakuntzak Europako beste herrialdeetan azaldu ziren arkitekturazko arazo berdintsuak sortu zituen, **gotiko estiloaren sistema berriaren** bitartez konpondu ziren arazoak.

Gotikoa **atzerapenarekin** sartuko da gure herrialdean, XIV. mendearen erdialdean hain zuzen. Mende honen bigarren erdian eta XV.aren hasieran, etengabeko hazkundean ari zen populazio batentzat sagaratuak ziren tokietan eraikuntza gero eta premiazkoagoa zenean, aurreko orrietan aipamen egin diegun hiru eliza-barnetako eliza batzuk altxatzen hasi ziren poliki-poliki:

- Gasteizen, *Santa Maria* eta *Pedro Santuarena*;
- Bizkaian, *Santiagoren katedrala* eta *San Anton* parrokia, eta *Lekeitio* eta *Gernikakoak*;
- Gipuzkoan, *Getariako Salbatore Santuarena*, *Oñatiko Migel Santuarena* eta abar.

Eta *abar* diot, ez baitago dudarik gotiko klasikoko eraikuntzak, nolabait deitzearren, beste tokietan ere eraiki zituztela lehen eliza erromanikoak ordezkatzuz, nahiz eta eliza erromanikoetatik zuzenean XVI. eta XVII. mendeetako eraikuntza irtenbideetara pasa zirenen kasuak ere ez diren falta. Agirietatik dakigu XVI. mendean eraiki ziren **ia eliza kolumnario guztiak**, **guztiz gotikoak** ziren beste batzuen lekuan altxa zituztela.

Eliza hauen egitura eta formak iradoki zituen **arrazoirik** erabakigarriena zein izan zen galde daitekeen gauza da. Gotiko klasikoaren berezko espazioaren zatiketa eragozteko joera zuen **aldarte estetiko-erlijioso** jakin bat bezala izendatu genezakeen borondatea izan al zen batez ere? edo Chueca Goitiak jada esana zuen bezala “arbotanteen erabilera eskatzen zuen eta okerturik

amaitzen duten pilareetan zama eszentrikoak sortzen zituen altura ezberdinetako bultzaden arazo estatiko zaila” konpondu nahia bezalako arrazoi **teknikoagoak** izan ote ziren?

Hortxe dago gertaera: **XVI. mendean** zehar katedraletako elizgizonei, kontzejuei, nagusiei eta fededunei beraien parrokia-elizak modu oso berezi batean **zabalagotu eta handiagotzera** eragin zien **eraikitze gogo handi** baten leherketa moduko zerbait izan zen. Gogo honek kantauriar kostaldean zutik gelditzen ziren eliza erromaniko ia guztien eta neurri txikiko gotiko batzuen desagertzea eragin zuen.

EZAUGARRIAK

ESTALKI GOTIKOAK ETA ERRENAZIMENTUKO EUSGARRIAK. Beren tradizioei atxikirik, XVI. mendeko euskal harginek nahiago dute eurek ikasi duten **estaltze gotiko** motari eustea; baina estalki horiek eusteko estilo berri bateko osagaiak onartzen hasten dira, errenazimentukoak alegia, mendearen bigarren herenean Espainian zehar zabalduz joango dena: **zutabe handiak** pilare gotikoa ordezkatzeko du.

ESPAZIOAREN BATERATZEA. Honek Eliza horien itxura formalean aldaketa ikusgarri bat gertatzea eragingo du: *espazioaren bateratzea*. Eliza hauetan sarreratik bertatik, begirada bakar batek barruko espazioaren zabalera handia barneratuko du, soila, xaloa, apaingarririk gabea ageri dena eta begiradak aurrez aurre, pilare gotikoen ordezkari jarri dituzten harrizko euskarri zilindrobakarrekin egiten du topo, gainetik palmondo erraldoien moduan itxura harrigarriko gangetako arkuak sortzen direlarik.

Hasieran, **kapitelik gabeko inbelpeetatik** sortzen dira *gangetako arku hauek*, ez baita frogatuko dituen ezer ikusten, **Gasteizko San Bizenten** gertatzen den bezala. Gero *izar gangen* jaiotzak eusten dituzten txertaketen konplexutasunetik saihestu nahirik, doriko, joniko edo toskano motatako **kapitel sasi-klasikoak** lantzen dira.

ERAIKUNTZAREN EZAUGARRIAK. Ondorioz, eliza mota berriak ondorengo ezaugarriak ditu:

- Oinplano laukizuzena;
- Hiru eliza-barne, erdikoan normalean, alboetakoak baino zabalagoa den absida bat duela;
- **garaiera berekoak** dira hiru eliza-barneak;
- Arbotanterik eza;
- Gangen zama **barruko euskarri** ikaragarrietara eta normalean **harlandu** gogor eta ongi landuz prestatu eta barruko aldetik harmorari itsatsitako **pilarez** sendotuak eta batzuetan kanpotik mailakatuak diren **kontrahormez** indarturik dauden **hormetara** jausten da.
- Gangak gotikoak izanik eta berauek sostengatzen dituzten zutabe altuak berriz leunak, **kapitelen abakoetan** edo **inbelpearen** jarraipen soilean hartzen dute atseden gurutzeriak.
- **Izar itxurakoak** izan ohi dira **gangak**, askotan lotura eta era ezberdinetako konkorrak dituztenak, arkuen nerbio-sareak apaintzen dituztelarik.
- Ganga gotikoak XVII. eta XVIII. mendeetan beste **ganga trenkatu** batzuek ordezkatu zituzten, *sare itxurako* nerbioek *kasetoiak* osatzen zituztelarik.

Guzti honek **hutsune harrigarri eta itzela** sortzen laguntzen du, **argi gris** batez, nahikoa baina diskretuki argitu daitekeen eremua, gotiko klasikoko argi koloredun eta Errenazimentuko argi gardenarekin kontrajarrit.

GOTIKOA ALA ERRENAZIMENTUKOA? Eliza hauetan gotikotik eliza-barnean altuera eta gangetako gurutzadura besterik ez da geratzen. Zilegi da, beraz, eliza hauek gotikoak ala errenazimentukoak bezala kontutan hartu eta sailkatuak izan behar ote direneko galdera egitea.

Guk errenazimentuko moduan izendatzea nahiago dugu, arkitektura gotikoaren oinarriko irizpideak alde batera uzten baitira:

- gotikoko egitura artikulatuaren irizpidea, **bateratutako egiturak** ordezkatu du;
- eta arbotanteen bidez zama guztietatik hormak arinduz garden bilakatu eta kristal bihurtzeko irizpidea ere ez da errespetatzen, zeren eta **hormak** hemen, erromanikoan bezala, **euskarri osagai** bilakatzen dira berriz eta ez dira itxitura soila.

ARGIZTAPENA. Gotikoak hainbeste arduratzen zituen argitasunaren auzia egoki asko konpon daiteke, izan ere leihateak altura berekoak diren alboetako eliza-barneetan zehar zuzenean eliza-barne nagusira irekitzen baitira, giro garden bat sortzeko behar adinako altuera duten baoak irekiz.

Baina egia da Euskal herrian argitasuna nabarmen samar neurtzen dela, izan ere bao gutxi eta txikiak irekitzen baitira, honetan eguraldi giroaren baldintzak eragile dira, zalan-tzarik gabe, Martin eta Pedro Armentia-ko maisuek Azpeitiko Soreasuko Sebastian Santuaren parrokiarako beren diseinua aurkeztean sinatu zuten idatzian ziurtatzen den bezala: “iparralde-tik bost leiho egitea komeni da... sei horma-bularren artean, erlaitzaren gainean... ura eta haizearen haserreak ugariak direla eta beste leihoen beharrik gabe, eta ez lirateke aski beirateak eta beste tresnarik ere... eta abar”.¹¹

● AURRETIKOAK ETA PENINTSULAN BARRURA SARTZEA

Eliza mota hauen jatorria dela eta, –Barrio Loza eta Moya Valgañonek¹² egiten duten bezala– gogora dezagun **XII. eta XIII. mendeetan** jada Frantziako **Poitou-en** bazirela garaiera bereko hiru eliza-barnetako elizak, gero eredu hau, XIII. eta XIV. mende bitartean Alemanian zabalduko zela eta **Hallenkirchen** (areto-elizak) izena hartu; eta handik Europa erdialdean barrena zabalduko ziren.

Iberiar¹³ Penintsulan ia garai berean **XVI. mendean** eskualde ezberdinetan agertu ziren, eta Gaztelan batez ere. Oraindik ere badira zutik jarraitzen duten batzuen batzuk Toledo, Burgos, Soria, Guadalajara, Badajoz eta Logroño-ko probintzietan.

Otto Schubert historialariaren arabera, eraikitze “modu” hau Euskal Herrira **Gasteiztik** sartu zen. Frogatzen ez duen arren, **Bizente Santu Martiriaren** eliza “euskal parrokia elizentzat **eredu** bilakatu zela” pentsatzen du.

Bestalde, hispaniar eskualdetara zabaltu zezaketenak **euskal harginak eta menditarrak** izan zirela uste izaten da. Castor de Uriarte arkitektoak, gai honi buruzko bere monografikoan, Espainiako eskualdeetan¹⁴ berak aurkitzen dituen hiru eliza-barne berdineko elizen kontaketa bat egiten du, agiri-erakundearen kokamen oharrik eman gabe Eliza mota honen funtsezko ezaugarrien agerpena zehaztasun apur batez datatu ahal izateko; baina berak “Euskal herriko areto-elizen eragina dutenak” bezala kontutan hartze alderako joera du. Halaz ere, ez dugu ahaztu behar **Rodrigo Gil de Hontañónek** egin zuen testigantza goiztiarra, alboetako eliza-barneak nagusiaren garaierara altxatzeko aholkatuz.¹⁵

Azkaratek **Toledoko eskualdekoak**¹⁶ ikertu ditu bereziki, eta hauetako batzuetan pilare gotikoak mantentzen direla ohartzean, **pilare gotikotik errenazimentuko zutabera** eman zen urratsa naturaltasunez eman zela iradokitzen du “batez ere menditar eta bizkaitar hargin maisuen” lanari esker.

Barrio Lozak, bere aldetik, esanguratsua izan litekeen gertaera jakin baten inguruko agiriak eskaintzen ditu: Santxo Legarra **euskal harginarena**, Cuencako Klemente Santuaren elizaren eraikuntzaren arduraduna izanik, 1554an zaindariei alboetako hormak goraino altxatzen utz ziezaiotela eskatu zien, alboetako kaperak kenduz; eta garestiegi irudituko balitzaie, nahi zutena egin zezatela; baina berak proposatzen zuena “askoz hobea eta dotoreagoa izango

zela... azpimarratuz, modu horretara egonaz (eliza-barneak) alaiago egongo zirela eta kapera bakoitzean leiho bat egon zitekeela eta elizari argitasun handia emango liokeela”.¹⁷

3. LANAK

Ez da zaila Euskal Herrian “eliza kolumnarioa” izena bere zentzu osoan merezi duten eliza ia guztiak izendatzea. Eraikuntza bukatzeko erabili behar izan zen aldia luzea zela eta, bera burutzeko lanetan hainbat gora beherak eta jasandako etenak zirela eta batzuetan berari dagozkion agiriei eskaintzen dituzten iluntasunak direla eta Mª Asunción Arrazolak nahiago izanagatik, gure azalpenak, *XVI. mendearen lehenengo edo bigarren erdian eraikiak izan zirenen artean desberdintasunen bat* kokatu nahi izatea ez zaigu beharrezkoa iruditzen.

Bere zabaltasunagatik arreta berezia merezi duten eliza haietan bakarrik geldituko gara. Hara nola:

- **Araban**, Gasteizko Bizente Martiri Santuarena;
- **Gipuzkoan**, Irungo Junkalekoa eta Erretereria, Azkoitia, Azpeitia, Eibarko eta Bergarako Pedro Santua eta Santa Marina parrokiak;
- **Bizkaian**: Abandoko Bizente Santua, Elorrioko Sortzez Garbia eta Zamudion, Arteaga, Markina-Xemein eta Gernikako parrokiakoak (azken hau XVI. mendean eraldatua);
- **Nafarroan**: Zentroniko eta Kaskantekoak.

Euskal herriko hiribildu garrantzitsuei dagokien tokien izendapen hau aski da historialariak atal berezi bat eskaini eta Errenazimentu Klasikoko une historiko honetan euskal lurretan eraikuntza mota honen nagusitasuna zer dela eta eman zen galdetzeraz behartua senti dadin.

● ELIZA KOLUMNARIOAK ARABAN

GASTEIZKO BIZENTE MARTIRI SANTUA

Euskal Herrian agertzen den eliza kolumnarioen **lehen adibidea** 1484 eta XVI. mende hasiera bitartean eraiki zen Gasteizko **Bizente Santuaren** eliza da. Eta ia bakarra dela ere gehitu behar da, eliza mota hau ez baitzen errota, izan ere arabar lurraldean.

Diseinu egilea nor izan zen ez da ageri. Kareharrizko eraikina da, 32'69 m. bider 22'60 m. tako *oinplano laukizuzen* baten gainean, eta 16 m. tako garaiera duena. Handitasun sentipen orokor bat ematen duen neurri handiko *harlanduen* teknikaz ederki landutakoa da.

Gurutzadura bakuneko gangak zuzenean txertatzen dira, kapitelik gabe, 2'50 m. tako diametroa duten zortzi zutabe lirainetan, hauek atzeko koruari eusten dioten oraindik ere gizenago diren beste birekin kontrastatzen direlarik, izan ere lodiera hau (10'50 m. zirkunferentziak) lehenagotik zeuden bi zutabeak erdiraino harriz estaltzean iritsi zuten. Zortzi *euskarriak* palmera moduan eta hormetako hamabi mentsulen gainean oinarritzen diren ojiba arkuetan irekitzen dira. Gangako arkuetan irudiz eta ezkutuez apainduriko *54 giltzarri* borobil daude.

Elizaren eraikuntza data baino dezentez beranduago, alboetan edo hormei itsatsirik aldare, irudi eta hilarridun *kapera* batzuk sortuz joan ziren. Bi gorputzetako *dorre* lirain bat eraiki

zen XIX. mendean eta oraintsu berriz kanpoko *aterpe* bat erantsi zitzaion desagertutako Franzisko Santuaren komentuko arkuak aprobetxatuz.

* * *

Esan bezala, eliza mota hau ez zen errotu Arabako lurraldean. **Gesaltzan** besterik ez da azalduko berriro, hemen **Villaconeseko Santa Mariaren eliza** zaharra (XVI. mendea), bere oinplano laukizuzena, gurutzaduraz estalitako bere hiru eliza-barneak eta poligonozko absidea dituen ikus dezakegu.

● ELIZA KOLUMNARIOAK GIPUZKOAN

ERRETERIAKO JASOKLINDEA

Gipuzkoara etorriko bagina, altuera bereko *hiru eliza-barneen* gainean *ganga gotiko* batzuk *zutabe klasikoekin* bateratzea burutu zuen Probintziako lehena izan behar du **Erreterian** aurki dezakegun **Jasokundeko** parrokiak; eta edonola ere, Eliza berean **gotikotik Errenazimenturako aldaketa** nola egin zen adierazten duen adibidea da.

Eraikuntza 1523an hasia da, ganga gotikoko nerbioak biltzen dituen baketa handiak gordetzen dituen kapera nagusiko pilareak orduan eraikiak direlarik. Ahaztu dezagun une honetan XVIII. mendean Bentura Rodriguezek Kapera Nagusia erabat eraldatu zuela. Hiru mende lehenago, 1542an, lanen zuzendaritza Francisco Marrukizak hartu zuen. Seguru asko estilo berri alderako urrats erabakitzailea eman zuena bera izan zen, alboetako eliza-barneak nagusiaren altura berera igotzea erabakiz eta estalkia eutsi ahal izateko zutabe dorikoak jarritz: gotiko aldian normalean erabiltzen zirenak baino konplexuagoak diren gangak, baina XVI. mende aurreratuko urte hauei dagozkienak baino xumeagoak direlarik.¹⁸

Domingo Aranzalde arduratu zen 1557an hasi eta 1571ra arte bukatuko ez diren lanaren jarraipenaz. Marrukiza eta Aranzalde, eta ondorengo guztiek, aldaketa barneratuz, emaitza honek momentu historikoaren eskakizun espiritual eta erabilgarriei erantzuten ziola oso sinetsita egon behar zuten, zeren eta dudarik gabe elizaren egitura eta formatan sartzen zituzten *inkoherentziak* sentituko zituzten, izan ere, gaur egun elizak dituen *zortzi euskarrietatik* (lau alde bakoitzetik) aldare-aurretik gertuen daudenak *pilare gotikoen* itxura gordetzen baitute ordutik.

BERGARAKO PEDRO SANTUAREN ELIZA

Gure maisuek XVI. mendean garapen horren eta sortzeko askatasunaren beste adibidea Bergarako Pedro Santuaren elizan aurki dezakegu.

Bazen ziurrenik gotikoa izango zen eliza bat 1348. urtean ere. Berri bat eraikitzea erabaki zen 1527an.

Lanaren kontratua egun haietan aldi berean Oñati eta Azpeitian aurki dezakegun **Pedro Lizarazu** maisuari egin zitzaion. Dudarik gabe berari zor zaiona da kapera nagusiaren zatiko *ganga gotikoaren* abiatzea. Zabalera handi bat eman nahi zitzaion eliza bat da, baina gotiko klasikoko kanonetatik irten gabe. Nolanahi ere, gangaren nerbioek, logikoki, euskarria gangako nerbioei dagozkien baketa handiak dituen pilare bat izatea (kasu honetan borobila) eskatzen dute. Kapera nagusia besterik ez zen eraiki 1545.era. Ziurrenik esparruaren **zabaltasun handia** jadanik erabakia zegoen, eliza-barneen zabaleran kontraste ikusgarria zuelarik: eliza-barne nagusiak 13'35 m. neurtzen ditu eta alboetakoek 4'60 m.; habearteko luzerak, 9'75 m. eta zutabeen diametroa berriz 1'68 m.-takoa da.

Urteak igaro dira eta 1569an **Pedro Ibarra** arduratzen da lanez. Bakarren batek eraikin moderno bat nahi zela aginduko zion eta arkitektoak *erromatarren erara* eraikitzea erabakiko zuen. Emaizta gaur oraindik begi bistan dago: *lau zutabe klasiko* jarri ziren –alde bakoitzeko bina–; baina aldare-aurretik gertueneko bietan gangaren nerbioei dagozkien *baketa handiak* mantentzen dira. Atzeko korutik gertuen dauden bi zutabeak berriz lauak dira.

Pedro Ibarrak 1569an bukatu gabea zuen lana eta bere seme **Pedro Martinez Ibarrak** eman zion jarraipena.

Lanak luze joan ziren, atzeko euskarriak ahulak zirela konturatu zirelarik. Anaia Migel Aranburuk XVII. mende hasieran, aipaturako euskarriak aztertu ondoren eman zuen informean, aholku bat eman zuen “*toskanar oinarri* bat eman ziezaietela”. Argi dago XVI. mende amaiera aldera zutabe klasikoetan oinarrituz eraikitzea behartu egiten zutela. Eta, hain zuzen ere, korutik gertu dauden azken bi ostikoek *kapitel klasikoak* daramatzate.

BERGARAKO SANTA MARINA

Anaia Migel Aranburu bera izan zen **Bergara** hiri bereko Pedro Santu elizaren garaikidea izan zen **Santa Marinako** eliza aztertzeaz arduratu zena.

Aldi berean Azkoitiko elizaz arduratzen zen **Andres Leturiondo** maisuaren zuzendaritzapean hasia zen 1542an. Santa Marinako lanak, Pedro Santukoak bezala, luzatuz joan ziren eta beste maisu batzuekin jarraitu behar izan zuten: **Pedro Estibururekin** (1552-1559), **Pascual Iturizarekin** (1559-1563) lehenago Eibarko lantegia zuzendu zuen, **Joan Emasabelekin** (1563-1575), **Gaspar Balzola** (1575- -1581) eta beste batzuekin. Azken txanpa **Hernando Loidiren** zuzendaritzapean egin zen, 1607an bukatuz, data hau delarik lan guztia anaia Migel Aranburuk gainbegiratu izan zenekoa.

Hala eta guztiz ere, 40 urte beranduago (1648) Madrilgo mezenas bati lanen konponketarako diru laguntza eskatzen zitzaion, “eliza itxi zeneko zureria eta oholak kaltetuak eta ustelduak baitzeuden euri eta ekaitzen eraginez”.¹⁹

Santa Marinaren elizak altura bereko *hiru eliza-barne* ditu, diametroz 1’68 m. tako zutabeak dituen, *atikadun oinarri* baten gainean eta *kapitel doriko* batekin koroatuak daudelarik. Eliza-barne nagusiak 10 m. neurtzen ditu eta alboetakoek, 5’45 m., eta distantzia hau bera dute habeartek. Atzeko *koruak* ostiko sendo eta burudun arkuek eutsitako hiru eliza-barneak hartzen ditu bere baitan. Kanpoaldean, eraikina prismazko *kontrahorma* indartsuetan itsatsia dago eta hego mendebalde eta ipar ekialdean berriz bi *arkupetan* kokatua dago.

AZKOITIKO SANTA MARIA

Azkoitiko hiribilduak, aurreko mendeetatik, bazuen **Antigua** edo **Baldako Andre Maria** deituriko eliza bat. Eliza berri bat eraikitzea erabakiko da 1528. aldera: gaur egungo **Santa Mariaren** parroikia-eliza izango da.

Planoak 1528an diseinatzen dira. Honetaz hiru maisu arduratuko dira: jadanik aipaturiko **Pedro Lizerazu**, **Pedro Alzega**, Soreasuko Sebastian Santuarenean ere lan egin zuena, Azpeitian, eta **San Joan Arteaga** delako bat, inondik ere 1512. urte inguruan Kalagorri Santiagoko kapera nagusiaz arduratzen zena.

Badirudi 1540-1547 urte bitartean lanez **Pascual Arrandolaza** arduratuko dela. Bera hiltzean hainbat arkitekto eskuhartuko du, 1559an lana Bergarako Santa Marinarako planoak eman zituen **Andres Leturiondoren** eskuetan gelditu arte. Lana 1564an bukatutzat hartu zen. Eliza berriak sute bat jasan zuen urte gutxi batzuk beranduago eta ondorengo urteetan berritu beharra izan zen.

Altura bereko *hiru eliza-barnedun areto oinplanokoa* da, aipamena egiten ari garen eliza mota hauen kanonei dagokienez. Harroin atikadun eta zokalo prismatikoen gaineko kapitelen dorikodun *zortzi zutabe zilindriko handik* eusten dute sabaia. Euskarrien garaiera 14 metrotakoa da. Kapitelen gainetik arkuak tarte jakin batetik irteten dira. Zabaleran 9'82 m.takoa den eliza-barne nagusiko *gangak* petxina gaineko kupuladunak dira; alboetako eliza-barnetakoak (5'52 m.takoak) arku beheratukoak dira eta bertara kapera batzuk irekitzen dira. *Koru garai* batek Elizaren zabalera osoa hartzen du, hiru arku beheratuko aurrealde batean oinarriturik. Zortzi zutabeez gain hormari itsatsitako zirkuluerdiko ebakiduradun *ostikoek* eta angeluzuzeneko ebakiduradun kanpoko kontrahormek laguntzen diote gangari eusten.

Logikoa dirudi, Mª Asunción Arrazolak uste duen bezala, **Errenazimentu alderako** itzulia Leturiondo maisuak eman zuela pentsatzea, izan ere Bergarako Santa Marinaran ere bera izan baitzen Gotikotik estilo berrirako iragaitea erabaki zuena.

AZPEITIKO SOREASUKO SEBASTIAN SANTUA

Azkoitiko elizaren garaikidea da **Azpeitiko Soreasuko Sebastian Donearen** parrokia berria. Hemen ere bada 1534an **Pedro Alzegari** agindu zitzaion elizako lanen berreraikuntza baten hasieraren berri ematen duen agiririk. Maisu ezberdinak etorriko dira bata bestearen atzetik lan honetaz 1541ean **Domingo Olozaga** arduratu zen arte; honek ordea, Hernaniko elizarekin kontratu bat sinatu ostean 1545ean Azpeitiarekiko bere konpromisoak bertan behera utziko dituelarik. Hasitako lanen geldotasunak Udala bilera garrantzitsu bat egitera behartzen du 1568ko urriaren 7an, bertan, egin zegoen eraikinaren zati bat aprobetxatuz eliza berri baten eraikitzea erabakitzen delarik.

Iruñako Gotzainaren onespina lortuko da eta lan berria **Pedro eta Martin Armendiako** hargin maisuei aginduko zaie. 1570eko urrian hauen hautamenean uzten da elizak eliza-barne bakarra ala hiru izango dituen erabakitzea. Egia esan Iruñako Gotzain Don Diego Ramirezen ideia izan zen, Azpeitira 1568an eginiko bisitaren ondoren aholku hau eman zuena, eliza berrian “*diseinuaren arabera hiru eliza-barnetakoa egitea, eta ez zedila eliza-barne bakarrekoa egin sortu zitezkeen arazoak zirela eta, eta oinarritu behar zireneko pilareak borobilak izan zitezela eta errematean jartzen ziren diseinu eta aginduekin bat etor zitezela*”.²⁰

Eta beraiek dira 1571ko urriaren 2an Udalaren onarpenerako aurkeztzen duten xehetasunezko diseinuan zehazten dutenak: “*hiru eliza-barnetako eliza, eliza-barne bakarrekoa baino hobea da, bai betikotasunerako nahiz horrelako eraikin baten osperako eta inongo norbanakoren kalterik gabe, gainera erabilgarri eta mesedegarriagoa da norbanakoarentzat zein orokorrerako, zeren eta pilare toralak txikiagoak egingo dira eta bi pilare erdiak kendu eta burualdeko hormara gerturatuko dira, eta hori dela eta burualdea itzal handikoa eta zabala geldituko da eta delako elizak lehenagokotik duen horretako zabalera eta luzera berean geldituko da, eta abar.*”

Aizarnan, Zestoan, Deban eta Seguran eskuhartu zuen **Martin Armendia** Errezilgoa maisu oso preziatuak berak erabaki zuen eta altura bereko **hiru eliza-barnetako** eliza baten diseinua aurkeztu zuen, elizaren neurriak, luzeran, zabaleran eta altueran zehaztuz eta euskarri zilindrikoetan burualdearen ondoan zeuden “bi pilare erdien” eraldaketa, eraikin osoan zehar geroago eraiki beharko zirenak guztira zortzi *zutabe doriko* zoragarri nolakoak izango ziren erabaki zuena.

Proiektu honen gauzatzea ikaragarri luzatu zen. Lan honen aurrean bata bestearen atzetik hainbat hargin aritu ziren (Migel Bolivarkoa, Joan Apoitakoa, Pedro Mendiola) eta hauek, Armendiaren diseinua gauzatuz joan ziren, ez ordea auzi haserrekorrik gabe, eta hauei zor zaiena da ziurrenik *gangen* eraikuntza; XVII. mendera arte amaitu ez zen lan luzea berau.

Eliza-barne nagusiak 8'30 m. tako zabalera du eta alboetakoek 4'50 m.-takoa, habearteak 6'45 m. tako luzerarekin, aldare-aurretik gertuen daudenak izan ezik, 10'90 m. neurtzen baitute. Absidea poligonal da; eta elizaren oinetan Azkoitikoaren antzekoa den *korua* eraiki zen.

EIBARKO ANDRES SANTUAREN ELIZA

Eliza kolumnario mota honen jaiotza eta garapenean kasu berezi eta irakasgarria da **Eibarko Andres Santuarena** da. Etengabeko hazkunde demografikoak (1551ean 250 biztanle bazituen) Eibarko “elizateko” Kontzejua elizaren handiagotzearen beharra proposatzera behartua zegoen 1499an, bere zaintza “elizaren harremanak eraman izan eta eramaten dituen” **Olasotarren etxeko** jaunaren eskumenean zegoelarik.

Elizaren eraikuntzarako, hiribilduak Jaunari (on Joan López Ganboakoaren Ahaide Nagusiari) honako hau eskatzen dio: “*que dexe a la dicha yglesia para ello las dos tercias partes de los dichos diezmos que son menester; el cual dis que non lo ha querido nin quiere faser, poniendo a ello sus excusas e dilaciones yndebidas*”.²¹ Auzia Errege Kontzejura eraman zen eta azkenean jaun zaindariak etsi egin behar izan zuen. Baina gaia eliztarrek nahi baino gehiago luzatu zen lokalaren estutasunekin jarraitu behar izan zutelarik aspaldiko garaietatik Kontzejua biltzen zeneko arkupearen moldaketa batetaz baliatuz.

Deba Behereko hainbat elizetan parte hartu zuen eta jatorriz Mutrikuarra zen **Pascual Ituriza** maisuaren zuzendaritzapean jarri ziren lanak, 1538-1540. urtean hasi ziren arte. Eta nahiz eta “*Maese Pascual tenía en su compañía cinco o seys hombres de su oficio*”, 1548an Eibarko lana utzi egin zuen alboko Elgoibarren lan egiteko. Lanek jarraitu zuten eta gurtza bere onera etorri zen, 1558an sinatu baitzen, izan ere, ikusi genuen bezala, erretaula handiaren kontratua **Andres Araotzekin**. Bere seme **Joanek** 1572an jarraitu zuen eta XVII. mendearen hasierara arte bukatu ez zen lana.

BEREZITASUNAK. Eibarko elizak baditu hainbat. Bata ohiko eliza kolumnarioetan agertzen ez den *gurutzadurako eliz barnea* duena dela. Bestea, bere *kapitela estilo ezberdinetakoak* direla; batzuk dorikoak dira eta besteak korintioak. Eta bestea, bereziena, bere *norabidea* aldatu egin zitzaioela da. Eliza beti bezala aldare-aurrea Ekialdera begira zuela hasi zen eraikitzen. Gero, XVII. mendearen hasieran alderantzizko norabidea ematea erabaki zen: oraingo burualdea **Mendebaldera** dago eta XVII. mendean jada eraikia izan zen. Horregatik kapiteldorikoak (lantze zaharrena dutenak) atzeko zutabeetan gelditu dira; eta korintioak, berrikien eginak direnak aurrealdean daude, gurutzadurarekin batera.

Altura bereko *hiru eliza-barneetatik* erdikoak zabalera 8 m. neurtzen ditu eta 4 m. alboetakoek. Habearteak neurri ezberdinetakoak dira: gurutzadurakoak 9 m. neurtzen ditu, ondorengoak, 4'40 m. eta koru azpian (hiru eliza-barneak hartzen dituen) 6'20 m. neurtzen ditu. Eibarko Andres Santuareneko *gangak* izar gurutzadurak dira, lotura oso konplexuekin, eta edertasun handiko giltzarrietan domina handiak dituztenak, bereziki koruko gangetan kokaturikoak, zaharrenak direlarik esan dugun bezala. *Hiru absideak* poligonalak dira.

Kanpotik ikusirik, goi samarrean kokaturiko bere *leihateak*, *trantseptu* guztiz irtena, *kontrahorma* soilak eta hormetako prestaketa *guztiz latza* dituen eliza hau **euskal eraikitze estiloaren paradigma** da bere historiako une honetantxe.

TOLOSAKO SANTA MARIA

Tolosako Santa Maria eliza estilo honetako **handienetariko bat** da. 1501ean erre zen beste baten orde zegoen eliza hau, XVI. mendearen bigarren erdian hasia zen (1548) eraikitzen eta XVIII.aren amaieran bukatu zen, justu-justu 1789ko urriaren 9an Joan Bazkardoren

erretaula ederra irentsi zuen beste sute ikaragarri bat nozitu, eta gerora XIX. mendean **Silvestre Perezen** egitura batez ordezkaturik izango zen: jaspeko baldakino baten azpian aldare nagusi bat, 1820an derrigorrezkoa zen bezala, guztia estilo neoklasiko batean. Jasokundearen koadro bat ere jarri zen, Antonio Zabala bergararrak margoturikoa.

Ziurrenik eliza kolumnario honen arkitektura arduradun maisua **Martin Agirre** izan zen, lanak 1559.etik 1581. arte zuzendu zituen, alboko Ibarrako elizaz ere arduratu eta Donostiako San Bisenetako ere aztertu zuen urte horietan.

Luzeran 59 m., zabaleran 34 m. eta altueran 31 m. neurtzen dituen Tolosako eliza handi honetan ikuslearen arreta erakartzen dute segurtasun arrazoiak direla eta 2 metro eta erdiko diamentrorira iristen diren eta astuntasunezko eta liraintasun ezaren inpresioa sortzen duten Silvestre Perezen berritze lanean loditutako *sei zutabeek*. Altura bereko eliza-barneak *gurutze ganga* izarrezkoaz estalirik daude, eliza-barne nagusian erdi puntuko arkuak eta albokoetan arku zorrotzak daudelarik. Sei zutabe sendoez gain karga botatzeko balio dute hornei itsatsiriko harroin erdiek ere. Erdiko eliza-barneak 11'40 m. neurtzen ditu, eta albokoek 6'63 m., luzeran 10'80 m. tako habearteekin.

Kanpoaldera, fatxadak *atari ederra* bistaratuz, *dorreak* eta **Martin Karrerak** (1761- -1764) diseinatutako *kanpai-horma* airosoak jadanik aldi barrokoan gaudela adierazten du. Baina alboetako horma "kolumnario" estiloaren soiltasun guztizkoak dira.

IRUNGO JUNKALEKO ANDRE MARIA

Junkaleko Andre Maria den Irungo zaindariak, hiribildu horretan eliza zoragarri bat du. Ez dakigu zaharraren toki berean dagoen ala tokiz aldatua den. Errenazimentuko beste euskal elizetako bat, bere eraikuntza ustekabearen luzatzen dena –kasu honetan ia mende bat– eta horren ondorioz, *aldi ezberdinetako* eraikuntza eta estilistiko ezaugarriak barneratzen dituen. Proiektua, edo gutxienez burutzearen erabakia 1587tik 1605 arterako ordainketa eskutitzak sinatzen dituen **Domingo Legarra** maisuarena da.

Hemen, XVI. mendeko urteetan ongi sartua egonagatik, gotikoa hasten da, azkenean Joan Bazkardoren erretaula bat (1647) jarri zeneko aldare-aurreko pilareek erakusten duten bezala. Eliza kolumnarioen artean azken hau *ezohikoa* da, erdiko bi tarteetan bakarrik dituelako *hiru eliza-barne* berdin, aldare-aurre eta koruko zatia eliza-barne bakar batekoa izanik. Aski ditu beraz, *gurutzeria ganga* eusteko alde bakoitzean *bi zutabe* bakarrik (1'65 m. tako diamentrodunak), aldare-aurrekoa mendearen azkenaldian eman ohi zena oso korapilatsua izanik. Harrizko ganga hauek indarra galdu zuten zementuzko gangez ordezkatuak izan ziren XX. mendean hasieran. Eliza mota honetako zabalenerako bat den erdiko eliza-barneak, 14'50 m. neurtzen ditu; eta alboetakoek 4'60 m., habearteak berriz 9'17 m. takoak dira.

Kanpoaldean, irten samarrak diren *kontrahormak* ikusten dira. *Idibegiak* XVII. mendea oso aurreratuan ireki ziren, baita beirateak jarri zireneko leiho batzuk ere.

ZUMARRAGAKO SANTA MARIA

Zumarragako kristau elkarteak bi eliza zahar gordetzearen zortea du. 1565ean bertako bizilagunek parrokia (gaur egun "Antigua", "ermiten katedrala" deitua) menditik lautadara jaisteko eskatu zuten. Zaindari jendearen aldetik aurka azaldu ziren. Baina azkenean, bizilagunen alde ebatzi zen auzia. Ordurako, hazkunde demografikoak gurtzarako toki berri eta zabalak eskatzen zituen toki haietan eraikitze modu berria ezartzen hasi ziren.

Lanak 1578an hasi ziren eta **Santutu Arresti** eta **San Joan Altuna** maisuei eman zitzaizkien. Honen heriotzan **Joan Agirrek** hartu zuen bere lekua (1600); baina honen lanak ez ziren apaizgoaren eta Kontzejuaren gustukoak izan eta, elizaren amaiera hamarkada luzez atzeratzea lortu zuten auzi luze bat hasiz. Guzti honek ez zuen eragotzi *sei euskarri* borobil harroin atikadunak, ekinoetan arrabak dituzten kapitel dorikoak eta barnetik *balkoi jarraia* duen altura bereko *hiru eliza-barnetako* eliza eder eta zabal bat lortzea. Erdiko eliza-barneak 7'20 m. neurtzen ditu, alboetakoek 5'35 m., eta habearteek 5'60 m.

DEBAKO SANTA MARIA

Debako Santa Maria eliza, bere **jatorri gotikoa** ezkutatzen ez duen Gipuzkoako beste eliza handienetako bat da. Bazen XIV. mendeko eliza bat sarrerako arkupea egiteko defentsarako gaztelu zahar baten dorrea aprobetxatu zuena. XVI. mendeko eraikin berriarentzat **Joan Arostegi** maisuaren diseinua jarraitu zen Gorosabelek dioenez, eta 1629an **Joan Martinez Olaetak** amaitua izan zen.

Jada 1554rako lan garrantzitsuak eginak ziren. Aurreko eraikin aldiko hormak gordez, aurretikako horma-bular gotikoak zortzi *zutabe klasiko* handiz ordezkatu ziren, alboetako eliza-barneak erdikoaren altuera berera igoz. *Azpiko korua* eta bi *kapera* egitea ere erabaki zen. **Martinez Arrona** maisuak 1554 eta 1557. artean erdiko eliza-barnea estali zuen. 1557 eta 1575 bitartean kapera nagusian lanak hasi zituen **Migel Armendiaren** diseinuan oinarrituz *gurutzadura* egin zen; eta honen heriotzan bere lehengusu **Pedro Mendiolak** amaitzen du aipaturiko kapera.

Mende erdi bat baino gehiagoko lanaren emaitza 37 bider 22 m. dituen eta Gipuzkoako altuenak diren hiru eliza-barne berdineko **eliza kolumnario itzel** bat da. Nagusiak, 7'20 m. neurtzen du, eta alboetakoek 5'30 m.. Eliza-barne nagusiari bakarrik dagokion *zortzialdeko abside* bat du. Bere *zortzi euskarri* zilindrobakarrekoetan (azkeneko biek koruri eusten diote) atikadun oinarria du eta kapitelak doriko-toskanoak. *Gangak* aberatsak dira tertzelete eta nerbio gotikoetan. Garaiera handi samarrekoak direnez, ez da erraza harrizko giltzarri eta filigranen edertasuna estimatzea.

SEGURAKO JASOKUNDEKO ELIZA

Segurako Jasokundeko elizan alboetako eliza-barneen zabalagotze eta altxatze lanak 1564an hasi ziren. Horretarako Burgosko katedraleko **Joan Vallejo** arkitektoaren laguntza eskatu zen; eta lanak burutzea Azpeitiko lanak zuzendu zituzten **Domingo Urrestarazu** eta **Martin Armendia** hargin maisuei agindu zitzairen. Hamabi urteko epea eman zitzairen baina gero 1580ra arte luzatu zitzairen.

Jatorriz **gotiko estilokoa** zen, ziurrenik XIV. mendekoa. Beharbada horregatik estua egiten da kapera nagusia elizaren zabaltasunarekin alderatuz. *Hiru eliza-barneak* zabalera ezberdinekoak dira (10'50 m.takoa erdikoa eta 6'75 m.takoak alboetakoak) baina altuera berekoak. Lehenengo zutabe pareen inbelpeetan oraindik gordetzen dira jatorrizko eliza-barneetako arkuak biltzen zituzten *kapitelak*; eta aldare-aurreko arku formeroak eusten dituzten euskarri gotikoetan, aipaturiko kapitelen altuera berean, kapera nagusia lehenengo zutabe parearekin lotu behar zuen *toral arkuaren* hasera ikus daiteke.

Euskarriei dagokienez, ez da zilindrobakarren araua jarraitzen. Bere *sei zutabeetatik* azken biak bakarrik dira doriko-toskano ordeneko klasikoak, korua eusten dutenak; beren harroinak handiak dira, ebaketa angeluzuzenekoak. Beste lau zutabeen inbelpeek beraietara moldurak egokitzean kapitel bitxiak sortzen dituzteneko angeluetan itsatsiriko zutabetxoak daramatzate. Dituzten fintasun handiko trazeria aberats bat bistaratzen dute *gangek*, oso giltzarri

apain eta guzti. *Absidea* oktagonala da eta kapera nagusi modura dagoen beste tarte baten ondoren doa. Denborarekin kanpotik ikusten ziren *bi kapera* gehitu zitzaizkion, horietaz gainera *kontrahorma* handiak ere nabarmen agertzen dira.²²

IDIAZABALGO MIGEL SANTUA

Idiazabalgo Migel Santuaren eliza ere errenazimentu estilo honetakoa da, baina XVII. mendekoa. Bere **gurutze gangak** hiru tartetako espazio bat mugatzen duten harroin laukiko eta kapitela dorikodun lau zutabe zilindrikok eutsita daude. *Zutabeek* 1'52 m. tako diametroa dute. Erdiko eliza-barneak 8'10 m. neurtzen du eta *poligonozko abside* batean amaitzen da, eta alboetako eliza-barneak 3'70 m. besterik ez dute, 7'25 m. tako habearteekin. Hiru eliza-barneen zabalera osoa hartuz eta arku beheratuen bidez lotutako azken zutabeei jarritako gehigarri batzuetan oinarrituz, 1709an goiko *koru* bat eraiki zen. Gangen oinarria, zutabe txiki itsatsiak dituen *kontrahormekin* osatzen da, zirkuluerdi egiturakoak barrualdean eta angeluzuzenezkoak kanpoaldean.

* * *

● ELIZ BARNE BAKARREKO ELIZAK

Aski da eliza kolumnario hauei buruz esandakoa XVI. mendeko gipuzkoarren eraikitze gogo handia noraino iritsi zen eta zein izan zen bere lanaren izaera, dagokion neurrian preziatu ahal izateko, eliza-barne bakar bateko beste elizak deskribatzeko beharrik gabe, gogora ekar ditzagun besterik gabe, XVI. eta XVII. mendeetan errenazimentuko antzeko seriotasun eta edertasunez sortuz joan ziren haiek. Beraien historia Mª Asunción Arrazolak dagoeneko kontatu eta deskribatzen du hamaika agiriz jantzitako lanean.

Hauek izan ziren delako elizak: **Hernaniko Joan Bataiatzaile Santuaren** eliza (1540-1595), **Zestoako Andre Mariaren Jaiotzakoa** (1550- -1594), **Usurbilgo Salvatore Santuarena** (1556-1596), **Zarauzko Santa Maria Erregina** (1563-1600), **Plentziako Santa Mariarena** (1532-) eta **Orioko Nikolas Santuarena** (1563- -1596).

● ELIZA KOLUMNARIOAK BIZKAIAN

ABANDOKO BIZENTE SANTUA

Abandoko Bizente Santua XII. mendetik izen bereko elizateari zegokion Bilborekin elkartu zen arte, eta gaur egun beraren erdian aurki daiteke. Beste toki askotan bezala, gaur egun ikusten dugun eliza baino lehen don Vela, lehen Aialako Kondearen oinordeko zen Garci Galindezek sortutako antzinako eliza bat zegoen Abandon, Erdi Aroaren amaieran gotikorantz garatuko zena ziurrenik. Denborarekin auzo sakabanatu samarrak zituen herri bat bilakatuz joan zen Abando, 1890eko uztailan **Bilboko** hiribilduak multzo guztia zurgatu zuen arte.

Eliza, gaur egun ikusten dugun bezala, *zazpi urtekoa* (karlisten lehenengoa) izena eman zitzaion gerran jasan zituen akatsen ondorioz, 1840an emandako berrikuntzen emaitza da. *Zabal samarra* da: luzeran 37'87 m. neurtzen ditu eta 28 m. zabalera. Altuera bereko *hiru eliza-barne* ditu, harroin atikadunak eta kapitela dorikodun 1'40 m. tako diametroko *zortzi zutabe* zilindriko dituelarik, eta *izar gangaz* estaltzen dena. *Abside eta kontrahormak* kanpoaldetik ditu. Eliza-barne nagusiak zabalera 7'20 m. neurtzen ditu eta alboetakoek 5'30. Hiru

eliza-barneen atzealde hartzen duen *koru altu* bat badu. Agian aurreko elizarena izango zen *ate gotikoa* gordetzen du.

Aurrealde nagusia oso garai dagoen horma-hilobi batez konpondua dago, alde banatan erdi puntuko arkuen bitartez amaiera jasaten duten kontrahormak dituelarik **arkupea** estaliz, **Joan de la Peñaren** lana (1556) da. Eliza eraikitze lanak gutxi gora behera mende bat iraun zuen, 1650ean **Martin Ibañez de Zabildea** maisuak bere estalkia erabat itxi zuenera arte.

ELORRIKO GUZTIZ GARBIA

Elorriko Guztiz Garbiaren eliza 1459an hasia zen egiten eta kaperak 1506an gehitu zitzaizkion.

Gaurko eliza 1550. urteaz geroztik **Pascual Iturrizaren** diseinuaren pean burutu zen handiagotzearen ondorio da, honi berriz, bere egitekoan, 1566tik 1589ra bitartean alboetako eliza-barneak estali arazten ari zen **Andres Mendraka** maisuak jarraitu zuen bere arduran. Beste maisu batek, **Martin Omarrek**, hain zuzen bukatuko zuen erdiko eliza-barnearen estaltze lana 1595. aldera. Katedral handietan bezala, **mende bat eta erdi** luzatu zen eraikuntza baten fruitua izan zen, beraz. Gaur egun ikusten duguna **Euskal Herriko eliza handienetariko** bat da; luzeran baditu 43'68 m. eta zabala bezain altua da: 26 m.. Bere *hiru eliza-barneek* hiru tarte dituzte eta burualdea zortzialdekoa da, nahiko korapilatsua, eta eliza-barne nagusiaren zabalera hartzen du. Eta hainbat apaingarri alderdi bitxien bidez nabarmentzen da, hala nola “*zutoihal leihoak, sabai leihoak, errotuluak, giltzarriak* eta koloreanizdun irudien *kapitelak*, Euskal Herrian parekorik ez dutenak, Eibarko Andres Santuaren elizakoak baino askoz goragotik dagoelarik”.

Oso lirainak dira bere *lau zutabe* zilindrikoak, diametroz 1'50 m. dutelarik. Luzeran habearteek 9'20 m. neurtzen dituzte. *Gangak gurutzadurazkoak* dira.

ZAMUDIOKO MARTIN SANTUA

Zamudioko Martin Santuaren elizak lehen begiradan harridura atsegin bat sortzen du bere *harlanduen* estereotomia bikaina dela eta. Altura bereko *hiru eliza-barne* ditu, lau tarte eginak, 1'05 m.ko diametrozko ebakidura borobila duten *sei zutabe*, plinto altu hexagonal eta kapitel bezala toskano erako taulamendu moldurazio bat duen atikadun harroina. **Arkuak** toralak eta formeroak zorrotzak dira, eta bere **gangak** ertzadunak. Gangen diseinu fin honek eta euskarrien liraintasunak **xumetasun eta arintasun** zirraratzen bat sortzen du. Eliza-barne nagusiak 7'05 m. tako zabalera du, alboetakoek 3'40 m. takoa, habearten luzera 7'05 m. takoa delarik. Eliza-barne nagusia *poligonozko absidean* amaitzen da; eta *koru altu* batek beheratutako hiru arku dituzten bi zutabek eutsitako hiru eliza-barneen hondoa hartzen du.

Elizaren barnean 1545eko data ageri da; baina igeltserotzako gangak 1748an kokatu ziren, Gabriel de Elorriagaren lanak dira eta aurreko lanaren ildotik ez dira asko aldentzen. *Dorrea* ere neoklasiko aldikoa da, **Joan Bautista Belaunzararen** diseinuaren arabera altxaturikoa.²³

ARTEAGAKO JASOKUNDEA

Arteagako Jasokundeko eliza ere antzekoa da. XII. mendean eraikia, Errenazimentuko eliza hauen eredua jarraituz 1600. ean berreraikia izan zen. *Gurutze gangak* eusten dituzten *lau zutabe* zilindriko ditu. Elizaren oinetan dagoen *koruak* hiru eliza-barneen zabalera hartzen du. XVII. mendearen hasieran amaitu zuten baina geroztik zaharberritu eta aldaketa ba-

tzuk jasan ditu. Eliza-barne nagusiak 6'75 m. tako zabalera du; alboetakoek 5'60 m. neurtzen dute; habearteak 8 m. takoak dira. Kanpoko kontrahormen artean kanpoko *arkupetik* sarrera duten kaperak daude.

Elorrioko **Gutziz Garbiarenak** bezala, *bi sarbide* ditu: bata, nagusia, elizaren atzealdean, koruaren azpian, *atari barroko* bat duela; eta beste sarrera, Epistolaren aldetik, *erromaniko erako* ataria duena, eliza zaharraren hondarra dena zalantzarik gabe. Hirugarren sarrera, Ebanjelioaren aldeko horman eta gotiko estilokoa dena gaur egun hormaz estalia dago. Bada baita ere, Epistolaren aldeko hormari eta zati batean baita sarrera nagusikoari ere *erantsiriko arkupe* bat.

MARKINA-XEMEINGO SANTA MARIA

Markina-Xemeingo Santa Mariaren jatorria, diotenez X. mendeko Hiri Gutunean aipatzen den **Xemeingan** izeneko lehen “monastegi” batean dago. Litekeena da kokapen honetan altxatua izatea XVI. mendeko eraikina, bere hedaduran 1.120 m. karratu eta guzti, ziurrenik **Euskal Herriko elizarik zabalena** izango dena. *Eraikitzeke modu berri* honekin lortu nahi zela dirudiena ondoen erakusten duena ere bada: **konpartimendurik gabeko zabalune handi bat**.

Aurreko eraikinetatik ezer gelditu ez denez, oinplano berrikoa dela uste izatekoa den eta 1510. urtean tratua eginiko eraikuntza hau agiri dezente duena da. Hargin maisuen lehenengo izenak 1545-1555ekoak dira: **Martin de Albisua** zen garrantzizkoena, Rodrigo Albiz eta Migel Elorriaga laguntzaile zituelarik. Gangak egitearen fasea (1564) Bergarako Santa Marinaran egindako lanagatik ezaguna dugun **Joan Emasabel** maisuaren zuzendaritzari dagokiona da.

Badirudi eliza honen eraikuntzak ez zuela eten aipagarri izan. Eta XVII. mendeko lanak erantsitako zatiei dagozkie: korua, sakristia, dorrea eta abar. Ez dakigu eraikina diseinatu zuenaren izenik. Baina beste lanen inguruan ditugun datuen arabera, oso litekeena da **Emasabel** izatea *elizaren eredua* erabaki zuena.

Bere hedadura guztiak laukizuzen ikaragarri bat estaltzen du: 37'80 m. luzeran, 28'50 m. zabalera eta 19 m. altueran absidea kontutuan izan gabe. Esparru handi hau *hiru eliza-bar-netan* lau tarte eta hiru zutabetako bi lerrotan, diametroz 1'85 m. takoak, banaturik dago. Eliza-barne nagusiko gangen tarteek gutxi gora behera 12'25 x 9'50 m. neurtzen dute.

Kareharri landuzko *zilindrikozko zutabeek*, hauek ere zilindrikoak diren plintoen gainean altxatukoek, kapitelen bitartekaritzarik gabe jasotzen dituzte erdiko gangetako arkuak. Gainera, alboetako eliza-barnetakoak metro bateko lodiera duten kanpoko *hormetan* sostengatzen dira mentsulen bidez kanporako irekigune apurrak. *Gurutze gangen* diseinua oso ezberdina da, konkordunak dituztelarik ugari batera eta gangarik korapilatsuen oso beranduko data duena korukoa izanik: 1619-1623.

Eliza handi honek *bi sarbide* ditu: nagusia, elizaren oinetan, ia erabiltzen ez dena, bi kontrahorma lodiren arteko 8 m. tako argia duen *horma-konka ikaragarri* bat da eta hauetako batek dorrera igotzen den helize formako eskailera bat dauka. Alboko beste sarrera, *bikoiztua* da eta hau ere bi kontrahormen artean irekitzen da.

ESPAZIO BATERATUA. Markina-Xemeingo eliza hau bertatik ikusteak, ziurrenik hemen aipatutako ale guztietatik, hunkipenik sakonenaz eta garbitasunik handienaz sentiarazten du mota honetako elizen artean espazio nagusi bateratu bezala, eskaintzen duena. **Iluntasuna** da bere gabeziarik nagusia, zeren eta Epistola aldeko tarteetara batez ere, irekitako (ez guztietara) puntu erdiko leiho txikiak besterik ez baititu.

GERNIKAKO JASOKUNDEA

Bizkaiko arkitektura gotikoari buruzko kapituluan adierazi genuen, osagai gotiko asko izanagatik ere, ez ginela eliza batzuetan geldituko, eraikuntza alderdirik begi bistakoena, izan ere, XVI. mendeari eta Errenazimentuko izpirituari zegokionak zirela eta. Gernikako Jasokundeko elizarena horrelako adibide bat dugu.²⁴

Eliza honen historia luzea eta gorabeheratsua da. Bere eraikuntzari buruzko lehenengo berriek 1418ra garamatzate; baina sute bat jasan zuen 1470ean eta honen konponketaren ondoren beste bat jasan zuen 1521ean. **Santiago Emparan** maisuak hasi zuen berreraiketa 1518an. Baina bere diseinua XVI. mendeko hirugarren hamarkadan aldatu egin zen, Foruako hargin **Martin Basagoitiari** egindako lehen ordainketak agiriataratzen direnean.

Elizak, altueran irabazi egin zuen baina argirik galdu gabe, *bost leihate handi* egin baitziren, lau alboetako hormetan eta bat aurrealdearen erdian. *Gangekin* estali zen, korapilatsuak gurutadura faltsukoak bakarrik zirelarik; eta *hiru eliza-barneak* diametro ezberdinetako *zortzi zutabe* zilindrikoen gainean kokatu ziren: 1'56 eta 1'35 m. arteko diametroak. Azken zutabe parearen gainean eraiki zen *korua* berrogeita hamar urte beranduago. Lanak ez ziren bukatu XVIII. mendera arte.²⁵

BESTE ELIZA BATZUK

Honen antzera, “areto-elizen” kronologia normalari dagokionez ezohikoa den beste kasu bat **Rigoitian Idiubalzagako Santa Maria** deituriko elizarena da, gaur egun hiru eliza-barne berdin dituen baina agirietan azaltzen denez, behin baino gehiagotan berriro eraikia izan dena. Badakigu oraingo eliza honen aurreko hurbilenekoa eliza-barne bakar batekoa zela, gangarik ez zuela, dorre bat ere bazuela eta XVIII. mendearen amaieran egoera galgarrian zegoela. Gaur egun ikusten duguna ia erabat berritua izatearen emaitza da, XIX. mendearen hasieratan egin.²⁶

Bizkaian eredu honi dagozkion elizak ere ikus daitezke, Guenesen, eliza-barneetako batean altueraren gora beheraren bat baldin badauka ere, **Galdakaon**, **Arrazuan**, **Amoroton**, **Aulestian**... inola ere, guztiak XVI. mendekoak ez direla jakinaren gainean gaudelarik. **Amorotoko** Martin Santuaren parrokia bazen, adibidez, XV. menderako jada, baina litekeena da bere egungo egoeran, bere hiru eliza-barne eta toskanar bi zutabe ilarak 1798az geroztik burutu zen berreraiketa baten emaitza izatea.

● ELIZA KOLUMNARIOAK NAFARROAN

ZENTRONIKOKO JOAN BATAIATZAILE SANTUA

Zentronikoko Joan Bataiatzaile Santuaren parrokia ere mota honetako eliza handitako bat da. Eta XVI. mendeko lehen urteetan hasi bazen ere eraikitze lanak, aldi desberdinetatik igaroz mende beraren bukaera arte luzatu ziren.

Aurreko eliza erraustu ondoren, lau tartetako eliza berri bat bururatu zuen **Iñigo Zarra** maisuari dagokio lehen diseinua. Lehen etapa hau, lana tasatu zenean, 1520an amaitu zen, eraikitze lanak 1577ra arte gelditu zirelarik. Orduan markinarra (Bizkaia) zen **Pedro Aulestiaren** zuzendaritzapean hasi ziren berriro lanak, Martin Urizar eta **Pedro Nabaskuesen** laguntzarekin eta hauek, gangak eta estalkiak modu egokian bukatzen dituzten tasatzaileen iritziz. Dударik gabe maisu hauei zor zaie eraikinen egungo itxura; elizari XIX. mendean,

tarte bat gehiago erantsi eta eliza-barne nagusian zegoen korua kendu bazitzaion ere al-dare-aurrearen eskuinetara eramanez.

Bere gaur egungo egoeran baditu altuera bereko **hiru eliza-barne, hamar zutabe zilindriko**z markaturiko bost tarte, atikadun harroinak dituztenak, plinto altuak eta kapitel toskanoak. Zutabeak 1'55 m.tako diametroa dutenak dira. Erdiko eliza-barneak 8'75 m. neurtzen ditu eta alboetakoek 5'95 m.. Habearteak ia 6 m. iristen dira, aldare-aurretik gertuenekoak 8 m.takoak izanik. Alboetako eliza-barneen burualdeek 3'45 m.tako sakonera dute.

Aurreko mendeetako Euskal herriko ohiko elizekin alderaketak eginez harrigarria gertatzen den espazio hau izar **gurutze gangaz** estaltzen da, tarte bakoitzean diseinu ezberdin bat duten nerbio zuzen eta okerdunak txandakatuz. **Poligonozko absidea** du, aurreko kapituluaren aipatu genuen Esteban Obay-ren Errenazimentuko erretaula duena.

Eliza handi honek **bi sarbide** ditu: bata eliza-barne nagusiaren atzealdean eta bestea Epistolako eliza-barnean.

KASKANTEKO JASOKUNDEA

Zentronikotik ez oso urrun, beste eliza handi hauetako bat bisita daiteke: **Kaskanteko Jasokundeko** parrokia. Biak ere Tuterako harginak ziren **Joan Lopez Soroa** eta **Luis Garmendia** eta **Anton de Albizturren** diseinuaren arabera eraiki zen 1527 eta 1558 urte bitartean. Mende beraren bukaeran konponketa lanak egin beharrean gertatu zen.

Ia altura bereko **hiru eliza-barne** ditu, **zortzi zilindrozko zutabe**, harroin altuak, moldurazio gotikoa eta kapitel erdi jonikoak eta izar **gurutze gangak**. Zutabeak 1'50 m.tako diametrokoak dira. Erdiko eliza-barnearen zabalera 8'35 m.takoa da eta kapera nagusian amaitzen da. Alboetako eliza-barneen zabalera 6'20 m.takoa da, eta habearteak 7'30 m.takoak aldare-aurretik gertuen daudenak izan ezik, hauek 8'35 m.tara iristen direlarik.

Eliza handi honen barrualdea, orain dela gutxi berreraiki beharrean gertatu zen, 1939an gertatu zen ustekabeko **sute** bat izan ondoren. Berreraiketa honek korua, euskarri zilindrikoak eta terzeletadun gangak ukitu zituen; baina jatorrizko diseinuaren begirune izan zen. Hasierako eraikinetik **harlandu erregularrezko** kanpoko hormak, arku eskarzanodun Epistolako eliza-barnearen **ataria** eta Lehen errenazimentuan ohikoak ziren Ebanjelarien irudiak dituzten mentsuletan oinarritzen den **gurutze gangatxo** bat gordetzen dira. Inguruko hormari itsatsitako **kontrahormak** zirkuluerdia ebakidurazkoak dira, kanpokoak berriz ertz angeluzuzeneko profilezkoak.

4. ESTILO BERRIAREN ZABALKUNDEA ETA ELIZA-BARNE BAKARRAREN ALDAERA

Arte historialaria gehien kezkarazten duena, gotiko-errenazimentuko asmakizun hibrido honek izan zuen **zabalkunde** eta **sakabanaketa geografiko** ikaragarria da. Bi Gazteletan bakarrik, G. Weisak gai honi buruz bere alemanezko monografian aipatzen dituenak (argazki eta oinplanoaren diseinuarekin) ehun bat “Hallenkirchen” izatera iristen dira. Eta Barrio Loza eta Moya Valgañónek, beren aldetik, modu honetako berrehun eraikuntza baino gehiagoren inbentarioa egin izana aitortzen dute.

Bistakoa da **euskarri zilindrobakarrekoak** estalki **gotiko batekin** elkartzeak XVI. mendeko euskal arkitekturari nolabaiteko izaera berri bat ematen bazion, “eliza kolumnarioen” **berariazko balioa** eta bere “areto-elizen” izendapena dena eta ikuspuntu teknikitik zein espazioaren

ulermenetik, arkitekturako historialarien arreta berezi baten merezimendua jasotzen duena, **altuera bereko hiru eliza-barnetako** elizak izatean datza.

ELIZA-BARNE BAKARREZ

Hau horrela dela jakinik, komeni da, hiribildu batzuetan Eliza handi hauek altxatzen zituzten bitartean, beste asko **eliza-barne bakarreko antzeko elizak** eraikitzen jardun zirela aipatzea. Zabalenera mugatzearren, lehen aipaturiko Gipuzkoako sonatuenak eta Mª Asunción Arrazolak *Gipuzkoako Errenazimentuari* eskainitako ikerlanean agertzen direnak gogoratuko ditugu.

ARABAN. Hiru eliza-barnetako eredu hau Gasteizko San Bizenten eta Gesaltzan (Salinas de Añana) bakarrik aurki dezakegu, **burualde laua duten eliza-barne bakarreko** elizak, gutxi gora behera, bere zabaleraren luzera hirukoitza dutenak baitira ugari.

Bi Lautadetako parroketan ohikoa da *hiru tartetako* elizak ikustea, hara nola: **Otaza, Etxabarri-Urtupiña, Okina, Arbulo, Biloda, Alesbes** (Villafranca), **Zerio, Adana, Urabain, Gereñu** eta **Albeniz**.

Baina badira txikiagoak ere, *bi tartetakoak* **Arkauten, Artatzan, Subilanan, Bolibarren, Txintxetrun, Martiodan, Aletxan** eta **Erroitegin** eta abar.

Hauetariko batzuk *zortzialdeko ala poligonozko absidean* amaitzen dira **Arangiz, Mendibil, Ilarratza, La Puebla de Labarkan, Billarren** eta abar.

BIZKAIAN. Behaketa bera egin daiteke Bizkaian aldi honetan eraikitako eliza-barne bakarreko elizei dagokienez. Berak egindako ikerketa sakonean Barrio Lozak, areto-eliza mota hau mende hartan lortu nahi zen ideala zela suposatzen du eta irtenbide ugari asko erakutsiz erdi bidean gelditzen ziren saiakera askoren bitartez bilatzen zena zirudiela.

Eliza-barne bakarreko elizaren eredu, *kontrahormen artean kaperak dituelarik*, aretotik gertuen dagoena **Berriatukoa** da. “Adibide honetan eta beste batzuetan esatekoa da **–Ipazter, Sonsierrako Bizente Santua, Briñas,...**— egin ahala, **nahia eta ezina** zuzendu zirela”.²⁷

ERRENAZIMENTUKO MANIERISMOA

Hiru eliza-barneko areto-eliza handien izendapenak, bere ezaugarri diren euskarri zilindro-bakarrak eta guzti, hiribildu bakoitzeko zaindari, kontzeju eta apaizgo mailan ondoko hiribilduarekin lehiatzeko gosea piztuz, kristau elkartearengan sortu zen **eraikitze** **grinaren** ideia bat ematen badu, garai horretako maisu eraikitzaileengan, lehendik eraikita zeuden elizak **osatzeko eta edertzeko** izan zuten **sormen sena** ere ez zen azaldu gabe gelditu.

Errenazimentu haizeek eta ondoren zetorren manierismoak berrikuntzak iradoki zituzten zaindari eta ongileek elizetan, koruetan, atarietan, eta hilobietan ireki arazten zituzten kaperetan.

Eliza kolumnarioen **bikaintasun eta soiltasunak**, ia guztiak XVI. mendeko bigarren erdian altxatu izan zirenak, ez digu garai horretan gure herrialdera **errenazimentuko manierismoa** iritsi zela ahaztarazi behar. Eta berari ematen zaizkio eredu berrietako adierazpen aukerak, *kalostrak* eta kateamendu geometrikoez zulaturiko *karelak* agertzen dituzten *koruak*, euskarri ildaskatuetan ezarritako *arku* behekatuek eta eskulan bikaineko *eskulturak*; eta baita ere arku behekatuekin, kasetoiak dituzten ganga trenkatuekin, mota ezberdinetako armarrak eta erliebeekin *kaperak apaintzeko* moduak ere, askotan **platereskoaren mirak** diruditenak.²⁸

5. LABURPENA

● ARTEA, IZAERA EDO IDIOSINKRASIAREN ISLA

Euskal Herriko Eliza gotikoen gure aipamen honen barruan eliza kolumnarioen multzo hau banandu nahi izan badugu, bere tipologia aldetik, bere berezitasunak, kultura ezberdinetako osagai tekniko eta soziologiko berdinez oso baldintzatua dagoen arkitektura bezalako arte batean izanik ere, **artea** aldi jakin batean **herri baten idiosinkrasiaren isla** izan daitekeela behin eta berriz esateko balio digulako izan da. Zergatik errotu zen horren sendoki Europan ezezaguna ez zen “areto-eliza” mota hau Baskonian?

Azkarate maisuak erantzun bat aditzera eman digu: “Euskal izaerak **soiltasun eredu** bat txertatu zuen XVI. mendeko artean. Maisu flamenko eta mudejarrenak diren XV. mendeko forma gotikoen garapenean sumatzen den funtsezko apaingarritzko kontzeptuen aurrean, euskaldunak bere saiakeraren indarra **eraikuntza onetan**, **sendoetan**, ondo burututako lanaren **handitasunetan** eta **espazioaren zentzu** horretan jartzen zuen eta batez ere, Erdi Aroko sentipenekin hain gogor kontrajartzen den horretan”.

Ez da zaila gertatzen eliza kolumnario hauen tankeran eta euskaldunon herriaren eta identitate zantzu batzuen artean harremana aurkitzea: *agindutako lanaren sendotasun eta gogortasunari lehentasuna ematea, eraginkortasuna, pragmatismoa, soiltasuna*.

BALIAGARRIAREN ALDEKO JARRERA. Ohar honek ez du kontraesanik sortzen aldi horretako euskal arteak, neurriren batean, Lehen Errenazimentuan gainezka egindako egitura alaiak hartu izanarekin; baina plastikaren alor hauetan, bai figuratiboa nahiz apaingarritzkoa izan, Araoz eta Antxietaren bezalako euskaldunek nagusitasuna lortu zuten tokietan ere, nekez hitz egin dezakegu Gaztela, Aragoi edo Andaluziakoaren ezberdina den Baskoniako estilo batetaz.

Monumentuak eta arkitektura lekuak aztertuz, historialariek “**euskal gotiko**” batetaz hitz egin behar izan dute; baina inor ez da “*euskal platereskoaz*” hitz egin beharrez tentaturik sentitu. Honek agian esan nahi du, **erabilgarria den arteak bakarrik**, eguneroko eta gizarte bizitzaren beharretatik, erabileratik eta aginduetatik gertu dagoen arte batek islatzen dituela **euskal arimaren ezaugarri** bezala izenda daitekeen eragin biziak.

EKONOMIA ALDERDIA. Baskoniako landa elizak orokorrean Gaztela eta Asturiaskoak baino zabalagoak eta garrantzitsuagoak direla ikusirik, **Jovellanos**ek bere *Diarioan* bere harridura adierazten zuen, eta berak “erraldoi” edo “katedraletako” izendapen ematen zien eliza eta zutabeen neurrietan herri oparoago eta bizitza maila goragoko baten adierazpena ikusten zuen.

Ekonomia alderdiaren eragina izan litekeen horri buruz eta Gipuzkoako areto-eliza kopuru handiaren islari dagokionez, esan dezagun euskal ekonomiaren historialariek azpimarratu duten bezala, XVI. mendearen bigarren erdian Flandesko gerrek Bizkaian demografia hazkundera moteldu arazten dutela, **Gipuzkoan** berriz, Frantzia eta Ingalaterrarekin duten salerosketa handiago bati eusteko, bere **demografia abiadarik handiena** mantentzen da, eta horren ondorioz gurtzarako leku zabalagoen behar handiagoa sentitzen du.

Azkenik, Fernando de Chueca Goitia arkitektoak bere aldetik kontutan hartu beharreko alderdi berri bat erasten du: “Baskonia, **ertilariak baino eraikitzaile gehiago** dituen lur honek, neurri eta gardentasun handiko elizak eraikitzeke ahalbidea uzten zuen halako eraikuntzako elizak duda mugarik gabe onartzea, oso berezkoa du”.²⁹

BIBLIOGRAFIA

- ARRAZOLA, Mª Asunción: *El Renacimiento en Guipúzcoa*. I.º libk.: *Arquitectura*. Donostia, 2. argit. 1988.
- BARRIO LOZA, J.A.- MOYA VALGAÑON J.G.: *El modo vasco de producción arquitectónica en los siglos XVI-XVII*. KOBIE-n X, II. libk. (1980)
- BARRIO LOZA, J. A.- MOYA VALGAÑON J.G.: *Los canteros vizcaínos (1500-1800)*. *Diccionario biográfico*. II. zatia. "KOBIE", 11. znb., 1981, 173-282. or.
- CHUECA GOITIA, F.: *Arquitectura del siglo XVI*. A.H. XI.ean.
- ECHEGARAY, Carmelo de: *Monumentos religiosos de Guipúzcoa*. Bartzelona, 1921.
- ELIAS ODRIOZOLA, Imanol: *Iglesia parroquial de San Sebastián de Soreasu de Azpeitia*. Donostia 1993.
- JOVELLANOS, G. Melchor de: *Diarios (Memorias íntimas)*. Madril 1915.
- LOPEZ DEL VALLADO, L.: *Arqueología monumental cristiana en el País Vasco*. Euskal Ikaskuntzaren Lehen Kongresua. Bilbo 1919- -1920, 765-771. or.
- SCHUBERT, Otto: *Historia del barroco en España*. Madril 1924.
- SESMERO, Francisco: *El arte del renacimiento en Vizcaya*. Bilbo 1954.
- SESMERO, Francisco: *Tres estudios sobre Guernica y su comarca*. Bilbo 19
- URIARTE, Castor de: *Las iglesias-salón vascas del último período del gótico*. Bastida 1978.
- V.V.: *Catálogo Monumental de la Diócesis de Vitoria (C.M.V.)*. III. libk. *Ciudad de Vitoria*. Gasteiz 1968.
- V.V.: *Catálogo Monumental de Navarra*. I.º libk. *Merindad de Tudela*. Iruñea 1980.
- V.V.: *Monumentos Nacionales de Euskadi*. 3 ale. Eusko Jaurlaritza, Kultura Saila, 1985.
- WEISE, Georg: *Die spanischen Hallenkirchen der Spätgotik und der Renaissance*. Tübingen 1953.
- YBARRA Y BERGE, J.: *Catálogo de monumentos de Vizcaya*. 2 ale. Bilbo 1956.

